

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt: 12, Sayı: 2, Aralık 2023

**TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE**

Volume 12, Number 2, December 2023

ISSN 2147-1371

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi), Balkanlar üzerine sosyal bilimler alanında özgün çalışmalara yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce makalelere yer veren BAE-Dergisi, Temmuz ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. BAE-Dergisi'ne gönderilen yazılar, yayımlanmadan önce Yayın Kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Yayımlanması uygun bulunan makaleler adları gizli tutulan iki ayrı hakeme gönderilir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler, kronolojik sıra takip edilmeksizin Yayın Kurulu'nun nihai değerlendirmesi ve kararı sonrası dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler BAE-Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* programı ile denetlenmektedir. <http://www.ithenticate.com/>

Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is an international biannual (July and December) peer-reviewed academic journal that aims to publish original articles, i.e. papers which have not been previously published in any journal, in the realm of Social Sciences related to the Balkans. Each article is examined by the Editorial Board regarding writing principles and guidelines. The ones approved are sent to two independent referees for double-blind peer review. Those articles which peer review process is completed are published without chronological order after the final evaluation and decision of the Editorial Board. Authors are responsible for their articles. Any of their ideas are individual and does not bind the JBRI. No article is returned to authors.

All articles are checked for plagiarism by the *iThenticate* programme. <http://www.ithenticate.com/>

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

YAZIşMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Enstitüler Binası
Balkan Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü
22030 Edirne / TÜRKİYE

Telefon / Phone: +90 284 - 235 34 58 **Belgegeer / Fax :** +90 284 - 236 31 79

E-posta / E-mail: baedergisi@gmail.com
www.baedergisi.trakya.edu.tr

BASKI / PRINTING

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO - Ayşekadın Yerleşkesi / EDİRNE
E-posta / E-mail: matbaa@trakya.edu.tr

EDİRNE
ARALIK 2023

BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE

ISSN 2147-1371

DERGİ SAHİBİ / OWNER

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Balkan Araştırma Enstitüsü adına
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

EDİTÖR / EDITOR

Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Fatma RODOPLU YILDIRIM

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Öğr. Gör. Dr. Hasan Onur DEMİR

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ / TURKISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt NUR

KİTAP DEĞERLENDİRME EDİTÖRÜ / BOOK REVIEW EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN

DİZGİ / TYPESETTING

Öğr. Gör. Dr. Evrim KAŞIKÇI

Öğr. Gör. Dr. Behçet LOKLAR

Öğr. Gör. Meral JAHJAI

İNDEKS KOORDİNATÖRÜ / INDEX COORDINATOR

Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Doç. Dr. Bülent AKYAY

Fatma YAZICI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Engin BEKSAÇ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)*
Prof. Dr. Dragi GJORGIEV (Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Makedonya)
- Prof. Dr. Kerima FILAN (University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek)*
Prof. Dr. Machiel KIEL (Netherlands Institute, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC (University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan)
Prof. Dr. Thanos VEREMIS (National and Kapodistrian University of Athens, Atina/Yunanistan)
- Doç. Dr. Ömer AKSOY (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)*
Doç. Dr. Bülent AKYAY (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Doç. Dr. Liliana BOŞCAN (University of Bucharest, Bükreş/Romanya)
Doç. Dr. Alexei KALIONSKI (Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofya/Bulgaristan)
- Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)*
Doç. Dr. Georgios SALAKIDIS (Democritus University of Thrace, Gümülcine/Yunanistan)
- Dr. Öğr. Üyesi Paschalis ANDROUDIS (Aristotle University of Thessaloniki, Selanik/Yunanistan)*

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Yücel ACER, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Sabina BAKŠIĆ, University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Nuray BOZBORA, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN, University of Oslo, Oslo/Norveç
Prof. Dr. Rıdvan CANIM (E), Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Swietlana M. CZERWONNAJA, Nicolaus Copernicus University, Torun/Polonya
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK, İstanbul Kent Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ, Türk-Alman Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ, University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. Fadil HOCA, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Nazim İBRAHİM, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Osman KARATAY, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Lyubomir MIKOV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Sofya/Bulgaristan
Prof. Dr. İrfan MORİNA (E), University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Emel G. OKTAY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye
Prof. Dr. Murat ÖNSOY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Lelija SOČANAC, University of Zagreb, Zagreb/Hırvatistan
Prof. Dr. Abidin TEMİZER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC, University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sibel TURAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Fahri TÜRK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (E), Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Hamit XHAFERI, SEEU University, Tetovo/Kuzey Makedonya

Doç. Dr. Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Uğur ALTUĞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Selim ASLANTAŞ, Ruhr-Universität Bochum, Bochum/Almanya
Doç. Dr. Tuba ÜNLÜ BİLGİÇ, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Doç. Dr. Neriman HASAN, Ovidius University of Costanta, Köstence/Romanya
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. İbrahim KELAÇA AHMET, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Şahin KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye
Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Dilaver Arıkan AÇAR, Yaşar Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fatma RODOPLU YILDIRIM, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Balkan Araştırma Enstitüsü (BAE) Dergisi, *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* ve *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı* tarafından dizinlenmekte ve taranmaktadır.

The Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is indexed and abstracted in *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* and *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı*.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. İbrahim Alper ARISOY, Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ, İnönü Üniversitesi/Malatya
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ, Türk-Alman Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Burak GÜMÜŞ, Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. İbrahim KAMİL, Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Abdülmecid NUREDİN, Uluslararası Vizyon Üniversitesi/Gostivar-Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Emel Gülden OKTAY, Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Esin OZANSOY, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Nergiz ÖZKURAL KÖROĞLU, Üsküdar Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Gizem ALIOĞLU ÇAKMAK, Yeditepe Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Çanakkale
Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Nesrin KENAR, Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Doç. Dr. Nuri KORKMAZ, Bursa Teknik Üniversitesi/Bursa
Doç. Dr. Eyüp KUL, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Doç. Dr. Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi/Bursa
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi/Kocaeli
Doç. Dr. Mehmet SOLAK, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Bolu
Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr., Dimitris TSAROUHAS, Virginia Tech./Blacksburg-A.B.D.
Doç. Dr. Zuhal Mert UZUNER, Marmara Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Bülent YILDIRIM, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. Pınar YÜRÜR, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Dr. Öğr. Üyesi Nail ELHAN, Hitit Üniversitesi/Çorum
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ENGİN, İstanbul Aydın Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi, Muhammed TAÇ, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN, Trakya Üniversitesi/Edirne
Öğr. Gör. Dr. Behçet LOKLAR, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Doğan BAŞARAN, ANKASAM/Ankara
Dr. Ditar KABASHI, ANKASAM/Ankara
Dr. Uğur KOCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı/Ankara
Dr. İbrahim OĞUZ, Mersin Nevit Kodallı Güzel Sanatlar Lisesi/Mersin
Dr. Erhan TÜRBEDAR, Türk Akademisi, Başkan Yardımcısı/Astana-Kazakistan

BALKAN ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Cilt 12, Sayı 2, Aralık 2023

JOURNAL OF BALKAN
RESEARCH INSTITUTE
Volume 12, Number 2, December 2023

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

RESEARCH ARTICLES

Nuri ADIYEKE

17. - 18. Yüzyıllarda Girit'te Mülk Tarlalar
ve Çift Başlı Mülkiyet

*The Dual Property System in Crete in the
17th and 18th Centuries*

331-353

Sertan AKBABA

*The Role of Non-National Actors in a
National Start-Up: Case of Kosovo*

*Uluslaşma Sürecinde Ulus-Dışı Aktörlerin
Rolü: Kosova Örneği*

355-381

Hakan ENGİN

*Osmanlı İdaresinde Tulça (Tulcea) Kazâsı:
Resmi Kaynaklara Göre Demografik
ve Sosyo-Ekonomik Yapıya Dair Bazı
Tespit ve Değerlendirmeler*

*Kazâ of Tulça (Tulcea) Under Ottoman
Rule: Demographic and Socio-Economic
Structure According to Official Sources*

383-430

Ergün HASANOĞLU

*Bir Siyasî Krizin Sonu:
Ferdinand'ın Bulgar Prensi Olarak
Resmen Tanınması ve İstanbul Ziyareti
(1896)*

*The end of a Political Crisis:
Ferdinand's Official Recognition as
Bulgarian Prince and his Visit to Istanbul
(1896)*

431-469

Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU

*The Destruction of Crete (Tis Kritis O
Chalamos): A Poem on the Earthquake in
Crete in 1508*

*Girit'in Yıkılışı (Tis Kritis O Chalamos):
1508 Yılında Girit'te Meydana Gelen
Deprem Hakkında Bir Şiir*

471-490

Uğur KOCA

*Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ve
1768-1769 Karadağ İsyanı*

*Bosnia Governor Silahdar Mehmed Pasha
and the 1768-1769 Montenegro Revolt*

491-527

Tolga ÖZTÜRK - Seda ERKAN

*The Refugee Crisis in the Aegean Sea:
An Analysis in the Context of the Regional
Security Complex*

*Ege Denizindeki Mülteci Sorunu: Bölgesel
Güvenlik Kompleksi Bağlamında Bir
Analiz*

529-559

Murat ÜLGÜL

*Personal Diplomacy and Greek Foreign
Policy*

Yunan Dış Politikasında Kişisel Diplomasi

561-585

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Hasan Onur DEMİR

*İbrahim Fevzi Güven, Bosna-Hersek'te Savaş:
Güvenlikleştirme ve Siyasi Liderler*

587-593

Müzeyyen HACIPAŞAOĞLU

*İbrahim Alper Arısoy, Türk Yunan İlişkilerine Adalar Arasından Bakış:
Kızılhisar Karystos (15.-19. Yüzyıllar)*

595-601

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT’TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET*

Nuri ADIYEKE**

ÖZ

Girit, Osmanlı topraklarına klasik *tımar* ve toprak sisteminin değişmeye başladığı bir dönemde katıldı. Yeni alınan bölgede, geleneksel bir tavır olarak, eski toprak sisteminin uzantıları hayat buldu. Bunların en önemlisi de reayaya tarım arazilerinin, özellikle hububat tarlalarının özel mülk olarak bırakılması olmuştur. Kadı sicillerinde çok sayıda, Venedik döneminde atasından miras kalan tarla reayaca tescil ettirilmiştir.

Adada 1650, 1670 ve 1705 yılında 3 kez tahrir yapılmıştır. 1650 yılındaki geçici sistemin sonrasında adadaki bütün topraklar *haracî* kabul edilmiş, Müslüman veya Gayrimüslim reayanın özel toprakları kendilerine tapulandırılmıştır. Mülk sahibi kişiler, mülk tarlalarını satmak, hibe etmek, miras bırakmak gibi hukuksal haklara sahip olmuşlar ve bu haklarını kullanmışlardır. Öte yandan aynı topraklar, *tımar*, *vakıf* ve *temlik* olarak da düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile toprağın iki ayrı sahibi ortaya çıkmıştır. Tasarruf sahibi olan reaya bir mülkiyet hakkı kazanmış, toprağın gelirlerini alan tımar, vakıf ve temlik kurumları ikinci bir mülkiyet hakkına sahip olmuştur. Bu durum, özellikle *vakıf* topraklarında çok önemli hukuksal problemler yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girit, Mülkiyet, Tarla, Tapu, Vakıf.

* Bu yazı 2022 yılı Temmuz tarihinde, Zagreb, *15th International Congress of Ottoman Social and Economic History*’de (ICOSEH) bildiri olarak sunulmuş ve tartışılmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir, ORCID: orcid.org/0000-0001-8577-2357, E-posta: nuri.adiyeko@deu.edu.tr

NURİ ADIYEKE

THE DUAL PROPERTY SYSTEM IN CRETE IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

ABSTRACT

Crete joined the Ottoman territory in a period when the *tımar* and land system begun to change. In the newly acquired region, the extensions of the old land system survived as a traditional attitude. The most important of these was to leave the *reaya* agricultural land as private property. A large number of fields inherited from her ancestors during the Venetian period were registered in the *Kadi* registers.

Land registry was conducted three times on the island, in 1650, 1670 and 1705. After the temporary system in 1650, all the lands on the island were accepted to be *haracî*, and the Muslim or non-Muslim *reaya* were given the deeds of their private lands. Owners of property had legal rights such as selling, donating and bequeathing their property fields and used these rights.

On the other hand, the same lands were also classified as *tımar*, *vakıf* and *temlik* lands. As a result, two separate owners of the lands emerged. *Reaya* with the right of usufruct acquired a property right, while the *tımar*, *vakıf* and *temlik* institutions receiving the proceeds of the lands got a second property right. This caused serious legal problems, especially with waqf lands.

Keywords: Crete, Ownership, Cereal Field, Title Deed, Waqf.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottomans, being an empire, created a world where very different systems came to life in almost every field. The Ottoman land regime should also be evaluated in this framework. In this context, as Barkan (1980) pointed out, the Ottoman land system was not as simple and homogeneous as can be explained exclusively. Opposing systems had come to life.

In the premodern Ottoman Empire, a large portion of the country's land was considered state-owned, known as "Miri" land. Generally, Miri lands, which were owned by the government, were made available for use in two different ways. The first group was "mukataa" lands, which were left to their users through a kind of leasing agreement. The second group was "titled lands", which existed in much of the Empire. The "titled land" did not mean full ownership but rather a kind of continuous rental agreement that passed from father to son. The person who had control over the state-owned land could not sell or donate it. The transaction referred to as "sale" in the land registry referred to the right of use or benefit from the land. The real owner of the land was the state, and the peasants only worked in the land and paid

taxes. As a result, in the classical Ottoman land system, cereal fields were not left to individuals as actual property ownership.

However, lands such as vineyards, gardens, and vegetable gardens could be left to private ownership. As these types of lands were subject to private ownership, they had a different status than titled land outside the land registry. In other words, the title given for this type of land was an actual property ownership title. In addition to these, the lands on which houses and similar buildings were also areas where private ownership was widely seen.

Starting in the second half of the 17th century, a period began in which Islamic references found a wide range of applications in many areas, including the land system. Within this framework, full private ownership over land, which was referred to as "tam tasarruf" in Islamic law and particularly in Ottoman practice, led to theoretical debates.

The island of Crete came under Ottoman rule quite late. During a period when classical institutions began to change throughout the Ottoman Empire, Ottoman rule in Crete was structured quite differently from the rest of the empire. One of the arrangements that were structured differently was the land system.

In Crete, there was a significant presence of private property lands, unlike the general practice in the Ottoman Empire. This was a different arrangement from the system of large-scale land grants, where individuals could own and cultivate small, subdivided parcels of land and, most importantly, register the fields as their own property.

There are three types of private property in Crete, as seen in the Ottoman Empire in general. The first form of this was real estate, such as houses and other buildings in cities. This was realized in two ways. The first was the recognition of the pre-Ottoman conquest ownership of the local population, and the second was the sale of empty buildings after the conquest to their claimants based on ownership. The second form of private property, which is also seen in the Ottoman Empire in general, was the granting of ownership of lands such as vineyards, gardens, orchards, and meadows. The third form of private property in Crete was the opposite of the Ottoman land system. It can be observed that cereal fields in Crete were or could be left to private ownership.

It can be understood that in Crete, property lands had full ownership and could undergo any kind of legal transaction. The landowner could rent out or sell their property. Inheritance was also possible for property lands, and in inherited lands, the heir had the right to sell only their share. The records of the inherited lands could be seen in the estate registers. The owner also had the right to donate their property. They could use their property

lands as collateral for their debts, and the preemption right was used for property lands as well. The landowner had the right to give their property as a dowry to their daughter or as a gift to the woman they would marry. Finally, the property owner also had the right to donate their property as they pleased. It is possible to observe from the court registers that the property landowners, in theory, used all these rights that they possessed.

As seen from the examples, property landowners had complete freedom in legal transactions arising from property rights. They could sell, donate, or leave their property as an inheritance. In the 18th century, “ashab-ı emlakdan bazı kimesneler” (some property owners) were explicitly mentioned in official documents. We can easily say that these individuals owned a significant amount of property.

As in Islamic law, land ownership in the Ottoman Empire was not conditioned upon title registration, but in Crete, property acquisition was realized through the land registry, as is the case today. Transfers of ownership in land ownership in Crete (sales, donations, inheritance) were registered in the kadi registers, which served as a land registry.

In Crete, adding tımar, temlik, and waqf organizations to agricultural lands that were allocated to individuals caused significant problems in property relations. This is because the same lands were also regulated as tımar/mukataa, waqf, and temlik. This regulation resulted in two separate ownership of the land. The reaya, who owned the land, gained a property right, while the tımar/mukataa, waqf, and temlik institutions that collected the land's income gained a second property right.

On the island, it is understood that the tımar/mukataa system was an intertwined organization with private property lands. It is understood that there were no major problems on the private property lands where tımar and mukataas existed. The landowner cultivated the land as required, could rent it out if desired, and continued his life by paying the necessary taxes. When the tımar system disrupted the state's financial balance, it could be easily abandoned. Indeed, with the replacement of tımars with mukataas, private property in Crete continued in the same way. On these types of lands, the state could easily abandon its status as a landowner to individuals.

However, in long-term land holdings where the state did not transfer ownership to individuals and the land remained state-owned, the peasant who cultivated the land could see it as his own. In such cases, the land was not left to the peasant who cultivated it. In villages and lands under temlik, where the ownership of the land was registered to an individual, there were generally no problems between the cultivator or holder and the owner.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

Dual ownership, especially of waqf properties, caused complex problems. In terms of land ownership, it is understood that waqf lands were structured in two ways. In the first group of lands, the land belonged to the waqf. The waqf trustee operated the land as they wished or rented it out. On such lands, the tenant was only an operator. In the second type of land, the peasant was the owner of the land, and the relationship between the waqf and the peasant was through taxation. The peasant who owned the land paid the taxes they owed to the waqf and could sell, bequeath, or donate their land as they wished. In other words, some of the waqf lands were left to individuals as property, while others were assigned to the waqf.

The lands belonging to the waqf were leased by the waqf trustees. The lands whose right of disposal was transferred were mostly leased through an official contract before the judge by the waqf trustees. There were also some rules regarding the lands leased by the waqf administrations. First of all, the indefinite lease of the lands and other agricultural areas belonging to the waqf was not valid.

The most important procedure in land leasing was the transfer of the right to cultivate the land to the children of the tenant when they died. This was a general rule. However, this rule created the impression that the people on the land were the owners of the land themselves. This situation caused significant problems, especially after the deaths of those who had no children. Another issue was that if the tenant who worked the land wanted to transfer the land he cultivated to another person, whether for a fee or free of charge, he had to obtain the permission of the waqf trustee.

In the second type of organization, some individuals owned private property within the waqf. It is believed that this arrangement was a continuation of the practice of Venetian-period titled lands by the Ottoman administration. In this practice, the first owner of the land was the property owner, and the second owner of the field was the waqf. The property owner had every right to dispose of the land as they pleased, just like on state-owned land. They could sell, donate, or do whatever they wished with their property. Of course, within this framework, they also assumed responsibility, just like on state-owned lands.

In waqf organizations, the property of individuals could be subject to interference by waqf administrations on the lands owned by them. As seen above, those who worked on the waqf lands where the ownership belonged to the waqf wanted to claim ownership of the land, while the waqf administrations tried to claim ownership of the lands where the ownership belonged to the peasants. However, as a normal procedure, it is seen that the fields of landowners in waqf villages were included in the inheritance shares

of their fields when they passed away. In conclusion, those who owned property in waqf villages also became “owners like other real estate owners” of their properties.

In conclusion, it can be seen that during the Ottoman period, the lands in Crete were left in private ownership. After the island came under Ottoman rule, the remaining population was granted title deeds to their old lands, and landowners were given all kinds of rights to dispose of these lands, such as buying and selling, inheritance, and donating. This situation is mentioned in many studies on Crete (for instance?). However, the status of these lands was not mentioned in detail. In an agricultural economy-based empire, the difference between a property being a vineyard, garden, vegetable garden, or pasture and being a field carried different meanings. What makes Crete special in this regard is that unlike in the Ottoman Empire in general, cereal fields were also left to individual ownership as private property. This practice was not observed in the classic Ottoman period and took its source from the property practices of the Venetian period on the island.

On the other hand, the same lands were also regulated as timar/mukataa, waqf, and temlik. With this regulation, two separate owners of the land emerged. The reaya, who had the right to dispose of the land, gained a property right, while the official institutions that received the income from the land had a second property right. This dual ownership did not create serious problems in miri and temlik lands, but it caused significant legal problems, especially in waqf lands.

Giriş

Bir imparatorluk olan Osmanlı, tanımı gereği hemen her konuda çok farklı sistemlerin hayat bulduğu bir evren oluşturmuştur. Osmanlı toprak rejimini de böyle değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede Barkan'ın da belirttiği gibi; Osmanlı toprak sistemi tek bir şekilde izah edilecek kadar basit ve yeknesak değildi, hatta birbirine zıt sistemler hayat bulmuştu.¹

Modern dönem öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda, memleket topraklarının büyük bir kısmı miri olarak kabul edilmiştir. Genel olarak, mülkiyeti devlete ait olan bu miri topraklar iki farklı biçimde kullanıma sunulmuştu. İlk grup mukataalı topraklardır ve bunlar bir nevi kiracılık

¹ Ömer Lütfi Barkan, “Malikane - Divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 153.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

sözleşmesi ile kullanıcılarına bırakılmıştır. İkinci grup tapulu topraklardır, buradaki tapu tam anlamı ile bir mülkiyet sahibi olma değildir, toprağın sahibi devlettir. Tapu, babadan oğula geçen bir nevi sürekli icar sözleşmesiydi ve imparatorluğun büyük bir kısmında uygulanmakta idi.² Devlet mülkiyetindeki bu toprağı tasarruf eden kişi, onu satamaz, bağışlayamazdı. Tapu sözleşmesindeki bey' satış) olarak adlandırılan muamele ise toprağın satışını değil, fiili tasarruf veya intifa hakkını içeriyordu.³ Bu bir ferağ muamelesi idi. Toprağın gerçek sahibi devlettir, köylü toprağı sadece işler ve vergisini verirdi.⁴ Sonuç olarak klasik Osmanlı toprak sisteminde hububat tarlaları gerçek mülkiyet olarak kişilere bırakılmıyordu. Hububat tarlalarının mülkiyeti devlete aitti.

Mülkiyeti devlete ait olmayan temlik ve özellikle vakıf topraklar imparatorluk genelinde yaygın olarak görülen farklı bir özel mülkiyet biçimi idi. Ne var ki zamanla mülk ve vakıfların birçoğunda toprak ve emek örgütlenmesi de aile emeğine dayalı tipik bir tapulu köylü çiftliği ya da çift-hane görünümüne büründü.⁵

Hububat üretilen tarlaların dışındaki bağ, bahçe, bostan gibi topraklar özel mülkiyete bırakılabiliyordu. Bu tür topraklar özel mülkiyete tabi oldukları için tapulu arazinin dışında, farklı bir statüde idi.⁶ Başka bir deyişle bu tür topraklar için verilen tapu gerçek mülkiyet tapusuydu. Bunlara ek olarak kentlerdeki konut ve benzeri binaların yapıldığı topraklar da özel mülkiyetin genişçe görüldüğü alanlardı.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, birçok konuda olduğu gibi toprak sisteminde de İslami referansların geniş bir hayat alanı bulduğu bir dönem başladı.⁷ Bu çerçevede, İslam hukukunda ve özellikle Osmanlı uygulamasında toprak üzerindeki tam tasarruf şeklindeki özel mülkiyet, teorik tartışmalara sebep olmuştur.⁸

² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1 (1300-1600), (çev.) Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 150, 182, 183.

³ İnalçık, *a.g.e.*, s. 148, 153.

⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994, s. 139. Tabakoğlu bu durumu Osmanlı'da sınıflaşmamanın bir nedeni olarak görür.

⁵ İnalçık, *a.g.e.*, s. 169.

⁶ Aynı yerde, s. 151.

⁷ Nuri Adıyeke - A. Nühket Adıyeke, "Girit'in "Hakk ve Adl İle Cediden Tahriri": 1705 Yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler", *Belleten*, Cilt 84, Sayı 299, Nisan 2020, s. 233 vd.

⁸ Hasan Hacak, "Mülkiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 544.

1. Girit'te Mülk Tarlalar

Girit Adası, Osmanlı topraklarına oldukça geç bir tarihte katıldı. Klasik kurumlarının Osmanlı genelinde değişmeye başladığı bir dönemde, adada Osmanlı yönetimi, imparatorluk genelinden bir hayli farklı şekilde kurgulandı.⁹ Girit'te, Osmanlı genelinden farklı bir şekilde kurgulanan düzenlemelerden birisi de toprak sistemi oldu. 1650, 1670 ve 1705 yılında yapılan tahrirler ile adada vergi ve toprak organizasyonu gerçekleşti. Adanın bütün toprakları haracî kabul edildi.¹⁰

Girit'te Osmanlı genelinde görülmedik genişlikte özel mülkiyet topraklarının varlığı söz konusu idi. Bu, büyük toprakların temlik yapılanmasından farklı bir düzenleme olarak toprağı tasarruf eden kişilerin işledikleri, küçük parselli toprakların daha da önemlisi tarlaların kendi mülkü olarak tescil edilmesi idi.

Girit'te özel mülk olan gayrı menkuller, Osmanlı genelinde görüldüğü gibi üç türdür. Bunun ilk biçimi, kentlerdeki ev ve diğer bina gayrı menkulleridir. Bu da iki şekilde gerçekleşmiştir. İlki yerli halkın, Osmanlı fethinden önceki mülkiyetinin tanınması,¹¹ ikincisi ise fetih sonrası boş kalan binaların taliplerine “*mülkiyyet üzere canib-i miriden furuht*” edilmesi idi. Bu satış işlemleri süreci, fetihden bir süre sonrasına değin sistemli bir şekilde devam etmiştir.¹²

Özel mülkiyetin ikinci biçimi yine Osmanlı genelinde gördüğümüz, bağ, bahçe, bostan gibi toprakların mülk olarak verilmesidir. Nitekim 1670 ve 1705 Girit Kanunnamesi'ndeki kayıt şöyledir. “*Cezîre-i mesfûrenin ârâzîsi*

⁹ A. Nükhet Adıyeke - Nuri Adıyeke, “Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adası'nın Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I), Sayı 66, Mart-Haziran 2015, s. 1292-1297.

¹⁰ Bu noktada, haracî toprakların, eski sahiplerine mülkiyet üzere, temlik edildiği görüşü de anmaya değer bir görüştür. Ebu's-Suud Efendi'nin fetvaları bu konuda önemli bir referans olmuştur. Halil İnalçık, “İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 23.

¹¹ Örneğin; mülkiyete ilişkin gayrı Müslim dava kayıtlarında “on yıldır mülküm olan”, “babamdan miras mülküm olan” gibi kayıtlara rastlanmaktadır. A. Nükhet Adıyeke, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımni Davaları”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (ed.) Kemal Çiçek, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, s. 81.

¹² BOA., MAD., d. 05256, s. 19.; keza Kasım el-Bendevidi, *El-Vakâti'l-Kebîra El-Giridiyye*, [Fetevâ-yı Giridiyye], İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Kayıt No: 162, s. 83a, 84b.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

ârâzî-i harâciyeden olmağ ile ahâlisinin yedlerinde ibkâ olunan bâğ ve bâğçe ve bostân ve sâ'ir arâzi mülkleri olub emlâk-ı sâ'ire gibi tasarruf iderler meselâ fevt olsalar vereseleri beyninde 'ale'l-vechü 'ş-şer' taksîm olunur."¹³ Mülk bağ, bahçe ve bostana çayırı da eklemek gerekmektedir.¹⁴

Girit'teki özel mülkiyetin üçüncü şekli ise Osmanlı toprak sisteminin tersi bir durumdur. Girit'te hububat tarlalarının da özel mülkiyete bırakıldığı veya bırakılabildiği görülmektedir. Her ne kadar kanunname maddesinde "tarla" açıkça yazılmasa da Girit'te tarlaların da mülk olarak verildiği görülmektedir. *Fetevâ-yı Giridiyye*'de kimi zaman "mülk tarla"¹⁵ kimi zaman "mülk tarla 'arsası" teriminin kullanılması bu arazilerin tarım dışı kullanılmış olabileceğini akla getirirse de aynı mecmuadaki başka bir fetvada "...mülk tarla 'arsanın şu kadar sene zabt ve zirâ'at edildiği..." nin yazılı olması¹⁶ bu arsaların zirai amaçla kullanıldığını göstermektedir.

Girit'te mülk tarlaların tam mülkiyeti haiz bir şekilde her türlü hukuksal işlem gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁷ Tarla sahibi tarlasını kiraya verebilmekte, mülk tarlasını satabilmektedir. Keza mülk tarlaların satışı ve bu satışlarda karşılaşılan sorunlarla ilgili çok sayıda fetva mevcuttur.¹⁸ Mülk olan tarla miras olarak bırakılabilmekte ve miras bırakılan tarlalarda mirasçının sadece kendi hissesini satma hakkı da vardır.¹⁹ Malik, mülk tarlasını hukuksal bir engeli yoksa²⁰ hibe etme hakkına sahipti.²¹ Mülk sahibi tarlasını borcuna karşılık rehin verebilmekte,²² bir mülkiyet işlemi olarak mülk tarlalar için de şufa hakkı kullanılmaktadır.²³ Sahih mülkiyetin bir göstergesi olarak malik tarlasını kızına çeyiz olarak verebilmekte²⁴ veya evleneceği kadına hediye etme hakkına sahip idi.²⁵ Son olarak mülk sahibi, mülk tarlasını gönölünce

¹³ TKA., *Girit Tapu Tahrir Defteri*, No: 1, s. 2a.

¹⁴ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 22a.

¹⁵ Mülk tarla terimi kadı sicillerinde ve Kandiye Müftüsü, Kasım el-Bendevidi'nin 1783 tarihli fetva kitabında açık bir şekilde kullanılmıştır.

¹⁶ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 133b.

¹⁷ Molly Greene, "An Islamic Experiment? Ottoman Land Policy on Crete", *Mediterranean Historical Review*, Volume 11/ Number 1, 1996, s. 60-78.

¹⁸ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 123a, 123b, 124a, 128b, 185a, 200a.

¹⁹ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 140a.

²⁰ 110 yaşındaki bir kişinin hibesinin sahih olmadığı, *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 230b.

²¹ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 127a, 227b, 229b, 230a, 232a.

²² *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 133b, 282b, 284a.

²³ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 266a.

²⁴ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 237b.

²⁵ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 41b.

vakfetme hakkına da sahipti.²⁶ Nitekim mülk tarla sahiplerinin, teoride kendilerine ait tüm bu haklarını kullandıklarını kadı sicillerinden izlemek mümkündür.

Mülk tarlaların satışı konusunda sicillerde çok sayıda örnek vardır. Bu satışlarda etnik homojenlik söz konusu değildir. Bir Müslüman'ın kendi dindaşına toprak satmasının yanı sıra Hristiyan bir alıcıya yaptığı satış veya tam tersi satış örnekleri çok sayıda yaşanmıştır. Ocak 1659 tarihinde Lotra köyünden Minoli veled-i Mihali sınırları tanımlanmış olan 2,5 tohum istiaib eder tarlasını ve Kırya köyü sakinlerinden Siro veled-i Hortacı Lotra köyündeki 20 mezurluk tarlasının yarısını Abdullah oğlu Yusuf'a sattılar.²⁷ Keza 1670 yılı eylülünde Estiye kazası Handra karyesinde mirasçısız vefat eden yeniçeri Abbas beşe bin Abdullah'a ait 15 kıta tarla, "*suk-u sultânide müzâyede olunup*" İbrahim Efendi'ye satılmıştır.²⁸

Satış sözleşmeleri önemli veriler sunmaktadır. Öncelikle satışa mevzu olan toprakların kadastro tarifi yapılırken, falan kişinin mülk tarlası veya bağının güneyi/kuzeyi gibi tanımlar yapılıyordu. Toprağı satan kişinin "*sâhib-i mülk*", mülkün de "*mülk-i sahihi*" olduğu belirtiliyordu. Satış işleminin, "*bey'-i bat-ı sahih-i şer'i ile*" yapıldığı, belirtilerek toprağın, yeni sahibinin "*mülk-i müşterâsı*" olduğu özellikle kaydediliyordu. Satış işleminde, mülkün fiyatı ve günümüzde olduğu gibi satıcının "*semeni olan meblağı*" aldığı da mutlaka belirtiliyordu. Satış bedelinin birçok kez "*be-safka-i vahideten*" yani iki tarafın pazarlık yapıp anlaşarak belirlendiği kayıt altına alınıyordu.

Buradaki satış işlemlerinin mülkiyet satışı olduğu açıktır. Zira tasarruf hakkı satışlarının özellikle belirtildiği anlaşılmaktadır. Pedye nahiyesi Apostolos karyesi ahalisinden Yani Mesona ve ortağı Manyo İpsola, "*hin-i tahrirde Kumbaracı İslâm üzerine yazılı*", tarifli 30 dönüm tarlayı "*hakk-ı tasarruf*" olarak bey' etmişlerdi.²⁹ Buradaki satışın mülkiyet hakkı

²⁶ *Fetevâ-yı Giridiyye*, s. 107a. Bir kişinin mülkünü vakfedebilmesi için o mülkün gerçek sahibi olması gerekmektedir.

²⁷ RŞS., No: 1, s. 70. 1 numaralı Resmo Şeriye Sicili, Yunanistan, Kandiye Vikelea Kütüphanesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Resmo'ya ait diğer kadı sicilleri Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Fakat bu defterler bir süre önce Ankara'ya nakledilmişlerdir. Kandiye Şeriye Sicilleri Vikelea Kütüphanesi Arşivi'nde bulunmaktadır.

²⁸ Tarlaların dökümü ve diğer konular hakkında; KŞS., No: 2, s. 35, 36.

²⁹ KŞS., No: 3, s. 670.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

değil tasarruf hakkı olduğu açıktır. Keza bir başka fuzuli işgal davasında dava konusu olan tarlanın, “*ancak tasarrufu Mehmet Paşa'ya tefvîz olunub mülkiyet üzere tefvîz olunmadığı*” açıkça belirtilmiştir.³⁰ Bu iki örnekten de anlaşılacağı üzere satış işleminde mülkiyet satışı ile tasarruf hakkı satışı ayrımı mutlaka belirtiliyordu.

Bu satış örneklerinden başka sicillerde çok sayıda tarlanın hibe örnekleri bulunmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla malik, malını bir “*meclis-i hibe*” nezdinde hibe ediyordu. İster Müslüman olsun ister Ortodoks Rum olsun hibe işlemleri mutlaka, “*hibe-i sahîhâ-yı şer'iyye ile hibe ve temlik*” ediliyordu. Maleviz Kasteli, Kato Kaleşo köyünde Konstantin 3,5 muzurluk tarlasını kızları Ergina ve Elya'ya,³¹ Pedye nahiyesi Moho karyesinden Mihali veled-i Yorgi 1 muzurluk tarlasını kızı Sofya'ya³² hibe etmişti. Monaföça kazası Kankalos karyesinde sakin, Matiyo veled-i Papa Nikola 1,5 dönüm tarlasını kızı Elya evlenirken ona cihaz için hibe ve temlik etmişti.³³ Milopotamo kazası Angelyana köyünde Ergina ise mülk tarlasını damadı İstimat'a hibe etmişti, o da bu tarlayı onbeş sene sonra Mustafa Beşe'ye sattı.³⁴ Kenurya kazası Apono Mulya karyesinde sakin Mariya binti Manyo diğer mülkleri ile birlikte 1 dönüm mülk tarlasını oğlu Hüseyin ve kızları Ayşe, Fatma ve Rabia'ya hibe etmişti.³⁵

Rum reayanın yanı sıra Müslümanların da mülk tarlalarını, çocuklarına hibe ettiği örnekler söz konusudur. Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden Ali beşe bin Ömer Pedye nahiyesi İstrakus köyündeki farklı mülklerine ek olarak iki ayrı tarlasını kızı Cemile'ye hibe etmişti.³⁶ Resmo, Paraşki köyünde sakin İbrahim bin Abdullah ise kızı Hatice'yi evlendirirken muhtelif bağlarla birlikte 2 muzurluk tarlayı da kızına cihaz olarak hibe etmişti.³⁷

Hibe etme işlemi kimi zaman ortaklar arasında bir ortağın feragati şeklinde de oluyordu. Kandiye'de Azaban-ı Yemin Ağası Mehmed Ağa bin Abdullah ile el-hac Mustafâ Çelebi bin Yusuf'un ortak oldukları Estiye'deki

³⁰ KŞS., No: 2, s. 134.

³¹ KŞS., No: 2, s. 9.

³² KŞS., No: 2, s. 87.

³³ KŞS., No: 4, s. 38.

³⁴ KŞS., No: 3, s. 177-178.

³⁵ KŞS., No: 4, s. 193.

³⁶ KŞS., No: 5, s. 23.

³⁷ KŞS., No: 4, s. 296.

iki ayrı tarlayı Mehmed Ağa, Mustafa Efendi'ye hibe etmişti.³⁸ Kimi zaman ise aralarında bir akrabalık ilişkisi belirtilmeden kişiler arasında hibe işlemlerinin yapıldığı oluyordu. Pedye nahiyesi Vatya karyesinde Aneza binti Mihali farklı mülkleri ile birlikte 1,5 muzur tohum istiab eden tarlasını Yani'ye,³⁹ Yusuf beşe bin Ali Monofoça Melidahor karyesindeki 5 muzurluk tarlasını Hüseyin Beşe'ye,⁴⁰ Osman Beşe bin Osman ise Pedye Kartero karyesindeki 1 dönüm tarlasını Yusuf Beşe'ye⁴¹ hibe etmişlerdi. Burada gerekçe gösterilmeden yapılmış mülk tarlaların hibe edilmesi söz konusudur.

Girit kadı sicillerinden öğrenildiğine göre mülk tarlalar mirasçılara intikal ediyordu. Örneğin; sekiz muzur istiab eder tarla ölümünden sonra Mihali'nin terekesinden olub mirasçılara intikal etmişti.⁴² Mirasçılar kendilerine kalan toprağı istedikleri gibi değerlendiriyorlardı. Resmo Hromanastırı köyünde mühtedi Mustafa ile kardeşi, Yorgi, “*mülk-ü mevrûsları*” olan köydeki “*mülk tarlayı*” Recep Beşe'ye 12 riyali kuruş karşılığında satmışlardı.⁴³ Miras kalan tarlalar kimi zaman da fuzuli işgale uğrayabiliyordu. Resmo kazası Ahladiye karyesinden Minoli isimli zimmi babası Konstantin'den kelen tarlasının Gomnos ve Lotu isimli zimmiler tarafından işgal edildiği, malını geri alabilmek için dava açmıştı.⁴⁴

Çok sayıdaki kassam defterinde mülk tarlaların tereke paylaşımına konu olduğu görülmektedir. Kandiye merkezinde, Valide Sultan Mahallesi'nde Mehmed Bölükbaşı ibni Şaban'ın,⁴⁵ aynı mahalle sakini Ömer Çelebi'nin,⁴⁶ Ahmet Paşa Mahallesi sakinleri merhum Mustafa Beşe,⁴⁷ Kara Osman Beşe'nin⁴⁸ tereke yazımlarında mülk tarlaları kaydedilmiştir. Keza Temenos kazası Venerata köyünden Ayşe isimli mühtedinin,⁴⁹ Monofoça

³⁸ KŞS., No: 4, s. 233-234.

³⁹ KŞS., No: 4, s. 32-33.

⁴⁰ KŞS., No: 5, s. 124.

⁴¹ KŞS., No: 5, s. 72.

⁴² KŞS., No: 3, s.183, 184. Estiye nahiyesinde başka bir benzeri örnek, KŞS., No: 2, s.75.

⁴³ Mustafa Oğuz, *Girit (Resmo) Şer'iyye Sicil Defterleri (1061-1067)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mücteba İlgürel, İstanbul 2002, s. 184, Belge No: 76.

⁴⁴ BOA., M. MŞM. d. No: 37322/6. RŞS., s. 5. Resmo'ya ait bu şeriye sicili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.

⁴⁵ KŞS., No: 2, s. 199.

⁴⁶ KŞS., No: 3, s. 302.

⁴⁷ KŞS., No: 4, s. 402.

⁴⁸ KŞS., No: 4, s. 474.

⁴⁹ KŞS., No: 4, s. 387.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT’TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

nahiyesine bağlı Protorya karyesi sakini Patera Ali binti Abdullah’ın⁵⁰ tereke yazımlarında mülk tarlalar kayıtlıdır. Keza, Resmo sakinlerinden Ahmet Efendi’nin tereke kaydında muhtelif yerlerde dört farklı tarla tereke defterine kaydedilmiştir.⁵¹ Kadı sicilleri içindeki kassam defterlerinde bu konuda çok sayıda örnek mevcuttur. Son olarak mülk tarla sahibi, mülkiyetine dayalı bir hak olarak tarlasını vakf edebiliyordu. 8 Ağustos 1673 tarihinde, Dergâh-ı Ali yeniçerilerinin altıncı cemaati yoldaşlarından Resmo kasabasında sakin, Ahmed Beşe ibn Abdullah mahkemede İmnato karyesinde sınırları tanımlanmış içinde 28 zeytin ağacı da olan üç dönüm mülk tarlasını, Abdurrahman Paşa’nın Kandiye’de bina ettiği cami masrafına sarf olunması için vakf etmişti.⁵² Girit Valisi Şerif Mehmet Paşa, Kandiye’de el-hac İbrahim Efendi bin Osman vekaletiyle, Resmo nahiyesi Homalovri karyesindeki, “...mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu üç buçuk mezurluk tarla”⁵³ ve diğer mülkünü şahitler huzurunda vakfetmişti.

Örneklerden görüleceği gibi mülk tarla sahipleri, mülkiyet haklarından doğan hukukî işlemlerde tam bir özgürlüğe sahipti. Mülk tarlalarını satabiliyor, hibe edebiliyor, miras bırakabiliyorlardı. 18. yüzyılda resmî belgelerde de açıkça “*ashâb-ı emlâkdan bazı kimesneler*” den söz edilmektedir.⁵⁴ Bu ashâb-ı emlak olan kişilerin, ellerinde önemli miktarda mülk tarlaların bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Osmanlı genelinde, İslam hukukunda olduğu gibi toprak mülkiyetinin kazanılması tapu tescil şartına bağlanmasa da⁵⁵ Girit’te mülkiyet kazanımı günümüzde olduğu gibi tapu tescil şeklinde oluyordu. Girit’te toprak mülkiyetindeki el değiştirmeler (satış, hibe, miras) kadı siciline işlenen tapu tescili şeklinde oluyordu.

Şüphesiz Girit’teki toprakların hepsi özel mülkiyet değildi. Yapılan düzenlemelerle toprağın bir kısmı gerçek mülkiyet, bir kısmı ise Osmanlı genelinde olduğu gibi miri toprak olarak düzenlendi. Toprağın ne kadarının özel mülkiyet ne kadarının miri olduğunu tespit etme imkânına sahip değiliz. Tapu tahrir defterlerinde de bu konuda bir açıklama söz konusu değildir.

⁵⁰ KŞS., No: 2, s. 262.

⁵¹ BOA., M. MŞM. d. No: 37322/6, RŞS., s. 4.

⁵² KŞS., No: 5, s. 12. Vâkıf vakfiyesinde bu tarlanın gelirinin kendisi ölünceye kadar kendisine verilmesini ölümünden sonra da gelirin tamamının vakfa bırakılmasını şart koşmuştu.

⁵³ BOA., M. MŞM. d. No: 37322/6, RŞS., s. 10.

⁵⁴ 8 Haziran 1781 tarihli düzenlemeler için; BOA. MAD. d. No: 9550, s. 598.

⁵⁵ Hacak, *a.g.m.*, s. 544.

Anlaşıldığı kadarıyla miri topraklar ile mülkler arasında bir vergi farklılaşması da söz konusu değildi. Aradaki fark, mülk topraklarının satış, miras, hibe gibi haklara sahip olmaları idi.⁵⁶

2. Girit'te Çift Başlı Mülkiyet

Girit'te kişilere tapulanmış olan tarımsal toprakların üzerinde aynı zamanda tımar, temlik ve vakıf organizasyonunun⁵⁷ da eklenmesi mülkiyet ilişkilerinde önemli problemleri doğurdu. Çünkü aynı topraklar, yapılan tahrirlerle tımar/mukataa, vakıf ve temlik olarak da düzenlenmişti. Bu düzenleme ile toprağın iki ayrı sahibi ortaya çıkmıştır. Toprağın sahibi olan reaya bir mülkiyet hakkı kazanmış, toprağın gelirlerini alan tımar/mukataa, vakıf ve temlik kurumları ikinci bir mülkiyet hakkına sahip olmuştur.

İkili mülkiyet organizasyonu Osmanlı tarihinde daha önceki tarihlerde ve bir başka coğrafyada yaşanmış bir tecrübe idi. Osmanlı klasik döneminde Anadolu'nun küçük bir kısmında uygulanan, *Malikane-Divani* sistemi tımar mülk ilişkisi açısından farklı özellik gösteren bir durumdu. Ne var ki buradaki mülkiyet, 17. ve 18. yüzyıllarda Girit'te görülen bireysel, küçük toprak mülkiyeti değil, temliklerde görülen büyük arazi mülkiyeti idi. Bu ikili mülkiyeti Barkan, “*iki baştan tasarruf*”,⁵⁸ İncik da, “*iki başlı mülkiyet*”⁵⁹ olarak isimlendirmiştir. Pamuk da bu sisteme “*İkili veya çift başlı mülkiyet*” adını vermiştir.⁶⁰ Girit'te gördüğümüz küçük toprak mülkiyetine dayalı sistemi biz *çift başlı mülkiyet* olarak isimlendirdik. Yukarıda belirtildiği gibi, bu sistemde de toprağın iki sahibi vardı. Birincisi tüzel bir kişilik olarak devlet veya vakıf, ikinci olarak toprağı işleyen ve işlediği toprağın maliki olan özel kişiler idi.

Adada, özel mülk topraklarda tımar/mukataa sisteminin iç içe geçmiş bir organizasyon olduğu anlaşılmaktadır. Tımarın/mukataaların hayat bulduğu özel mülk topraklarda büyük sorunların yaşanmadığı

⁵⁶ Eugenia Kermeli, “Caught in Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete, 1645-1670”, *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (ed.) Antonis Anastasopoulos, Crete Universty Press, Rethymno 2008, s. 29.

⁵⁷ Girit'teki vakıf köyler için bkz: Nuri Adıyeke, “Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt I, (ed.) Mustafa Öztürk ve Ayşe Değerli, İzmir 2019, s. 343-363.

⁵⁸ Barkan, *a.g.m.*, s. 154.

⁵⁹ İncik, *a.g.e.*, s. 171.

⁶⁰ Şevket Pamuk, *Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, K Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 60.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

anlaşılmaktadır. Malik toprağı, işlemesi gerektiğı gibi işlemekte, isterse kiraya verebilmekte ve vermesi gereken vergileri vererek hayatını devam ettirmektedir. Tımar sistemi devletin mali dengesini bozduğı zaman kolayca feda edilerek terk edilebiliyordu.⁶¹ Nitekim tımarların yerini mukataalara bırakması ile de Girit'teki özel mülkiyet aynı şekilde devam etmişti. Bu tür topraklarda devlet, toprak malikliği sıfatını reaya lehine kolaylıkla terk edebiliyordu.

Ne var ki devletin mülkiyetini kişilere devretmediğı, toprağın miri olma statüsünün devam ettiğı uzun süreli toprak tasarruflarında, toprağı işleyen köylü toprağı kendi malı gibi görebiliyordu. Böyle durumlarda toprağın işleyen köylüye bırakılması söz konusu değildi. Bu konuda Abdürrahim Efendi fetvasında şu açıklamaya yer vermişti: Tasarruflarına izin verilmiş ancak mülkiyeti temlik olunmamış arazi, köylü bu toprağı kaç sene işlemiş, vergilerini vermiş olursa olsun “emr-i sultani” ile ellerinden alınabilirdi. Fetvalarda bu durum için *nez*’ ibaresi kullanılmıştır ki bu terimin Türkçesi zorla alma, el koymadır.⁶²

Temlik köylerinde ve toprağında,⁶³ toprağın mülkiyeti bir kişiye tapulandırıldığı için, toprağı işleyen veya tasarruf eden ile malik arasında pek de sorun çıkmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim arazi kadastro tarifi yapılırken bir kayıta; vezir-i azam temellükünden, Kul Kethüdası Zülfikar Ağa veya Kenan Beğ “*tasarrufunda olan tarla*” dan söz edilmektedir.⁶⁴ Yani toprağın sahibi, toprağını bir kişiye kullanması için tasarruf hakkını devretmişti. Buna paralel mahkeme kayıtlarında da dava örneklerine pek rastlanmamaktadır.

Çift başlı mülkiyet, özellikle vakıflarda karmaşık sorunları doğurmuştu. Toprak mülkiyeti açısından vakıf topraklarının iki şekilde kurgulandığı anlaşılmaktadır. Birinci grupta toprak, vakfın mülküdür. Vakıf mütevellisi toprağı istediğı şekilde işletmekte veya kiraya vermektedir. Bu tür topraklarda kiracı sadece işletmecidir. İkinci grupta ise köylü toprağın mülk sahibidir ve vakıf ile arasındaki ilişki vergilendirme üzerinden gerçekleşir. Toprağın sahibi olan köylü, vermesi gereken vergileri vakfa ödemekte, onun dışında toprağını istediğı gibi satabilmekte, miras bırakabilmekte, hibe

⁶¹ BOA., C. ML. 00612-25248-001.

⁶² *Feteva-yı Abdürrahim Efendi*, İstanbul 1243, s. 69, 70.

⁶³ Girit'teki temlik toprakları ve köyleri ile ilgili bkz. Nuri Adıyeke, “Fatih Paşalar'ın Kendilerine Armağanı: Osmanlı Girit'inde Temlik/Mülk Köyler”, *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), Volume 6, 2018, s. 97-110.

⁶⁴ KŞS., No: 3, s. 56.

edebilmektedir. Başka bir deyişle, vakıf arazilerinin bir kısmı, “*temlik-i sahih ile temlik edilip aheri vakf için teslim-i mütevellî*” ediliyordu.⁶⁵ Yani vakıf topraklarının üzerindeki arazinin bir kısmı kişilere mülkiyet üzerine bırakılıyor, bir kısmı ise vakfa temlik ediliyordu.

Vakıf toprakları içindeki özel mülk tarlaların Venedik döneminden kalan mülkler olduğunu düşünüyoruz. Osmanlı yönetiminin adada eski toprak sahiplerinin mülkiyetlerini kabul edip tescil ettiği bir gerçektir.⁶⁶ Yukarıda da vurgulandığı gibi tımarlı topraklarda devlet kendisine ait mülkiyet hakkından kolaylıkla feragat edebiliyordu. Ne var ki vakıf arazisinde kalan bu tür topraklarda ortaya çıkan çift başlı mülkiyet önemli çatışmaları doğurmuştu.

Vakfa ait mülk toprakları, vakıf mütevellileri eliyle kiraya veriyordu. 1672 Temmuz ayında Hüseyin Paşa Vakfı’na ait Temenos kazasında muhtelif köylerdeki çok sayıda tarlaların “*tasarruf hakkı*” vakfın mütevellisi Ali Efendi tarafından farklı kişilere icara verilmiş, “*ferâğ ve tevfiż*” edilmişti.⁶⁷ Tasarruf hakkı devredilen tarlalar, vakıf mütevellileri tarafından çoğunlukla resmi bir mukavele ile kadı huzurunda icara veriliyordu.

Vakıf yönetimlerince icara verilen topraklar için de bazı kurallar söz konusu idi. Öncelikle vakfa ait tarlaların ve diğer zirai alanların, “*müddet-i beyansız*” icarı sahih değildi.⁶⁸ Kısacası süresiz kiralama problemler yarattığı görülmüştür. 1688 Kasım ayına ait bir kayda göre Mustafa Beşe Veli Paşa Camisi ve Tekkesi vakfına ait Aya Prini mevkisinde içinde zeytin ağaçları da olan bir tarlayı yirmi yıl boyunca işliyordu. Ne var ki Mustafa Beşe son birkaç senede kirayı ödemediği gibi tarla üzerinde mülkiyet iddiasında bulunmuştur. Vakıf yöneticilerinin dava açması üzerine mahkemede, “*vilâyet tahririnde bana mülk olmak üzere tahrir olundu*” diye beyanda bulundu. Yapılan incelemede ise tarlanın vakıf mülkü olduğu anlaşılmıştı.⁶⁹ Nitekim bu konudaki fetva da benzeri sonuçlar vermektedir. Fetva metninde şu kayıt vardır: “*Zeyd bâdem eşcârlı ‘arsayı mülkündür deyu*

⁶⁵ TKA., Defter No: 1, v. 166-167 arası ekli varak.

⁶⁶ Andriya Kopasi, “Girid’in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi”, *Mecmua-yı Ebuzziya*, Cilt VII/69, Cemazievvel 1315, s. 1093; Ersin Gülsoy, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 285; A. N. Adıyeke, *a.g.m.*, s. 81. vd. Balta-Oğuz, *a.g.e.*, s. 12-16.

⁶⁷ KŞS., No: 3, s. 191.

⁶⁸ Verilen fetvada bu durum şöyle açıklanmaktadır; vakıf arazisinin, “*...müddet-i beyansız ücret-i muaccele ve müeccele ile bazı kimesnelere icar eylese sahih olur mu? El-cevab olmaz*”. KŞS., No: 4, s. 267.

⁶⁹ KŞS., No: 5, s. 213.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT’TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

‘*Amr a semeni ma ’lûme beyğ’ ve teslim ve kabz-ı semen ittikten sonra on beş sene mürûrunda ’arsa-ı merkûmenin vakf olduğu şer’ en sâbit olub taraf-ı vakfdan zabt olunsa ’Amr semenini Zeyd den almağa kâdir olur mu [?] El-cevâb olur*’.⁷⁰ Bu tür tartışmalı davalarda şahitlik kabul edilmiyor, mutlaka vakfiyenin kayıtları esas alınıyordu.⁷¹

Toprak icarında en önemli işlem ise, müstacir yani kiracı öldüğü zaman toprağı işletme hakkının çocuklarına devri idi. Bunun genel bir kural olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki bu kural toprağın üstündeki insanlar için, sanki toprağın sahibinin kendileri olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Bu durum özellikle çocuksuz ölenlerin ardından büyük problemler çıkarıyordu.

Öte yandan toprağı işleyen kiracı eğer işlediğı toprağı bedelli veya bedelsiz bir başka kişiye devredecek olduğunda vakıf mütevellisinin iznini almak zorunda idi.⁷² Şunu da belirtmek gerekir ki, bu tür devir işlemlerinde satışın toprak mülkiyeti değil, işletme hakkı olduğu kesinlikle belirtiliyordu. İkinci tür organizasyonda ise vakıf içinde özel mülk sahibi kişiler bulunuyordu. Bu düzenlemenin Venedik dönemi tapulu topraklarının Osmanlı yönetimince devam ettirilmesi uygulaması olduğunu düşünüyoruz. Bu uygulamada toprağın ilk mülk sahibi kişidir ve tarlanın ikinci sahibi vakıftır. Mülk sahibi, miri arazide olduğu gibi toprağı üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahipti. Mülkünü satabilir, hibe edebilir ve istediğı işlemi yapabiliirdi. Tabi bu çerçevede miri topraklarda olduğu gibi sorumluluk da üstleniyordu. Örneğin, 1821 ayaklanmasına katılanların malları müsadere edilirken, firari Konstantin Muskaki’nin 15 mezurluk, Resmo Sultan İbrahim vakfi topraklarındaki iki kıta tarlası da müsadere edilmişti.⁷³

Vakıf içindeki kişilere ait mülk topraklarda vakıf yönetimlerinin bu mülkiyete müdahalesi ortaya çıkabiliyordu. Şubat 1714 tarihli Kandiye mhafızı ve kadısına gönderilen bir emimamede; Sofu Mehmet Paşa evkafına bağlı Temenos kazası Ayo Vilaşa köyü sakinlerinden Ali, merkeze gönderdiği arzuhalinde vermesi gereken bütün vergilerini tamamen verdiğini ancak, vakıf mütevellisi Fatma Hatun vekillerinin vergilere “*kanaat etmeyip*” içlerinden birisi öldüğü zaman veresesine intikal eden emlak ve arazinin,

⁷⁰ *Feteva-yı Giridiyye*, s. 138b.

⁷¹ *Feteva-yı Giridiyye*, s. 309b-310a.

⁷² Örnek bir devir işlemi için: Sofu Mehmet Paşa vakfına ait, İnadiye Kalesi yakınında 20 dönüm tarlayı tasarruf eden Osman bey bu tarlayı, “vakf-ı mezbur mütevellisi izniyle meccanen ferağ ve tefviz” ederek Ahmet’e bıraktığı. 18 Nisan 1671, KŞS., No: 2, s. 547.

⁷³ RŞS., No: 253, s. 125.

“*mülkü vakfa aittir*” diye zabt etmek istediklerini bildirmiştir. Hatta defter-i hakaniye aykırı olarak, “*ırs-ı şer ile*” kendilerine intikal eden toprağı vakıf mütevellisinin başkasına devrettiğini bildirerek bunun önlenmesi için hüküm istemiştir. Nitekim gelen emirnamede, mufassal defterin incelendiğı ve defterde kayıtlı olduğı şekliyle birisi ölünce veresesine intikal eden bağ, bahçe, bostan gibi mülk arazilerine müdahale olunmaması için, mülk sahibi olan köy ahalisini koruyan bir emr-i şerif verildiğı bildirilmiştir. Merkezden gelen emirnamede, Defter-i Hâkâni kaydına göre işlem yapılması, kesinlikle buna aykırı işlem yapılmaması emredilmiştir.⁷⁴

Vakıf mütevellilerinin, mülk tarlaları vakıf emlakına dahil etme girişimlerinin devam ettiğı anlaşılmaktadır. 1727 ilkbaharında Valide Sultan Vakfı'na bağı Resmo kazası, Piki karyesi halkı hem Kandiye divanına hem de İstanbul'a, Divan-ı Hümayuna arzuhal göndermişlerdi. Karye toprağındaki tarla ve zeytinlerin defterde yazılı vergilerini verdiklerini belirtmişlerdi. İçlerinden birisi ölünce karyede olan toprağında olan emlak, “*be-hasebü'ş-şer*” kardeşleri ve sair vereselerine intikal ettiğı halde “*vakf-ı mezbûr mütevellileri tama'larından*” dolayı “*emlâğınız mahlûl oldu zapt iderim deyu hilâf-ı şer' tâ'addi*” ediyorlardı. Gönderilen emirnamelerde bu durumun önlenmesi, yöneticilerden kanuna aykırı bu davranışın önüne geçilmesi isteniliyordu. Bu konuda Kandiye müftüsü de bir fetva düzenlemiş ve vakıf mütevellilerinin kişilerin mülkü olan emlakı, vakıf adına zapt edemeyeceklerini vurgulamıştır. Bu fetva içeriğinde tam olarak şu ifadeler yer almıştır:

*“Girîd cezâresinde Resmo nâhiyesinde filân karyede hudûdu dâhilinde ârz-ı harâcîde Zeyd'in mutasarrıf olduğı şu mikdâr târlâ ve şu mikdâr eşcâr-ı zeytün ve şu kadar bâğ ve bâğçe Zeyd'in emlâkı olub ve emlâkı mezbûrun sub' mahsûlü ve bâğın ve bâğçenin dönümü fermân-ı 'âli ile Kandiye'de Vâlîde Sultân Câmi'-i şerîfi vakfına vîrile deyu Defter-i Hâkâni de musarrah ve mücibince 'amel oluna deyu fermân-ı 'âli sâdir olub ve mutasarrıfi Zeyd fevt olub veresesini terk eylese emlâk-ı mezbûrenin revganı sub' mahsûlü ve bâğın ve bâğçenin dönümü fermân-ı 'âli ile vakf-ı mezbûra vîrile deyu defter-i vakfa kayd olunmağla vakf-ı mezbûrun mütevellisi 'Amr ve emlâkı vakfa zabta kâdir olur mu beyân buyrula
El cevâb Allahu'l-'alem; Olmâz
El-fâkir Ahmed el-müftî*”

⁷⁴ KŞS., No: 2, s. 236, 237.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

be-medine-i Kandiye".⁷⁵

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, vakıf köyleri içinde mülkiyetin vakıfta olduğu topraklarda toprağı işleyenler vakıf toprağını sahiplenmek istemekte, toprak mülkiyetinin köylüde olduğu toprakları da vakıf yönetimleri sahiplenmeye çalışmaktadır. Fakat normal bir prosedür olarak, vakıf köylerindeki mülk tarla sahiplerinin vefat edince terekeleri arasında tarlalarının da miras paylaşımına dahil edildiği görülmektedir. Kandiye'de Kurşonali Mehmet Receb'in kassam defterinde; Sultan İbrahim Vakfı içinde olan Kurşona köyündeki 10 kıta tarla bu kişinin terekesine kaydedilmişti.⁷⁶ Netice itibarıyla, vakıf köyleri içinde mülk toprakları olanlar da mülklerine, "sair emlak sahipleri gibi mutasarrıf" olmuşlardı.⁷⁷

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı döneminde Girit'te, toprakların özel mülkiyete bırakıldığı görülmektedir. Adanın Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra adada kalan halka eski toprakları tapulandırılmış ve arazi sahipleri bu toprakları üzerinde alım-satım, miras, hibe gibi her türlü tasarruf haklarına sahip olmuşlardır. Girit'e ait birçok çalışmada bu durum belirtilmiştir. Ne var ki bu çalışmaların hemen hiçbirinde bu toprakların statüsü detaylandırılmamıştır.⁷⁸ Tarım ekonomisine dayalı bir imparatorlukta mülk

⁷⁵ RŞS., No: 48, s. 44, 45.

⁷⁶ KŞS., No: 3, s. 290.

⁷⁷ Kermeli, *a.g.m.*, s. 32.

⁷⁸ Gilles Veinstein - Yolande Balandé Triantafyliou, "Les Inventaires Après Décès Ottomans de Crète", *Probate Inventories A New Source for the Historical Study of Wealth Material Culture and Agricultural Development*, A.A.G. Bijdragen No: 23 Wageningen, Afdeling Agrarische Geschiedenis Landboowhogeschool 1980, s. 191, 204. Kopasi, *a.g.m.*, s. 109. Balta-Oğuz, *a.g.e.*, s. 12, 16 ve muhtelif sayfalar; Gülsoy, *a.g.e.*, s. 285, 298; Nuri Adıyeke, "17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Girit'te Mülkiyetin El Değiştirmesinde Olağan ve Olağanüstü Koşullar", *13th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH)*, 1-5 October 2013, Universidad de Alcalá, Spain, *Abstracts*, s. 49-50. (Basılmamış Bildiri). Mehmet Ali Demirbaş bu işlemlerin tarlalara da uygulandığını belirtmiştir. Mehmet Ali Demirbaş, "Girit'te Osmanlı Yönetiminin Kurulması Toprak Rejimi ve Mülkiyet", *Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları*, (ed.) Ali İbrahim Bekraki-Wassim İbrahim Bekraki, Ulinnoha Derneği Yayınları, Trablus 2014, s. 16. Şevket Pamuk ise bu durumu farklı yorumlamış ve sonucunu salyaneli yönetim biçimi ile ilişkilendirmiştir. Ona göre: "Toprakta özel mülkiyet haklarına en çok merkezi devletin kendi yönetim biçimlerini tam anlamıyla kuramadığı eyaletlerde rastlanmaktadır. Doğu Anadolu'da Kürt aşiretlerinin yaygın bulunduğu

NURİ ADIYEKE

arazinin bağ, bahçe, bostan, çayır olması farklı tarla olması farklı bir anlam ifade etmektedir. Girit'i bu noktada özel kılan durum, Osmanlı genelinde görülmedik bir şekilde hububat tarlalarının da özel mülk olarak kişi mülkiyetine bırakılmasıdır. Bu durum, klasik Osmanlı döneminde görünmeyen bir uygulamadır. Bu uygulama kaynağını adadaki Venedik dönemi mülkiyet uygulamasından almaktadır.

Öte yandan aynı topraklar, tımar/mukataa, vakıf ve temlik olarak da düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile toprağın iki ayrı sahibi ortaya çıkmıştır. Tasarruf sahibi olan reaya bir mülkiyet hakkı kazanmış, toprağın gelirlerini alan resmî kurumlar ikinci bir mülkiyet hakkına sahip olmuştur. Bu çift başlı mülkiyet, miri ve temlik topraklarda ciddi sorunlar oluşturmasa da özellikle vakıf topraklarında çok önemli hukukî problemler yaratmıştır.

İmparatorluğun oldukça büyük bir değişime uğradığı 18. yüzyılda, böylesi mülk tarlaların Osmanlı'nın başka coğrafyalarında olup olmadığı da incelenmesi gereken bir sorudur.

sancakların bir bölümünde, Bağdat ve Basra vilayetlerinde, Mısır'da, Rodos, Kıbrıs ve Girit gibi daha geç fethedilen adalarda, devlet var olan yapıları korumayı tercih etmiş veya yerel unsurların gücü karşısında / özel mülkiyeti tanıyan bir çözümü zorunlu görmüştü. Bu topraklarda devlet eyalet düzeyinde saptadığı yıllık vergileri toplamakla yetinmiştir. Böylece özel mülk sahipleri toprakta yaratılan artışa el koymaya devam edebilmiştir". Pamuk, *a.g.e.*, s. 60, 61.

KAYNAKÇA

I-Temel Kaynaklar:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi: (BOA.)

BOA., C. ML. No: 00612-25248-001.
BOA., MAD., d. No: 05256, 09550.
BOA., M. MŞM. D. No: 37322/6. (RŞS.)

Tapu Kadastro Arşivi: (TKA.)

Girit Tapu Tahrir Defteri, Eski No: 489, Yeni No: 1.

Vikelea Kütüphanesi Arşivi:

Kandiye Şeriye Sicili, No: 2, 3, 4, 5, 42.

Resmo Şeriye Sicili, No: 1.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi:

Resmo Şeriye Sicili, No: 48, 253.

Fetva Mecmuaları:

Feteva-yı Abdürrahim Efendi, İstanbul, 1243.

Kasım el-Bendevi, *El-Vakıatü'l-Kebîra El-Giridiyye*, [*Fetevâ-yı Giridiyye*], İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Yazma Eserler, Kayıt No: 162.

II-Araştırma ve İnceleme Eserler:

ADIYEKE, A. Nükhet, - ADIYEKE, Nuri, “Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adası'nın Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I), Sayı 66, Mart-Haziran 2015, ss. 1292-1297.

NURİ ADIYEKE

ADIYEKE, A. Nükhet, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (ed.) Kemal Çiçek, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, ss. 77-95.

ADIYEKE, Nuri - ADIYEKE A., Nükhet, “Girit’in “Hakk ve Adl İle Cedîden Tahrîri”: 1705 Yılında Girit’te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler”, *Bellekten*, Cilt 84, Sayı 299, (Nisan 2020), ss. 203-242.

ADIYEKE, Nuri, “17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Girit’te Mülkiyetin El Değiştirmesinde Olağan ve Olağanüstü Koşullar”, *13th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH)*, 1-5 October 2013, Universidad de Alcalá, Spain, *Abstracts*, ss. 49-50. (Basılmamış Bildiri).

_____, “Fatih Paşalar’ın Kendilerine Armağanı: Osmanlı Girit’inde Temlik/Mülk Köyler”, *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), Volume 6, 2018, ss. 97-110.

_____, “Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt I, (ed.) Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli, İzmir 2019, ss. 343-363.

BALTA, Evangelia, - OĞUZ, Mustafa, *Liva-i Resmo Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kuruu Yayını, Ankara 2009.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Malikane - Divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, ss. 151- 205.

DEMİRBAŞ, Mehmet Ali, “Girit’te Osmanlı Yönetiminin Kurulması Toprak Rejimi ve Mülkiyet”, *Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları*, (ed.) Ali İbrahim Bekraki-Wassim İbrahim Bekraki, Ulinnoha Derneği Yayınları, Trablus 2014, ss.11-18.

GREENE, Molly, “An Islamic Experiment? Ottoman Land Policy on Crete”, *Mediterranean Historical Review*, Volume 11, Number 1, 1996, ss. 60-78.

GÜLSOY, Ersin, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

17. - 18. YÜZYILLARDA GİRİT'TE MÜLK TARLALAR VE ÇİFT BAŞLI MÜLKİYET

HACAK, Hasan, "Mülkiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 544.

İNALCIK, Halil, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, ss. 15-30.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1 (1300-1600), (çev.) Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

KERMELİ, Eugenia, "Caught in Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete, 1645-1670", *Crete and the Eastern Mediterranean 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (ed.) Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno 2008, ss. 17-48.

KOPASI, Andriya, "Girit'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi" *Mecmua-yı Ebuzziya*, Cilt VII/69, Cemazievvel 1315, ss. 1085-1094.

OĞUZ, Mustafa, *Girit (Resmo) Şer'iyye Sicil Defterleri (1061-1067)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mücteba İlgürel, İstanbul 2002.

PAMUK, Şevket, *Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, K Kitaplığı, İstanbul 2003.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994.

VEINSTEIN, Gilles - TRIANTAFYLIOU, Yolande Balandé, "Les Inventaires Après Décès Ottomans de Crète", *Probate Inventories A New Source for the Historical Study of Wealth Material Culture and Agricultural Development*, A.A.G. Bijdragen No: 23 Wageningen, Afdeling Agrarische Geschiedenis Landboowhogeschool 1980, ss. 191- 204.

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP: CASE OF KOSOVO

Sertan AKBABA*

ABSTRACT

The issue concerning Kosovar identity dates back to the dissolution of Yugoslavia and a struggle for sovereignty persisted for more than thirty years. This struggle pertains to a re-positioning of a national identity to re-affirm itself as a separate nation, formerly towards Serbia, and latterly towards many centers. It is the international community demonstrating support for the Kosovo State for different reasons. This study aims to understand the impact of non-national actors on the nationalization of Kosovo. Since the EU, UN, and NATO have and still play an important role in the development of Kosovo, it is important to understand how the nation-state or state-nation project is defined and constructed in Kosovo and how authentic it will be in its final form. Due to the internal and external influences and challenges in re-casting its form under the politics of the nation, Kosovo is becoming more like a pseudo-nation than an authentic one.

Keywords: Kosovo, Nationalism, Nation-state, National Identity, International Community.

ULUSLAşMA SÜRECİNDE ULUS-DIŞI AKTÖRLERİN ROLÜ: KOSOVA ÖRNEĞİ

ÖZ

Kosova kimliği meselesi Yugoslavya'nın dağılması süreci ile yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Esasen bu durum otuz yılı aşkın süredir devam eden bir egemenlik mücadelesidir. Bu mücadele bir ulusal kimliğin yeniden konumlandırılması ve ayrı bir ulus olarak önce Sırbistan'a, sonra birçoğ merkeze

* Assoc. Prof. Dr., Yozgat Bozok University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Yozgat, ORCID: orcid.org/0000-0002-4278-1170, E-mail: sertan.akbaba@bozok.edu.tr

(uluslararası toplum) kendini yeniden tasdik ettirmeye ilişkindir. Bu mücadelenin önemli bir bölümü, uluslararası toplumun Kosova'nın bağımsızlığına tam destek verirken, uluslaşma sürecine çok farklı yaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, Kosova'nın uluslaşma projesinde yer alan ulus dışı aktörlerin etkisini anlamayı amaçlamaktadır. AB, BM ve NATO'nun Kosova devletinin gelişmesinde önemli bir rolü olduğu ve hala oynadığı bir gerçektir. Ulus-devlet veya devlet-ulus projesinin Kosova'da nasıl tanımlanıp inşa edildiği ve ne kadar özgün olacağını anlamak açısından önemlidir. Kosova, iç ve dış müdahaleler yaşamakta ve bunun neticesinde kendini tanımlamakta zorlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise Kosova'nın devlet inşa sürecinin başarısına paralel ulus inşası projesinin otantik olmaktan çok uluslararası toplumun müdahalesi neticesinde sahte bir ulus haline getirilmesini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Milliyetçilik, Ulus-devlet, Ulusal Kimlik, Uluslararası Toplum.

Introduction

Nationalism studies often start with a binary classification of open vs. closed, western vs. eastern, inclusive vs. exclusive, we (*the nation*) vs. they (*the Other*), liberal vs. illiberal; however, the case of Kosovo overturns these very assumptions. As the abovementioned concepts are all significant in the politics of the nation, they are toppled in the Kosovo case. This study aims to make an inquiry that goes beyond these binaries to understand how non-nationalist actors take part in the nationalization process and how it will shape the future of Kosovo. By non-nationalism¹, the study refers to the international actors: United Nations (UN), the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the European Union (EU), hereinafter referred to as the *International Community*, and their missions e.g., UNMIK, KFOR, and EULEX in Kosovo. As the script of this very nationalization project has been written at the international level and is playing out at the national, the leading role of the international community is to promote norms in Kosovo that favor

¹ I borrowed this term from Breuilly to stress the foreign presence and collaboration of the international actors with the purpose of supporting the national resistance movement in Kosovo, which is working towards creating a non-ethnic identity formation in Kosovo, which will eventually lead to the creation of a State-Nation. See John Breuilly, *Nationalism and the State*, The University of Chicago Press, USA 1993, p. 209; Also see Jürgen Habermas critique of the modern political identity formation and the nation losing its importance to supranation and/or local belongings, introducing the concept post-nationalism, which signifies a degree of non-nationalism; Jürgen Habermas, *The Postnational Constellation, Political Essays*, MIT Press, Cambridge 2001.

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

the establishment of a strong and stable institutional structure, namely a *State*. But what about the nation? Will a top-down artificial identity function in Kosovo confront an authentic one? With the dissolution of Yugoslavia bringing several new nation-states to the fore, the issue of Kosovo began as an interregional political dispute, a struggle between the center (Serbia/Belgrade) and its peripheries (six republics plus the two autonomous provinces). With the death of Tito, there was a resurface of many nationalisms competing with one another, and Kosovo was no exception. Whether this be called “peripheral nationalism”,² “state-building nationalism”³ or “unification nationalism”⁴ towards a single Albanian state, the ultimate goal is to “... come along as political activities that aim to make the boundaries of the nation-a culturally distinctive collectivity aspiring to self-governance-coterminous with those of the state”.⁵ The question tackled in this present study aims to answer what if and why non-national actors take part in such a national path by assisting, addressing, and competing in the establishment of a nation-state or state-nation. Throughout its history, starting with the Balkan wars, outside forces have decided the future of Kosovo. The final war between Serbia and Kosovo was no exception, as supported by Vickers who states, “Everything started with Kosovo, and everything will finish with Kosovo”.⁶ It is the Kosovars⁷ who are now searching for their national identity; however, the involvement of non-national actors has made the situation more complex. The debates circling Kosovo mostly concern the structure of the *State*, with several references to a “parastate”,⁸ a “post-conflict state”,⁹ a “quasi-state”¹⁰ and even

² M. Balent, “Europe and the Challenge of Peripheral Nationalism”, *Schuman Report on Europe*, (eds.) T. Chopkin and M. Foucher, Springer, Paris 2013.

³ Michael Hechter, *Containing Nationalism*, Oxford University Press, NY 2000.

⁴ Breuilly, *op.cit.*, p. 281.

⁵ Hechter, *op.cit.*, p. 7.

⁶ M. Vickers, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, University of Columbia Press, New York 1998, p. 289.

⁷ Kosovar or Kosovan is a named used to refer to the inhabitants of Kosovo, freed from any ethnic and cultural background and solely referring to the people of Kosovo. To be specific, one has to use either Kosovar Albanian or Kosovar Serbian to express the ethnic and cultural background of a person.

⁸ P. H. Liotta, “Balkan Fragmentation and the Rise of the Parastate”, *Dismembering the State: The Death of Yugoslavia and Why It Matters*, (ed.) P. H. Liotta, Lexington Books, NY 2001; Also see Jaume Castan Pinos, *Kosovo and the Collateral Effects of Humanitarian Intervention*, Routledge, London 2001.

⁹ Marius Ionut Calu, *Kosovo Divided Ethnicity, Nationalism and the Struggle for a State*, I. B. Tauris Publication, London 2019.

¹⁰ Pal Kolsto, “The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States”, *Journal of Peace Studies*, Volume 43, Number 6, 2016, p. 723-740.

a “post-colonial state”¹¹ model. This study explores the identity of Kosovo, concerning the state-society relation and its path to becoming a (possible) nation. The study first dives into a theoretical discussion to understand the dynamics of the break-up of Yugoslavia. Then, the focus shifts toward the reasons behind the transformation of the poorest region of Yugoslavia into the Republic of Kosovo under the control of the international community.

Hechter’s theory of internal colonialism has an explanatory quality to explain the backwardness of some regions and the problems experienced in national integration in a state experiencing an industrialization process. Although Yugoslavia went through a rather controversial modernization, it did create its center and peripheries. The theory creates a link between the economic and occupational differences between the groups in the state concerning their cultural and ethnic differences, especially in underdeveloped regions. It was mostly the incompatibility of the local with that of the State which was always fragile in Yugoslavia, finally leading to dissolution. It can be argued that Hechter’s theory thus offers a useful analytical perspective in addressing firstly the dissolution of Yugoslavia, and more importantly, what this paper argues (i.e., the birth of today’s Republic of Kosovo), since the country suffered primarily from an internal, followed by an external form of colonialism shortly after. Thus, a nation fetching for its state ended up becoming a state-nation, rather than a nation-state. As this paper sets forth, the role of the international community is important to understand how the nationalization project of Kosovo proceeds under a “trustee occupant”¹² thus leads to a clash of ethnic vs. civic nationalism. The locality of ethnic nationalism is confronting universalist civic nationalism. The fragmentation has even confused on the terms *Kosovar*, *Kosovo Albanians*, and *Kosovo Serbs*. The term *Kosovar* refers to all the people in Kosovo isolated from any ethnic and cultural background, projecting the multi-ethnic character of the State, while *Kosovo Albanians* and *Kosovo Serbs* directly reference the ethnic origin of the communities. This, among other controversies, will eventually determine the type and degree of nationalism in the Republic of Kosovo, with non-nationalism as the most recent risk to the state of Kosovo.

¹¹ B. S. Chimni, “Third World Approaches to International Law: A Manifesto”, *International Community Law Review*, Volume 8, Number 1, 2006, p. 3-27; Also see H. H. Perritt, *The Road to Independence for Kosovo*, Cambridge University Press, USA 2010.

¹² Perritt, *ibid.*, p. 55.

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

1. Internal vs. External Colonialism: Theorizing the Politics of Nation in Kosovo

Understanding how Nationalism and the State matter in the case of Kosovo requires an investigation into the uneven development of Yugoslavia, a former State, that came to an end in the 1990s, sheltering nationalism for quite some time while not being able to form one of its own. As Hechter (2000) mentions, “one can only identify with a given group when such a group actually exists”.¹³ This begs the question concerning the Yugoslavian identity. The point here is that the Yugoslavian State, what Hechter calls a “governance unit,” was not able to merge its differences into a single (successful) identity (e.g., *Yugoslavian*). The main factors involve the distinct cultures lying in the background of the communities making up Yugoslavia and the governance unit being a federal one, which thus hinders the decision-making at the state level. This is not to mention the “Balkan Peninsula being the most turbulent and nationalistic part in Europe”,¹⁴ which leads to a continuous clash of identities. The last one of these conflicts has led to the break-up of Yugoslavia. An inquiry into Hechter’s theory is, therefore, important to understand the reason behind this dissolution.

Michael Hechter, in his well-known book *Internal Colonialism*, speaks about two competing models in national development. The former is the *diffusion model*, and the latter is the *internal colonial model*. These models put forth the positioning of the center and periphery in nation-building processes. The diffusion model is about acculturation, in which the periphery would eventually melt into the dominant culture, while the latter speaks of the assertion of the periphery as a reaction towards the dominant core. In the case of Kosovo, “civil wars, or conflicts defined, by at least some participants, as taking place between members of the same nation [in this case Yugoslavia], are tragic occasions which are quickly put out of mind, and rarely glorified”.¹⁵ In the case of Kosovo, this differs slightly as the periphery resisted against the center with the help of other centers, namely the West.

In his theory, Hechter speaks about two types of development: the former is known as internal development, in which interior factors lead

¹³ Hechter, *op.cit.*, p. 99.

¹⁴ S. K. Pavlowitch, “Europe and the Balkans in a Historical Perspective, 1804-1945”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 2, Number 2, 2000, p. 141-48.

¹⁵ Michael Hechter, *Internal Colonialism, The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966*, University of California Press, Berkeley 1975, p. 3.

toward development, and the latter is external development, in which foreign powers are the main driving force behind development. The second type - external development- is mostly referenced to the 'third world.' Balandier emphasizes this as the "colonial situation".¹⁶ The main point of this type is where an alien power enters a region and geography to pursue its superiority over the indigenous population. The aim is to establish hegemony on the population via ethnic, cultural, or even religious terms. Kosovo has been confronted with both of these developments from inside to outside. Formerly governed by the center of Yugoslavia as a semi-colony, and recently by different centers.

Internal colonialism speaks about different stages in this process. The first stage is the pre-industrial, in which many differences exist, and as a result, the core and the periphery are in isolation. The second stage is industrialization, where interaction between the core and periphery starts to develop, leading to commonality. Finally, the third stage is the distribution of wealth, which is equal throughout the State. For Hechter (1975), this would lead to "transformation into a society composed of a single, all pervasive, and in this sense 'national' economy, polity, and culture".¹⁷ However, in the last stage, "the uneven wave of industrialization over territorial space creates relatively advanced and less advanced groups, and therefore, acute cleavages of interest arise between these groups".¹⁸ For Hechter (1975), "... there is a crystallization of the unequal distribution of resources and power between the two groups. The superordinate group [center] seeks to stabilize and monopolize its advantages through policies aiming at the institutionalization of the existing stratification system".¹⁹ This is in line with Mylonas, who argues that "nation-building policies toward all non-core groups living in states with ruling political elites of clearly defined core groups that were motivated by a homogenizing imperative".²⁰ In the Kosovo case, this resembles the main thought behind the Belgrade regime's Serbianization of the peripheries. Whether a rich or poor region, the aim was to merge all the regions into a single unit: namely the nation.

¹⁶ See Georges Balandier, *The Sociology of Black Africa*, Andre Deutsch Limited, London 1970.

¹⁷ Hechter, *Internal Colonialism...*, p. 17.

¹⁸ *Ibid.*, p. 39.

¹⁹ *Ibid.*, p. 9.

²⁰ Harris Mylonas, *The Politics of Nation-Building, Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*, Cambridge University Press, USA 2012, p. 170.

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

Hechter draws an analogy between the colonial situation and his theory of internal colonialism. He compares the backwardness of some regions, which have objective cultural differences, in countries that have achieved national development relative to the colonial situation compared to others. In this direction, in the theory of internal colonialism, the center is compared with the metropolis and the colony with the periphery. Hechter states that the concept of internal colonialism focuses on the political conflict between the core and peripheral groups. From this point of view, the main factor that increases the backwardness of peripheral groups is their systematic increase of economic activities with the center. The peripheral group is so exposed to the abusive relationship of the center that it is considered an internal colony.

In Hechter's theory, national development is more about taking control of the central government over the distribution of resources, and less about social, structural, and economic status. The increased interaction between the center and the periphery does not tend to narrow the economic gap between the groups; therefore, national development is best achieved by increasing its political power to the extent that it changes the distribution of resources to its advantage. The most important part here rests on the "cultural division of labor" which is about a "stratification, in which high-status occupation is reserved for the metropolitan culture, while those from the periphery are excluded and clustered at the bottom of the system".²¹ As a result, when visible cultural characteristics are combined with economic inequalities, this eventually leads to cultural division of labor, and if there is a certain amount of intra-group communication, then there will be little chance of integration of these peripheral communities into the national society. Once mentioned by Tito as "One cannot talk about equal rights ... when Serbs are given preference in the factories and Albanians are rejected although they have the same or better qualifications".²² Ultimately, this power has to be based on political organization. One of the foundations of this organization is either cultural difference in the surrounding group or based on a distinctive ethnic sense of belonging.

In the colonial model, the obstacle to national development is not the failure of the periphery to integrate with the center, but the fact that the conditions of integration with the center are seen as unfair and illegitimate by

²¹ Hechter, *Internal Colonialism...*, p. 38-39.

²² Noel Malcolm, *Kosovo: A Short History*, Pan Books, London 2002, p. 324.

the periphery. Since the center imposes what Hechter (1975) calls “their omnivorous bureaucracy and haughty culture”²³ on the periphery. The unequal distribution of resources among groups is an effective factor. Initially, members of the disadvantaged periphery are not allowed to be culturally assimilated into the center. The boundary between the center and the periphery is maintained by the discriminatory distribution of social roles. This stratification system is essentially a cultural division of labor.

Thus, if cultural interaction does not occur initially because the advantaged group does not allow cultural interaction, it may not occur at a later time because of the disadvantaged group’s desire for independence in response to increased pressure from the center towards the periphery. According to Hechter, these explanations reveal the causes of cultural rebirths in societies with ongoing nationalist unrest. This process allows these groups to seek more autonomy or even independence. This starts with expressing differences established on evidence from its ancient cultural past. Often these cultures (drawing on differences) are created simultaneously with the legitimate demands for a re-evaluation of self-definition leading to independence.²⁴ The prominent factor here becomes the use of language, and everything rising on it. The Kosovo national independence process discussed in this study exemplifies the situation described by Hechter. And, this study aims to understand this model, developed by Hechter, in one of the most controversial-both geographical and historical-regions, namely in post-Yugoslavia.

2. From De-nationalization to Re-nationalization in Kosovo

Throughout history, the Balkans has always been a ground for struggle, since the region’s population is diverse,²⁵ with ethnic, cultural, lingual, and above all, religious backgrounds. And, more importantly, the borders of this divergence are not determined by ethnic and religious backgrounds, which remains the main problem of today’s struggle.²⁶ As a

²³ Hechter, *Internal Colonialism...*, p. 16.

²⁴ *Ibid.*, p. 37-8.

²⁵ Serbians and Montenegrins are Orthodox, Croatian, and Slovenian Catholic while Bosnians, Albanians and a portion of Macedonians are predominantly Muslim.

²⁶ Throughout history, relations between Serbians and Kosovar Albanians have always been problematic, at times leading to serious conflicts. What matters here is the size of the ethnic group, territorial claims and past experiences, all of which are important aspects in determining group challenges to the host-state. See Rogers Brubaker “National Minorities, Nationalizing States and External Homelands in the New Europe: Notes toward a Relational Analysis”, *Reihe*

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

matter of fact, ethnic tensions have always been visible in the Balkan region, making nationalism an important tool to use against one other. What makes Kosovo and Kosovars an interesting case is its confrontation of imposition coming along with a burden, one after another, both inside and outside of the State. The process of silencing the Kosovar identity, firstly in Yugoslavia in exchange for economic development, and recently from the international community, has caused challenging internal and external challenges to arise. This includes internally confronting the Serbian identity (with territorial claims) attempting to establish a nation-state, and secondly, dealing with outside interventions, namely the imposition of standards (multi-ethnic society) by the international community.

It is no secret that a silent or unspoken “imagined community”²⁷ was always in the collective mind of the Kosovo Albanians, just like the other autonomous regions and republics in Yugoslavia. However, it was not until 1969 that the rapprochement between Yugoslavia and Albania started. As an outcome of this détente, a couple of steps were taken in making this a reality.²⁸ Kosovo Albanians were able to use the Albanian flag as a symbol to express their unity for demonstration, and this was followed by the usage of the Albanian language in the University of Prishtina (which later became an important site for political protests in the early 1990s), alongside an Albanian staff and education materials printed and imported directly from Albania. These steps certainly increased the mass literary skills among young Albanians, which resulted in taking more posts in state-led institutions (mostly as civil servants among police forces). The main steps were reached in the 1974 Constitution when Kosovo was granted additional rights for self-governance. Despite not becoming a fully-fledged republic, the Kosovo Albanians interpreted this as a move towards self-determination. As the 1974 Constitution states, “The working people, and the nations and nationalities,²⁹ shall exercise their sovereign rights in the Socialist Republics, and in the

Politikwissenschaft, Number 11, Institut für Höhere Studien, 1993; Also see Monica Duffy Toft, *The Geography of Ethnic Violence*, Princeton University Press, NJ 2003.

²⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London 1983.

²⁸ E. Çeku, “The Kosovo Issue and Albano-Yugoslav Relations 1961-1981”, *Diplomacy and Statecraft*, Volume 26, Number 2, 2015, p. 229.

²⁹ The nations and nationalities were borrowed from the Soviet Union and incorporated into the Yugoslav Federal System. A nation stands for a “Narod” -a state-forming unit-however, a nationality stands for “Narodnost” meaning a national minority-a displaced community- not having the right to have a federal unit of its own. In this case, Kosovo and Vojvodina are both associated with separate nation-states. Malcolm, *op.cit.*, p. 327-8.

Socialist Autonomous provinces”.³⁰ Hence, these moves were evaluated as predictions for the future, to become a sovereign and independent state.

The Milošević regime led to unwanted incidents in Kosovo and throughout Yugoslavia. The ultra-nationalism displayed by the Serbian regime led to two mass killings: the first in Bosnia-Herzegovina in 1995, and the second in Kosovo in 1998. As a result, the latter opened up a fully fledged resistance and war against the Serbian regime. With the motivation of asserting an ethnic Albanian identity against the Serbian (at least in the beginning), the main goal was to de-nationalize; that is, to detach itself from Yugoslavia through a wide-ranging independence movement motivated by ethnic Albanian nationalism. However, right after the intervention of the international community, the situation began to change. With the involvement of international organizations, the ethnic-oriented de-nationalization was transformed into a re-nationalization project as a transformation of ethnic Albanian nationalism into liberal (civic) Kosovar nationalism.³¹ For Kosovo, this became an intertwined process: on the one hand, the State’s attempt to rebuild itself from the remnants of Yugoslavia, and on the other, the search for its distinct character in a post -Yugoslavian era. This is why, for Kosovo, the process of de -nationalization-abandoning Yugoslavia- runs hand-in-hand with re-nationalization-replacing Kosovar-to establish and become a multi-ethnic state. However, the emphasis on multi-ethnicity is undesirable and not welcomed by the Kosovo Albanians. For the sake of gaining independence, Kosovo had to accept certain standards (e.g. form of state bureaucracy, identity formation, peaceful settlement) imposed by the international community.

In the post-war era, the lack of economic equality and successive economic crises were the main catalysts for the rise of nationalism within the Yugoslavian state, with the main target of Serbian nationalism all across Yugoslavia given the Serbs’ main goal was to transform Yugoslavia into “Greater Serbia”. In the Kosovar case, the harshness of the Serbs’ nationalist actions was due to the rights granted to Kosovo by the 1974 Constitution. Kosovo, receiving rights for more self-government, did strengthen its position in the federal state. This created pressure among the Serbs. After the death of Tito in 1980, the problems buried for quite some time re-emerged, leading to

³⁰ *The Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*, Basic Principles, 1974, p. 54. <https://www.worldstatesmen.org/Yugoslavia-Constitution1974.pdf>, (10.02.2023).

³¹ See D. Sallova, “The Denationalization Policy of the International Community in Kosovo”, *International Research Journal*, Volume 8, Number 1, 2019, p. 143.

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

a serious crisis. Kosovo, being the most underdeveloped region, was more affected as compared to the other republics. Economic problems, on top of the increasing Serbian nationalism under the leadership of Slobodan Milošević, paved the way for the Serbian-Albanian conflict and soon became a reason for resentment toward the Serbianization of the region. Throughout history, the region has witnessed either an Albanization or Serbianization under the rule of different powers. For Serbians, the Kosovo region is the “cradle of the Serbian nation”,³² a land feeding the myths³³ comprising the Serbian identity which, as a result, is intrinsic to the history of the nation. However, for Albanians, Kosovo is their homeland, and the inhabitants of the region are predominantly Albanian; as a result, the Albanians must defend Kosovo, and that is why they are mostly associated with the territory.

With the rapid spread of student protests across Kosovo, Macedonia, and Montenegro, and transforming into mass riots in March 1981, the incidents were suppressed by force. After the protests, which were blended in nationalism, a state of emergency was declared by the Serbian regime, and a policy of repression was applied, especially against Albanians. Tito’s policy of brotherhood and unity of the nations and nationalities was collapsing as the students chanted “We are Albanians, not Yugoslav”.³⁴ This became the first stage of the Kosovars’ shifting away from the “brotherhood thesis”, as well as from the Serbian state, and a renewed focus on their Albanian identity, thus marking the start of the de-nationalization process and a reassertion of the Albanian identity. In 1989, Slobodan Milosevic abolished the autonomy of Kosovo. Serbian nationalism was already on the rise aiming to regain power from the Republics and autonomous regions; this led to the rise of Albanian nationalism, thus breaking up all the relations, which were already deteriorating. Once again, as happened in 1981, street protests and demonstrations gathered pace, fuelling nationalism on both fronts. At the time, Association of Writers of Kosovo played an important role in rallying

³² Pinos, *op.cit.*, p. 9.

³³ The myths used by Serbian leaders (mostly by Milosevic during his time in power) were to create a narrative of an existential and morally superior Serbdom, seriously threatened by the barbarians; namely, the Ottomans in the battle of Kosovo Polje back in 1389. This is a strategy for making the past as present. See Lene Kühle and Carsten Bagge Lausten, “The Kosovo Myth: Nationalism and Revenge”, *Kosovo between War and Peace, Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship*, (eds.) Tonny Brems Knudsen and Carsten Bagge Lausten, Routledge, USA 2006, p. 20-25.

³⁴ Malcolm, *op.cit.*, p. 334.

against the Serbian regime. Led by Ibrahim Rugova,³⁵ a pacifist and writer, who aimed to prevent violence and bring the Kosovo issue to the attention of international community, achieved some success and the association evolved into a party in 1989 named the Democratic League of Kosovo (LDK).

In turn, the Serbian administration declared that it had dissolved the Assembly and the government of Kosovo and officially took the administration of Kosovo into its own hands. In what was called the *emergency administration*, the Serbian regime began to suppress the printing press in Kosovo, closed the Kosovo Academy of Arts and Sciences, dismissed thousands of state employees, and discharged Albanian workers in 1989.³⁶ This rapidly turned into labor unrest in 1990. Further, all these trials accelerated the tension, and Kosovo was not alone in this disorder; other parts of Yugoslavia were in the same boat. All these developments led to the people of Kosovo making an important political move in declaring their right to self-determination in 1990. Since the assembly and other organs were disbanded by the Serbian regime, a secret meeting between Albanian political parties was held in Kaçanik to coordinate their political moves. A consultative council of the Albanian Political Parties, led by Ibrahim Rugova, prepared a constitution for Kosovo. It was the Kaçanik Constitution accepted on the 9th of September 1990, which declared the Republic of Kosovo, establishing a new assembly and an elected Presidency. This political move was the declaration that Kosovo had an equal status with the other republics in Yugoslavia. On the other side, the Serbian view was clear as devolution was unacceptable and any act of secession would be eliminated. For Serbians, Kosovo is not just a territory or an area where a Serbian minority lives. Moreover, Kosovo is the heart of the first Serbian state and reflects the historical and spiritual past, known among Serbs as *Kosovo-Metohija* (meaning monastic lands).³⁷ That is why; Kosovo in the construction of the Serbian consciousness feeds both the national and religious identity of the Serbian nation.

³⁵ Ibrahim Rugova was a prominent figure throughout Kosovo's independence; He was the leader of the Democratic League of Kosovo Party and became the President of defacto Kosovo State between the years 1992-1999 and later became the first president of independent Kosovo.

³⁶ Vickers, *op.cit.*, p. 234-35; Malcolm, *op.cit.*, p. 347. For a broad explanation also see Tim Judah, *Kosovo: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2008, p. 67-68.

³⁷ Carole Rogel, "Kosovo: Where it All Began", *International Journal of Politics*, Volume 17, Number 1, 2003, p. 169.

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

In 1991, Slovenia, Croatia, and Macedonia seceded from Yugoslavia, followed by Kosovo's unilateral declaration of independence in October 1991, resulting in widespread civil disobedience and an armed resistance movement (Kosovo Liberation Army [KLA]). On the other hand, in 1991, Albania recognized Kosovo as a sovereign and independent state. This is the first ever recognition of Kosovo at the international level. These can be seen as the first national anti-regime moves, where the Kosovar identity gained the attention of the international community. It was Serbia rejected the peace talks and hardening its stance towards the Kosovars, for example, by closing Albanian schools, preventing access to public institutions, and abusing and forcing the population to relocate. It was these tough moves that gave birth to the formation of KLA in the first place. The momentum behind the KLA grew rapidly, making it the backbone of a movement systematized around de-nationalism. The KLA started an all-out war against the Serbian forces. The international community immediately called for peace between the groups. However, the Serbian side refused to sign and negotiate any peace treaty, which resulted in a NATO mission to force the Serbian army out of Kosovo. It was in 1999 when the Serbian forces had to withdraw from Kosovo. The Serbian regime was not a colonizer but rather the one retaining the colonial rule against the Kosovars. Although Kosovo did gain its national liberation, the substance of its nationalism differs since the nationalist upsurge is also non-nationalist in nature, thanks to the support of the international community, which this study aims to investigate further. Hence, it is worth looking at how genuine Kosovar nationalism is, and whether it will become a liberal, ethnic or a political identification.

3. Non-Nationalism Confronts Nationalism: Kosovo to become a Nation-State or a State-Nation?

It was in 1996 when the US decided to open a US Information Office in Pristina to monitor the ongoing situation in the region. This move became one of the early signs of the ever-increasing priority given to the region in the upcoming years, not only by the US but also by international organizations. This is because the situation-specifically in Kosovo and in the Balkans in general -became multifaceted (e.g., armed conflict, migration, clash of identities, change of borders, etc.), affecting not only Kosovo itself but also the entire Balkan region as a whole.

As a result of the EU pressure, in 1998, Serbia agreed to gradually withdraw its troops from Kosovo and permitted international observers to

monitor the situation in Kosovo. On the 6th of February 1999, the Rambouillet Conference was held in France. At the conference, the EU member states called for an immediate halt to Serbia's ethnic cleansing and supported the deployment of an international force under the command of NATO in Kosovo. However, after Milošević rejected all these proposals, the EU countries agreed to support a NATO operation under the leadership of the USA. In June 1999, an agreement named Kumanovo,³⁸ was reached between the International Security Forces, the Federal Republic of Yugoslavia, and the Republic of Serbia stipulating the withdrawal of Yugoslav forces from Kosovo, thus partially ending the military intervention of NATO on the 10th of June 1999, known shortly as KFOR and becoming a peacekeeping force from then on. With the ending of the Kosovo war in 1999, the issue became a patronage of several international organizations, the forerunner becoming the UN.³⁹ This was an international imposition for the Serbian regime, while it meant liberation (at first) for Kosovo.

Following the NATO intervention, the UN Security Council adopted Resolution 1244 on the 10th of June 1999, which placed Kosovo under the administration of the UN Interim Administration Mission in Kosovo⁴⁰ (UNMIK) and under the authority of the Special Representative of the Secretary-General (SRSG). UNMIK was fixed with considerable powers, as stated in the following UN regulation: "all legislative and executive authority with respect to Kosovo, including the administration of the judiciary, is vested

³⁸ Known also as the *Military Technical Agreement* is a ceasefire agreement declaring the withdrawal of all Yugoslav military, police and paramilitary forces from Kosovo, and for the deployment of UN civilian and security presences in Kosovo. *UN Security Council, S/1999/682 Document*,

https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990615_MilitaryTechnicalAgreementKFORYugoslaviaSerbia.pdf, (05.02.2023).

³⁹ Johanna Deimel, "The International Presence in Kosovo 1999-2008", *Civic and Uncivic Values in Kosovo*, (eds.) Sabrina P. Ramet, Albert Simkus and Ola Listhaug, Central European University Press, Budapest 2015, p. 121.

⁴⁰ The backbone of the administration in Kosovo established by the UN Security Council resolution 1244 on June 10, 1999, right after the NATO intervention on March 24, 1999, which continued after 2008, when the country declared its independence. The goal of this resolution was to "establish an international civil presence in Kosovo under which the people of Kosovo can enjoy substantial autonomy within the Federal Republic of Yugoslavia and which will provide transitional administration while establishing provisional democratic self-governing institutions to ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants of Kosovo". See *UN Security Council Resolution 1244 (June 10, 1999)*, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990610_SCR1244%281999%29.pdf, (10.02.2023).

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

in UNMIK and is exercised by the SRGS”.⁴¹ Resolution 1244 requires UNMIK to perform basic civil administrative functions to ensure the establishment of self-governance and autonomy in Kosovo, to facilitate the political process that will determine the status of Kosovo’s future, to provide humanitarian assistance from all international institutions. The core of its mission was to coordinate, support, and rebuild the basic infrastructure, maintain civil law and civil order, and to promote human rights and ensure the safety of all refugees and displaced persons to their homes in Kosovo. In this transitional phase, the fate of Kosovo was handed from one power to another, since the political atmosphere in Kosovo in the beginning of 2002 was shifting between the *conditional independence* imposed by the UN and an expectation that the Serbian regime would *cantonize* Kosovo. For Kosovo, the international community constrained the universal and unconditional right of self-determination, since this right was sacrificed for Serbia’s consent in a peace-building process. This policy drew the attention of the international community as the Kosovo Albanians’ anti-Serbian protest was beginning to turn into an anti-UNMIK one. For instance, in 2004, multiple riots have happened across the country starting with a rumor of three Kosovo Albanian children drowned by Serbs, for the Kosovo Albanians the events were named *March Unrest*, for the Serbians it was *March Pogrom* leading to serious violent attacks from both ends. The incidents started changing the perception towards the international community, since UNMIK failed to protect the civilians as well as provide safety. As a result, it became a target of harsh criticism and questioning of its presence in Kosovo.⁴² The criticism and lack of trust were not only directed by Kosovo Albanians, but also and mostly by the Kosovo Serbians.

UNMIK was composed of four bodies representing the international community that constituted the civil administration developed in Kosovo. The four bodies with shared responsibilities were the UN; the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), which carries out the institutional building process; the UN High Commissioner for Refugees, which deals with the return of refugees; and the EU, which is responsible for restructuring activities. The basic philosophy of UNMIK was to re-build the state apparatus in what became the Republic of Kosovo and ensure peace and

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Human Rights Watch Report*, “Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo”, Volume 16, Number 6, 2004, p. 1-2, <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/kosovo0704.pdf>, (05.02.2023).

stability in the country.⁴³ UNMIK would also endeavor to re-establish human rights that had been violated before and after the war and ensure equal rights within the country to people of all languages, cultures, and religions. Besides these, UNMIK also laid down the “standards before status”⁴⁴ agenda, in which eight standards are determined for fulfillment by Kosovo. This led to a confrontation between the non-national centers imposing their demands.

The administration under UNMIK, Kosovo was transformed from a one-party system to a multi-party one marking an important step towards democratizing the State, with numerous liberal norms pouring into the country. The most important steps were the introduction of liberal norms and standards in the forms of multi-ethnicity and protection for minority rights, the rule of law, equality of citizens, respect for human rights and freedoms, functioning constitutionality, and the unresolved issue of ethno-territorial separation between the Serbs and Albanians.⁴⁵ In the light of these norms, from the perspective of the international community, the aim was to restart a state-building process and to reintegrate the Serbs, now a minority in the newborn State. Since the region had suffered from ethnic violence, the international community insisted on heterogeneity in Kosovo to promote various identities loyal to the state. As a result, of these steps consolidation of democracy is recently in progress.

The UN Mission’s role in Kosovo was at first welcomed by Kosovo; however, the outcome did not satisfy the Kosovars. A growth of mistrust between by the people of Kosovo and the UN was to be eliminated with Martti Ahtisaari’s *supervised independence* proposal and the EU’s positive approach to it. The aim was to lead Kosovo to independence under the supervision of the international community. The declaration of independence stated: “We invite and welcome an international civilian presence to supervise our

⁴³ UNMIK Fact Sheet: *Promoting security, stability, and respect for human rights in Kosovo*, 1999, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unmik>, (15.02.2023).

⁴⁴ These standards are functioning democratic institutions, the rule of law, freedom of movement, the right of return for all refugees and their integration into society, market economic development, respect for property rights, normalized dialogue with Belgrade, reduction and transformation of the Kosovo Protection Corp and increased minority participation in the Corp. *United Nations Security Council Report “Standards for Kosovo”*, Pristina 2003, <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20Standards.pdf>, (15.02.2023).

⁴⁵ Jürgen Friedrich, “UNMIK in Kosovo: Struggling with Uncertainty”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Volume 9, Number 1, 2005, p. 237-238.

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

implementation of the Ahtisaari Plan, and an EU-led rule of law mission”.⁴⁶ Kosovo did gain independence, albeit with the high price of handing over control to UNMIK and EULEX. The road to independence heated another debate- the national question. Since going through a difficult process of suffering and the struggle for independence, nearly all parties in Kosovo remain focused on full independence and state-building. It must be specified here that political parties in Kosovo lack a clear ideology and programme.⁴⁷ Two of the oldest parties include KLA cadres, namely the Democratic League of Kosovo and the Democratic Party of Kosovo (PDK). Perritt defines the former as “represent the old communist elite, while the latter one representing the new wartime elite”.⁴⁸ The LDK, following the legacy of its founding father Ibrahim Rugova, is a center- right party having a moderate and pacifist position, while for the PDK similarly a center-right party with a patriotic stance. However, none of these parties directly engage in identity politics. In addition to these political parties, there is the Serb List (SL: Srpska Lista) representing the Serb community in Kosovo and working closely with the Republic of Serbia, and the Lëvizja Vetëvendosje Party⁴⁹ (Self Determination Movement - the predecessor of Kosovo Action Network⁵⁰). It is these two parties that mostly dominate the politics of identity in Kosovo. Since the Serbian List’s main focus is group identity and interests, it is mediating between Belgrade and Pristine with a focus on the mistreatment and security of the Serbian community, the situation of the displaced people, and the Serbs not to be treated as a minority group within Kosovo politics,⁵¹ while for LVV

⁴⁶ *Kosovo Declaration of Independence*, (17 February 2008) Pristina, <https://www.refworld.org/docid/47d685632.html>, (20.03.2023).

⁴⁷ Albert Krasniqi and Krenar Shala, “Strengthening the statehood of Kosovo through the democratization of political parties”, *KIPRED Policy Paper Series*, Number 4, 2012, p. 5.

⁴⁸ Henry H. Perritt Jr, *The Road to Independence for Kosovo, A Chronicle of the Ahtisaari Plan*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, p. 77.

⁴⁹ The Lëvizja Vetëvendosje (LVV) party is nationalist, anti-Serbian and anti-colonialist with the aim of unification with Albania. The party is also highly critical of the presence of the international community in Kosovo.

⁵⁰ Kosovo Action Network (KAN) was established in 1997 to band people together for an effective protest against the Serbian regime in Kosovo. The success of this national movement transformed itself into a political party in 2005. The leader of the movement is Albin Kurti. The party has become successful, reaching a majority of 50.28% in the 2021 parliamentary elections and recently ran office in Kosovo.

⁵¹ Jovana Radosavljević and Budimir Ničić, “Political Parties of Kosovo Serbs in the Political System of Kosovo: From Pluralism to Monism”, *Kosovo Foundation for Open Society*, April 2021, p. 16, <https://kfos.org/storage/app/uploads/public/609/3e0/08e/6093e008eac26273165717.pdf>, (25.03.2023).

it is to secure the territorial integrity and sovereignty of the country while problematizing the foreign presence.

The Vetëvendosje Party questions the role of the international community. The first ever criticisms to the role of UNMIK within Kosovo came from the Vetëvendosje Party which is known as a nationalist party in Kosovo politics. The Vetëvendosje Movement, which managed to get the most votes as a party in the last two general elections (2019 and 2021) held in Kosovo, emerged on the political scene as a street movement established to force the people of Kosovo to oppose international agreements on the future of the country, arguing that Kosovo should determine its own destiny. The statement made in 2012 summarizes the dissatisfaction as; “The Ahtisaari Plan established territorial autonomy for the 5% Serb minority in Kosovo, over approximately 20% of our territory. [...] This Plan has sought to transform Kosovo’s identity by imposing its definition of us as a ‘multi-ethnic society’ without our consent, and by denying the reality that over the 90 per cent of our population is Albanian”.⁵²

As the abovementioned citation summarizes, Vetëvendosje Party demands the traditional form of political attachment sitting on an ethnic belonging. Given that Kosovo is the homeland of a distinct ethnic group, namely Kosovar Albanians, throughout history, the Kosovar Albanians were ignored by the Serbian regime under Yugoslavia -another sign of history repeating itself. This time, it was the denial by Kosovo Albanians of the Serbian minority. At this point, the question is, in terms of all these initiatives by the international community, is Kosovo becoming a nation-state or a state-nation? The state-nation concept, introduced by Stepan et al., is that “state-nation policies stand for a political-institutional approach that respects and protects multiple but complementary sociocultural identities ... they include mechanisms to accommodate competing or conflicting claims made on behalf of those divisions without imposing or privileging”.⁵³ The aim of this collaborator system was to speed up all necessary reforms to moderate nationalism in Kosovo with an inclusive and liberal feature, eventually to become a loyalty to the state, rather than the nation. However, the Vetëvendosje Party blames the international community, which it believes has

⁵² Albin Kurti, “Letter to Quint Ambassadors”, *Vetevendosje 2012*, cited in Bilge Yılmaz, “Populism and Anti-Establishment Politics in Kosovo: A Case Study of Levizja Vetëvendosje”, *Contemporary Southeastern Europe*, Volume 3, Number 2, 2015, p. 29.

⁵³ A. Stephan, J. J. Linz and Y. Yadav, *Crafting State-Nations: India and Other Multinational Democracies*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2011, p. 4.

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

promoted ethnic dichotomy between the Albanians and Serbs. According to the party leader Kurti “ethnicity has turned into a stigma for people and instead of rights of the people they [the international community] talk about needs of the communities”.⁵⁴

The international community has and is still assisting the reconstruction process in Kosovo, but not in the construction of a nation-state, with special reference to the *nation* here. It will be more suitable to define this process as one of a state-nation. Since, the state-nation process is mostly concentrating on power-sharing and decentralization to establish mutually acceptable institutions. But falls short in touching inter-ethnic conflict. The conflict seems to have been resolved through politics, however lacks inadequacy from a sociological perspective. Given that the entire international community was helping to liberate Kosovo from an oppressive regime, it must not become the new center of domination itself. Otherwise, this will become somewhat of a *déjà vu* for Kosovars, or as this paper argues, recently confronting colonialism once again, so to speak, only this time from outside. With the state-nation process, the intention of the international community is the consolidation of democracy, along with the belief that Kosovo will become more inclusive. However, the perceptions of Kosovo Albanians remain the opposite. The main criticism of Vetëvendosje, most recently the governing party, was that UNMIK represented neither the Kosovars, nor their interests, and continued to remain an occupier of Kosovo. For Kosovars, Kosovo was like a host-state, rather than a home-state, of their limited role in the decision-making. UNMIK was perceived as an obstacle in front of their journey towards full sovereignty, and most recently, the EU. The party’s main stance towards oppression is as follows: “Our nationalism is a reaction to oppression by Milošević and war with the Serbs, Milošević said there were no good Albanians, so our Albanian identity became our identity, it was a sign of defiance”.⁵⁵ Recently, it is the foreign presence in Kosovo that is seen as an oppressor, and as a result, heavily criticized and causing a backlash. The question that comes to mind is whether these steps evolve into an inclusive assertion of a Kosovar identity or be limited to Kosovo Albanians only.

A clash of two forms of nationalism is stirring in Kosovo. On the one hand, the international community attempts to fix a non-ethnic, inclusive, and

⁵⁴ Albin Kurti, JISB Interview 92, cited in Yılmaz, *op.cit.*, p. 28.

⁵⁵ Albin Kurti, “A Difficult Question for Kosovars: Who Are We?”, *New York Times*, 2007, <https://www.nytimes.com/2007/12/09/world/europe/09iht-kosovo.4.8660025.html>, (03.04.2023).

citizen-based attachment to the state, and on the other, Kosovar Albanians assert their right to own their state and territory without any foreign rule. In order to ease the growing tension, as a matter of fact, the EU activated the *Stability-Partnership Follow-up Mechanism* in 2002 to create an EU vision for the region. This did not meet the expectations as the party argued, “After the declaration of independence, in practice, the UN was replaced by the EU and UNMIK by EULEX. However, this replacement was not a change of approach and purpose, and there was no paradigm shift [...]”.⁵⁶ At the Summit in Thessaloniki in June 2003, an EU perspective was presented to Kosovo and it was stated that the future place of the people of Kosovo is Europe. In 2005, a document named “European Future for Kosovo” was published. As discussed in the theoretical chapter above, which reminds us once again how Hechter defines the state as “a set of specialized institutions that is responsible for producing order, justice, social welfare, and defense in a territorially bounded society”⁵⁷ why is Kosovo pursuing a national strategy when all the above responsibilities are directed by the international community (most recently by EULEX). Once cheering under the Albanian national flag, Kosovo has recently created one of its own, which somewhat resembles the EU flag with six white stars in an arc above the Kosovo map referring to the six ethnic groups comprising Kosovo, a national anthem with no lyrics (due to bilingualism) but named Europe, and even its own national currency, the *Euro*. All these national symbols are non-national and the result of domination, owing no resemblance to the nation. The aim is not to evoke an ethnicity, which is why any practice, ritual, or symbol must be universal. In addition, Kosovo has two official languages: *Albanian* and *Serbian*.⁵⁸ The goal of the international community is to depoliticize the ethnicity in Kosovo in a “melting pot” state model, whereas for Kosovars, it must be revived. This revision is seen mostly in war remembrance, with special reference to heroism; that is, the KLA fighters who have sacrificed their lives for independence and are rewarded as national martyrs. Political symbols of states are extremely important in terms of reflecting common values and

⁵⁶ Vukasin Zivkovic, “Unsuccessful Mentor: EULEX Eleven Years Later”, (April 26, 2019), <https://europeanwesternbalkans.com/2019/04/26/unsuccessful-mentor-eulex-eleven-years-later/>, (27.03.2023).

⁵⁷ Hechter, *Containing Nationalism*, p. 7.

⁵⁸ Besides Albanian and Serbian languages, the Constitution (Article 5), mentions that the “Turkish, Bosnian and Roma languages have the status of official languages at the municipal level or will be in official use at all levels as provided by law”. *Constitution of the Republic of Kosovo*, Article 5, 2008, p. 1, https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf, (01.11.2023).

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

showing the common heritage shared by the people living in that country. For Kosovo, these symbols and their value in projecting a future are questionable.

It was in 2008 when Kosovo declared its independence, which has now been recognized by 101 UN member states. With all the artificial formations, it is becoming difficult for Kosovo to produce and reproduce the nation, which is exactly what the international community claimed. For Kosovo, the situation is positioned in what Curthoys describes in a different context, but well suited to the Kosovo case: “Our only shared past as Kosovars is an international past, a myriad of individual, regional and national histories that have been brought altogether in this place”⁵⁹ since it was the West enforcing their will on Kosovo, and in return, endowing independence. The Constitution of Kosovo (Article 3) declares that “The Republic of Kosovo is a multi-ethnic society consisting of Albanian and other Communities, governed democratically with full respect for the rule of law through its legislative, executive and judicial institutions”.⁶⁰ As stated by the Constitution, instead of a sole ethnic reference, with regards to defining the nation, the country is built on multiple ethnicities and, all these attachments are to be centered on a citizenship, namely *Kosovar*.

Then, how could nationalism be understood in this context? As the abovementioned statement marks, the levels have been blurred in Kosovo, and as a result, the “internal-external”, “home-state-host-state” concepts require a re-reading. In the memory of Kosovars, the “UNMIK years” discourse expresses their near past. However, there are not many belongings of Kosovars in this past neither before the war, nor after. This past signifies the rule of neocolonial power transgressing the national level for the sake of imposing the international. Kosovo has become a laboratory where the international community is experimenting with its own goals. The case in Kosovo remains tacit; however it will eventually fall into the political vs. national integration debate. As discussed above, either evolving into a liberal national model or a political collective identification resting on norms, values and procedures, what Habermas introduced as *constitutional patriotism*.⁶¹ Since the national politics has become externally sponsored, formally by the

⁵⁹ Ann Curthoys, “Single White Male”, *Arena Magazine*, Number 8, 1994, p. 27-28.

⁶⁰ *Constitution of the Republic of Kosovo*, (Article 3), 2008, p. 1, https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf, (30.10.2023).

⁶¹ See Jürgen Habermas, *The Postnational Constellation, Political Essays*, (transl., ed. and with an introduction) Max Pensky, The MIT Press, Cambridge 2001.

UN, and more recently by the EU, the international community, which was once seen as an ally, has begun to be questioned. A general dissatisfaction is seen among the Kosovars with the questioning of “will Kosovo be independent, and more importantly, will it be sovereign and, if so, over what territory”.⁶² These views are becoming much more salient in Kosovo since the Vetëvendosje Party got into power. The rise in nationalist sentiments has caused the issue to be further debated in both social and political life.

Conclusion

It must be stated that Kosovo has not been able to complete its statehood, let alone its nationhood. Kosovo is politically willing to act more independently; however, it still requires economic support from the international community. After all the turbulence, Kosovo is confronting a subordination in the formation of its nation, a contestation with Serbia with regards to territory, and a confrontation of hegemony with the international community, which is forcing Kosovo to become a heterogeneous and a multi-ethnic state. In this process, the ignorance of certain elements making Kosovo a nation has led to an increasing mistrust between the Kosovars and the international community. This is causing dissatisfaction among the people with a rising tide of nationalism on both sides. However, despite the presence and support of the UN and the EU, hostilities between the parties persist. The issue is complex and involves fragmentation, making accommodation difficult to achieve. A tailor-made state-nation proceeds under an externally designed internationalism rather than nationalism, discerning questions of who is Kosovar, where is Kosovo, etc. This has led to a clash between nationalism vs. non-nationalism in Kosovo and a rift between the power holders at both the local and international levels. The endeavors of the political elite in the name of asserting an increased national identity for the sake of homogenizing society are progressing very slowly. Although efforts to create a national identity have been modest at both ends, there are two paths to follow: either internalizing the non-ethnic civic model under the custody of the international community or the ethnic one under a nationalization project.

⁶² D. Serwer and Y. Bajraktari, “Kosovo: Ethnic Nationalism at its Territorial West”, *Special Report*, 2011, p. 7, <https://www.usip.org/publications/2006/08/kosovo-ethnic-nationalism-its-territorial-worst>, (02.02.2023).

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

BIBLIOGRAPHY

ASHMORE, Richard, LEE, D. and WILDER, D., *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*, Oxford University Press, Oxford UK 2001.

BALANDIER, Georges, *The Sociology of Black Africa*, Andre Deutsch Limited, London 1970.

BALENT, M., “Europe and the Challenge of Peripheral Nationalism”, *Schuman Report on Europe*, (eds.) T. Chopin and M. Foucher, Springer, Paris 2013.

BENEDICT, Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London 1983.

BREUILLY, John, *Nationalism and the State*, Chicago University Press, Chicago 1993.

BRUBAKER, Rogers, “National Minorities, Nationalizing States, and External Homelands in the New Europe: Notes toward a Relational Analysis”, *Reihe Politikwissenschaft*, Number 11, Institut für Höhere Studien, 1993, pp. 107-132.

CALU, Marius-Ionut, *Kosovo Divided Ethnicity, Nationalism and the Struggle for a State*, I. B. Tauris Publications, London 2019.

ÇEKU, E, “The Kosovo Issue and Albano-Yugoslav Relations 1961-1981”, *Diplomacy and Statecraft*, Volume 26, Number 2, 2015, pp. 229-248.

CHIMNI, B. S., “Third World Approaches to International Law: A Manifesto”, *International Community Law Review*, Volume 8, Number 1, 2006, pp. 3-27.

CURTHOYS, Ann, “Single White Male”, *Arena Magazine*, Number 8, 1993, pp. 27-28.

DEIMEL, Johanna, “The International Presence in Kosovo 1999-2008”, *Civic and Uncivic Values in Kosovo*, (eds.) Sabrina P. Ramet, Albert Simkus and Ola Listhaug, Central European University Press, Budapest 2015, pp. 119-144.

SERTAN AKBABA

FRIEDRICH, Jürgen, “UNMIK in Kosovo: Struggling with Uncertainty”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Volume 9, Number 1, 2005, pp. 225-293.

HABERMAS, J., *The Postnational Constellation, Political Essays*, (transl., ed. and with an introduction) Max Pensky, The MIT Press, US 2001.

HECHTER, Michael, *Internal Colonialism, The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966*, University of California Press, Berkeley 1975.

_____, *Containing Nationalism*, Oxford University Press, NY 2000.

Human Rights Watch Report, “Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo”, Volume 16, Number 6, 2004 <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/kosovo0704.pdf>, (05.02.2023).

JUDAH, Tim, *Kosovo: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2008.

KOLSTO, Pal, “The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States”, *Journal of Peace Research*, Volume 43, Number 6, 2016, pp.723-740.

Kosovo Declaration of Independence, 17 February 2008, <https://www.refworld.org/docid/47d685632.html>, (20.03.2023).

KRASNIQI, Albert and KRENAR, Shala, “Strengthening the Statehood of Kosovo Through the Democratization of Political Parties”, *KIPRED Policy Paper Series*, Number 4, 2012, pp. 2-36.

KURTI, Albin, “Letter to Quint Ambassadors”, *Vetëvendosje*, 8 September 2012.

_____, “A Difficult Question for Kosovars: Who Are We?”, *New York Times*, 2007, <https://www.nytimes.com/2007/12/09/world/europe/09iht-kosovo.4.8660025.html>, (03.04.2023).

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

KÜHLE, L. and LAUSTEN, C. B., “The Kosovo Myth: Nationalism and Revenge”, *Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship*, (eds.) T. B. Knudsen and C. B. Laustsen, Routledge, USA 2006, pp. 19-36.

LIOTTA, P. H., “Balkan Fragmentation and the Rise of the Parastate”, *Dismembering the State: The Death of Yugoslavia and Why It Matters*, (ed.) P.H. Liotta, Lexington Books, New York 2001, pp. 187-216.

MALCOLM, Noel, *Kosovo: A Short History*, Pan Books, London 2002.

MYLONAS, Harris, *The Politics of Nation-Building, Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*, Cambridge University Press, USA 2012.

PAVLOWITCH, S. K., “Europe and the Balkans in a Historical Perspective, 1804-1945”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 2, Number 2, 2000, pp. 141-48.

PERRITT, H. H., *The Road to Independence for Kosovo*, Cambridge University Press, USA 2010.

PINOS, Jaume Castan, *Kosovo and the Collateral Effects of Humanitarian Intervention*, Routledge, London 2019.

RADOSAVLJEVIĆ, Jovana and NIČIĆ, Budimir, “Political Parties of Kosovo Serbs in the Political System of Kosovo: From Pluralism to Monism”, *Kosovo Foundation for Open Society*, April 2021, <https://kfos.org/storage/app/uploads/public/609/3e0/08e/6093e008eac26273165717.pdf>, (25.03.2023).

ROGEL, Carole, “Kosovo: Where it All Began”, *International Journal of Politics, Culture and Society*, Volume 17, Number 1, 2003, pp. 167-182.

SALLOVA, D, “The Denationalization Policy of the International Community in Kosovo”, *International Research Journal*, Volume 8, Number 1, 2019, pp. 139-164.

SCHWANDER-SIEVERS, S., “Democratisation through Defiance? The Albanian Civil Organisation -Self-Determination- and International Supervision in Kosovo”, *Civil society and transitions in the Western Balkans*,

(eds.) V. Bojicic-Dzelilovic, J. Ker-Lindsay and D. Kostovicova, Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2013, pp. 95-116.

SERWER, D. and BAJRAKTARI, Y., “Kosovo: Ethnic Nationalism at Its Territorial West”, *Special Report*, 2006, <https://www.usip.org/publications/2006/08/kosovo-ethnic-nationalism-its-territorial-worst>, (02.02.2023).

STEPAN, A., J. J. LINZ and YADAV, Y., *Crafting State-Nations: India and Other Multinational Democracies*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2011.

The Constitution of The Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Basic Principles, 1974, <https://www.worldstatesmen.org/Yugoslavia-Constitution1974.pdf>, (10.02.2023).

The Constitution of The Republic of Kosovo, 2008, https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf, (01.11.2023).

TOFT, M. D., *The Geography of Ethnic Violence*, Princeton University Press, NY 2003.

UNMIK Fact Sheet: Promoting security, stability and respect for human rights in Kosovo, 1999, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unmik>, (15.02.2023).

United Nations Security Council, Resolution 1244, (10 June 1999), https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990610_SCR1244%281999%29.pdf, (05.02.2023).

United Nations Security Council Report, “The Situation in Kosovo”, (12 December 2003), <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20Standards.pdf>, (20.03.2023).

United Nations Security Council, Document S/1999/682, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990615_MilitaryTechnicalAgreementKFOR Yugoslavia Serbia.pdf, (05.02.2023).

THE ROLE OF NON-NATIONAL ACTORS IN A NATIONAL START-UP:
CASE OF KOSOVO

United Nations Security Council Report, “Standards for Kosovo”, Pristina, 2003, <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20Standards.pdf>, (15.02.2023).

VICKERS, M., *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Columbia University Press, NY 1998.

YILMAZ, Bilge, “Populism and Anti-Establishment Politics in Kosovo: A Case Study of Levizja Vetevendosje”, *Contemporary Southeastern Europe*, Volume 3, Number 2, 2015, pp.17-43.

ZIVKOVIC, Vukasin, “Unsuccessful Mentor: EULEX eleven years later”, 26 April 2019, <https://europeanwesternbalkans.com/2019/04/26/unsucessful-mentor-eulex-eleven-years-later/>, (27.03.2023).

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMİ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK
VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR BAZI TESPİT
VE DEĞERLENDİRMELER**

Hakan ENGİN*

ÖZ

Tulça yerleşim yerinin XV. yüzyıl başlarında Osmanlı idaresine girdiği bilinmektedir. XVII. yüzyılda ise artık bir kazâ statüsündedir. Stratejik konumu ve nehre yakın bir bölgede olması, yerleşim yerinin limanını ön plana çıkarmış ve ekonomik gelişimine katkıda bulunmuştur. Osmanlı idaresinde Tulça şehri ile ilgili birkaç istisna dışında yeterince akademik çalışma yapılmamış ve şehir, maalesef Türk tarihçiliğinde hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Tulça, Osmanlı idaresinde birçok defa Kazak saldırıları ve yağmalarına maruz kalmış, savaşlarda ise Rus orduları tarafından istila edilerek tahrip edilmiştir. Her savaş esnasında şehrin yerleşik unsurları, kısmi olarak yer değişirmiş ve savaşlardan sonra tekrar yerleşim yerlerine dönmüşlerdir. Bu durum, şehrin demografik ve ekonomik yapısını bozduğu kadar, Osmanlı mali kaynaklarını bu bağlamda sekteye uğratmıştır. Buna rağmen Osmanlı yönetimi, gerek Müslüman gerekse gayrimüslim ahaliyi rencide etmemeye çalışmış, muhtelif formüller geliştirerek vergilerini ödemede kolaylık sağlamıştır. Bu makale, Osmanlı idaresinde Tulça şehrinin tarihi gelişimini birincil kaynaklara başvurarak anlamlandırmaya ve monografik bir yöntem izleyerek değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu manada döneminin güncel evraklarıyla birlikte XIX. yüzyıla kadar tahrir ve cizye defterleri, zikredilen yüzyılın ortalarına doğru ise şehrin demografik ve sosyo-ekonomik yapısını analiz etmeyi sağlayan nüfus ve temettuat defterleri de önemli ölçüde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Temettuat, Tulcea, Tulça, Tuna.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, ORCID: orcid.org/0000-0003-3757-8984, E-posta: hakanengin@aydin.edu.tr

HAKAN ENGİN

**KAZÂ OF TULÇA (TULCEA) UNDER OTTOMAN RULE:
DEMOGRAPHIC AND SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE
ACCORDING TO OFFICIAL SOURCES**

ABSTRACT

It is known that the settlement of Tulcea came under Ottoman rule at the beginning of the 15th century. In the seventeenth century, it was already a kaza. Its strategic location and proximity to the river brought the port of the settlement to the forefront and its development was mostly economic. Unfortunately, with a few exceptions, a direct academic study on the city of Tulcea under Ottoman rule has not yet been conducted in Turkey and has not received the attention it deserves. The city was repeatedly subjected to Cossack attacks and looting, and in wars it was overrun and destroyed by Russian armies. During each war, the inhabitants of the city were partially displaced and returned to their settlements after each war. This situation disrupted the demographic and economic structure of the city, as well as the Ottoman financial resources. Nevertheless, the central government tried not to offend both the Muslim and non-Muslim inhabitants and facilitated the payment of taxes by developing various formulas. This article attempts to understand the historical development of the city of Tulcea under Ottoman rule by directly referring to official sources and to studying the history of this historical city with a monographic method. In this sense, tahrir and jizya registers, contemporary documents, and especially the population and dividend registers of the nineteenth century, which allow us to analyze the demographic and socio-economic structure of the city, have been evaluated together to a great extent.

Keywords: Danube, Ottoman, Temettuat, Tulcea, Tulça.

EXTENDED ABSTRACT

It is known that the settlement of Tulcea came under Ottoman rule at the beginning of the 15th century. In the 17th century, it was already a kazâ. Strategic location and close to the river, it brought the port of the settlement to the forefront and contributed to its economic development. With a few exceptions, the city of Tulcea under Ottoman rule has not been sufficiently studied, and unfortunately, the city has not received the attention it deserves in Turkish historiography.

The city of Tulcea is located on the right bank of the Hızır Ilyas, one of the three tributaries of the Danube as it enters the delta area in the North Dobrudja region, in the southeast of today's Romanian territory. In Ottoman

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

sources it is written as ”طولجه“، ”طولجی“، ”تولجه“; It is read as Tulcea, Tolcı, Tolça, and Tulçı.

After the Ottomans began to advance in the Balkan geography, Walachia in the 15th century and Moldovia in the 16th century had to accept Ottoman rule as dependent principalities on condition that they were free in their internal affairs. However, this did not prevent occasional periods of crisis in relations between the two principalities and the Ottoman Empire. In the first quarter of the 15th century, the Ottomans organized raids on the Voivodeship of Walachia because it cooperated with the Hungarian Kingdom and interfered in Ottoman internal affairs (1419). Probably around the same time, the Ottomans annexed the Dobrudja region as well as the settlement of Tulcea. Thus, important land and river trade routes of the region came under Ottoman rule.

After the sovereignty was established in Tulcea, this settlement was administratively a karye (village) of Hırsova Kazâsı in Silistre Sanjak. Previously a village under the kazâ of Hırsova, Tulcea had a harbor and was part of the Ottoman sultan’s revenues.

According to the official records, in 1577, 1589, and for almost the entire 17th century, Tulcea was absorbed into the Ottoman administration as a kazâ. The Ottoman rule in the region accelerated the development of the settlement and its strategic location on the Danube River made it increasingly important. According to the records of the 16th century, it continued its development with important customs traffic not only from the riverside but also from the landside.

The port of Tulcea had an important mission in the region for the import and export of grain, livestock, salt, honey, leather, oil products, timber, wine, bacon, wool, cloth, and other products according to the procedures set out in the Ottoman codes. According to the records dated 1639, it is seen that all kinds of cereals and pulses such as rye, millet, barley, lentils, tobacco, wine wort, flax, timber, animal husbandry, and beekeeping were important sources of income in Tulcea.

In addition to the economic and logistical opportunities provided by the port, Tulcea, like Dobrudja and the regions on the Danube, also played an important role in supplying Istanbul’s grain needs. It was also an important port for the supply of grain to the military elements of distant fortresses such as Azov and Sukhumi. All kinds of merchant ships coming and going from all parts of the Black Sea would enter through the mouth of the Danube and dock at the port of Tulcea. The main goods subject to customs were grain, flour, livestock, meat, salted and dried fish, wine, various fabrics, and slaves.

In addition to its importance as a port, the Russian threat that emerged in the north of the Black Sea from the 18th century onwards increased the importance of Tulcea as an Ottoman fortification and fortress as well as the Danube coast. There is information that the fortress was built by Sultan Osman II when he passed through here during the Polish Expedition. According to Evliya Çelebi, it was rebuilt by Sultan Murad IV in 1634. According to him, the fortress was more than rectangular, on a low rock by the Danube, with a strong stone structure and a circumference of 1060 paces. According to official sources, 167 local soldiers were serving in the fortress at the end of the 17th century. During the 1768-1774 Ottoman-Russian war, 433 soldiers from the Ottoman central army alone were wounded while defending the Tulcea fortress.

However, it was surrendered to the Russian armies and returned to the Ottomans with the Treaty of Küçük Kaynarca signed in 1774. It had suffered the same fate during the wars of 1787-1792 and 1806-1812. The inhabitants of the region had abandoned their homes due to the invasion. However, the fortress, which was returned to the Ottomans with the 1812 Treaty of Bucharest, underwent a different restoration. According to the new Ottoman military arrangement, the Tulcea Fortress was moved half an hour away. The reports of Mehmed Reşid Pasha, the commander of the castle, that the construction of the castle was completed in the first quarter of the 19th century, and some information in 1818 pointing to this, clearly show that it was moved from its current location to a different area with the expressions Old Tulcea fortress and New Tulcea fortress. At the same time, according to Bekir Efendi's (Binâ Emîni) report, the Old Tulcea Fortress had been relocated and rebuilt in another area half an hour away. The Dizdar of the Old Tulcea Fortress was appointed as the Dizdar of the New Tulcea Fortress. While the new settlement of the city of Tulcea was being built, its inhabitants were transferred to nearby fortresses and settlements due to both the invasion and the new zoning plan. After the construction process was completed, the people returned to their new settlements. It was probably at this time that the physical foundation of today's Tulcea settlement was laid. The newly built encirclement system in the city, consisting of 6 bastions, was militarily fortified like the Isaccea (İsakçı) enclosure. According to 1819 records, there were 320 local soldiers in the fortress. During the Ottoman-Russian War of 1828-1829, the city of Tulcea was again invaded by the Russians. In 1829, it was returned to the Ottomans with the Treaty of Edirne.

According to 1850 Ottoman cartographic data, the city of Tulcea had a large hinterland parallel to the Black Sea direction. It had a very large and intensive economic capacity. Official documents written towards the middle

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

of the same century provide important clues about the historical development of the city. In this study, the Ottoman “tahrir” and “cizye” registers are evaluated together with the population and revenue books of the nineteenth century. In this way, the city’s neighborhoods, villages, and central units were thoroughly analyzed. It also contributed to the socio-economic structure of the settlement. According to these data, in the mid-16th century, it was a village of the kaza of Hirsova, consisting of 8 neighborhoods and a total of 10 settlements, including “müsellem” and “Copts (Kipti)”, and units had 451 households and 229 “mucurred” (single male) and 2 “bive” (widow). The most densely populated and oldest settlements were the villages of Somova (اوه سوم), Kataloyi (قتالوی/Cataloi) and Barkeş (بارکش/Barkesh). In the 1694 records, Sofular, Ermenioğlu Kışlası, Somova, Kurban Dede, Kataloyi, Beştepe-i Eflak, Siyavuşzâde Mehmed Ağa, Yeniköy, Barkeş, and an unnamed village were recorded. The effects of the devastation of the war are evident in the jizya documents after the Ottoman-Russian War of 1768-1774. The population density had decreased. The center of Tulcea as listed as “Nefs-i Tulça” and the neighborhood were not mentioned, but they were counted together with the retail population. As for the villages, the villages mentioned in the previous register did not exist, and the new ones consisted of Breslava/Breslov, Beshtepe, Somova and Barkesh.

Immediately after 1812, the Tulcea fortress, the center of the city, was severely destroyed by war and invasion, and the city was moved half an hour’s drive away. This obviously led to some administrative changes in neighborhood and village units. In the census records after 1831, the center of Tulcea consists of Varoş, Çayırçi (چایراچی), Breslav (برسلاو/براسلوو), sometimes (برسلاوه), Beştepe, Hüsnü Bey neighborhoods, as well as Kazakh, Coptic and Armenian neighborhoods. Kazakh and Coptic neighborhoods can be distinguished as Muslim and non-Muslim. The subordinate villages consisted of 6 towns, namely Kışla, Barkeş, Somova Kataloyi, Sopaklı (صوپاقلی) and Ferekatçe (فرهقتجه/Frecatei).

In the 1846 tax books, the neighborhoods of Varoş, Çayırbaşı, Beştepe, Kazak and Nurişay (نوری شاى), Kipti and Hüsnü Bey (حسنی بك) in the Tulcea district are listed, along with documents on the peripatetic population. The Hüsnü Bey neighborhood also seems to have been inhabited by subjects of foreign states. A new settlement was shown as Nurişay Mahallesi (نوری شاى) in the center of Tulcea. The administrative transformation of neighborhoods and villages is examined in detail in this article. Records dated 1834 indicate that the Muslim population residing in the center of Tulcea came mostly from Istanbul, Babadagi, Silistre, Turnovi, Zagre-i Atik, Ruse, and Dobrudja. In 1844-1845, the Muslim population mostly resided in

the area designated as Mahal-i Ehl-i Islam in the center of the Tulcea accident, consisting of a total of 89 households and 11 Muslim Kıpti households in the Kıpti neighborhood in the center (Nefs-i Tulça). In the registers of the same date, the proportion of the non-Muslim population was about 10 times the proportion of the Muslim population. While the Muslim population was mostly clustered in the city center, non-Muslim elements were more concentrated in the countryside. The Muslim population lived outside the city center in the towns of Kışla, Ferekatçe (Frecâtei), Kataloyi (Cataloi), and Yeniköy. And the entire Muslim population of Tulcea owned 1,563.5 acres of arable land in this geography. They were also engaged in various professions in the city center. In the 1841 tax revenue registers, the non-Muslim population of the center of Tulcea was clustered in the Beştepe neighborhood. The other settlements were Varoş, Breslav, Kazak, Çayır, and Hüsnü Bey neighborhoods in order of density. In the records dated 1844-1845, non-Muslims, including Armenians, Jews, Cossacks, and Copts, were settled in 10 neighborhoods in the center and 6 villages in the countryside. The most dense non-Muslim population of the center was in the Kazak neighborhood. Those who made a living from fishing were more concentrated than the other tradesmen groups. However, they were active in many occupational groups. According to the 1844-1845 censuses, a total of 379 non-Muslim households resided in 6 villages of the Tulcea. Among these villages, Sopaklı had the largest non-Muslim population with 213 households. It can be said that this village had almost the highest concentration of agricultural workers and agricultural production in the entire kazâ of Tulcea. The non-Muslim population had almost twice as much arable land as the Muslim population. They were also more intensively engaged in cattle and sheep breeding, apiculture, and milling than the Muslim population.

The kaza of Tulcea was a settlement in the Ottoman administration where port revenues were concentrated economically. Although it underwent administrative changes with the Tanzimat reform in the 19th century, it did not lose its characteristics as an kaza and a settlement. In general, the non-Muslim population is the majority in the city. The Muslim population, on the other hand, was more concentrated in the Tulcea center, but settled in only 4 villages. The Muslim population was engaged in agriculture in the city center and formed various craftsmen groups, while in the villages they mostly made a living through agricultural production. With the Tanzimat Reforms, the kaza was merged with four other kaza's and became a "Kaimakamlık", with Tulcea as its center.

OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSİ:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

Giriş: Osmanlı İdaresinde Tulça'nın Tarihi Gelişimi

Tulça şehri, bugünkü Romanya topraklarının güneydoğusunda, Kuzey Dobruca bölgesinde Tuna Nehri'nin delta alanına girerken ayrıldığı üç koldan biri olan Hızır İlyas'ın sağ yakasında yer alır. Osmanlı kaynaklarında “تولجه”¹, “طولجي”², “”³ şeklinde yazılır; Tulça, Tolcı, Tolça, ve Tulçı³ şeklinde okunur.⁴ Osmanlıların Balkan coğrafyasında ilerlemeye başlamasının ardından, XV. yüzyılda Eflâk ve XVI. yüzyılda Boğdan, iç işlerinde serbest olmak şartıyla haraç-güzâr vassal prenslikler olarak Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek durumunda kaldılar. Ancak bu durum, her iki prenslikle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde zaman zaman kriz dönemleri yaşanmasına engel olmadı.⁵ Osmanlılar, XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Sultan I. Mehmed'e karşı Macar Krallığı ile işbirliği yapması üzerine, taht varisliği iddiasında bulunan Şehzâde Mustafa ve Şeyh Bedreddin'in sebep olduğu karışıklık zamanlarında, Osmanlı iç işlerine müdahil olan Eflâk Voyvodalığı üzerine akınlar düzenlediler (1419). Tuna Nehri'nin sağ kıyısında Yergögü (*Giurgiu/Yergögü-i Beri Yaka*) önemli bir askerî üs haline getirildi.⁶ Osmanlılar, muhtemelen aynı tarihlerde Dobruca bölgesini aldıkları gibi Tulça yerleşim yerini de ilhâk ettiler.⁷ Böylece bölgenin önemli kara ve nehir ticaret güzergâhları Osmanlıların eline geçmiş oldu.⁸ Tulça'da sağlanan hâkimiyet sonrasında bu yerleşim yeri, idari anlamda erken tarihlerde Silistre Sancağı'nda Hırsova kazâsına bağlı bir karye (köy) statüsündeydi.⁹ XVII. yüzyıla kadarki kayıtlarda da Hırsova kazâsına tâbi bir köy statüsünde olan Tulça, bir limana sahip ve pâdişâh haslarına dâhil bir yerleşim yeri idi. Ancak resmi kayıtlardan anlaşıldığına göre 1577, 1589¹⁰ yıllarında ve neredeyse bütün XVII. yüzyıl boyunca varlığını Tulça kadılığı olarak Osmanlı idaresine intibak edildiği kayıtlara

¹ BOA, *D.HSK. d.*, 25589, s. 1.

² BOA, *D.CMH. d.*, 27294, s. 2.

³ BOA, *D.MKF. d.*, 28280.

⁴ Mihai Maxim, “Tulça”, *DİA*, Cilt 41, İstanbul 1999, s. 360.

⁵ Cezmi Karasu, “XVI. ve XIX. Yüzyıllarda Eflak ve Boğdan”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, No: 2, Haziran 2013, s. 446.

⁶ Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, İş Bankası, İstanbul 2015, s. 107; Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., S. 16, s. 34.

⁷ Maxim, *a.g.m.*, s. 360.

⁸ Nuredin İbrahim, *Dobruca'daki Müslüman Topluluğu ve Mânevi Hayatından Sayfalar*, Costanta 1999, s. 24.

⁹ Maxim, *a.g.m.*, s. 360.

¹⁰ BOA, A.DVNSMHM. d 66, hk. 121.

geçti.¹¹ Nitekim 1605 yılında Özi ve Aksu Kazaklarının isyanıyla cereyan eden saldırılarda alınacak tedbirler sıralanırken, Tulça'dan bir kazâ olarak bahsedilmektedir.¹² Buna karşılık XVI. ve XVII. yüzyıllarda mevcut tımar ve tahrir kayıtlarına göre Tulça yerleşim yeri Hırsova'ya bağlı bir karye statüsünde zikredilmesi de dikkat çekmektedir.

1. Tulça Kanunnâmesi ve Yerleşim Yerinin Ekonomik Hareketliliği

Bölgede kurulan Osmanlı hâkimiyeti, söz konusu yerleşim yerinin gelişimini hızlandırdı ve Tuna Nehri üzerindeki stratejik konumundan dolayı önemi gün gittikçe arttı. XVI. yüzyıl kayıtlarına göre sadece nehir açısından değil, aynı zamanda kara tarafından da önemli bir gümrük trafiğiyle gelişimini sürdürdü.¹³ 1530 yılına doğru iskeleden sağlanan gelirler, Kânunî Sultan Süleyman'ın veziriazamı Makbûl İbrahim Paşa'nın haslarına dâhil edildi.¹⁴ Tahıl, hayvan, tuz, bal, deri, yağ ürünleri, kereste, şarap pastırma,¹⁵ yün, kumaş ve sair ürünler, kanunnamelerde belirtilmiş usüllerle Eflak sınırı boyunca yer alan İbrail, İsakçı (İsaccea), Macin, Hırsova, Silistre, Niğbolu (Nikopol), Yergöğü (Giurgiu), Ruscuk, Turnu (Magurele), Vidin, Fethülislam ve Hırsova gibi limanlarla birlikte Tulça (Tulcea) iskelesi de aktif olarak kullanıldı ve bu limanlar olabildiğince birbiri ile etkileşim halindeydi.¹⁶

¹¹ İlgili örnekler için bkz. A.DVNSMHH. d 70 hk. 428; A.DVNSMHH. d 75 hk. 660, A.DVNSMHH. d 94 hk. 141 vs.

¹² BOA, A.DVNSMHH. d 75, hk. 524 (24 L 1013); “*Ve Moskov Kazaklarının ziyâde tuğyânı olub Özi ve ol-cânibde olan yalıların muhâfaza olunması mühim olmağla bundan âkdem Varna'dan on nefere ve nefsi-i Balçık'dan yedi nefer ve nefsi-i Mangalya'dan üç nefer ve nefsi-i Köstence'den üç nefer ve nefsi-i Karaharman'dan iki yüz nefer ve Baba kazâsından elli nefer tüfengci ve beş pâre şayka nefsi-i İsakçı ve haslardan dört pâre ve kazâ-yı Tulca'dan iki pâre ve İsmâil Geçidi'nden sekiz pâre ve kazâ-yı Hırsova'dan dört pâre ve kazâ-yı Maçin'den bir pâre....*”

¹³ Anca Popescu, “Portul Tulcea în documente otomane din secolul al XVI-lea/ Tulcea harbour in 16th century Ottoman documents”, *Istro-Pontica 2: Studii și Comunicări de Istorie a Dobrogei Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice Istro-Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare documentară*, Tulcea 28-30 septembrie 2014, s. 25.

¹⁴ Maxim, a.g.m., s. 360.

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București 2000, s. 152; Friedrich Wilhelm von Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire*, publics par Monsieur de B***, À Francfort; et Leipsic 1778, s. 26-27.

¹⁶ Mihai Maxim, “Ottoman Documents Concerning The Wallachian Salt in The Ports on The Lower Danube in The Second Half of The Sixteenth Century”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, Cilt II, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s. 409.

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

Mevcut kayıtlara göre 1639 yılına gelince Tulça karyesi yine Hırsova kazâsına bağlı bir köydür ve sâkinleri iskele hizmetinden dolayı 1638 yılında avâruz vergilerinden muaf tutulmuş ve iskele gelirleri iltizâma verilmişti.¹⁷ 1639 tarihli Tulça Kânunnâmesi, İsakçı ve Maçin iskeleleri ile birlikte düzenlenmiştir. Buna göre iskeleden geçen ve yük taşıyan at ve katırlardan 4, develerden 10 akçe alınır. Limandan geçen her çuval un, her fıçı şarap, her top kumaş ve yapağı ile pastırma gibi mallardan ayrı ayrı gümrük alınır ve geçit izni olarak da her bir davar için geçiş ücreti alınır. Tuna Nehri ile Tulça'ya yakın göllerden avlanan balıklardan elde edilen gelirin ¼ oranı, Tulça İskele emînine tahsis edilmiş, nehrin gerek aşağı gerekse yukarı tarafına geçen balık yüklü her bir gemi için gümrük talep edilmişti. Dârü'l harb olarak kabul edilen bölgelerden gelen ve Tulça iskelesinden geçen her gemiden gümrükle birlikte *geçit bâcı* alınır, tuzun yarısı ise miri için zapt edilirdi.¹⁸ Bununla birlikte bölgede bu yüzyılda tahsil edilen vergilerden anlaşıldığına göre *çavdar*, *darı*, *arpa*, *mercimek* gibi her türlü hububat ve bakliyatla *tütün*, *şarap şıra*, *keten*, *kereste* gibi ürünlerle, hayvancılık ve arıcılığın önemli gelir kaynakları olduğu görülmektedir.¹⁹

Tulça iskelesinin stratejik konumu, Osmanlı merkezî yönetiminin bölgedeki diğer limanlar gibi buraya gösterdiği ehemmiyeti de açıklamaktadır. Mesela 1587 yılında Osmanlı topraklarına gelen Lehistan elçisinin, Karadeniz üzerinden memleketine dönerken İsakçı, Maçin ve Tulça iskelesine yanında 70 fıçı ve 7 varil şarap, halılar, çini eşyalar ve sair mallarla emniyetli bir şekilde geçmesi sağlandı. Ancak iskelelerdeki görevlilere elçinin yanında *memnû metâ* var ise bunların geçişine kesinlikle müsaade edilmemesi emredildi.²⁰ Diğer taraftan Osmanlı askerî birliklerinin zahiresi için Niğbolu'dan gönderilen nüzûl de gemilere yüklenerek Tulça iskelesine ve buradan Karadeniz üzerinden Trabzon ve Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki diğer iskelelere;²¹ Vidin ve çevresinden tedarik edilen zahire ve diğer ürünler de aynı güzergâhla Batum'a gönderilirdi.²² Stratejik konumu önemli olan Tulça iskelesinin savaş zamanlarında düşmanın, barış zamanlarında ise eşkıya saldırılarına maruz kaldığı görülmektedir. 1593 yılında Akkirman sancakbeyine gönderilen hükümden anlaşıldığına göre

¹⁷ BOA, A.DFE. d, 95, s. 5 (Evâil-i Şehr-i Receb 1049).

¹⁸ BOA, A.DFE. d, 95, s. 9.

¹⁹ BOA, A.DFE. d, 95, s. 10.

²⁰ BOA, A.DVN. SMHM. d, 31/hk. 162 (10 Ca 995).

²¹ BOA, A.DVN. SMHM. d, 38 hk. 133 (15 S 987).

²² BOA, A.DVN. SMHM. d, 38 hk. 140.

Tulça'ya büyük bir yağmacı grubunun saldırısı olmuş ve bölge önemli ölçüde tahrip edilmişti.²³ Bunun gibi eşkiya ve Kazak gruplarının saldırılarına rağmen Tulça, gün geçtikçe zenginleşti ve yerleşim yeri olarak nüfusu arttı. İskele gelirleri, XVIII. yüzyılda bir *mukataa* birimi olarak Akkirman, Özi ve Tulça civarındaki diğer kalelerin muhafız ve askerlerinin mevâcibleri için ocaklık olarak tâyin edildi.²⁴ XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Tuna üzerindeki iskeleler ve bunlara tâbi olan gelirler, bir *Mukataa Nazırı*'nın denetimindeydi. Söz konusu gelirler, genellikle kapudan ve vezir gibi askerî yöneticilerle kale askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamakta kullanılıyordu.²⁵

İskelenin sağladığı ekonomik ve lojistik imkânların yanında Tulça, Dobruca ve Tuna üzerindeki bölgeler gibi İstanbul'un zahire ihtiyaçlarının temini konusunda da mühim bir görev üstlenmişti. Karaharman, Balçık, Varna ve Mangalya gibi Tulça da, payitahtın *don yağı* ihtiyacının karşılanmasında depo görevi görmekteydi. İstabl-ı Âmire'nin hububat ve Tersane-i Âmire'nin yağ (revgân) ihtiyaçları bu bölgeden karşılanıyor²⁶ ve burada depolanan ürünler, deniz yoluyla İstanbul'a naklediliyordu.²⁷ Tulça, başkent'in zahire ihtiyacı kadar Azak ve Sohüm gibi uzak kalelerin askeri unsurlarının hububat ihtiyacının temininde de önemli bir liman bölgesiydi.²⁸ 1538 yılından itibaren İbrail ve Bender'in ele geçirilmesiyle Tuna'nın öte yakasında oluşan güçlü Osmanlı hâkimiyetinin ardından, Tuna boyları ve Karadeniz kıyılarının önemli transit merkezleri olan Özi, Kili, Bender, İbrail, Karaharman, İsakçı, Maçin ve Tulça iskeleleri, bölgenin en önemli gümrük bölgesi olan Akkirman ile ilişkilendirildi. Ayrıca gelirleri doğrudan baş defterdara bağlı *Baş Mukataâ Kalemi* tarafından denetlenirdi.²⁹ Karadeniz'in her bir bölgesinden gelen ticaret gemileri, Tuna ağzından girip bu iskelelere uğrarlardı. Gümrüğe tabi başlıca mallar ise hububat, un, canlı hayvan, et, tuzlanmış ve kurutulmuş balık, şarap, çeşitli kumaşlar ve kölelerdi.³⁰

²³ BOA, A.DVN. SMHM. d, 70 hk. 323 (27 C 1001).

²⁴ BOA, AE. SİBR, 4/382; 4/459.

²⁵ BOA, A.DVN. SMHM. d, 83 hk. 48 (Evâil-i Za 1136).

²⁶ BOA, AE. SMRD III, 4/345 (16 L 997).

²⁷ BOA, A.DVN. SMHM. d, 94 hk. (31 24 Za 1173).

²⁸ BOA, AE. SAMD III, 68/6841 (15 S 1140).

²⁹ Bakı Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003; Yusuf Halaçoğlu, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2007, s. 80.

³⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Eren, İstanbul 2000, s. 246.

OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

2. Tulça Kalesi

Bir liman olarak öneminin yanı sıra, XVIII. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyinde ortaya çıkan Rus tehdidi, Tuna kıyılarının olduğu kadar Tulça'nın bir Osmanlı tahkimatı ve kalesi olarak da önemini arttırdı. Kalenin Sultan II. Osman tarafından Lehistan Seferi sırasında buradan geçerken inşa ettirildiğine dair bilgiler vardır.³¹ Çelebi'ye göre 1634 yılında Sultan IV. Murad tarafından tekrar inşa ettirilmiştir. Ona göre kale, Tuna kenarında alçak bir kaya üzerinde, dikdörtgen bir şekilden daha uzun kuvvetli ve taştan bir yapı olup çevresi 1060 adım yürüyüş mesafesindeydi ve güney bölgesinde küçük bir demir kapı vardı, etrafında ise hendek yoktu. Hisar içinde bir câmi, buğday ambarı, cephanelik ve Tuna'dan desteklenmiş bir su yolu vardı. Evliya Çelebi, Tulça'da 70 hanelik olmak üzere dizdar ile birlikte toplam 300 Osmanlı askerinin varlığından bahseder. Bu teferruatlarla birlikte kalenin, tam mahallinde inşa edilmiş uygun ve gösterişli bir yapıda olduğunu zikreder. 150 akçelik bir kaza olduğunu da ekleyerek *Beştepe* nahiyesinden kadısına yıllık 3 kese mal hasıl olduğunu vurgular. Öte yandan yerleşim birimi olarak Silistre Sancağı'na bağlı olup Kazak (Rus) saldırılarından korunması gerektiğini ifade etmekteydi. Tulça'nın Varoş bölgesi, saz ve hasır örtülü 600 Eflak, Boğdan ve Bulgar gayrimüslim hanelerden oluşuyordu. Dağlarında bağları ve nehirde balık avlayacak ağları, bal suyu meyhaneleri bulunuyordu. Gümrüğe yakın yerde bir cami ve kiremit örtülü taştan han ve dükkânları mevcuttu. Evliya Çelebi ayrıca şehrin hemen karşısında İsmail kasabası ile Tuna Nehri'ne bakan tarafındaki Yılan Adası'nı tarif etmekteydi. Onun ifadelerine göre bu bölge, ormanlık alan olup avlanılacak kuşları çoktu. Bu adada her sene 70-80 civarında sığır kesilirdi ve sivrisinekleri, Tatarcık sineği ve delem arısı o kadar çoktu ki gün batımından itibaren insanları ve atları helak ederdi. Şayet verdiği bilgilere itibar edilecek olursa Evliya Çelebi seyahatnamesinde İsmail, Kili ve Tulça kalelerinde mahkûm olan fahişelerin, cezalarının infazı için çıplak bir şekilde bu adaya konulduğu ve bir gece içinde helak oldukları ifade edilmektedir.³²

Tulça Kalesi'nde XVII. yüzyılın sonlarında 167 yerli asker görev yapmaktaydı.³³ 1711 yılındaki Prut Seferi sırasında yapılan sayımda Tulça Kalesi'nde değişik çap ve ebatta 24 top, 900 adet humbara, 400 gülle, 1,5

³¹ Maxim, "Tulça", s. 361.

³² *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (haz.) Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Cilt V, Yapı Kredi, İstanbul 2001, s. 54-55.

³³ BOA, *D.BKL. d.*, 32209, s. 3-14.

kantar siyah barut, 41 adet tüfek gibi silah ve mühimmat bulunmaktaydı.³⁴ 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasındaki kayıtlardan anlaşıldığına göre, Tulça Kalesi'nde muhasara esnasında vuku bulan çatışmalarda *yerli kulu* askerleri hariç olmak üzere yeniçeri, topçu, cebeci, arabacı, mehteran, sipahi, sağ ve sol kol bölükleri ve silahdar gibi kapıkulu ocakları mensubu 433 asker ciddi derecede yaralanmış ve gösterdikleri gayretlerden dolayı taltif edilmişlerdi.³⁵ Rus ordusu, gerek Tulça gerekse İsakçı'ya girdiğinde, buralardaki ahâliyi nehrin karşı tarafında sürmüştü.³⁶ Yaklaşık bir sene sonraki taarruzda Osmanlılar, kale yanında bir tabya inşa edip 40 kadar top ile destekleseler de Rus ordusu, birkaç taktik ateş ile Tulça müdafilerini sazlık bölgelere çekerek pusuya düşürdü (1771)³⁷ ve yaklaşık bir yıl sonra tüm bölge Rus ordusunun eline geçti. Ruslar, Tulça'dan hareketle Babadağı'nı işgâl ederek Karasu bölgesine doğru hareket etme fırsatı buldu.³⁸ Tulça yerleşim yeri, 1768-1774 yılları arasındaki savaşta Rus ordusunun eline geçtiyse de 1774 Küçük Kaynarca antlaşması ile Osmanlılara iade edildi.

Tulça Kalesi 1787-1792 savaşlarında da Rus ordusu tarafından ele geçirilmişti (1790)³⁹ ve Ruslar, Osmanlıların geri almak için başlatacakları bir taarruza karşı kalenin etrafında geniş hendekler ve iki tarafında topraktan istihkâmlar inşa etmişlerdi.⁴⁰ İstilâ sebebiyle bölge ahâlisi yerlerini terk etmişti. Yaş Antlaşması ile tekrar Osmanlılara iade edilen Tulça'da, ahali savaş sonrasında geri dönmek üzere toplandıklarında üretim ve ticaret yaptıkları ekonomik kaynaklarının tükendiğine şahit oldular. Bu sûretle yerleşim yeri ahali, şehir imâr olunana kadar vergiden muâf tutulmalarını talep ettiler. Özellikle şehir merkezinin ciddi derecede tahrip olması ve bölgede nüfus oranının azalması, burada yapılacak imar ve inşa faaliyetleri ile tekrar şenlendirilmesini gerekli kıldı. Osmanlı yönetimi, bu konuda civar bölgelerde özellikle İsmail (*İzmayıl*) Kalesi ve Tulça şehrinin imarı için buradaki demografik yapıyı ve nüfusu güçlendirmeye destek olacak girişimlerde bulundu. Bu iki bölgenin bir an evvel tahkimi maksadıyla Kırım serhaddinden 400 hâne kadar muhacir, bölgeye sevk edilerek iskân edilmesi istendi ve şehir imar olununcaya kadar bunlar, derbentçi sayılacak ve

³⁴ BOA, *D.BŞM. d.* 1005-A (12 Ş 1123).

³⁵ BOA, *D.BŞM. d.* 4210 (28 Ra 1185).

³⁶ Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l-İ'tibâr*, (haz.) Osman Köksal, Gazi Kitabevi, Ankara 2011, s. 79.

³⁷ Aynı yerde, s. 80.

³⁸ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara 2006, s. 94.

³⁹ BOA, *HAT*, 30/1420 (28 R 1205).

⁴⁰ BOA, *HAT*, 214/11752 (H.1206).

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

faaliyetler hızlanacaktı. Ayrıca yapılacak iskân ile muhacirler; avârız, nüzûl, celebkeşân ve sâir tekâlifden muâf tutulacaklardı. Kayıtlardan anlaşıldığına göre kademeli tedbirlerle gerçekten 400 hânelik Kırım muhaciri, 1794 yılına kadar bu bölgelere yerleştirildi.⁴¹ Bununla birlikte aynı serhad mensûbu 600 hâne kadar Kırım muhaciri, bahsi geçen aynı bölgeye gelip yerleşme arzusunda oldular. Ancak istila sebebiyle dağılan Tulça nüfusunu tekrar canlandırmak ve ayrıca İsmail Kalesi'nin onarımını hızlandırmak isteğinde olan İsmail Bina Emîni Seyyid Nûman'ın bu 600 hânelik muhacirin Tulça ve çevresine iskânı için yaptığı tavsiye, kabul görmedi. Silistre Valisi ve Tulça kadısına gönderilen emirde, Rumili ve çevresinden bölgeye zikredilen Tatar kabilelerin gelmek üzere oldukları haber alındığı bildirilmiş ve bunların özellikle Tulça'da iskânına müsaade edilmemişti. Gerekçesi ise daha önce buraya yerleştirilen ahalinin zaten çeşitli vergilerden muaf tutulduğu ve tekrar bu 600 hanenin bölgeye yerleştirilmesiyle daimi vergi uygulanmasının doğru olmayacağı Tulça'ya bağlı *Beştepe-i Gebrân*, *Beştepe-i Müslim*, *Somova*, *Barkeş*, *Karafatçe* ve *Sofular* gibi köylerin avârızhâneleri, menzilkeşleri ve köylerden kale muhafızı yazılanlar sayılarak reddedilmişti.⁴² XIX. yüzyılın ilk çeyreğine doğru ise Tulça ile birlikte Maçın, İsakçı, Hacıoğlu Pazarı, Köstence gibi yerleşim yerleri ve bunların tarım arazilerinin, Tatar kabilelerinin kadimi yerleri olan Bucak bölgesi gibi uygun şartlarının olmadığı vurgulanarak, yeni bir iskân faaliyetinin yerli ahaliye problem teşkil ettiği görülmektedir. Yerli ahâli, Tatar muhacirlerin kendi arazi ve merâlarında hâne, mesken ve köyler inşâ ederek muafiyet talebiyle vergilere muhalefet edeceklerini iddia ettiler. Esasen Osmanlı yönetimi, Tatar muhacirlerin buldukları yerlerde ahali olmayan merâlara ve ziraatla uğraşılmayan bölgelere hâne ve mesken inşa etmelerini ön görmüştü. Böylelikle tarımla uğraşacakların âşârını, hayvancılık yapanların âdet-i ağnâm gibi vergilerini toprak sahibine vermelerini ve bunun dışında geçit akçesi, dühân, mescid akçesi adıyla başkaca bir vergi talep edilerek rencide edilmemesini istemişti. Böylelikle bunların bölgeye uyum sağlayacakları düşünülmüştü. Tulça kazâsı da dâhil olmak üzere Tatar muhacirlerin iskân edildikleri mahaller, Silistre Sancağı dâhilinde olduğu için bunların hukuki işleri vuku bulursa, Silistre Vâlisi devreye girecek ve kabilelerin iş erleri, muhtarları, kazâ hâkimi ve nâhiye nâibi ile birlikte hareket edeceklerdi. Ölen

⁴¹ BOA, *C.DH*, 97/4822 (7 Şevval 1208); Bölgeye yerleştirilecek muhacirlerin vergiden muaf tutulması için gerekli hukuki altyapı, 1730'larda vergiden muaf tutulacak 40 nefer dertbentçi için Kütahya Livası örneğine dayandırılmıştı.

⁴² BOA, *C.DH*, 274/13658 (9 L 1208).

bir muhacirin terekesi ise yine Silistre valisi tarafından tahrir ve tanzim edilerek başka hiçbir yerden müdahale edilmeyecekti (1814).⁴³

3. Tulça Kalesi'nin Yer Değiştirmesi (XIX. Yüzyıl Başları)

XIX. yüzyıl başlarında cereyan eden 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Tulça şehri tekrar Rus istilasına uğramış ve kaza ahalisi hayli perişan olmuştu.⁴⁴ 1812 yılında akdedilen antlaşma gereğince tekrar Osmanlılara iade edilmişti. Fakat bu antlaşma ile Tuna Nehri'nin öte yakasında bulunan İbrail, Yergöğü ve Kulle kaleleri hariç serhâddin önemli bölgeleri, Osmanlıların elinden çıkmıştı. Bunun için terk edilen hudut bölgelerine mukabil mahallerde metin ve müstahkem kaleler inşa edilmesi fikrinin Osmanlı devlet adamları tarafından revaç bulduğu olduğu anlaşılıyor. Buna göre Tuna'nın öte yakasında terk edilen bölgelerden Kili Kalesi'nin karşısındaki boğaza, İsmail Kalesi karşısında Tulça'ya ve Bender Kalesi'ne mukabil İsakçı'ya, Akkırman Kalesi'ne mukabil Maçın'e, Hotin'e mukabil Hırsova'ya güçlü kaleler zinciri ihdas edilecekti. Ayrıca Silistre, Niğbolu ve Rusçuk kaleleri de güçlendirilecekti.⁴⁵ 1813 tarihinde Eski Kili (*Kilia*) Kalesi'nin yeniden inşası ile birlikte Tulça Kalesi'nin bulunduğu mevki değiştirilerek tekrar inşa edilmesi için, merkezden bölgeye mimar ve mühendisler yollanarak keşif ve muayenesi yapılmıştı.⁴⁶ İstanbul'dan neccar, duvarcı, taşçı gibi ameleler gönderilirken,⁴⁷ Babadağı, Aydos, İzladı, Yenipazar, Ahyolu, Çardak ve Prevadi kazalarından da kalenin tahkimatını güçlendirmek için tedarik edilen malzemeler Tulça'ya ulaşmıştı.⁴⁸ Dolayısıyla Tulça Kalesi önemli bir onarımdan geçmiş, bu tarihe kadar istihkâmın bulunduğu mevki değiştirilmişti. 1817 Mart-Nisan ayları içerisinde kalenin inşasının bittiğine dair Kale Muhâfızı Mehmed Reşid Paşa'nın raporları⁴⁹ ve 1818 tarihinde buna işaret eden bazı bilgiler, *Eski Tulça Kalesi* ve *Yeni Tulça Kalesi* ifadeleri ile mevcut yerinden farklı bir

⁴³ BOA, *CML*, 40/1803 (17 M 1239). Yukarıda verilen 1814 tarihi, belgenin içinde geçen o tarihli düzenlemeyi ifade eden alımdır.

⁴⁴ Teferruatı için bkz. Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekâyi'-i Baba Paşa Fi'ttârih*, (haz.) Salih Erol, TTK, Ankara 2013, s. 189-191.

⁴⁵ BOA, *HAT*, 985/41699 (28 Ca 1227).

⁴⁶ BOA, *HAT*, 1005/42332 (24 C 1228). “*Ve Tolcı kal'asının mahalli tebdil kılınması husûslarını vesâirenin inşâsı tasvib olunarak keşf ü mu'ayene olunmak için mukaddemâ me'mûr Ahmed Zeki Efendi ile mahsûs mühendis irsâliyle mârû'lbeyân inşâ olunacak kal'alar keşf ü mu'ayene itdirilerek...*”

⁴⁷ BOA, *C.AS*, 582/24529 (24 Rebiülahir 1331).

⁴⁸ BOA, *C.AS*, 218/9296 (25 Ş 1231).

⁴⁹ BOA, *C.AS*, 279/11593 (15 R 1232).

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

alana taşındığını açıkça göstermektedir. Binâ Emîni Bekir Efendi'nin arzına göre *Eski Tulça Kalesi*'nin yeri değiştirilmiş, yarım saat mesafede başka bir bölgede yeniden inşa edilmiş ve eski Tulça Kalesi dizdârı Yeni Tulça Kalesi'nin dizdarlığına tayin edilmişti.⁵⁰ Ancak yeni kale için su temin edilecek membaların azlığı, bu sorunun halli için çalışılmasını gerektirdi. Tuna Nehri'nin suyu toprak kazılmak suretiyle Varoş Mahallesi kenarından akıtıldı.⁵¹

XIX. yüzyıl başlarında Tuna boyunda mevcut kale-şehirlerin ciddi şekilde tamir ve tahkim edildikleri ve bu sebeple buralarda yaşayan ahalinin tamirat sırasında bir süreliğine yer değiştirdikleri görülmektedir. Tulça şehrinin yeni yerleşim yeri inşa edilirken, ahâlisi gerek istila gerekse yeni imar planı gerekçesiyle civardaki kale ve yerleşim birimlerine aktarılmıştı. İnşa süreci tamamlandıktan sonra halk, tekrar yeni yerleşim yerlerine dönmüşlerdi.⁵² Muhtemelen bugünkü Tulça yerleşim yerinin temeli de fiziki olarak bu tarihlerde atıldı. Şehirde yeni inşa edilen çevirme sistemi 6 tabyadan oluşup askeri olarak İsakçı muhafazasına benzer bir tertibat ile güçlendirildi. Her tabyaya başlarında ağa, alemdar ve çavuşları olmak üzere toplam 23 asker konuldu.⁵³ Savaş zamanlarında ise bu sayı artırıldı. 1819 tarihli kayıtlara göre kalede 11 müstahfız, 137 topçu ve 6 tabyada 172 asker olmak üzere, toplamda 320 yerli askerin mevcut bulundurulması ön görülüyordu.⁵⁴ 1826 yılı sayımlarında ise Tulça kale askeri personelinin mevcudu, 263 kişiden oluşuyordu.⁵⁵ Bu da askeri tarihte sürekli karşımıza çıkan kâğıt üzerinde formüle edilmiş ideal sayılara her zaman ulaşamadığı gerçeğini tekrardan hatırlatmaktadır.

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Tulça şehri, yeniden Rusların istilasına uğradı. Bölge muhafazasında görevli Potkalı Kazakları'nın sefer esnasındaki olumsuz halleri, bölgenin ve şehrin istilaya uğramasını kolaylaştırdı. Kazak hatman ve koşuyları, Hızırilyas Boğazı'ndan Tulça kazasının birçok köyüne uğrayarak buradaki Kazakları topladılar ve Rusların

⁵⁰ BOA, C.AS, 219/9348 (18 R 1233). “*Bu def’a eski Tolcu kal’ası terk idilerek yarım sa’at mesâfe mahalle bâ-irâde-i seniyye müceddeden inşâ olunan kal’a-yı cedid-i hâkâniye...*”

⁵¹ BOA, C.AS, 259/10778 (16 M 1239).

⁵² BOA, C.AS, 354/14652 (4 L 1233).

⁵³ BOA, HAT, 1544/19-2 (29 Safer 1234).

⁵⁴ BOA, D.BKL. d, 32760 vr. 2 -17; D.BKL. d, 32757 vr.2-7; D.BKL. d, 32758 (19 B 1234 vr. 2-7; D.BKL. d, 32761, (25 Ş 1234) vr.2-11; D.BKL. d, 32762, (27 Ş 1234), vr.2-7; D.BKL. d, 3275 (9 Ş 1234), vr. 2-5.

⁵⁵ BOA, D. BŞM. d, 9242 (22 C 1241/1 Şubat 1826).

Kalas tarafında kendilerine daha fazla güvence verdiklerini gerekçe göstererek buradaki dengeyi bozdular. Tulça muhafızı İbrahim Paşa'nın bildirdiğine göre bu bölgede bunların hiçbir şekilde orduya güven vermediği ifade edilmekteydi.⁵⁶ Moltke'ye göre bu savaşta Tulça Kalesi, İsmail Kalesi taraflarından gelebilecek Rus taarruzlarına karşı, köprübaşı vazifesi görmekteydi.⁵⁷ Kale ileri gelenleri ve ahalsinin muhasara esnasında Osmanlı merkezine verdiği bilgiler, savaşın Tulça'da ne şekilde cereyan ettiğini açıklar niteliktedir. 4 Haziran 1828 tarihinde Salı günü Rus ordusu çok sayıda top ve cephane ile birlikte başında bir general olan piyade ve süvari birlikleriyle kaleyi kuşattılar. Etrafına tabya ve metrisler ihdas ederek içlerine toplar yerleştirdiler. Gece-gündüz top ve humbaralarla şehir halkını tazyik edip kaleyi tahrip ettiler. Tulça Kalesi'nin muhafazası için en az 4.000 asker lazım olduğunu belirten kale askeri yöneticileri, bu sayının mevcut olmadığını Osmanlı yönetimine bildirdiler. Ayrıca Tulça muhafızı Vezir İbrahim Paşa mâiyetinde olan 450 kişilik askeri birliğin birçoğu da muhasara esnasında firâr etmişlerdi. Kalan askerin de yeteri kadar kalifiye olmadığı, çoluk çocuk ve silahsız oldukları da belirtilmişti. İlâveten yerli ahali, kalifiye olmamalarına rağmen 100 kadar askerle birlikte kalenin en mühim bölgesini muhafaza için seferber olmuştu. Kale askeri idarecileri şehrin müdafaa edilmesini güçleştiren ve istila gerekçesinin en mühim sebebinin, daha önce muhafız birliklerinin Tatar kabilelerine verildiğini ve bunların da çoğunun köylerde yaşadıklarını ve dahi muhasara sırasında firar etmelerine bağladılar. Bahsedilen asker ve mühimmat yetersizliğine rağmen Tulça da müdafiler, düşman askerlerinin tabya ve metrislerini zapt ederek onları bir saat mesafelik bölgeye uzaklaştırmayı başarmıştı. Rus ordusu, Tulça muhasarasının 15. gününde 15.000 asker ve 80 top ile şehri tekrar kuşattı. 27 gün mukavemet etse de Tulça Kalesi buna dayanamadı ve müdafaanın devam etmesi halinde içerdeki ahalinin perişan olacağı Ruslar tarafından bildirildi.⁵⁸ Kalenin teslimi konusu ise resmi evraklarda örneğine sıkça rastlamamıza ancak, genellikle böyle bir prosedür uygulanmadığını gösteren açık bir vesika ile belirlenmektedir. Buna göre şehri savunanlar, “düşmanın Müslüman bir şehre hücum edip galip gelirse, halkın katledileceği ve bundan korkulduğu için ahalinin bunları defetmeye gücü yetmezse, kaleyi düşmana terk etmek câiz midir?” şeklinde bir soru ile Tulça müftüsünden bir cevaz beklenmişti. Neticede böylesi bir durumda şehir halkının telef olmaması ve olabilecek bir

⁵⁶ BOA, HAT, 1087/44249-B (8 Za 1243).

⁵⁷ Baron Von Moltke, *1828 Seferi: Bulgarya ve Rumelide Ruslar*, Askeri Matbaa, 1932, s. 35-38.

⁵⁸ BOA, HAT, 1059/43533-D (1243).

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

katlin önüne geçilmesi için Tulça Kalesi'nin teslimine icâzet verilmişti.⁵⁹ Esasen kale komutanı ve müdafileri, müteakip zamanlarda kalenin teslim edilmesinin gerekçelerini merkezi yönetimin tepkisini çekmemek ve bu tepkiden kaynaklanan bir cezaya tabi tutulmalarının önüne geçmek için bu tarz bir hukuki belgeyi temin ederek kendilerini de sağlama almaya çalışmakta oldukları rahatlıkla ifade edilebilir.⁶⁰

Şehir Rus ordusuna teslim edildikten sonra, 1828-1829 savaşının ardından imzalanan Edirne Antlaşması ile tekrar Osmanlılara iade edilmiştir. Osmanlı idaresinde Tulça şehri, 1877 tarihine kadar muhtelif aşamalardan geçerek gerek muhassıllık gerekse kaimakamlık şeklinde organize edilen bir idari yapıda ve merkez olmak üzere teşkilatlandırılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin akabinde Berlin Konferansı kararları gereğince Tulça şehri, Osmanlılar tarafından terk edilmiştir.⁶¹

4. Tulça Şehir Planı (1850)

Osmanlı resmi evraklarında kartografik veriler, maalesef XIX. yüzyıla kadar pek de mevcut değildir. Yerleşim yerlerinin mahiyetini anlamlandırmayı zorlaştıran en önemli gerekçelerden biri, kuşkusuz zikredilen plan/kroki gibi kartografik verilerin yetersiz olmasıdır. Ancak XIX. yüzyıl Osmanlı verileri, bu manada az da olsa bir yoğunluk arz

⁵⁹ BOA, HAT, 1059/43533-E (1243).

⁶⁰ Tulça Kalesi'nin Ruslara Teslimine Dâir Fetva şu şekildeydi:

Minhu't-tevfik

Bu mesele beyânında e'imme-i hanefiyyeden cevâb budur ki

Harbi keşere bilâd-ı müsliminden bir kal'a üzerine müstevli olub gâlib olmağla katl ve sebyden hayf olunub ahâlisi def'e kâdir olmasalar kal'a-yı mezbûreyi redd ü edâ itmek üzere harbi keşere ile muvâde'a câiz olur mı? Beyân buyrıla

"El-cevâb (Türkçe tercümesi): Müslümanların müşriklere bir şey vererek anlaşma yapmaları zarûret hâlinde câizdir. O zarûret hâlide; kâfirlerin gâlip olup Müslümanların öldürülmek ve esir edilmekten korkarak onlara mal verip nefislerini ve ahâlilerini korumalarıdır. Bizim fakihlerimiz ve diğer fakihlerin görüşüne göre bunda beis yoktur. Çünkü helâki def etmek –her ne olursa olsun – vâcibdir. Bu helâkde; Müslümanların kuvveti olmayıp düşmanların onlara gâlip gelerek canları ve malları almasıdır. Peygamber Efendimiz "Nefsinden başka önce malını ver" buyurmuşlardır. Bu, kebirin fetvâsıdır. Gurre'de böyledir". Bkz. Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri, Başbakanlık Osmanlı Genel Müdürlüğü, İstanbul 2016, s. 231; ayrıca bkz. BOA, HAT, 1059/43533-E (1243).

⁶¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, TTK, Ankara 1953: Ayestefanos Antlaşması 19. Madde: "...Tulcu Sancağı yani Kili ve Sünne ve Mahmudiye ve İsakçı ve Tulçu ve Maçın ve Babadağı ve Hırsova ve Köstence ve Mecidiye kazalarile Delta adaları ve Yılan adası terk olunacaktır, s. 395-396.

etmektedir.⁶² Tulça şehir planı, XIX. yüzyıl başlarında kalenin yer değiştirmesini müteakip, aynı yüzyılın ortasında resmedilmiştir. Bu bakımdan sunduğu bilgiler, yerleşim yerinin topoğrafyasına dair kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Plana göre Tulça limanı ardında kalan kıyı şeridinin; batıdan doğuya ve Tuna Nehri'nin Karadeniz istikametine paralel olarak şehrin iktisadi kapasitesine göre hinterlandı oldukça geniş ve işlek bir halde olduğu görülür. Bu güzergâhta limanı iktisaden doğrudan besleyen besleyen tesisler kalafathane, çok sayıda dükkân, balıkhane, çarşılar, değirmen, tabakhane gibi ticari işletmelerden oluşur. Doğu-batı istikametinde toplam kıyı şeridi, şehrin fiziki olarak küçük bir koy (haliç) şeklindeki iskele bölgesininin hemen ardında kaza merkezinde teşkil edilen mahkeme, müdür konağı, konsolosluklar gibi resmi kurumların kümelendiği Pazar Meydanı'nda birleşip güneye doğru geniş bir yol ayrımı oluşturarak iki ana bölgeye ayrılır. Bu geniş caddenin doğu tarafını; kıyı bölgesinde geniş bir alana yayılan Müslüman yerleşim yerleri oluşturur. Bölge, kuzeyden güneye ulaşımı kolaylaştıran Breslav Caddesi (bazen Breslava/Breslov) ile aynı istikamette nehre ve şehrin ana meydanı mesabesinde olan Pazar Meydanı istikametinde Sarıgöl Caddesi ile iki temel güzergâha ayrılır. Müslümanlara ait yerleşim yerlerinin dükkân, değirmen, çarşı, cami, hükümet konakları ve sair her türlü idari, sosyal ve iktisadi olarak yoğun bölgelerde birleştiği görülür ve en doğusunda karanın nehre doğru çıkıntı yaptığı fiziki bölgede ve yine bu yerleşim yerlerinin en batısını oluşturan meydan istikametinin bitiminde birer kabristan bulunur. Bu kıyı bölgesinin hemen art tarafı, Kazak yerleşim yerleri ve meydana doğru kiliseler ana güzergâhta biter. Güneyde Kazak Kilisesi'nden sahile doğru inen yol karantina bölgesine uzanır.

⁶² Kartografik verilerin değerlendirilmesi hakkında bkz. Hakan Engin, *Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711-1829)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Cengiz Fedakâr, Edirne 2022.

OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

Tulça Şehri (1850)⁶³

Şehrin merkezini ikiye bölen ve Pazar Meydanı'nda birleşen ana yolun batı bölgesi; kıyı şeridi hariç, dört ana cadde ile merkeze ulaşır. Garımüslim halkın yoğun ikamet yerleri olan bölgede, Müslüman yerleşim yerlerinde olduğu gibi Kazaklara ait yerleşim birimlerinin teşkili dikkat çeker. Bölge batıdan doğuya; Rum Çarşısı istikametinde Nemçe (Avusturya) Konsoloslugu'na uzanan yol ile birlikte hemen güneyinde yer alan İsakçı Caddesi ve güneybatı istikametinden Babadağı Caddesi ile Pazar Meydanı'na ulaşan dört ana güzergâha ayrılır. Batı bölgesi, Rum Çarşısı, Rum Kilisesi ve çok sayıda çarşı ve dükkânlardan oluşan ticari işletmelerle çevrilidir. Kıyı şeridi ise balıkhane, kalafathane, yeni çarşı gibi tesislerle iskeleye en yakın bölgeyi oluşturmaktadır.

⁶³ BOA, *PLK*, p, 825, (22 Receb 1266).

HAKAN ENGİN

Mayıs 1850 tarihli bir düzenleme ile yeni bir şehir planmasına gidildiği anlaşılan kaza merkezinde, askeri manada bölgenin emniyet ve asayişini sağlamak için üç büyük tesis ihdas edildiği görülür. Kıyı bölgesinden uzakta Müslüman yerleşim yerlerinin en güney kısımlarında bu askeri yapıların karakolhane şeklinde bina edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Osmanlı Kartografik Verilerinde Tulça Yerleşim Yerinin Birimleri

1	Garlabası	20	Mahkeme binası	39	Kabristan
2	Kalafathane	21	Dükkânlar	40	Kabristan
3	Yabancı gemiler için lenger mahalli	22	Avusturya konsolosluğu	41	Kazak Mahallesi
4	Dükkânlar	23	Mağaza	42	Kazak mahallesi
5	Dükkânlar	24	Mağaza	43	Kilise
6	Yeniçarşı	25	Mağaza	44	Dükkânlar
7	Balıkhane	26	Dükkânlar	45	Dükkânlar
8	Balıkhane	27	Dükkânlar	46	Breslav yolu
9	İskele bölgesi	28	Dükkânlar	47	Sarıgöl yolu
10	Karantina binası	29	Rum çarşısı	48	Çayır
11	Dükkânlar	30	---	49	Kazak kilisesi
12	Kaza Müdürü konağı	31	Rum çarşısı	50	Babadağı caddesi
13	Hamam	32	Dükkânlar	51	Kazak mahallesi
14	Müslüman Mahallesi	33	Dükkânlar	52	Saikçi caddesi
15	Cami	34	Dükkânlar	53	Satın alınacak arsa
16	Çarşı	35	Çarşı	54	---
17	Müslüman Mahallesi	36	Rum kilisesi	55	Tabakhane
18	Kabristan	37	Çarşı		
19	Müslüman Mahallesi	38	Pazar meydanı		

OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSİ:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

**5. Nüfus ve Temettuât Verilerine Göre Tulça Kazâsında
Demografik Yapısı (XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)**

5.1. Mahalleler ve Köyler

XVI. yüzyıl ortalarında Kânûni Sultan Süleyman döneminde yapılan tahrirde Tulça yerleşim yeri Hırsova kazâsına bağlı bir *karye* statüsünde olup 8 mahalle ile cemâat-ı müselleme ve cemâat-ı Kıpti olarak 10 yerleşim yerinden oluşuyordu ve tüm birimlerinde 451 *hâne* ve 229 *müccerred* (bekâr) ve 2 *bive* (dul kadın) yaşamaktaydı.⁶⁴ XVII. yüzyıl sonlarına doğru eldeki cizye evraklarına göre Tulça kazâsı artık bir kazâ statüsünü kazanmıştı ve *Nefs-i Tulça* (merkez) ile birlikte, ona bağlı 12 yerleşim biriminden ibaretti. Tulça merkez mahalleleri ise ayrıca belirtilmemişti. *Nefs-i Tulça*'da yaşayan gayrimüslimler 324 kişilik vergi mükellefi ile yerleşim yerinin en kalabalık nüfusunu oluşturmaktaydı. Bağlı karyelerde ise isimleri sonraki dönemlere ait kayıtlarda meçhul 4 köy dikkat çekmektedir. Nüfusun en yoğun ve kadim yerleşim birimleri ise Somova (صوم اوہ), Kataloyi (قتالوی/Cataloi) ve Barkeş (بارکش/*Parcheş*) köyleridir. Beştepe-i Eflak köyü sonraları sadece *Beştepe* (بشديه) köyü olarak isimlendirilmiştir. 1694 tarihli bu defterde, *Sofular*, *Ermenioğlu Kışlası*, *Somova*, *Kurban Dede*, *Kataloyi*, *Beştepe-i Eflak*, *Siyavuşzâde Mehmed Ağa*, *Yeniköy*, *Barkeş*, *Yodok?* ve ismi zikredilmemiş bir köyün kaydı geçmektedir.⁶⁵ Muhtemelen *Sofular*, *Ermenioğlu Kışlası*, *Siyavuşzâde Mehmed Ağa*, *Kurban Dede* ve *Yodok?* köyleri yerleşim yeri olarak sonraki tarihlerde yakın karyelerle birleştirildi ya da savaşlar, salgın hastalıklar veya eşkiya saldırılarına mâruz kalarak terk edildi. Komşu bölgelerle birlikte aynı tarihi içeren sayımdan anlaşıldığına göre, Tulça kazâsının gerek yerleşim birimleri ve gerekse gayrimüslim vergi mükellefleri sayısal olarak Maçın, Babadağı, Çardak Kili, Akkriman, Bender ve İbrail kazâlarından daha az bir nüfus yoğunluğunda sahipti.⁶⁶ 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinden sonraki cizye evraklarında, savaşın getirdiği yıkımın etkileri hissedilmektedir. Nüfus yoğunluğu açık şekilde azalmıştır. Tulça merkezi,

⁶⁴ BOA, *TT. d.*, 483, s. 474-481 (H.953/Miladi 1546-1547). Osmanlı coğrafyasında demografik araştırmalara göre, hane başına düşen ortalama katsayının yaygın olarak 5 olduğu kabul edilmektedir. Zikredilen defterdeki bilgilere göre Tulça yerleşim yeri, yaklaşık olarak tahminen 2500 civarında bir nüfustan oluşmaktadır.

⁶⁵ BOA, *MAD.d.*, 1243, s. 84-94 (19 Ca 1105).

⁶⁶ Bu tarihlerde Tolcî kazâsı 941 gayrimüslim vergi mükellefinden oluşmakta iken diğer kazalar için bkz. BOA, *MAD.d.*, 1243 (19 Ca 1105), Maçın 1345 (s. 114), İbrail 1367 (s. 134), Kili 1803 (s. 155), Akkriman 1305 (s. 177), Bender 2037 (s. 222), Çardak 1313 (s. 272), Babadağı 4305 (s. 80).

yine *Nefs-i Tulça* olarak belirtilip mahalleler zikredilmemiş ancak *Perakende* nüfus ile birlikte sayılmıştır. Köyleri ise önceki deftere atıfta bulunarak zikrettiğimiz köyler mevcut olmayıp *Breslav*, *Beştepe*, *Somova* ve *Barkeş* karyelerinden ibarettir.⁶⁷

Yaklaşık bir yıl sonraki kayıta ise sadece *Nefs-i Tulça* ve *Breslav* köyü gebrân ve Yahudi vergi mükellefleri zikredilmiştir. Mahalle birimlerini izahı ise yapılmamıştır.⁶⁸ 1778 tarihinde ise Yahudi ve Ermeni nüfusun *Nefs-i Tulça*, *Somova*, *Barkeş*, *Breslav* ve *Beştepe* köylerinde yoğunlaştığı anlaşılır. Bir önceki sayıma göre merkezde *perâkende* olan vergi mükellefleri hariç tutulursa, Yahudi ve Ermeni nüfusunda artış olduğu göze çarpar.⁶⁹ 1780⁷⁰ ve 1781⁷¹ seneleri için eldeki dökümlerde mahalle ve köy isimlerinin farklılaşığına, yerleşim birimlerinin isim değişikliğine rastlanmıyor. Ancak 1830 yılından sonraki cizye dökümlerinde ise *nefs-i Tulça* ile birlikte *Kışla*, *Barkeş*, *Somova*, *Kataloyi* ve *Subastı*? (صوباصتی muhtemelen sonradan /Sopaklı/صوپاقلی) köylerinin vergi mükellefleri belirtilmiş, mahalleler ise ayırt edilmemiştir. *Subastı* köyü ismine, şayet gözden kaçırmadıysak ilk defa bu tarihlerde rastladık. İsmi ilk kez zikredildiği varsayımına dayanırsak, nüfus yoğunluğu dikkat çeker ve 1832 tarihli cizye mükellefleri *Tulça kazâsı* dâhilinde olan köylerin en yoğun gayrimüslim nüfusuna sahiptir. Ancak 1828-1829 savaşının etkisi, vergi mükellef oranlarındaki değişikliği açık bir şekilde göstermektedir ki bu duruma önceki bölümlerde değinildi. Fakat Tanzimat Fermânı'nın (Gülhâne Hatt-ı Humâyunu) ilanından sonraki süreçte yapılan sayımlar, daha belirgin ve detaylı bilgiler sağlamaktadır. Ayrıca bu sayımlarda ulaşılan nüfus yoğunluğunun bir önceki sayımlarda elde edilen bulgulara göre farklılığı dikkat çeker. 1844-1845 tarihli vergi tahsili için tutulan defterler dökümlerinde, kadimi yerler olarak bahsini ettiğimiz *Beştepe* (daha önce *Beştepe-i Eflak*) köyü *Tulça Kazâsı* merkezine bağlı bir *mahalle* şeklinde belirtilmiş bir yerleşim birimidir. Aynı vergi dökümlerinden anlayabildiğimiz kadarıyla *Beştepe Karyesi*, XIX. yüzyıl başlarına kadar karye statüsündedir. 1831 yılından itibaren yapılan sayımlarda ise bu durumu değiştiren herhangi bir bulgu mevcut değildir. Ancak önceki bölümlerde *Eski Tulça* ve *Yeni Tulça* ile kastedilen şehrin yer değiştirilmesi hususunu düşünürsek, bu durumun izâhati anlaşılabilir. Şöyle ki 1812 yılının hemen ardından *Tulça Kalesi* yani merkezi, savaş ve istila sebebiyle ciddi ölçüde

⁶⁷ BOA, D.CMH. d, 26871 (H. 1189).

⁶⁸ BOA, D.CMH. d, 26884 (H. 1190).

⁶⁹ BOA, D.CMH. d, 26894, s. 4-5, (H. 1192).

⁷⁰ BOA, D.CMH. d, 26915 s. 2-4, (H. 1194).

⁷¹ BOA, D.CMH. d, 26917 s. 2-4, (H.1195).

OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSİ:
RESMİ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

tahrip oldu ve şehir yarım saatlik mesafede bir istikamete doğru taşındı. Herhalde bu durumun gerekçisi olarak sunulabilir. *Beştepe* bölgesi bugün Mahmudiye (*Mahmudiya*) yakınlarda olup Tulça merkezine göre *Babadağı* ve *Razvan* (Razim) gölüne daha yakın ve daha güneydedir. Aynı tarihli defterde önemine dikkat çekmek istediğimiz bir husus ise merkezin yerleşim bölgelerine ait temel birimlerin artık daha belirgin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre Tulça merkezi, *Varoş*, *Çayırçı* (چایراچی), *Breslav* (برسلو/براسلوا), *Beştepe*, *Hüsnü Bey* mahalleleri ile birlikte *Kazak*, *Kıpti* ve *Ermeni* mahallelerinden oluşmaktadır. *Kazak* ve *Kıpti* mahalleleri Müslüman ve gayrimüslim olarak ayırt edilebilmektedir. Bağlı köyler ise *Kışla*, *Barkeş*, *Somova Kataloyi*, *Sopaklı* (صوپاقلی) ve *Ferekatçe* (فرهکتجه/*Frecatei*) olmak üzere 6 karyeden müteşekkildir.⁷² Yeni bir köy ismi olarak önceki kayıtlarda rastlayamadığımız *Ferekatçe* (*Frecatei*)⁷³ köyü zikredilmektedir. 1846 tarihli vergi tevziinde ise Tulça kazası *Varoş*, *Çayırbaşı*, *Beştepe*, *Kazak* ve *Nurişay* (نوری شای), *Kıpti* ve *Hüsnü Bey* (حسنی بك) mahalleleri ile birlikte *perâkende* nüfusa ait evraklar da belirtilmiştir. Ayrıca *Hüsnü Bey* Mahallesi'nde yabancı devletlerin tebâaları da yerleşik vaziyette görünmektedir. Yeni bir yerleşim birimi ise Tulça merkezinde *Nurişay* Mahallesi (نوری شای) olarak gösterilmektedir. Sonraki kayıtlarda ecnebi ve özellikle Avusturya reayası tarafından buranın yerleşime tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Bir önceki kayıtlarda *Çayırbaşı* olarak gösterilen mahalle ise Tulça merkezin batı tarafında yer almakta ve *Çayırçı* olarak zikredilmektedir. Önceki vergi kayıtlarından da anlaşıldığına göre *Breslav* (bazen *Breslava*) Mahallesi yoğun bir gayrimüslim nüfus ortalamasına sahiptir ve merkezin doğu tarafında Müslüman mahallelerinin güney kısımlarında yer alır. Yine *Barkeş*, *Somova*, *Ferekatçe* (*Frecatei*), *Kataloyi*, *Sopaklı* ve *Kışla* köyleri, bağlı karyelerdir. Merkezin en yoğun nüfus ortalaması *perâkendeler* hâriç tutulursa sırasıyla *Kazak* ve *Varoş* mahallelerinde; köylerde ise *Sopaklı*'dadır.⁷⁴ Tüm bu defterlerin verdiği bilgilerin sağladığı kolaylıkla, XIX. yüyl ortalarına gelince Osmanlıların vergi düzenlemelerine göre benimsedikleri Temettuat defterleri yani gelir kayıtları, bölgenin demografik ve ekonomik olduğu kadar onomastik olarak da bazı sonuçlara ulaşmayı sağlayabilmektedir. Ancak bu başlıkta üzerinde durduğumuz mahalle ve köy yerleşim birimlerinin oluşum ve ismen ne şekilde zikredildiğini anlamak olduğu için diğer hususlar, ilgili başlıklarda

⁷² BOA, *ML. VRD. CMH. d.*, 395.

⁷³ Tuna Nehri'nin ve Tulça şehrine bağlı *Barkeş* ve *Somova* köylerinin güneyinde yer alır, *Babadağı* istikametine giden yol üzerinde batı istikametinde *Kataloyi* (*Cataloi*) yakınındadır.

⁷⁴ BOA, *ML. VRD. CMH. d.*, 602 (3 R 1262).

zikredilecektir. Üzerinde özellikle yoğunlaştığımız defter, Hicri 1260 senesinin gelir ve vergi defteridir,⁷⁵ mahalle ve köyleri zikrederken bahsini ettiğimiz aynı tarihli vergi defterinden farklıdır ve sunduğu bilgiler daha sistematik ve düzenlidir. Buna göre Nefs-i Tulça 12 mahalleden oluşmaktadır. Tulça merkezi; *Varoş, Beştepe, Breslav, Çayır* (önce *Çayırıçi ve Çayırbaşı*), *İslam, Ermeni, Hüsnü Bey, Hüsnü Bey* (yabancı devlet reayalarının ihdası olan yeni bir mahalle aynı mahallede zikredilmiştir), *Kazak, Kıpti, Nurişay ve Yahudi* mahallelerinden oluşmaktadır. Bu son hâli ile Nurişay Mahallesi Nemçe reâyası tarafından *Hüsnü Bey* mahallesinin bir kısmı yabancı devlet reayaları tarafından yerleşim yeri olarak benimsenmiştir. Köyleri ise *Barkeş, Ferekatçe (Frecatei), Kataloyi, Kışla, Somova, Sopaklı ve Yeniköy* olmak üzere toplam 7 karyeden teşekkül etmiştir. Merkezde Müslüman ve gayrimüslimlerin içiçe sayıldığı bölge Kıpti mahallesidir. Köylerde ise *Kataloyi, Kışla, Ferekatçe ve Yeniköy*'de Müslüman ve Gayrimüslim halk birlikte yaşamaktadırlar.⁷⁶

Sonuç olarak Tulça'nın Osmanlı hâkimiyetine girdiği tarihten itibaren elimizdeki sayım defterlerine göre isimlerini zikrettiğimiz mahalle ve köylerden statik bir görüntü arzeden Somova, Ferekatçe (*Frecatei*) Barkeş (*Parcheş*), Beştepe, Kataloyi (*Cataloi*) ve Breslav isimli yerleşim birimleridir. Bunların bir kısmı mahalle iken köy, bir kısmı ise köy iken mahalle birimi haline gelmiştir. Sebebini daha önce de belirttiğimiz gibi savaş, salgın, kazak ve eşkıya baskınları ile XIX. yüzyıl başlarında şehrin yarım saat mesafe uzaklığa taşınması ile doğrudan ilgilidir.

5.2. Müslüman Nüfusun Kazâ Merkezi ve Köylerinde Dağılımı

1834 tarihli kayıtlardan, Tulça merkezinde ikamet eden Müslüman nüfusun çoğunlukla İstanbul, Babadağı, Silistre, Tırnovi, Zağre-i Atik, Rusçuk ve Dobruca bölgelerinden gelip gittiği anlaşılmaktadır. Her hâne halkını bu tarihli verilere göre aile ferdi olarak 1 ilâ 6 arasında değişebildiği ve kazânın merkez bölgesindeki Müslüman nüfus toplamının 395 olduğu görülmektedir. Hâne reislerinin çok farklı meslek grubundan olabileceği gibi kökeni en belirgin olanları da Müslüman Kıpti'lerdir ki bunların merkezde 40 mükellef olarak mevcudu gösterilmiştir.⁷⁷ Kırsalda Müslüman nüfus ise Kışla köyünde 32, Ferekatçe'de 43, Yeniköy'de 62 ve en yoğun yerleşim yeri

⁷⁵ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755 s. 1-367 (H.1260).

⁷⁶ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755; Kıpti Mahallesi için bkz BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12756 (H.1260).

⁷⁷ BOA, *NFS. d.*, 6578, s. 1-7, (11 N 1249).

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

olarak görülen Kataloyi'de 92 olmak üzere toplam 229 kadar vergi mükellefinden teşekkül etmişti. Demek ki 1834 sayımında tüm Tulça kazasında merkez dâhil olmak üzere toplamda 624 kişilik bir Müslüman nüfusu sayılmıştır ve kadınlar sayıma tabi değildir. Aynı verilerde dikkat çeken ilginç bir bilgi mevcuttur. Buna göre 1834-1837 yılları arasında bölgeye yukarıda zikredilen şehirlerden önemli ölçüde bir nüfus hareketi olmuştur. Ayrıca Müslüman nüfusun çocuk yaş ortalamasında olmak üzere yaklaşık benzer tarihlerde ciddi oranda bir ölüm vakası yaşanmıştır.⁷⁸ Tanzimat Fermânı'nın ilanından hemen sonra ise şehirde Tanzimat-ı Hayriyye usulüne göre yeniden bir sayım yapıldı (1841). Bu verilerden anlaşıldığına göre bu tarihte Müslüman vergi mükellefi nüfus olarak Merkez, Kışla, Ferekatçe, Kataloyi ve Yeniköy karyelerinde yerleştiler. Merkezdeki nüfus, diğer tüm köylerde yaşayan Müslüman nüfusundan daha fazla ve dolayısıyla bu nüfus grubunun şehir merkezinde daha çok kümelendiği neredeyse tüm sayımlarda açık bir şekilde görülmektedir.⁷⁹

Tablo 2: Tanzimat Reformları ve Sonrasında Yapılan Vergi Düzenlemesi ile Tulça Müslüman Nüfusu⁸⁰ (1841)

Mahalle/Köy	Perakende Vergi Mükellefleri ⁸¹	Perakende Vergi Meblağı (guruş)	Müslim Vergi Mükellefleri	Müslüman Vergi Meblağı (guruş)
Nefs-i Tulça	9 ⁸²	330	94	5.050
Karye-i Kışla			9	763
Karye-i Ferekatçe			20	1.760
Karye-i Kataloyi			20	1.763
Karye-i Yeniköy	1	56	24	1.264
Toplam	10	406	167	10.481

⁷⁸ BOA, *NFS. d.*, 6578, s. 8-18, (11 N 1249).

⁷⁹ BOA, *ML. VRD. d.*, 403 s. 1-8, (Gâye-i Mart 1257).

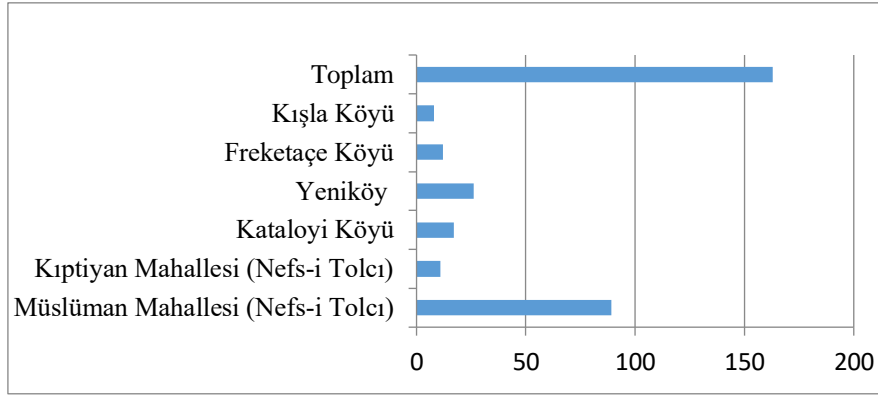
⁸⁰ BOA, *ML. VRD. d.*, 403 (Gâye-i Mart 1257).

⁸¹ Bu sayımda perakende nüfusunun dini aidiyeti belirtilmediği için toplam sayımı yanlış vermek için burada belirtilmiştir.

⁸² Müslim ve gayrimüslim terzi, yemenici, ekmekçi gibi esnaflardan oluşmaktadır.

1844-1845 tarihinde Müslüman nüfusu, Tulça kazası merkezinde *Mahalle-i Ehl-i İslam* olarak belirtilen bölgede mütemekkin olup toplam 89 haneden ve yine merkezde (*Nefs-i Tulça*) Kıptiyân Mahalesi'nde 11 müslüman Kıpti hanesinden ibaretti.⁸³ Köylerde ise Kataloyi karyesinde 17, Yeniköy'de 26, Ferekatçe karyesinde 12, Kışla karyesinde 8 olmak üzere toplam 63 haneden teşekkül etmişti. Bu suretle kazanın hem merkez ve hem kırsalında toplamda 163 haneden bulunmaktadır.⁸⁴ Bu gayrimüslimlere göre Müslüman nüfus, yerleşim yerinin yaklaşık onda birini tekabül etmekteydi.

Grafik 1: Müslüman Nüfusun Kazâ Merkezi ve Kırsaldaki Dağılımı (Hâne Sayısı)

5.3. Gayrimüslim Nüfusun Merkez ve Kırsalda Dağılımı

1694 tarihli gayrimüslim nüfus sayımlarında Tulça kazası, merkez hariç olmak üzere 9 köyden oluşmakta ve bunların özellikle üzerinde durduğumuz dönemi ihtiva eden XIX. asra kadar önemli farklılıkları göze çarpmaktadır. Cizye sayımlarına göre merkezde 324, kırsal bölgelerde en fazla Somova köyü olmak üzere tüm Tulça kazası gayrimüslimleri toplamda 941 vergi mükellefinden oluşmaktadır.⁸⁵ Yakın bölgelerdeki kazalar ile karşılaştırıldığında, Tulça kazasının gayrimüslim nüfusu belirgin bir şekilde

⁸³ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12756 (H. 1260).

⁸⁴ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, s. 4-47.

⁸⁵ BOA, *MAD. d.*, 1243, s. 84-94 (19 Ca 1105).

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

daha azdır. Aynı tarihli sayımlarda Maçin 1345,⁸⁶ İbrail 1367,⁸⁷ Babadağı 4305,⁸⁸ Çardak 1313,⁸⁹ Bender 2307,⁹⁰ Kili 1803,⁹¹ Akkirman 1305⁹² gayrimüslim vergi mükellefinden oluşmaktadır. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından sonra gayrimüslim nüfusunda doğal olarak ciddi bir azalma olduğu görülmektedir. 1775 yılı cizye muhasebesi için yapılan sayımda, az önce verdiğimiz rakamlara nazaren büyük ölçüde bir azalma söz konusudur. Buna göre 1694 cizye evraklarında 941 vergi mükellefi görülürken, 1775 sayımında bu sayı çoğunluğu *ednâ* cinsinden olmak üzere 283 vergi mükellefine düşmüştür. Ayrıca 61 vergi mükellefi, Tulça merkezi ve Hızır İlyas Boğazı *perâkende* gayrimüslim nüfusu statüsündedir. Muhtemelen bunun gerekçesi, savaş sebebiyle oluşan nüfus hareketinden kaynaklanmaktadır. Somova, Beştepe ve Barkeş köyleri eşit bir gayrimüslim nüfusuna sahip olduğu da görülmektedir.⁹³ Yaklaşık 6 yıl sonraki cizye sayımlarında ise Tulça merkezi ve bağlı karyelerinde bu sayı küçük bir artışla 306 vergi mükellefine ulaşmıştır. Yoğunluğu ise Tulça merkezi ve Somova köyüdür.⁹⁴ Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra bu usule göre yapılan sayımda (1841) ise gayrimüslim vergi mükellef oranı, Müslüman nüfustan gerek ferdî olarak gerekse vergi mükellefiyetliği bağlamında sayısal olarak ortalama 3 kat daha fazladır. Gayrimüslim yerleşiklerin nüfus yoğunluğu, bu tarihteki sayımda en fazla Sopaklı, en az ise Ferekatçe köylerindedir. Merkezde ise Beştepe başta olmak üzere neredeyse tüm mahalle birimlerinde görülmektedirler. Ancak kazânın genel nüfus dağılımlarına göre, gayrimüslimler 3 katı çoğunluğa sahip olmasına rağmen merkezde Müslüman nüfusla neredeyse eşit sayıdadır.⁹⁵

⁸⁶ BOA, *MAD. d.*, 1243, s. 114 (19 Ca 1105).

⁸⁷ BOA, *MAD. d.*, 1243, s. 134 (19 Ca 1105).

⁸⁸ BOA, *MAD. d.*, 1243, s. 80 (19 Ca 1105).

⁸⁹ BOA, *MAD. d.*, 1243, s. 272 (19 Ca 1105).

⁹⁰ BOA, *MAD. d.*, 1243, s. 222 (19 Ca 1105).

⁹¹ BOA, *MAD. d.*, 1243, s. 155 (19 Ca 1105).

⁹² BOA, *MAD. d.*, 1243, s. 177 (19 Ca 1105).

⁹³ BOA, *D. CMH. d.*, 26871, (5 B 1189).

⁹⁴ BOA, *D. CMH. d.*, 26915, s. 2-4 (5 B 1189).

⁹⁵ 1841 tarihli sayıma göre gayrimüslim nüfusu için bkz. BOA, *ML. VRD. d.*, 403, s. 8-24, (Gâye-i Mart 1257).

Tablo 3: Gayrimüslim Vergi Mükellefleri ve Vergi Oranları (1841)

Mahalle/Köy	Perkanede Vergi Mükellefleri	Perakende vergi meblağı (guruş)	Gayrimüslim vergi mükellefi	Gayrimüslim vergi meblağ (guruş)
Varoş Mahallesi	16	432	57	2.877
Breslav Mahallesi	14 ⁹⁶	338	52 ⁹⁷	3.530
Çayır Mahallesi			40 ⁹⁸	3.554
Beştepe Mahallesi	8	260	68	4.160
Hüsnü Beg Mahallesi	20	2290	30 ⁹⁹	2.590
Kazak Mahallesi	23 ¹⁰⁰	466	47 ¹⁰¹	1.132
Karye-i Kışla			27	1.447
Karye-i Somova			64 ¹⁰²	3.405
Karye-i Barkeş			36 ¹⁰³	2.222
Karye-i Ferekatçe			10	420
Karye-i Katalovi	2	24	63 ¹⁰⁴	2.538
Karye-i Sopaklı			108 ¹⁰⁵	5.264
Genel Toplam	83	10.926	539	36.962

1844-1845 tarihli temettuât defterinde¹⁰⁶ ise Tulça kazasında gayrimüslim nüfusunun en yoğun teşekkülü, merkezde neredeyse her bölgede mevcudu olan ve 196 hane olarak sayılan Kazak yerleşim yerlerinden oluşmaktadır. Kırsalda bu yoğunluk *Sopaklı Köyü* ile 213 haneden oluşan bölgededir. Müslüman nüfusa göre gayrimüslimler, az sayıda Yahudi ve Ermeni nüfus ile birlikte neredeyse 10 katı civarındadır. Merkezde Kazak Mahallesi hariç tutulursa, bu yoğunluk Müslüman yerleşim yerlerinin arka bölgesinde Breslav Mahallesi'nde 104, Hüsnü Beg mahallesinde yabancı devletlerin reayası olarak burada ikamet eden 45, Varoş Mahallesi'nde 98, Beştepe Mahallesi'nde 94, Çayır Mahallesi'nde 108 ve Nemçe reayası

⁹⁶ Kassab, demirci ve dikici esnafı olup aralarında 1 kazak mevcuttur.

⁹⁷ Çorbacı, balıkçı, yağcı gibi esnaflar mevcut.

⁹⁸ Nalbandcı, arabacı, bahçıvan, ahengir, bakkal, dülger, gibi esnaflar mevcuttur.

⁹⁹ Demirci, duhancı, kasab, ekmekçi, kürekçi.

¹⁰⁰ Meyhaneci, değirmenci, balıkçı.

¹⁰¹ Dülger, rençber ağırlıkta, yağcı, balıkçı, demirci.

¹⁰² Bağcı, kürekçi, rençber, bağcı, değirmenci, arabacı, çorbacı, aşçı, olup bağcı ağırlıktadır.

¹⁰³ Rençber, çoban, bağcı olup rençber ve bağcı ağırlıktadır.

¹⁰⁴ Arabacı mevcut olup Bulgar ve kazak reaya mevcuttur.

¹⁰⁵ Değirmenci, yapağıcı, rençber, çorbacı, çoba.

¹⁰⁶ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, (H. 1260).

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

tarafından Tulça'da ihdas edilen ve burada mütemekkin Nurişay Mahallesi'nde 45, Kıpti Mahallesi'nde 7, Ermeni Mahallesi'nde 9 ve Yahudi Mahallesi'nde 22 haneden toplamda ise Nefs-i Tulça'da 762 gayrimüslim hâne mevcuttur. Merkezin dışında kalan kırsalda ise Somova köyünde 56, Barkeş köyünde 41, Ferekatçe köyünde 11, Kataloyi köyünde 33 ve Sopaklı'da 213 olmak üzere toplamda 379 hâne gayrimüslim barınmaktadır. Gerek merkezde gerekse kırsalda gayrimüslim hane sayısı, daha önce belirttiğimiz üzere Müslüman nüfusun hane sayısı olarak yaklaşık 10 katı yani 1141 haneden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 4: Tulça Kazasının Gayrimüslim Nüfusunun Değişimi

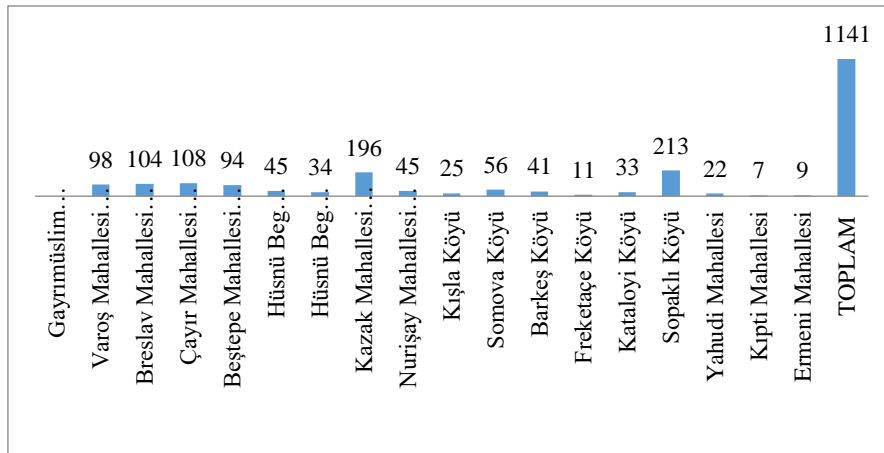
Tarih	Kaza Merkezi	Köyler	Toplam (Nefer)
1694	324	617	941
1775	61	222	283
1781	123	183	306
1844	958	514	1472

Bu yerleşim yerleri merkezde Müslüman nüfus ile birlikte şehrin doğu-batı istikametinde dağılım gösterebildiği gibi gayrimüslim yoğunluğunun Kazak mahalleleri hariç tutulursa batı bölgede daha yoğun olduğu göze çarpmaktadır. İsakçı yolu üzerindeki Çayır Mahallesi, ayrıca Beştepe, Varoş, Yahudi, Ermeni ve Kıpti yerleşim yerleri daha çok bölgenin batı istikametine yayılmıştır. Kazak nüfusu ise şehir merkezinin her iki bölgesine dağılım göstermektedir. Breslav Mahallesi'ndeki yerleşim ise Müslüman nüfusun teşkil ettiği doğu bölgesinin hemen ardında kalmakla birlikte, gayrimüslim unsurun en yoğun yerleşim bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Nefs-i Tulça'da nüfus ve yerleşim birimleri bu şekilde iken kırsalda Yeniköy gayrimüslim nüfusu mevcut değildir. Buna rağmen Müslüman nüfus ise gayrimüslim nüfusa göre daha çok merkezde kümelenmiş olup, kırsal yayılma oranı gayrimüslim göz önüne alındığında reyaya göre 4 köyde birikmişlerdir ve hane sayıları gayrimüslimlere göre oldukça azdır. Gayrimüslim ve Müslüman nüfusu Kışla, Ferekatçe ve Kataloyi köylerinde birlikte ikamet ederken diğer köylerde Müslüman nüfus mevcut değildir.¹⁰⁷ Bundan sonraki sayımlarda ise kazada gayrimüslim artışı dikkat çekmektedir. Bu durum ise yerli ahalinin peyderpey sakin oldukları bölgelere tekrar yerleşmeleri ile ilgili muhtemel bir düşüncüyü öne

¹⁰⁷ Gayrimüslim nüfusunun dağılımı için bkz. BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, s. 51-366.

çıkarmaktadır. Ayrıca nüfusun azalması, savaşların getirdiği bir sonuç olabileceği gibi salgın hastalıklardan da kaynaklanabilmektedir. Ancak nüfusun artışı söz konusu olduğunda, savaş sonrası yerli ahalinin tekraren ikameti söz konusu olabileceği gibi, ciddi artışlarda Osmanlı Devleti'nin o bölgelerdeki toprak kaybıyla ilgili de olabilir. Kaybedilen topraklarda mevcut Osmanlı tebaası, haliyle Tuna'nın beri yakasına zorunlu bir göç hareketi içinde olduğu düşünülebilir. Nüfus bilgilerini verdiğimiz 1696 tarihinden itibaren yaklaşık 150 yıl sonra gayrimüslim nüfusun inişli çıkışlı bir istatistiği görülmekte ve bürokratik yazışmalar durumun bu şekilde olduğunu düşündürmektedir. Tanzimat reformundan sonra yapılan sayımlarda ve 1844-1845 tarihli verilerde vergi mükellefi sayısı nefer bazlı 1472 cizye evrakını bulmuştur. Ancak bu verilerde dikkatimizi celb eden husus, Tulça merkezinde 1844-1845 tarihli verilere göre daha önce karye ile ifade edilen idari birimler, merkeze bağlanarak mahalle statüsü kazanmıştır.

Grafik 2: Gayrimüslim Nüfusun Hâne Bazlı Dağılımı (1844-1845)

6. 1844-1845 Temettüat Verilerine Göre Tulça Kazası: Müslim ve Gayrimüslim Nüfusun Mesleki Uğraşları ve Tarımsal Üretim

6.1. Müslüman Nüfusun Merkezdeki Mesleki Uğraşları

Tulça kazâsı genelinde Müslüman nüfus ortalamasının çoğunlukla şehir merkezinde kümelenildiği daha önce ifade edilmişti. Tanzimat reformu ile birlikte burada gelir ve vergi dağılımlarını gösteren, geniş bir şekilde bölgenin ekonomik olarak yapılacak analizine ciddi katkılar sağlayan

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

temettuat verilerine göre Tulça kazasında 1844-1845 tarihinde toplam 167 Müslüman hane mevcuttu. Bu hane oranının yarısından fazlası Tulça merkezinde ikamet etmekte, diğer haneler ise Kışla, Ferekatçe (Frecâtei), Kataloyi (*Cataloi*) ve Yeniköy karyelerinde yaşamaktaydılar.¹⁰⁸ Sayımlar, müslüman mahalleleri *Mahalle-i Ehl-i İslam* ve ayrıca aynı tarihli başka bir defterde *Müslüman Kıpti Mahallesi* olarak gösterilmektedir.¹⁰⁹ Kazak mahalleleri ise yerleşim yeri olarak Müslim hem de gayrimüslim yerleşim yerlerine dağıldıkları anlaşılmaktadır. Eldeki şehir planından anlaşıldığına göre nefsi Tulça'da *Ehl-i İslam Mahallesi* ile zikredilen bölgede yerleşik Müslüman nüfus, çoğunlukla merkezde Tuna Nehri kenarına yakın, Pazar Meydanı'nın doğu istikametinde ve Karadeniz'e doğru bölgede ikamet etmekteydiler. Müslüman Kıpti ve Kazak taifeleri de aynı şekilde bu bölgede mütemekkindiler. Bunlar, şehir merkezinde bakkal, içeriği belirsiz dükkân, berber, fırın gibi esnaf grupları, kahvehane işletmeciliği ve sayıca fazla olmasa da sandalcılık gibi işlerle meşgul olduğu görülmektedir. Sadece bakkal esnaflığı ile geçinen 7 hanenin 7 bakkal dükkânı mevcut olup, bunlardan birinin 3 diğerinin ise 1 berber dükkânı da mevcuttu.¹¹⁰ Bununla birlikte bakkal dükkânı işletmeciliği yapan farklı esnaf gruplarından olan hanelere de rastlanabilir. Tüm Ehl-i İslam Mahallesi'nde müslüman hanelerin işlettiği toplam 16 bakkal dükkânı mevcut olup, her bir dükkânın 400 ila 5.500 guruş, toplamda ise 16 bakkal dükkânın 19.400 guruşluk yıllık geliri vardı. Tüm mahallenin yıllık temettuatının 113.770 guruş olduğu düşünülürse, bu meblağın yaklaşık %17'sini oluşturması bakımından bakkal esnaflığının ortalama gelir dağılımında önemli bir yer işgal ettiği anlaşılır. Genellikle yalnız bakkal esnaflığı yapıp gelir kaynağı bu işletme olan müslüman esnaf grubunun iki istisna dışında başka mal varlığı veya işletmesi yoktur. Ancak doğrudan bakkal esnafı olmayıp işletmenin sahibi olanlar arasında aynı anda kahvehane, sandalcılık gibi meslekler yanında arıcılık, hayvancılık, bağcılık ve ziraatle uğraşan haneler de mevcuttur.¹¹¹

Esnaf grupları içinde doğrudan meslekle uğraşan 2 berber esnafı olup,¹¹² mahalle içinde toplam 6 berber dükkânı vardır. Her bir dükkânın ayrı ayrı 500 ile ortalama 1.750 guruşluk yıllık geliri tespit edilmiştir. Tüm berber

¹⁰⁸ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, s. 4-47, (H.1260).

¹⁰⁹ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12756 (H.1260).

¹¹⁰ Sadece Bakkal esnafı olanlar için bkz. Tablo: 1844-1845 Tarihli Tulça Temettuat Defteri, Hane 1, 3, 6, 8, 23, 63, 64, 80.

¹¹¹ Bkz. Tablo: 1844-1845 Tarihli Tolcu Temettuat Defteri, BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane; 2, 10, 11, 12, 16, 23, 79.

¹¹² BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane, 5, 39.

dükkânlarının yıllık geliri 8.400 guruş olup, mahallenin toplam gelirlerinin %7,3'ünü oluşturmaktadır. Berber dükkânlarının sahipleri berber esnafı olduğu kadar, aynı zamanda bakkal esnafı ve bezirgânlık mesleği ile uğraşan işletme sahiplerine de rastlanmaktadır.¹¹³ Mahalle içinde ayrıca bir Bezirgân (bâzârgân) olup bunun toplam 1.500 guruşluk yıllık geliri olan 2 adet bezir dükkânı mevcuttur.¹¹⁴ Mahallede ayrıca, çarşıda bir bâzdâr (kuşçu) esnafı olup üzerine herhangi bir dükkân kaydı yoktur.¹¹⁵ Yıllık geliri hizmetkârlık ya da çıraklık olarak belirtilenler kadardır. Balıkçılıkla uğraşan 4 hanenin de temel geçimi ve uğraşı bu meslek olmasına rağmen kahvehane gibi işletmelerle, arıcılık yapanları mevcuttu. Bunlardan bazılarının hanesinde bargir, dana ve sağmal inek¹¹⁶ gibi hayvanları da bulunuyordu.¹¹⁷ Bunun yanı sıra *Demirci* esnafı Ehl-i İslam mahallesinde mevcut olmayıp Müslüman Kıpti mahallesinde olduğu görülmektedir. 4 adet müslüman demirci esnafı olup, bunların yıllık geliri asgari düzeydedir. Şehir merkezinde tüm demirci esnafı müslüman ve gayrimüslim mahallerinde bulunmaktadır. *Dülger*¹¹⁸ esnafı ise müslüman mahallesinde sadece tek bir kişiden ibarettir. Başkaca hiçbir gelir kaynağı olmayıp, yaptığı işten dolayı yıllık 900 guruşluk bir gelire sahiptir. Marangozluk mesleğinin ise sadece bir hâne için uğraş alanı olduğu ve aynı zamanda bu marangoz esnafının bir kahvehanesinin de olduğu görülmektedir.¹¹⁹ Ayrıca Kalaycı esnafıyla 4 hânenin geçimini sağladığı ve ortalama yıllık 500 guruş gelir elde ettikleri anlaşılmalı birlikte, her biri at, öküz ve dana gibi nakliyatta kullanılan hayvanlara sahiptirler.¹²⁰ Ehl-i İslam mahallesinin en yoğun esnaf gruplarından biri de kayıkçılıktı. Bu meslek 10 hânenin temel geçim kaynağıydı ve bunların toplamda 6 adet kayık/sandalı olduğu, her bir esnafın yıllık 800 ile 1200, toplamda 3880 guruşluk bir gelir sağladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu esnaf grubunun ekilebilir tarımsal arazi, sağmal inek ve kısırak gibi geliri tesbit edilen ve ayrıca öküz, dana ve kısır inek gibi taşımacılıkta kullanılan hayvanlarının olduğu görülmektedir.¹²¹ Gıda ihtiyacının vazgeçilmez unsuru olan *Ekmekçi/Etmekçi esnafı* aynı

¹¹³ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 6, 8, 87.

¹¹⁴ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 87.

¹¹⁵ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 77.

¹¹⁶ Her bir baş sağmal inek için yıllık 20 guruş gelir sayılır. Dana, kısır inek, at ve sairden yıllık gelir sayılmaz ancak kısırak olduğu zaman yıllık 20 ile bazen 30 guruş gelir, hanesine kaydedilir.

¹¹⁷ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 21, 22, 37, 51.

¹¹⁸ Hernagi bir binanın kapı ve penceresinden başka ahşap kısımlarını yapan sanatkâr, neccâr. Bkz. Şemsettin Sami, *Kamûs-i Türki*, İstanbul, 1317, s. 632-633.

¹¹⁹ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 79.

¹²⁰ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 1, 4, 7, 11.

¹²¹ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 13, 19, 20, 30, 32, 54, 57, 60, 61, 75.

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMİ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

mahallede sadece 2 haneden ibarettir,¹²² ancak toplam 3 fırın müslüman mahallede bulunmaktadır. Diğer fırın işletmecisi *Kiracı* esnafındandır.¹²³ Doğrudan bu esnafa ait 2 fırın dükkânı olup yıllık geliri 500 ile 1.500 guruş arasında değişebildiği gibi, mahallede mevcut toplam 3 fırının yıllık geliri 2.000 guruşluk bir meblağdır. Müslüman mahallesinde 1 hânenin Fıçıçı esnafı olduğu ve bununla birlikte 1 dönüm bağ ile yıllık toplam 750 guruşa sahip esnaf,¹²⁴ 1 hânenin Kahveci esnafı olduğu ancak herhangi bir dükkâna sahip olmaksızın yıllık 900 guruşluk bir gelir elde ettiği görülmektedir.¹²⁵ 1 kişinin ise Kantarcılık ile geçimini sağladığı, yıllık 1.000 guruş geliri olduğu belirtilmiştir.¹²⁶ 2 hânenin ise şerbetçilik yaptığı anlaşılmaktadır.¹²⁷

Bu esnaf gruplarında başka *Ehl-i İslam* mahallesinde 2 tüccarın olduğu ve yıllık geliri 1.000 ile 2000 guruş arasında değiştiği anlaşıyor.¹²⁸ Ayrıca bir hane, zabıtalık mesleği ile geçimini sağlamaktadır.¹²⁹ 4 hane ise Balıkçılık mesleğini icra etmekteydi. Fakat aralarında kahvehane sahibi ve arı kovanı mevcut olanlar da vardı.¹³⁰ Merkezde Ehl-i İslam mahallesinin en yoğun esnaf grubunun Kiracılık olduğu görülüyor ve mahallede 15 hanenin geçim kaynağını oluşturuyordu. Yıllık 750 ile 900 guruşluk bir gelir kaynağına sahiptiler. Bu grup içinde bazı esnafın bağcılık, bazılarının da arıcılık gibi işlerle meşgul olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹

Tulça merkezinde müslüman nüfusun 6 hanesi ziraat yaparak geçinmekteydi. Bunların toplam 158 dönüm tarım arazisi ve 2 dönüm bağ alanı olup yıllık 4.475 guruşluk sadece ziraat yaparak sağladıkları gelirleri mevcuttu. Ancak bunların içinde arı kovanları, sağmal hayvanları, kısrak ve nakliye hayvanlarına sahip olanların sayısı da yoğundu.¹³² Bağcılık, ana uğraşı olan ahâli sayısı ise sadece bir haneden ibaretti, fakat bu hanede oturanlar 1 kahvehane dükkânına da sahipti. Ana uğraşından ziyade yıllık gelirine en fazla katkısı olan, sahip olduğu 7 dönümlük bağ arâzisi değil,

¹²² BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 25, 47.

¹²³ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 35.

¹²⁴ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 40.

¹²⁵ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 38.

¹²⁶ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 65.

¹²⁷ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 55, 59.

¹²⁸ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 73, 88.

¹²⁹ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 76.

¹³⁰ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 21, 22, 37, 51.

¹³¹ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane, 43, 43, 45, 46, 48, 52, 56, 67, 68, 69, 72.

¹³² BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 15, 17, 18, 26, 53, 89.

kahvehane dükkânının geliri idi.¹³³ Tarım işlerinde çalışan ve rençberlik ile geçinen 2 hanenin yıllık geliri 500 ile 750 guruş arasındaydı ve kısmen nakliye hayvanları ve sadece 1 dönüm bağı olanlar mevcuttu.¹³⁴ Merkezde ayrıca bir tabib, mesleğini icra etmekteydi ve başka hiçbir gelir kaynağı mevcut değildi.¹³⁵ Yardımlarla geçimini sağlayan işsiz grubundan ise sadece bir hane mevcuttu.¹³⁶

1844-1845 sayımlarına göre merkezde müslüman mahallelerin mesleki uğraşlarının yoğunluğunu Kiracı esnafı oluşturmaktaydı. Ancak neredeyse her türlü meslek erbabına rastlamak mümkündü. Kendi mesleki eğilimini icra ettikleri gibi, farklı işletmelere de sahip oldukları anlaşılmaktadır. Merkezde tarımsal üretime katkı yapan müslüman nüfusunun toplam 160 dönüm tarla, 13 dönüm bağ arazisine sahip oldukları görülmektedir. Bununla beraber müslüman mahallesi hanelerinin gelir kaynakları arasında 64 arı kovanı, 9'u sağmal olmak üzere toplam 111 büyükbaş hayvan ve 1 değirmen ile arıcılık, hayvancılık ve tarımsal üretim alanlarına katkı sağladıkları tespit edilebilmektedir.

6.2. Müslüman Nüfusun Tulça Kırsalında Meslekî Uğraşları ve Tarımsal Üretime Katkıları

1844-1845 tarihli temettuat defterine göre Tulça kazâsı Müslüman nüfusunun, merkezde yerleşik hane sayılarına göre sayısal olarak daha düşük bir yoğunluğa sahip olduğunu ve kazâyâ bağlı köylerde ise Ferekatçe, Kataloyi, Yeniköy ve Kışla karyelerinde yerleşik buldukları belirtilmişti. Zikredilen yerlerde en fazla Müslüman nüfus yoğunluğu sırasıyla Yeniköy, Kataloyi, Ferekatçe ve Kışla karyelerindeydi. Bu bölgelerde nüfusun daha çok tarımsal üretim yaptıkları anlaşılmakla beraber, kiracı ve kasaplık gibi esnaflıkla uğraşanlarının olduğu kadar değirmencilik, arıcılık, büyük ve küçükbaş hayvancılık ve ayrıca hizmetkâr, bahçıvan ve rençber gibi uğraşlarla geçimini sağlayan Müslüman hanelerin olduğu görülmektedir. Tarımsal üretim alanları, müslüman nüfus grubunun en fazla sahip olduğu arazi miktarını göstermektedir ve 1.563,5 dönüm ekilebilir tarla arazisine sahiptirler. Nüfus yoğunluğuna göre en fazla sahip oldukları arazi Yeniköy karyesindeydi. Tüm bu köylerde toplam 41 dönüm bağ arazisine sahiptirler. Hayvancılıkta ise çoğunlukla büyükbaş daha fazla bir orana sahipti. 91 baş

¹³³ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 10.

¹³⁴ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 74, 78.

¹³⁵ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 49.

¹³⁶ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 83.

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSİ:
RESMİ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

sağmal büyükbaşla birlikte, çoğunlukla taşımacılıkta kullanılan 345 adet büyükbaş hayvan mevcuttu. Küçükbaş hayvancılıkta ise muhtemelen bölgenin coğrafi şartlarına göre fazla gelişmedikleri anlaşılmaktadır.

6.3. Gayrimüslim Nüfusun Merkezdeki Mesleki Uğraşları

1841 tarihli vergi gelir kayıtlarını gösteren defterlerde, Tulça kaza merkezinin gayrimüslim nüfus yoğunluğunu, Beştepe Mahallesi oluşturmaktaydı. Diğer yerleşim birimleri ise yoğunluk olarak sırasıyla Varoş, Breslav, Kazak, Çayır ve Hüsnü Bey mahalleleriydi. Vergi mükelleflerinin ve gelirlerin belirtildiği kadar mesleki dağılımdan fikir sahibi olabileceğimiz aynı defterde, 1841 tarihinde merkezde gayrimüslimler, çoğunluk olarak kasap, demirci, dikici, çorbacı, balıkçı, yağcı, nalband, bakkal, dülger, ekmekçi, arabacı, boyacı, tütüncü, kürekçi, aşçı, çoban, meyhaneci, dülger gibi mesleklerle meşguldü.¹³⁷

Tablo 5: Gayrimüslim Vergi Mükellefleri ve Vergi Oranları (1841)

Mahalle/Köy	Perkanede Vergi Mükellefleri	Perakende vergi meblağı (guruş)	Gayrimüslim vergi mükellefi	Gayrimüslim vergi meblağ (guruş)
Varoş Mahallesi	16	432	57	2.877
Breslav Mahallesi	14 ¹³⁸	338	52 ¹³⁹	3.530
Çayır Mahallesi			40 ¹⁴⁰	3.554
Beştepe Mahallesi	8	260	68 ¹⁴¹	4.160
Hüsnü Beg Mahallesi	20	2290	30 ¹⁴²	2.590
Kazak Mahallesi	23	466	47 ¹⁴³	1.132
Karye-i Kışla			27	1.447
Karye-i Somova			64 ¹⁴⁴	3.405
Karye-i Barkeş			36 ¹⁴⁵	2.222
Karye-i Ferekatçe			10	420
Karye-i Katalov(yi)i	2	24	63	2.538
Karye-i Sopaklı			108 ¹⁴⁶	5.264
Genel Toplam	83	10.926	539	36.962

¹³⁷ BOA, *ML. VRD. d.* 403 s. 8-24 (Gâye-i Mart 1257).

¹³⁸ Kassab, demirci ve dikici esnafı olup aralarında 1 Kazak mevcuttur.

¹³⁹ Çorbacı, balıkçı, yağcı gibi esnaflar mevcuttu.

¹⁴⁰ Nalbandcı, arabacı, bahçıvan, ahengir, bakkal, dülger, gibi esnaflar mevcuttur.

¹⁴¹ Kürekçi, ekmekçi, arabacı, balıkçı.

¹⁴² Demirci, duhancı, kasab, ekmekçi, kürekçi.

¹⁴³ Dülger, rençber ağırlıkta, yağcı, balıkçı, demirci.

¹⁴⁴ Bağcı, kürekçi, rençber, bağcı, değirmenci, arabacı, çorbacı, aşçı, olup bağcı ağırlıktadır.

¹⁴⁵ Rençber, çoban, bağcı olup rençber ve bağcı ağırlıktadır.

¹⁴⁶ Değirmenci, yapağıcı, rençber, çorbacı, çoban.

Tablo 6: Tulça Kazasında Hububat Üretimde Müslüman ve Gayrimüslim Dağılımı (XIX. yy)

MÜSLİM	Hâne sayısı	Hinta Aynı (kile)	Hinta Nakdi (gurus)	Şa'ir Aynı (kile)	Şa'ir Nakdi (gurus)	Mısır Aynı (kile)	Mısır Nakdi (gurus)	Çavdar Aynı (kile)	Çavdar Nakdi (gurus)	Erzen Aynı (kile)	Erzen Nakdi (gurus)	Alaf Aynı (kile)	Alaf Nakdi (gurus)	Nakdi Toplam (gurus)
Mahalle-i Ehl-i İslam	89	18	230,5	29	144,5	4	24	-	-	-	-	3	12	399
Kataloıy Karyesi	17	57,5	687	79	435	19	126	33,5	183	0,5	3	-	-	1.503,5
Yeniköy Karyesi	26	88,5	1.054,5	98	510	3	18	5	30	-	-	-	-	1.612,5
Ferakçe Karyesi	12	65	658	62,5	307,5	27	184	15,5	75	4	24	-	-	1.248,5
Kışla Karyesi	7	27	337,5	30	135	9	57	9	54	-	-	-	-	583,5
Kıpti Mahallesi	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MÜSLİM TOPLAM	162	256	2.867,5	298,5	1.532	62	409	63	342	4,5	27	3	12	5.447
GAYRİMÜSLİM														
Tulça Varoş Mahallesi	98	56,5	731	65	290	13,5	69	14	48	-	-	-	-	1.138
Breslav Mahallesi	102	90	1.140	76,5	400	11	66	11,5	69	1	6	-	-	1.681
Çayır Mahallesi	108	134,5	1.667,5	82,5	415	5	30	29	177	1	6	-	-	2.285,5
Beştepe Mahallesi	92	135,5	1.568	98,5	487,5	34,5	207	34	204	-	-	-	-	2.466,5
Hüsnübeg Mahallesi	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hüsnübeg Mahallesi ¹	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kazak Mahallesi	196	80,5	1.009,5	60	302,5	50,5	296	57,5	315	11,5	69	-	-	1.992
Kışla Karyesi	25	68,5	864	59	295	14,5	87	29	174	-	-	-	-	1.420
Somova Karyesi	56	288	3.590,5	241,5	1.178,5	155	839	53,5	384	-	-	-	-	5.992
Barkeş Karyesi	41	96	1.199,5	76	381,5	75	480	53,5	327	-	-	-	-	2.388
Ferakçe Karyesi	11	14	175	15	75	24	144	10	60	-	-	-	-	454
Kataloıy Karyesi	33	43,5	539,5	34	185	35,5	207	3	36	-	-	-	-	967,5
Sopaklı Karyesi	213	612	7.617,5	413,5	2.058	236,5	1.437	19,5	95	-	-	62,5	250	11.457,5
Nurişay Mahallesi ²	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermemi Mahallesi	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yahudi Mahallesi	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kıpti Mahallesi	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	62,5	-	-
GAYRİMÜSLİM TOPLAM	1.134	1.619	20.102	1.221,5	6.068	655	3.862	314,5	1.889	13,5	81	125	250	32.242
GENEL TOPLAM	1.296	1.875	22.969,5	1.520	7.600	717	4.271	374,5	2.231	18	108	65,5	262	37.689

OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

1844-1845 tarihli temettuat sayımlarında ise gayrimüslim nüfusu Ermeni, Yahudi, Kazak ve Kıpti ahali dâhil olmak üzere merkezde 10 mahallede, kırsalda 6 köyde kümelenmişlerdi. Merkezin en yoğun gayrimüslim nüfusunu Kazak Mahallesi oluşturuyordu. Bunlardan geçimini balıkçılıkla sağlayanlar, diğer esnaf gruplarına göre oldukça yoğundu. 36 hânenin gelir kaynağını balıkçılık oluşturuyordu ve standart olarak yıllık 500 guruş kadar bir meblağı kazanıyorlardı.¹⁴⁷ Bir diğer yoğun meslek grubu ise kiracı esnafıydı ve balıkçılıktan sonra en yoğun esnaf grubuydu. 26 hane geçimini bundan sağlıyordu Bu esnaflardan bazılarının sağmal hayvanları olduğu gibi, her birinin 2 öküzü vardı ve yıllık gelirleri 600-700 guruş civarındaydı.¹⁴⁸ Bu mahallede 8 hane arabacı, her birinin mesleğinin şartlarına uygun olarak yük çekmede kullanılan 2'şer öküzü vardı ve yıllık gelirleri hemen hemen birbirine eşit olup 650 guruş kadardı. Hiçbir mesleki deneyimi olmayan ya da belirli bir mesleği olup bu işletmelerde hizmetkârlık yapan yoğun bir Kazak nüfusu vardı ve 39 hane geçimini bu şekilde sağlamaktaydı. Bunların yıllık gelirleri 500 ile 650 guruş olarak değişebilmekteydi.¹⁴⁹ Bunun yanında herhangi bir meslek erbabı olmayan fakat geçimini gündelik işlerle sağlayan ve *gündelikçi* şeklinde tarif edilen 5 hane mevcuttu.¹⁵⁰ Kazak mahallesinde değirmencilik ve bağcılık yaparak geçinen sadece 2 hane bulunuyordu. Bir değirmenin yıllık kazancı 600 guruş olarak belirtilmişti. Bağcılık ile geçimini sağlayan hanenin ise başkaca bir gelir kaynağı mevcut değildi ve üzerinde herhangi bir bağ arsası bulunmuyordu.¹⁵¹ Demirci, oduncu (hatab), ve dülger esnaf grubunun çoğunluğunu *dülgerci* mesleği oluşturmaktaydı. Mahalledeki 8 hane dülger, diğerleri ise odun ve demirci esnafıydı.¹⁵² 3 hane ise terzilik mesleği ile geçinmekteydi ve bu meslekten yıllık 500 guruşluk bir gelir elde etmekteydiler. Mahallede sadece tek bir fırın vardı, kasab ve bakkal dükkânları yoktu. Buna rağmen 7 adet meyhaneci dükkânı mevcuttu ve bu işletmeden her birinin yıllık geliri 500 ile 600 guruş civarındaydı.¹⁵³ Kazak mahallesi gayrimüslimlerinin ayrıca yoğun olarak

¹⁴⁷ BOA, *ML. VRD. TMT. d.* 12755. Kazak Mahallesi bkz. Hane 3, 4, 12, 30, 57, 66, 69, 76, 98, 99, 109, 112, 115, 116, 119, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 136 vd.

¹⁴⁸ Örnek Kiracı esnafı için bkz. BOA, *ML. VRD. TMT. d.* 12755; Kazak Mahallesi Hane 84, 89, 90, 97, 100, 113, 117, 128, 130, 137, 146 vd.

¹⁴⁹ Örnek Hizmetkârlık ile geçinen haneler için bkz. BOA, *ML. VRD. TMT. d.* 12755; Kazak Mahallesi 7, 9, 10, 17, 19, 22, 23, 24, 26, 27 vd.

¹⁵⁰ BOA, *ML. VRD. TMT. d.* 12755. Kazak Mahallesi Hane 11, 13, 46, 106, 187.

¹⁵¹ BOA, *ML. VRD. TMT. d.* 12755. Kazak Mahallesi Hane 163, 15.

¹⁵² BOA, *ML. VRD. TMT. d.* 12755. Kazak Mahallesi Hane 6, 16, 28, 32, 44, 48, 61, 70, 75, 122, 123, 172, 173, 174.

¹⁵³ BOA, *ML. VRD. TMT. d.* 12755. Kazak Mahallesi Hane 5, 29, 51, 86, 110, 111, 129, 154.

ziraat yaptıkları anlaşılmaktadır. 20 hanenin tarımsal üretim yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlar, 2 ile 115 dönüm arasında değişen ve bu 20 haneye ortalama olarak 36 dönüm ekilebilir arazi düşen bir ortalamaya sahiptirler. Sadece tarlalardan çıkan mahsülden yıllık 19.630 guruşluk bir gelir elde etmekteydirler. Bunun yanı sıra bazı haneler toplam 12 dönümlük bağ arazisine sahiptir. Sağmal ve nakliye vasıtası olarak 47 büyükbaş hayvanı da beslemektedirler. Ayrıca ziraat erbablarına ait 3 *Rüzgâr Değirmeni* mevcuttu.¹⁵⁴ Bağcılıkla mesleğini icrâ ederek geçinen sadece tek bir hane olmasına rağmen, Rençberlik icra eden 23 kişi, hanesinin geçimini bu şekilde sağlıyordu. Bunların yıllık gelirleri ise 500 guruş olarak neredeyse eşitti. Rençberlerden sadece 2 hanenin tarım arazisi vardı.¹⁵⁵

Beştepe Mahallesi'nde ise gayrimüslim halkın yoğun mesleki eğilimlerinin başında ziraat gelmekteydi ve bu mahallede yaşayan 20 hane tarımsal üretim ile geçimini sağlamaktaydı. Toplam 818 dönümlük ekilebilir tarla, 22 dönüm bağ ve 161 adet büyük baş sağmal ve diğer büyükbaş hayvanları vardı. Yaklaşık 30.000 guruşluk sadece tarımsal üretimden elde ettikleri bir kaynağa sahiptiler. Bu ziraat erbabının tarımsal üretim ve hayvancılıktan farklı bir işletmeye sahip olanları, 2 bakkal dükkânı haricinde yoktu.¹⁵⁶ Çobanlık, bağcılık ve rençberlikle geçinen ise az sayıdaydı. Beştepe Mahallesi'nin diğer en yoğun iş gurubunu kiracılık oluşturmaktaydı ve 20 hane bu yolla geçimini sağlıyordu. Bunların ayrıca 11 dönüm bağ arsasına sahip oldukları ve 45 at, katır ve büyükbaş hayvanları oldukları görülmektedir.¹⁵⁷ Bunun yanında balıklıçılık ise 9 hanenin temel geçim kaynağıydı ve yıllık gelirleri 500 ile 2.000 guruş arasında değişmekteydi. Bu 9 haneden sadece 4 haneye ait sandalla, bazılarında ait çayır, ekilebilir tarla ve bağ alanları mevcuttu.¹⁵⁸ Bunun yanında berber, kasap, fiçici, sakacı ve çalgıcı esnafından bu mahallede birer hane mevcuttu ve bunlar, mesleklerine ek olarak 2 bakkal dükkânı, bir belirsiz dükkân, bir *meygede* dükkânına sahiptiler.¹⁵⁹

¹⁵⁴ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 8, 14, 33, 35, 42, 52, 62, 65, 67, 73, 74, 114 vd.

¹⁵⁵ Kazak Mahallesi rençberleri için bkz. BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 93, 94, 101, 102, 103, 104, 125, 138, 139, 141, 142, 145, 150, 180, 181, 182, 182, 188, 190, 191, 192.

¹⁵⁶ Bkz. Beştepe Mahallesi BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Hane 2, 6, 11, 13, 14, 19, 21, 22, 25, 28, 32, 38, 43, 49 vd.

¹⁵⁷ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755. Beştepe mahallesi Hane 7, 15, 16, 23, 24, 29, 33, 41, 44 vd.

¹⁵⁸ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755. Beştepe mahallesi Hane 4, 5, 30, 40, 47, 48, 73, 82.

¹⁵⁹ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755. Beştepe mahallesi Hane 26, 27, 34, 39, 60, 68.

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

Tulça merkezinin en kalabalık gayrimüslim mahallelerinden olan Breslav Mahallesi 104 haneden oluşuyordu. Mahallede arabacı, 2 aşcı, bağcı, bahçıvan, bekçi, berber, çapacı, çırak, demirci, ekmekçi, çoban, fırıncı, hatab, rençber, kürkçü, sakacı gibi esnaf grupları yoğun değildi ve 2 bakkal esnafı mevcuttu. 10 hane ise balıkçılık mesleği ile geçimini sağlamaktaydı. Herhangi bir mesleğe tabi olmayıp hizmetkârlık ve gündelikçi olarak çalışıp geçimini sağlayan vasıfsız işçiler de mevcuttu. Bununla birlikte meyhanecilik mesleği 2 dükkândan ibaret olup, 2 hane ise kasaplık yapmaktaydı. 10 hane ise yine diğer mahallerde olduğu gibi kiracılık mesleği ile ilgilenmekteydi. Ancak mahallenin en yoğun iş grubunu, ziraat faaliyetleri oluşturmaktaydı ve 24 hane, doğrudan tarımsal üretim yapmaktaydı. Bunlar, 503,5 dönüm tarla, 32 dönüm bağ üzerinde iş görmekteydiler. Sadece bir yılda tarımsal üretim ve bağcılıktan 11.451,5 guruşluk bir gelir elde etmekteydiler. Ziraat erbabının büyükbaş hayvancılıkta gelişmedikleri görülse de nakliye vasıtası olarak 91 nakil hayvanına sahiptiler. Arıcılık, değirmencilik ve küçükbaş hayvancılığa ait herhangi bir faaliyetleri de mevcut değildi.¹⁶⁰

Çayır Mahallesi'nde ise 108 hane gayrimüslim nüfusu mevcuttu ve bunların en yoğun mesleki grubu, 23 hanenin geçimini sağlayabildiği tarımsal üretimdi. 785 dönüm tarla, 21 dönüm bağ üzerinde üretim yapmaktaydılar. Ancak bu meslek grubu içerisinde meyhanecilik, fırıncılık, değirmencilik gibi işletmelere sahip olanlar da vardı. Küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığın ise geliştiği görülmektedir. 136 adet sağmal ve diğer büyükbaş, 160 adet ise küçükbaş hayvana sahip oldukları anlaşılmaktadır. Mahallede bakkal, meyhane, abacı, sığırtmaç, kuş canbazı, dülger, fırıncı, değirmenci, kovacı, terzi gibi esnaf gruplarına rastlanmaktadır. 10 hanenin ise hizmetkârlık ile geçimini sağlayan vasıfsız işçilerden oluştuğu, rençberlik yapanların ise sayısını oldukça az olduğu gözlemlenmektedir. Kiracılık ise mahallenin en yoğun mesleki gurubunu oluşturuyordu. Bunların içinde bakkal, berber, meyhane, gibi işletmelere sahip olanlar olduğu gibi, her birine ait özellikle nakil vasıtası olarak büyükbaş hayvanın olduğu da görülmektedir.

Varoş Mahallesi ise yine en yoğun gayrimüslim nüfusun olduğu yerleşim yerlerinden biriydi ve 98 hane burada yerleşik vaziyetteydi. Çoğunluğu tarım erbabı ve balıkçılıkla uğraşıyordu. 412 dönüm ekilebilir tarla ve bağ üzerinde üretim yapılmaktaydı. Bazı tarım üreticilerinin arıcılık yaptığı görüldüğü gibi 110 büyükbaş hayvanın nakil vasıtasında kullanıldığı da anlaşılabilmektedir. Küçükbaş olarak da sadece keçi yetiştirilmekte,

¹⁶⁰ BOA, *ML. VRD. TMT. d*, 12755. Gayrimüslim Mahalle-i Braslov.

hergele ve tay gibi binek hayvanları sayıca oldukça fazla durumdaydı. Mahallede 3 *rüzgâr değirmeni* de mevcuttu. Balıkçılıkla uğraşan esnaf sayısı ise 14 haneden oluşup başkaca bir gelirleri mevcut değildi. 11 hane ise kiracılık mesleğiyle geçinmekteydi. Bunun yanı sıra mahallede arabacı, bağcı, boyacı, çömllekçi, dülger, oduncu, kayıkçı, meyhaneci, rençber ve terzi gibi esnaf grupları vardı. Arıcılık ise ortalama bir vaziyetteydi.

Tulça merkezde Ermeni Mahallesi'nde abacı, berber, kahveci, terzi gibi meslek gruplarının yanı sıra 4 tüccar bulunmaktaydı.¹⁶¹ Yahudi tebaa ise Ermenilere göre daha çoğunlukta ve 22 haneden oluşuyordu. Bunların içinde çizmeci, kalpakçı, terzi, kuyumcu ve saatçi gibi giyim kuşam işlerine yoğunlaşan mesleki gruplar ile tekeci, doğramacı gibi zümreler ve çoğunluk olarak da meyhaneci esnafı mevcuttu. Her iki zümrenin başkaca bir gelir kaynağının da olmadığı görülmektedir.

6.4. Gayrimüslim Nüfusun Kırsalda Mesleki Dağılımı ve Tarımsal Üretime Katkıları

1844-1845 sayımlarına göre Tulça kazasına bağlı 6 köyde toplam 379 gayrimüslim hânenin yerleşik olduğu görülmektedir. Bu köyler arasında en yoğun gayrimüslim nüfusu 213 hane ile Sopaklı köyü oluşturmaktaydı. Tüm Tulça kazası dâhilinde neredeyse en yoğun tarım erbabının ve tarımsal üretimin bu köyde olduğu söylenebilir. Sadece geçimini tarımsal üretimle sağlayan 134 hane ziraat yaparak geçinmekteydi. Ancak aralarında doğrudan tarım erbabı olmayıp, ekilebilir tarla bağ ve bahçeye sahip olan diğer esnaf grupları da mevcuttu. Sopaklı köyün de sadece ekilebilir tarımsal arazisi 3.853, bağlık ise 216, 5 dönüm olup diğer köylerin neredeyse 2-3 katı kadar bir alan oluşturmaktaydı. Tüm tarımsal arazininin yıllık geliri 137.730 guraştı. Bunun yanısıra hayvancılık oldukça gelişmişti. Büyükbaş sağmal 110, diğer büyükbaşlar 510 kadar olup küçükbaş hayvancılık ise yine diğer köylere göre oldukça gelişmiş bir durumdaydı. Küçükbaşların ortalama yarısı sağmal hayvanlardan oluşuyordu. Köyde ayrıca 4 değirmen bulunuyordu. Burada 12 hane ise balıkçılık yaparak gelir kaynağı elde ediyordu ve bunlara ait ekili arazi ve az sayıda büyükbaş hayvan da mevcuttu. Ayrıca çobanlık yapan ve çok sayıda küçükbaş hayvan sahibi olan 7 hanenin olduğu görülmektedir. Bağcı, kürekçi, terzi, sığırtmaç, meyhaneci, kiracı, keçeci gibi iş grupları olduğu kadar, 9 hanenin sadece hizmetkârlık yaparak geçim

¹⁶¹ Bkz. BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, Mahalle-i Ermeniyân-ı Nefs-i Tolcı.

OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER
sağladığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte köyde 6 adet meyhaneci dükkânı mevcuttu.¹⁶²

Somova köyünde ise toplam 56 hane mevcut olup neredeyse tamamı ziraat ile uğraşıyordu. 1.953 dönüm tarla ve 67,5 dönüm bağ üzerinde ekim yapılıyordu. Diğer grup ise *kiracı* esnafından oluşmaktaydı. Arıcılığın en gelişmiş olduğu bölge de Somova köyüydü ve toplam 350 kovan bulunuyordu. Büyükbaş hayvancılık orta seviyede olup (272 re's), küçükbaşları yaklaşık yarısı sağmal olmak üzere toplam 184 kadardı. Hayvan sayılarında özellikle Somova köyünde bir sene içinde önemli bir azalma olduğu görülmektedir. Bunun diğer köylerde aynı vaka ile cereyan etmemesi, muhtemelen burada temettuatın tutulduğu sene bir hastalıktan kaynaklandığı düşünülebilir.¹⁶³

Barkeş (*Parcheş*) köyünün en yoğun iş grubunu ve sahasını ziraat faaliyetleri oluşturmaktaydı. 41 hanelik toplam nüfusunun 27 hanesi ziraatle uğraşıyordu. Bunların ekilebilir 796 dönüm tarla, 59,5 dönümlük de bağ arsaları ziraat ve tarımsal üretime elverişliydi. Ziraat ve bağcılıktan 34.254 guruşluk bir gelir sağlanmaktaydı. Bunun yanında arıcılık, ziraat erbabının diğer bir iş kolunu oluşturmaktaydı ve toplamda 174 arı kovani bulunmaktaydı. Ayrıca 26'sı sağmal olmak üzere 186 adet büyükbaş, 50 adet at ve kısarak gibi hayvanları vardı. Köyde sadece tek bir değirmen mevcuttu. Barkeş'teki diğer önemli iş kolunu ise kiracılık oluşturmaktaydı ve 11 hane bu meslek ile geçimini sağlardı. Aynı zamanda bu grubun kısmen arı kovani, tarla ve yoğun olarak bağları vardı. 40 adet sağmal ve diğer büyükbaş, sadece 2 adet at ve kısarakları vardı. Balıkçılıkla geçimini sağlayan 3 hane mevcuttu ve bunlar, başka bir gelir kaynağına sahip değillerdi. Yıllık gelir miktarları ise 400 guruştı.¹⁶⁴

¹⁶² Bkz. BOA, ML. VRD. TMT. d, 12755, Karye-i Sopaklı Gayrimüslim.

¹⁶³ Bkz. BOA, ML. VRD. TMT. d, 12755, Karye-i Somova Gayrimüslim.

¹⁶⁴ Bkz. BOA, ML. VRD. TMT. d, 12755, Karye-i Barkeş Gayrimüslim.

Tablo 7: Tarımsal Üretim Alanlarında Müsüm ve Gayrimüsüm Dağılımları (XIX. Yüzyıl)

MÜSLİM	Hâne sayısı	Tarıla (dönüm)	Yıllık hasılat (gurus)	Bağ (dönüm)	Yıllık hasılat (gurus)	Bağçe (dönüm)	Yıllık hasılat (gurus)	Çayır (dönüm)	Yıllık hasılat (gurus)	Eklebtür toplam arazi (dönüm)	Tüm eklebtür toplam tarımsal araziye olan oranı (%)	Yıllık toplam hasılat (gurus)	Tüm yıllık hasıllata olan oranı (%)
Mahalle-i Ehl-i İslam	89	160,5	4.575	13	1.010	-	-	-	-	173,5	1,3	5.585	1,18
Kataloı Karyesi	17	446	13.380	35	1.050	-	-	-	-	481	3,6	14.430	3,04
Yeniköy Karyesi	26	510	15.750	-	-	-	-	-	-	510	3,8	15.750	3,3
Fenakte Karyesi	12	411	12.660	-	-	-	-	-	-	411	3,1	12.660	2,6
Kışla Karyesi	7	196,5	5.940	6	300	-	-	-	-	202,5	1,5	6.240	1,3
Kıpti Mahallesi	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	162	1.724	52.305	54	2.360	-	-	-	-	1.848	13,9	54.665	11,5
GAYRİMÜSLİM													
Tulca Varoş Mahallesi	98	365	11.340	47	8.465	-	-	-	-	412	3,1	19.805	4,1
Breslav Mahallesi	102	528,5	16.320	66,5	18.120	-	-	-	-	595	4,4	34.440	7,2
Çayır Mahallesi	108	789	24.205	69,5	8.970	-	-	10	100	838,5	6,4	33.175	7
Bestepe Mahallesi	92	820	24.965	45	7.415	-	-	1	300	865	6,5	32.380	6,8
Hüsnübeg Mahallesi	45	-	-	14	1.500	-	-	25	150	14	0,1	1.500	0,3
Hüsnübeg Mahallesi (Dücel-i Enebiye reıyası)	31	-	-	3	300	5	300	-	-	8	0,06	600	0,1
Kazak Mahallesi	196	697	20.140	23,5	2.190	-	-	-	-	720,5	5,4	22.330	4,7
Kışla Karyesi	25	475	14.320	23	3.235	-	-	-	-	498	3,7	17.555	3,7
Somova Karyesi	56	1.953	58.315	67,5	9.350	-	-	-	-	2.020,5	15,2	67.665	14,2
Barke Karyesi	41	797,5	24.085	78	13.209	-	-	-	-	875,5	6,6	37.394	7,9
Fenakte Karyesi	11	153	4.685	-	-	-	-	-	-	153	1,1	4.685	0,9
Kataloı Karyesi	33	308	9.375	-	-	-	-	-	-	308	2,3	9.375	1,98
Sopaklı Karyesi	213	3.853	114.780	216,5	22.950	-	-	-	-	4.069,5	30,7	137.730	29,1
Nurısay Mahallesi (Nemçe reıyası)	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mahallesi	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yahudi Mahallesi	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kıpti Mahallesi	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	1.134	10.739	322.530	653,5	95.704	5	300	36	550	11.397,5	86,04	418.634	88,45
GENEL TOPLAM	1.296	12.463	374.835	707,5	98.064	5	300	36	550	13.245,5	%100	473.299	%100

**OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMİ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER**

Kataloyi (*Cataloi*) köyünde ise 33 hane gayrimüslim olup bunların sadece 4 hanesi hariç tamamı tarımsal üretimle uğraşmaktaydı. Toplamda 308 dönüm tarla ve bağ üzerinde ziraat ve bağcılık yaptıkları anlaşılmaktadır. Küçükbaş hayvancılık (90), büyükbaş hayvancılığa göre (80) daha fazlaydı. Arıcılık ve balıkçılık gelişmemişti.

Sonuç olarak gayrimüslim nüfusunun köylerdeki hane sayısı ve bunların müslüman nüfusa göre oranları dikkate alınırsa, daha fazla tarımsal üretim yaptıkları aşikârdır. Gayrimüslim ahali, Müslüman nüfusa göre neredeyse iki kat daha fazla ekilebilir araziye sahiptirler. Yine müslüman nüfusa göre, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, arılık, değirmencilik daha yoğun vaziyetteydi.

Tablo 8: Köylerde Gayrimüslim Nüfusun Sahip Oldukları Tarımsal Arazi ve Hayvancılık

Tarla (dönüm)	Bağ (dönüm)	Çayır	Bahçe	Sağmal inek (re's)	Diğer büyükbaş (re's)	At (re's)	Kısırak (re's)	Arı Kovanı (adet)
7539,5	385	-	-	448	1030	80	220	501

Ekilebilir tarımsal arazi söz konusu olduğunda bile durum, önceki verilerden farksız değildir. Gayrimüslim ahâli, müslüman nüfusa oranla ekilebilir arazi üzerinde tarla için ortalama 6, bağcılık için 12 kat fazla alanda üretim yapmaktadırlar. Dönüm başına düşen hâsılat tarla ve bağlarda önemli oranda değişebilmektedir. Ancak ürünün hâsılat miktarı ve buna biçilen fiyatlandırma, ekilebilir tarlalara oranla bağcılıkta doğal olarak daha fazladır. Örneğin Kışla köyünde 27 dönüm tarlaya yıllık 810 guruşluk hasılat kaydedilmiştir. Bu, dönüm başına yıllık 30 guruşluk bir meblağı ifade eder. Ancak aynı hane 2 dönüm bağdan yıllık 325 guruşluk bir hâsılat elde etmekte ve dönüm başına 162 guruşluk bir hâsılat kayda geçmektedir.¹⁶⁵ Bu, mahsülün miktarından çok bahası ile ilgilidir ve çoğu zaman bu oran takip edilemeyecek kadar değişkendir. Toplam ekilebilir 13.245,5 dönüm tarımsal arazinin % 86 oranına ve vergi oranının yaklaşık % 85'ine gayrimüslim nüfus hâkimdir. Üretimin en yoğun bölgesi nüfusuna paralel olarak Sopaklı köyüdür ve buradaki tarım arazilerinin tamamına sadece gayrimüslim nüfus sahiptir.

¹⁶⁵ BOA, *ML. VRD. TMT. d.*, 12755, s. 239.

Sonuç

Tulça kazâsı, Osmanlı idaresinde ekonomik olarak liman gelirlerinin yoğunluk arzettiği bir yerleşim yeridir. XIX. yüzyılda Tanzimat reformu ile birlikte idari olarak değişikliğe uğrasa da kaza vasfını ve yerleşim yeri özelliklerini kaybetmemiştir. Genel manada gayrimüslim nüfusu şehirde çoğunluktadır. Müslüman nüfus ise kaza merkezinde daha yoğun olmakla birlikte sadece 4 köyde yerleşik vaziyettedir. Müslüman nüfus, şehir merkezinde tarımsal üretimle meşgul olmakla birlikte çeşitli esnaf gruplarını da oluşturmakta, köylerde ise çoğunlukla ziraat ile geçimlerini sağlamaktaydılar. Kazâ, Tanzimat reformuyla dört kaza birleştirilerek Kaimakamlık vasfını almış ve Tulça merkez kabul edilmiştir. Limanının işlek vaziyetinden dolayı Tulça'da sıkı karantina tedbirleri alınmış ancak buna rağmen şehir, çeşitli salgınların etkisinden kurtulamamıştır. Bu makalede Tulça'nın nüfus açısından değişimini mevcut verilere göre elden geldiğince irdelemeye çalışsak da bu konunun daha kapsamlı bir araştırmaya tabi tutulması gerekmektedir. Tuna üzerindeki liman kentlerinin önemli gelir kaynağı teşkil ettiği ve bu hususta Osmanlıların önemli düzenlemeler yaparak bu gelir kaynağını yinelenen savaşırlara rağmen sekteye uğratmak istemediği açıktır. Şehrin 1806-1812 savaşırlarından sonra Rus ordusu tarafından işgali ve tahribi, gerek şehir merkezinin fiziki yapısını gerekse köylerdeki tarımsal üretimi ciddi oranda düşürmüştür. Nüfus ise savaşırlar sebebiyle sürekli olarak mobilize bir vaziyette olmuştur. Bu durumun engellenmesi için hem şehrin savunmasını kuvvetlendirecek hem de tahrip olan tarımsal üretim alanları için nüfusu ekilebilir topraklara sevk etmek maksadıyla aynı savaşırların hemen ardından Tulça yerleşim yerinin mevkiî değiştirilmiştir. Bu sayede şehir ahâlisinin perişan olmaması ve üretime daha fazla katkı yapacakları düşünülmüş ve bu çabalar gerçekte imardan sonra yönetimin beklediği oranda karşılığını görmüştür. Değişen yerleşim birimlerinin bazıları karye statüsünde iken mahalle birimine dönüştürülmesi, bu yer değişikliğinin bir sonucu olmalıdır. Kurulan yeni yerleşim birimleri, daha önceki idari birimlerle karşılaştırıldığında, Yeni Tulça'nın gerçekten de gerek nüfus gerekse gelir kaynakları ve sağladığı vergi gelirleri açısından Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve maâli sistemine daha fazla katkı sağladığı görülmektedir. Ancak Tuna havzasında bulunan liman kentlerinin bu gelişiminden uzun vadede istifade edememiş ve Tulça kazâsı 93 Harbi'nden (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonra Osmanlı idaresinden çıkmış ve bağımsız Romanya'ya bağlanmıştır.

OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER
KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları (BOA)

Ali Emiri Tasnifi:

Ahmed III. (AE. SAMD. III) 68/6841.

Sultan III. Ahmed (AE. SMRD. III) 4/345.

Sultan İbrahim (AE. SİBR) 4/382, 4/459.

Muallim Cevdet Tasnifi:

Cevdet Askeriyye (C. AS) 582/24529, 218/9296, 279/11593, 219/9348, 259/10778, 354/14652.

Cevdet Dâhiliye (C. DH) 97/4822, 274/13658.

İbnül Emin Tasnifi:

İbnül Emin Mâliye (İE. ML) 10777, 40/1803.

Bâb-ı Âsafi Defterhâne-i Âmire Defteri (A. DFE. d) 1026.

Bâb-ı Âsafi Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM)
31, 70, 38, 38, 94, 83, 66.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT): 1005/42332, 985/41699, 1087/44249-B, 1544/19-2, 1059/43533-D, 1059/43533-E, 1059/43533-E, 214/11752.

Mâliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d): 1243

Maliye Dâiresi Ve Bağlı Birimlerine Âit Defter ve Evrâklar:

Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemî Defterleri (D.BŞM. d).

Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Evrâkı (D.BŞM.) 1005-A, 4210.

Bâb-ı Defteri Büyük Kale Emîni Defterleri (D.BKL. d) 32209.

HAKAN ENGİN

Bâb-ı Defteri Cizye Muhasebe Defterleri (CMH. d) 27294, 26871, 26884, 26894, 26915, 26917, 2687, 26915.

Bâb-ı Defteri Haslar Mukâtaası Kalemî Defterleri (D.HSK. d) 25589.

Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemî Defterleri (D.MKF. d) 28280.

Bâb-ı Defteri Yeniçeri Kalemî Defterleri (D.YNÇ. d).

Bâb-ı Defteri Yeniçeri Kalemî Evrâkı (D.YNÇ).

Mâliye Nezâreti ve Bağlı Birimleri

Mâliye Nezâreti Vâridât Defterleri (ML. VRD. d) 403.

Mâliye Nezâreti Vâridât Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT. d) 12756, 12755, 12755.

Mâliye Nezâreti Cizye Muhâsese Defterleri (ML. VRD. CMH. d) 395, 602.

Nüfus Defterleri (NFS. d) 6578, 6578.

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d) 483.

2. Araştırma Eserleri

Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l İ'tibâr*, (haz.) Osman Köksal, Gazi Kitabevi, Ankara 2011.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri, Başbakanlık Osmanlı Genel Müdürlüğü, İstanbul 2016.

Baron Von Moltke, *1828 Seferi: Bulgarya ve Rumelide Ruslar*, Askeri Matbaa, 1932.

Călători străini despre Țările Române, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București 2000.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, İş Bankası, İstanbul 2015.

OSMANLI İDARESİNDE TULÇA (TULCEA) KAZÂSI:
RESMÎ KAYNAKLARA GÖRE DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK YAPIYA DAİR
BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

ENGİN, Hakan, *Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711-1829)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Cengiz Fedakâr, Edirne 2022.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, TTK, Ankara 1953.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, (haz.) Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Cilt V, Yapı Kredi, İstanbul 2001.

Friedrich Wilhelm von Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire, publics par Monsieur de B***, À Francfort; et Leipsic 1778.

Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekâyi'-i Baba Paşa Fi'ttârih*, (haz.) Salih Erol, TTK, Ankara 2013.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2007.

IBRAM, Nureddin, *Dobruca'daki Müslüman Topluluğu ve Mânevi Hayatından Sayfalar*, Costanta 1999.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyala Tarihi (1300-1600)*, Eren, İstanbul 2000.

KARASU, Cezmi, "XVI. ve XIX. Yüzyıllarda Eflak ve Boğdan", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, No: 2, Haziran 2013, ss. 439-460.

KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara 2006.

MAXİM, Mihai, "Tulça", *DİA*, Cilt 41, İstanbul 1999, ss. 341-345.

_____, "Ottoman Documents Concerning the Wallachian Salt in the Ports on the Lower Danube in the Second Half of the Sixteenth Century", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, C. II, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, ss. 409-420.

HAKAN ENGİN

POPESCU, Anca, “Portul Tulcea în documente otomane din secolul al XVI-lea/ Tulcea harbour in 16th century Ottoman documents”, *Istro-Pontica 2: Studii și Comunicări de Istorie a Dobrogei Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice “Istro-Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare documentară”*, Tulcea 2014.

ÜLKÜSAL, Müstecib, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1966.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU:
FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Ergün HASANOĞLU*

ÖZ

Prens Aleksandır Batenberg, kendisine yapılan 9/21 Ağustos 1886 tarihli darbe ile tahttan indirildi. Stefan Stambolov'un liderliğinde yapılan karşı darbe ile tekrardan tahta geri dönse de Rus İmparator III. Aleksandr'ın bu dönüşe onay vermemesi, prensin tahttan feragat etmesine sebep oldu. Bu da uzun yıllar gündemi meşgul edecek bir siyasî krizi doğurdu. Bu çalışmanın iki temel amacı vardır. İlki, Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağılı Bulgaristan Prenslığı'nde yaşanan bu siyasî krize son verilebilmesi adına Konstantin Stoilov Hükümeti'nin (1894-1899) aldığı kararları, verdiği tavizleri ve ettiği teşebbüsleri göstermektir. Diğeri ise statükonun yarattığı dinamikleri aktararak prensliğinin tüm büyük güçler nezdinde meşrulaşmasının ardından Ferdinand'ın Osmanlı başkentine yaptığı ziyaret ile ilgili bilgiler vermektir. Çalışmada Osmanlı ve Bulgar arşiv belgeleri kullanılmıştır. Ayrıca Türkçe ve Bulgarca bazı araştırma eserlerden ve dönemin tanıklarının anılardan faydalanılmıştır. Konu ile ilgili dönemin gazetelerinin bazı sayıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bulgaristan Prenslığı, Rusya, II. Abdülhamid, Ferdinand.

* Dr., Lüleburgaz/Kırklareli, ORCID: orcid.org/0000-0002-0583-734X, E-posta: ergunhasanoglu@gmail.com

**THE END OF A POLITICAL CRISIS:
FERDINAND'S OFFICIAL RECOGNITION AS BULGARIAN
PRINCE AND HIS VISIT TO ISTANBUL (1896)**

ABSTRACT

Prince Alexander of Battenberg was deposed by a coup d'état on 9/21 August 1886. Although he was restored to the throne by a counter-coup led by Stefan Stambolov, the Russian Emperor Alexander III's disapproval of this return caused the prince to abdicate. This led to a political crisis that would last for many years. This study has two main aims. The first one shows the decisions taken, the concessions it made, and the initiatives taken by the Government of Konstantin Stoilov (1894-1899) in order to put an end to this political crisis in the Principality of Bulgaria, which was affiliated with the Ottoman Empire with the Treaty of Berlin. The other is to convey the dynamics created by the status quo and to give information about Ferdinand's visit to the Ottoman state after the legitimation of his principality before all the Great Powers. In the study, Ottoman and Bulgarian archive documents were used. In addition, some research works in Turkish and Bulgarian and the memories of witnesses of the period were used. Some issues of the newspapers of the period related to the subject were examined.

Keywords: Ottoman Empire, Principality of Bulgaria, Russia, Abdulhamid II, Ferdinand.

EXTENDED ABSTRACT

Bulgarian Prince Alexander of Battenberg was deposed by a coup d'état on 9/21 August 1886. Although he was restored to the throne by a counter-coup led by Stefan Stambolov, the Russian Emperor Alexander III's disapproval of this return caused the prince to abdicate. This led to a political crisis that would last for many years. The way out of this crisis was to find a prince by the third article of the Treaty of Berlin. The Regent's Committee appointed by Battenberg held negotiations to appoint a prince and finally the Bulgarian Assembly elected Ferdinand as the second Bulgarian prince on 25 June / 7 July 1887. In order to be legitimised, Ferdinand had to obtain the consent of all signatory states. However, the lack of official diplomatic relations between Russia and the Principality of Bulgaria and the anti-Russian policy of the Government of Stambolov appointed by the prince were the main obstacles to Ferdinand's recognition. Although two notes were given to the Ottoman Empire in 1890 and 1892 to recognize Ferdinand, the Bulgarian government of the period could not achieve its goal.

BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)

The Government of Konstantin Stoilov, formed on 19/31 May 1894, sought ways to normalise relations with Russia. The government was aware that this was the only way out of the crisis. In his speech at the meeting of the Bulgarian Parliament on October 24 / November 5, 1894, Konstantin Stoilov outlined the three-pronged course his government would pursue. In accordance with the first article of the Treaty of Berlin, Sofia's "foreign policy priority" was relations with the Ottoman Empire. The second was peaceful relations with neighboring states. The third was to adopt an unhostile and conciliatory policy towards other states, especially the Great Powers. In this respect, for Stoilov, the existing poor relations with Russia were "abnormal, useless, unusual and harmful [in every sense]". He saw the rapprochement of two peoples close to each other in religion, language, and culture as essential. According to Stoilov, establishing political relations with Russia, as with other states, was "one of the main tasks of the government". Following the death of the Russian Emperor Alexander III on October 20 / November 1, 1894, the Government of Stoilov sent a message of condolence to the Petersburg administration, which was the first step towards normalization. From this point of view, Stoilov's remarks in his speech to the Bulgarian Parliament could be considered as expressions used in line with a goal. However, more concrete steps towards normalization with Russia would be taken in 1895. Although Stoilov had openly stated his policy in his parliamentary speech (October 24 / November 5, 1894), by 1895 it would become clear that the main goal of his government was to reconcile with Russia. Acting with the awareness that the political crisis could not be overcome without Russia's approval was made.

In this context, a proposal was presented that could resolve the issue between the two governments. Accordingly, a delegation from the Bulgarian Assembly could be sent to Petersburg to meet with the Russian Emperor Nicholas II and have the prince recognized. This idea was conveyed to the French official in Plovdiv (Filibe) through the Russian Ambassador Nelidov in the Ottoman capital, who in turn raised the issue with Prince Ferdinand. The French were the intermediaries for the attempts to normalize the relations between Russia and the Principality of Bulgaria. The fact that the two great powers were allied at the time could be said to be the underlying reason for the Government of Stoilov to accept this mediation. In addition, Ferdinand's visit to Paris during his European tour was to serve this purpose. Moreover, his behavior, actions and rhetoric in Paris showed how determined he was to reach a final compromise with Petersburg.

Some attempts were made to get a delegation sent through the French authorities to be accepted in Petersburg. In the end, the Russian Emperor

allowed the Bulgarian deputies to come to Petersburg. Stoilov made the necessary explanations to the Head Clerk Mehmed Nebil Bey and gave details about the delegation to the Ottoman official. The mission of the delegation to St. Petersburg was to lay a wreath at the tomb of Alexander III, who had died on October 20 / November 1, 1894. The Ottoman statesman believed that Prince Ferdinand, who took advantage of every opportunity to be officially recognized, would also take advantage of this event. The fact that the head of the delegation was his own man and a supporter of the existing Government of Stoilov was proof of this. However, the head clerk had heard rumors that Ferdinand had submitted several proposals to Petersburg in order to reconcile with Russia. These proposals included his resignation from the principality and subsequent re-election, the appointment of Russian generals and officers to the Directorate of War of the Principality of Bulgaria, and some military posts. Despite the rumors, Sofia was not willing to waste time. According to Stoilov, "Now was the time for reconciliation. If a deputy was sent to St. Petersburg by the Bulgarian Parliament, a reconciliation [with Russia] would be reached". In the shadow of existing suspicions and dissatisfaction in some European capitals, Bulgarian deputies traveled to St. Petersburg and met with both the Russian Emperor Nicholas II and the Russian Foreign Minister Lobanov-Rostovsky. This was an important concrete step to ending the political crisis. As Teodor Teodorov, a member of the delegation, reported to Stoilov, "What Lobanov probably expected was Boris's acceptance of Orthodoxy, in which case the prince's recognition would slowly come by itself. This Russia would not have resisted the situation either."

There was an assessment in Sofia that the main and most important condition for the normalization of relations between Russia and the Principality of Bulgaria was the baptism of Boris. At the same time, T. Teodorov, in his meetings with Ferdinand, emphasized how important the issue of baptism was for Bulgaria. In the prince's telegram to Stoilov, the importance of the issue was also mentioned and it was emphasized that the first step towards normalization was the baptism of Boris.

The opposition to a possible baptism came from the Catholics. The Bulgarian government made some decisions in order to avoid a possible reaction from the Pope and to learn the attitude of the Catholic Church towards the issue. Accordingly, it was decided to send Dimitar Stanchov, the Bulgarian diplomatic representative in Bucharest, to the Vatican to obtain the consent of Pope Leo XIII. On August 26 / September 7, 1895, Stoilov presented a letter of credence to Cardinal Mariano Rampolla, informing him that Stanchov had been entrusted with "a special and secret mission to

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

discuss urgent and extremely important matters with the Vatican". Stanchov's meeting with the Pope did not end positively for the Bulgarians and the Pope's approval was not obtained. Stanchov's mission in Rome ended on October 10/22. Konstantin Stoilov then had several meetings with Prince Ferdinand on the subject. He put pressure on the prince to clarify his decision.

His baptism date was determined as February 2/14, 1896. On January 27 / February 8, Abdulhamid II commanded the presence of Karatheodori Effendi and Muzaffer Pasha at the baptism ceremony in Sofia. Furthermore, the Sultan decreed that attempts should be made before the Great Powers "to have the prince ratified immediately after the ceremony in order not to waste time". Foreign Minister Ahmed Tevfik Pasha fulfilled the Sultan's command and made the necessary declaration to the Great Powers. The necessary consent for the official recognition of the Bulgarian prince had been obtained from all the Great Powers. The baptism ceremony, which led to the recognition of Ferdinand, was held on the appointed date (2/14 February 1896) with the participation of Ottoman diplomats.

In order to fulfill the requirements of the third article of the Treaty of Berlin, there was only one action left to be taken, and that was the confirmation of the prince's nobility by a Padishah's edict. After the necessary preparations were made, the delegation headed by former Aleppo Governor Zihni Pasha went to Sofia. With a ceremony held on March 2/14, 1896, Ferdinand was given the Sultan's edicts. This delegation completed its mission and left Sofia on March 3/15 and returned to Istanbul on the move. After all obstacles were removed, Abdulhamid II authorized Ferdinand to come to the capital.

The date of the Bulgarian prince's arrival in Istanbul was set for March 14/26, 1896. Without wasting time, a program was prepared for the prince in Istanbul. Prince Ferdinand arrived in Istanbul on March 14/26, 1896, having set out "to present his gratitude and devotion to the Sultan". The first day Ferdinand arrived in the Ottoman capital, he went to the Yıldız Palace and appeared before the Abdulhamid II. He went to see many places in Istanbul. He also met the ambassadors of the Great Powers. Although he told the Bulgarian Exarch that he had not left Istanbul satisfied, he had made some gains. He was authorized by the Sultan to be awarded the Bulgarian order. He was given a military rank. Ferdinand's visit to Istanbul, which began on March 14/26, ended on April 2/14 for St. Petersburg.

The legitimization of the prince meant that the main and fundamental Bulgarian foreign policy objective adopted by the government of Stefan Stambolov and continued under the government of Konstantin Stoilov was

achieved. This political crisis, which preoccupied Europe for ten years (June 25/July 7, 1887 - March 2/14, 1896) and seriously affected Bulgaria's domestic and foreign policy, when Ferdinand's principality became official before all the Great Powers, it was over.

Prince Ferdinand's arrival in Istanbul after the end of the crisis was an indication of the status quo created by the Treaty of Berlin. After his legitimization, the Bulgarian prince's visit to the Ottoman capital and his appearance before Abdulhamid II was a reflection of the relationship between suzerain and vassal. Although the visit did not end with Ferdinand's desired gains, it did change the political dynamics between Sofia and Istanbul. The normalization of international relations as a result of the prince's recognition also allowed Sofia to strengthen and expand its diplomatic network. Ferdinand's official confirmation as prince also turned him into the sole power in Bulgaria. From the moment of his election, the prince needed the help and support of first Stefan Stambolov and then Konstantin Stoilov in governance. However, Ferdinand's international legitimacy and his strong grip on power reduced the need for any director-in-chief (prime minister) or director (minister) in his decisions.

Giriş

İlk Bulgar prensi olan Aleksandır Batenberg'e yönelik 9/21 Ağustos 1886'daki darbe, Bulgaristan Prenslığı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcıydı. Bu darbe ile prens tahttan uzaklaştırılarak yeni ve geçici bir hükümet kuruldu. Kurulan yeni hükümeti, Rus İmparatorluğu destekledi. Çünkü Bulgar hükümetinin Rus nüfuzu altında olması isteniyordu. Bununla birlikte Prenslük dâhilinde, Batenberg'in geri dönmesi için karşı darbe hazırlıkları yapıldı. Karşı darbenin başında ise otoriteli bir siyasetçi olan ve devrilen hükümet döneminde Bulgar Meclisi başkanlığı görevinde bulunan Stefan Stambolov vardı. Onun liderliğinde yapılan girişimler, darbecilerin geri çekilmesine yol açarak prensin tekrardan Bulgar tahtına oturmasını sağladı. Bu, krizin bittiği anlamına gelmiyordu. Rusya'nın desteğini almadan tahtta duramayacağını düşünen Batenberg, Rus İmparator III. Aleksandr'a telgraf yollayarak geri dönüşünün onaylanmasını bekledi. Fakat bu talep, Petersburg'da olumlu karşılık bulmadı. Bu da 26 Ağustos / 7 Eylül 1886 tarihinde prensin tahttan feragat etmesine sebep oldu. Prens, görevinden feragat etmesiyle beraber Bulgar Nizamnamesi'nin kendisine tanıdığı hakka dayanarak Stambolov'un önderliğinde üç kişilik bir Naip Heyeti tayin etti.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Söz konusu heyet, krizin aşılması adına faaliyet yürütecek, yeni prensin bulunmasıyla ilgili görüşmeler yapacaktı.¹

Bulgar prensinin tahttan feragat etmesiyle başlayan süreç, literatürde Bulgar krizi olarak adlandırıldı. Bu kriz, Prenslığı siyasî bir buhranın içine atarak uzun yıllar Avrupa başkentleriyle İstanbul'un gündemini meşgul eden bir meseleyi doğurdu. Yaşanan sorunun çözümü ise 1/13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın maddelerine bağlıydı. Bu antlaşmanın 3. Maddesine göre Bulgar Meclisi kendi prenslerini özgür bir şekilde seçme hakkına sahipti. Bununla birlikte belirlenecek olan prens, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tümünün rızasını aldıktan sonra Osmanlı sultanının tasdikini beklemeliydi. Prens belirlenip atanması bu üç şartın yerine getirilmesine bağlıydı. Zira üç şart yerine getirildiği takdirde prensin görevi resmîleşmiş oluyordu. Şartlardan birinin yerine getirilmemesi ise gayrimeşru bir durumun yaşanacağı anlamına gelecekti. Belirlenen bu şartlar, ilk prens Aleksandır Batenberg için sorunsuz bir şekilde uygulanırken ondan sonra gelen prens (Ferdinand) için bu durum böyle olmayacak ve bir siyasî kriz patlak verecekti.

Çalışmanın amacı, Bulgaristan Prenslığı'nde yaşanan siyasî krizden çıkılarak dış politikadaki hedefe ulaşılabilmesi adına Berlin Antlaşması'nın 3. Maddesini tam manasıyla uygulayabilmek için Konstantin Stoilov Hükümeti'nin bulunduğu girişimlerle verdiği tavizleri göstermektir. Çalışmanın diğer temel amacı da Ferdinand'ın prensliğinin meşrulaşması sürecinde Sofya-İstanbul arasında yaşanan diplomasi trafiğini ortaya koyup Ferdinand'ın 14/26 Mart 1896 tarihinde başlayan ve 2/14 Nisan 1896 tarihinde son bulan ilk İstanbul ziyaretini anlatmaktır. Çalışmada "Konstantin Stoilov Hükümeti, kendinden önceki hükümetin aksine Petersburg ile ilişkileri normalleştirebilmek adına ne gibi adımlar atmıştır? Süzeren-vasal ilişkisi bağlamında Ferdinand'ın İstanbul ziyaretine giden süreç nasıl işlemiştir? İstanbul'da neler yaşanmıştır?" gibi bazı soruların cevap bulmasına çalışılacaktır.

Çalışma, üç başlıktan meydana gelmektedir. İlk başlıkta, Ferdinand'ın Bulgar prensi olarak seçilme süreci ile dönemin Bulgar hükümeti tarafından prensin tanınması adına benimsenen siyasete kısaca değinilecektir. İkinci

¹ Gülin Akata, *1886 Yılı'nın 9/21 Ağustos'unda Devlet Darbesi ve Bulgar Krizi (1886-1887)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Myumyun Yasharov Isov, Edirne 2021, s. 38-62.

başlıkta, Ferdinand'ın prensliğinin gayrimeşru durumunun giderilmesi amacıyla Konstantin Stoilov Hükümeti'nin Rus Devleti'yle kötü seyreden diplomatik münasebetleri normalleştirebilmek adına aldığı kararları ve neticeleri üzerinde ayrıntılarıyla durulacaktır. Üçüncü başlıkta, Prens Ferdinand'ın Sultan II. Abdülhamid tarafından resmen tanınması sürecinde yürütülen süzeren-vasal arasındaki diplomasiden ve Bulgar prensinin ilk İstanbul ziyaretinden bahsedilecektir.

Türk literatüründe, Prens Ferdinand'ın tanınma süreci ve ilk İstanbul ziyaretiyle ilgili spesifik bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bulgar literatüründe ise konuyla ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmakla birlikte, söz konusu çalışmalar Osmanlı kaynaklarından yoksundur. Bu çalışmamızın temel kaynaklarını ise Bulgar ve Osmanlı arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte çalışmada dönemin Bulgar hükümeti başmüdürü² Konstantin Stoilov'un günlüğünden faydalanılmıştır. Ayrıca Elena Statelova, Radoslav Popov, Tuşe Vlahov gibi dönemi iyi bilen Bulgar tarihçilerin çalışmalarından da istifade edilmiştir. Türkçe literatüründe konuyla ilgili bazı araştırma ve inceleme eserlere göz atılmıştır. Bunların yanı sıra ilgili konu hakkında dönemin Bulgarca ve Osmanlıca gazeteleri incelenmiştir.

1. Ferdinand'ın Bulgar Prensi Olarak Seçilmesi ve Tanınmasına Yönelik Yapılan Bazı Girişimler

Bulgar siyaseti, Batenberg sonrası patlak veren krizi çözüme kavuşturabilmek adına birtakım girişimlerde bulunmuşlardı. Aynı zamanda Rusya, olaya müdahil olmak amacıyla General Kaulbars'ı Sofya'ya göndererek Prensliğin içişlerine müdahale edip prens seçimini etkilemeye çalışmıştı. Bilhassa Stefan Stambolov'un³ Rusya'nın bu müdahale

² 1/13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 1. Maddesine göre Bulgaristan, Osmanlı sultanına bağlı, vergi verir özerk bir prensliktir. Söz konusu antlaşmanın yarattığı statüko, Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin ne düzey ve seviyede olması gerektiğini tayin etmiştir. İkili ilişkileri tesis edecek kurumların statüsü, yetkili kişilerin sıfatları da bu doğrultuda belirlenmiştir. Bulgar hükümetinin başında bulunan kişi başbakan yerine "*reis-i müdüran / başmüdür*", dışişleri, içişleri, maliye, eğitim, harbiyeden sorumlu kişiler ise nazır/bakan yerine "*müdür*" sıfatıyla adlandırılmıştır. Bazen "*başmüdüre*", "*başvekil / reis-i nüzzar*"; "*müdüre*" ise "*nazır*" diye hitap edildiği olmuştur. Bu da Berlin Antlaşması'na uyulmadığı anlamına gelmektedir. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler*, Cilt 17, Sayı 21, Ocak 1996, s. 73.

³ Stefan Stambolov (1854-1895). Tırnova doğumludur. Odessa'daki Ruhban Okulu'nda bursiyerdir. Rus ihtilalcileriyle bağlantılı olduğu gerekçesiyle okuldan atılmıştır. Bükreş'teki Bulgar İhtilal Merkez Komitesi'nin bir üyesi olarak Tırnova İhtilal Komitesi'nin delegesidir.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

teşebbüslerine karşılık vermesi, iki hükümet arasındaki ilişkileri gitgide gerginleştirmişti. Öyle ki, Rus hükümeti, gelişen olaylar ışığında 6/18 Kasım 1886 tarihinde Bulgaristan Prensi ile var olan siyasî ilişkileri kesmişti. Ardından 8/20 Kasım'da da Kaulbars, beraberindeki kişilerle birlikte Bulgaristan'ı terk etmişti. Zira Rus temsilcinin talepleri, Sofya nezdinde olumlu bir yanıt bulmamıştı. Bu durum, var olan krizin daha da derinleşmesine sebep olmuştu.⁴

Petersburg ile Sofya arasındaki ilişkilerin kesilmesi, nihayetinde seçilecek prensin de tanınmasını doğrudan etkileyecekti. Ancak buna rağmen Bulgar idareciler, prens belirleme konusunda geri adım atmazarak Rusların taleplerine boyun eğmemişlerdi. Stambolov liderliğinde teşkil edilen Naip Heyeti ile dönemin Bulgar hükümeti yetkilileri hem Avrupa başkentlerinde hem de İstanbul'da görüşmeler gerçekleştirdiler. Konstantin Stoilov'un⁵

Komitenin toplantılarına bilfiil katılmıştır. 1875 yılında patlak veren Eski Zağra Ayaklanması'nın liderlerinden biridir. 1876 Nisan Ayaklanması'nda görev almıştır. Berlin Antlaşması'nın kararlarına karşı olarak kurulan Edinstvo adlı komitenin kurucularındandır. Farklı dönemlerde Bulgar Meclisi'nde milletvekilidir. 1885 yılındaki Sırp-Bulgar Savaşı'nda gönüllü olarak yer almıştır. Prens Aleksandır Batenberg'e yapılan darbeye karşı duranlardandır. Prens tahttan feragat etmesinin ardından oluşan boşluğu doldurabilmek adına atanan Naip Heyeti'nin en önemli üyesidir. Prens Ferdinand'ın seçilmesindeki kararlılığı ile dikkat çekmiştir. 1887-1894 yılları arasında Bulgar hükümetinin başmüdürüdür. Hükümet başkanlığı yaptığı dönemde benimsemiş olduğu Rus karşıtı siyaset ile ün salmıştır. 3/15 Temmuz 1895 tarihinde uğradığı bir saldırı neticesinde ağır yaralanmış, 6/18 Temmuz'da vefat etmiştir. Taşo V. Taşev, *Ministrice na Bulgariya 1879-1999*, Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 1999, s. 422-423.

⁴ Mikhail S. Rekun, *The Downfall of Russo-Bulgarian Relations, 1878-1886 From San Stefano to The Kaulbars Mission*, Master of Arts in History, Advisor: Professor Howard Malchow, Tufts University, May 2011, s. 137; Simeon Radev, *Stroitelice na Sıvremenna Bulgariya*, Tom 2, Bilgarski Pisatel, Sofya 1990, s. 442-451.

⁵ Konstantin Stoilov (1853-1901). Filibe doğumludur. İstanbul'daki Robert Koleji'nde eğitim almıştır. Kolejde bir süre öğretmenlik yapmıştır, aynı zamanda kolejin sekreteridir. Heildelberg Üniversitesi'nde hukuk doktorası savunmuştur. 1878 itibarıyla Bulgaristan'a dönmüştür. Tırnova'daki Kurucu Meclis'te vekildir ve Meclis'in sekreteridir. Bulgaristan Prensi'nin idare şeklini belirleyecek nizamname (anayasa) tasarılarının tartışıldığı komisyonun bir üyesidir. Prens Aleksandır Batenberg'in kançılıaryasının başsekreteridir. Bulgaristan Prensi'nin diplomatik temsilcisi olarak Petersburg'a tayin edilmiştir. Fakat Rusya ile Prenslük arasındaki kötü ilişkiler, Stoilov'un tanınmasına engel olmuştur. Viyana'dan İstanbul'a kadar yapılacak olan demiryolu hattının inşası için Viyana'da toplanan komisyonda yer almıştır. Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden biridir. Ulusal Parti'nin kurucusu ve başkanıdır. Farklı dönemlerde Bulgar meclislerinde vekildir. İhtiyat subayı olarak Sırp-Bulgar Savaşı'na (1885) katılmıştır. Prens krizinin yaşandığı dönemde aktif rol alan kişilerden biridir. Prens Ferdinand ile görüşmeler yapmış, kendisini prens olma konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Stambolov Hükümeti'nde (1887-1894) adliye müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

başını çektiği bir grup, Avrupa başkentlerine seyahatlerde bulunarak yaptıkları görüşmelerle prens konusunda nabız yoklamışlardı. Son olarak hâkim devletin başkenti İstanbul'a yapılan ziyaret de Sofya'nın istediği neticeyi vermemişti. Görüşme yapılan ve aşağıda ismi zikredilen hanedanların üyesi prensler vardı. Bunlardan bazıları Rus Çariçesi Mariya'nın kardeşi Valdemar, Gürcistan Mengrelya Prenslığı'nın son hükümdarı Mingreli ve Sachse-Coburg und Gotha Hanedanlığı'ndan Ferdinand idi. Adı geçen prens adayları üzerinde bir uzlaşa sağlanamaması, Sofya'nın bir karar almasını zorlaştırmışsa da Bulgar Meclisi'nde bir seçim yapıldı.

Ferdinand, Bulgar Meclisi tarafından 25 Haziran / 7 Temmuz 1887 tarihinde prens olarak seçildi. Ancak Rusya'nın kararlı mukavemeti, bahsi geçen prensin resmen tanınmasına mani oldu. Çünkü Petersburg, siyasî münasebetini kestiği Sofya'nın seçimine hiçbir şekilde onay vermeye yanaşmadı. Bu seçim, 9/21 Ağustos 1886 tarihinden sonraki süreci daha da kötüleştirdi. Rus imparatorunun Ferdinand'a yönelik taviz vermez tavrı, aynı zamanda Prenslığın bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. Böylece Petersburg, Sofya ve İstanbul arasında bir diplomasi trafiği yaşandı. Paris ve Berlin, prens seçimini tanımamışlardı. Londra, Viyana ve Roma ise seçimi tanımasa da Sofya ile ilişkilerini sürdüreceklerini beyan etmişlerdi. Rus hükümetinin bu denklemde Osmanlı Devleti'nden talebi, Ferdinand'ın seçiminin meşru olmadığını Bulgar hükümetine bildirmesiydi. Bunu da Babıâli'ye sunulan nota ile istemişti. Sultan II. Abdülhamid, 10/22 Ağustos 1887 tarihli iradesiyle ilgili Rus notasının Bulgar hükümetine bildirilmesine hükmetti. Anlaşılacağı üzere sürece yön veren Rusya olmuştu. Rusların bu etkin politikası neticesinde Sofya'daki Osmanlı Komiseri Rıza Bey, bir hastalık bahanesiyle Payitaht'ta geri döndü. Bu karar, uzun bir süre Bulgar başkentinde görevli en yüksek düzeydeki Osmanlı diplomatının başkâtip ünvanıyla vazifesini yapmasına sebep oldu.⁶

Seçilen prens, Rus notasının gölgesinde 20 Ağustos / 1 Eylül 1887 tarihinde Stefan Stambolov başmüdürlüğünde bir hükümeti tayin etti. Ortaya

Stambolov ile yaşanan fikir ayrılıklarından dolayı hükümetteki görevinden ayrılmıştır. Stambolov'un istifasından sonra oluşturulan hükümetin başkanıdır (1894-1899). Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak ve bu iyi ilişkileri sürdürmek için çaba göstermiştir. 1901 yılında ölmüştür. Taşev, *a.g.e.*, s. 435-437.

⁶ Ergün Hasanoğlu, *Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prenslığı – Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Edirne 2023, s. 21-51.

**BİR SİYASÎ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

çıkan krizi bertaraf ederek prene meşruiyet kazandırmak, bu hükümetin ana ve temel dış politika hedefi hâlini aldı. Stambolov'un prens seçimi döneminde uyguladığı Rus karşıtı siyaseti, başmüdürlüğü döneminde de devam edip devletlerarası siyasî ilişkilerde önemli bir rol oynadı. Petersburg ise Babiâli'ye sunduğu ilk notanın bir sonuç vermemesinin ardından ikinci bir nota daha ileterek tekrar prens seçiminin Berlin Antlaşması'na aykırı olduğunun Sofya'ya bildirilmesini talep etti. Bunun neticesinde II. Abdülhamid, 22 Şubat / 5 Mart 1888 tarihli iradesiyle söz konusu ikinci notanın da Bulgar hükümetine bildirilmesini emretti. Ancak bu da ilkinden farklı bir sonuç vermeyerek Bulgar prensi meşruiyet kazanmadan görevini sürdürmeye devam etti.⁷

Stambolov Hükümeti'nin dış politikada ulaşmaya çalıştığı başlıca hedef, Ferdinand'ın tüm büyük güçler⁸ tarafından tasdik edilmesini sağlamaktı. Bu bağlamda söz konusu hükümet döneminde yapılan resmî girişimler, Babiâli'ye iletilen 4/16 Haziran 1890 ve 31 Mart / 12 Nisan 1892 tarihli notalardı. Söylemek gerekir ki, iki nota da yalnızca Bulgar prensinin tanınması talebini içermiyordu. Buna rağmen 1890 ve 1892 notalarının en kabul edilemez tarafı, Ferdinand ile ilgili olandı. Bunun başlıca sebepleri Sofya-Petersburg arasındaki kötü ilişkiler, büyük güçler arasındaki ittifaklar ve gruplaşmalar, İstanbul'un devletlerarası bir denge siyaseti benimseyip problemden uzak bir politika yürütme gayretiydi. Bulgar hükümeti açısından notalardan bazı kazanımlar elde edilmiş olsa da ana hedefe ulaşılammıştı. Nitekim İstanbul'da görevli Rus elçi Nelidov'un Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Paşa'ya, Rus İmparator III. Aleksandr'ın yaşadığı müddetçe prensi tanımanın mümkün olmadığını beyan etmesi, açık bir mesaj niteliğindedeydi ve sonuç itibarıyla durum, elçinin dediği gibi oldu.⁹ Stefan Stambolov Hükümeti (1887-1894), yedi yıllık dönemde dâhili ve harici siyasette yürüttüğü Rus karşıtı politika neticesinde, benimsemiş olduğu temel hedefini tutturamadı. Bahsi geçen hükümet, 14/26 Mayıs 1894 tarihinde istifa mektubunu prene sundu.

⁷ Elena Stelova ve Stoyço Grınçarov, *İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1944*, Tom III, Anubis, Sofya 1999, s. 110.

⁸ Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya.

⁹ Salih Münir Paşa [Çorlu], *Geçmiş Zamanlar, II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hâtıraları*, (haz.) Ali Birinci ve Selma Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 95. Salih Münir Paşa ile ilgili ayrıca bkz. Kasım Hızlı, *Sultanın Sefiri Salih Münir Paşa, II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasi*, Timaş Akademi, İstanbul 2022.

2. Prens Ferdinand'ın Resmen Tanınmasına Giden Sürec

Stefan Stambolov Hükümeti'nin istifasının Prens Ferdinand tarafından kabul edilmesinin ardından yapılması gereken, yeni bir hükümetin tayini idi. Yeni hükümet, vakit kaybetmeden 19/31 Mayıs 1894 tarihinde Konstantin Stoilov'un başmüdürlüğünde kuruldu. Stoilov'a kendisinden önceki hükümetten kalan en önemli dış politika mirası, Sultan II. Abdülhamid'e sadık olduğunu gösterip Prens Ferdinand'ın tüm büyük güçler tarafından resmen tasdik edilmesini sağlamaktı. Bunun için yapılması gereken ise öncelikle 6/18 Kasım 1886'dan sonra resmî hiçbir siyasî münasebetin bulunmadığı Petersburg ile aranın düzeltilmesiydi. Nitekim hükümetin tesis edilmesinden kısa bir süre sonra, 26 Temmuz / 7 Ağustos 1894 tarihinde Bulgaristan Komiserliği'nde görevli Başkâtip Mehmed Nebil Bey'den gönderilen telgraf da Sofya'nın bu arzusunun doğruluyordu.¹⁰

Başmüdür, Bulgar Meclisi'nin 24 Ekim / 5 Kasım 1894 tarihli toplantısında yapmış olduğu konuşma ile hükümetinin takip edeceği üç cepheli yolu tarif etmişti. Berlin Antlaşması'nın 1. Maddesi uyarınca Bulgaristan'ın süzereni Osmanlı Devleti ile olan münasebetler, Sofya'nın "*dış politika önceliği*ydü". İkincisi, komşu devletler ile sulhperver ilişkiler yürütülmesiydi. Üçüncüsü ise başta büyük güçler olmak üzere diğer devletlere yönelik barışçıl ve uzlaşıcı bir siyaset benimsemektir. Bu açıdan Stoilov'a göre Rusya ile mevcut kötü ilişkiler kendileri açısından "*anormal, faydasız, olağandışı ve [her manasıyla] zarardır*". O, din, dil ve kültür bakımından birbirine yakın iki halkın yakınlaşmasını elzem olarak görüyordu. Başmüdüre göre diğer devletlerle olduğu gibi Rusya ile de siyasî ilişki kurmak "*hükümetin başlıca görevlerinden biriydi*".¹¹

Rus İmparator III. Aleksandr'ın 20 Ekim / 1 Kasım 1894 tarihindeki vefatının ardından Stoilov Hükümeti'nin Petersburg yönetimine taziye mesajı göndermesi, normalleşme adına atılan ilk adım olmuştu.¹² Bu açıdan başmüdürün Bulgar Meclisi'nde yaptığı konuşmada sarf ettiği sözler, bir hedef doğrultusunda kullanılmış ifadeler olarak kabul edilebilirdi. Ancak

¹⁰ BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Y.A.HUS., nr. 306/3, lef 1, 2.

¹¹ *Dnevnik (Stenografiçeski) na VIII'to Obiknovenno Narodno Sibranie (Prva Redovna Sessiya)*, V Zasedanie, Ponedyalnik, 24 Oktomvri, 1894 godina, s. 53-55.

¹² Yaroslav Yonov, "Kıym Harakteristikata na "Narodnyaškoto" Upravlenie (1894-1899)", *Istoriçeski Pregled*, Tom 51, Broy 2, 1951, s. 137.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Rusya ile normalleşmeye yönelik daha somut adımlar ise 1895 yılı itibarıyla atılacaktı.

Stoilov, meclis konuşmasında (24 Ekim / 5 Kasım 1894) izleyeceği politikayı açıkça ifade etmiş olsa da 1895 yılı itibarıyla hükümetinin başlıca gayesinin Rusya ile uzlaşmak olduğu anlaşılacaktı. Rusya'nın onayı olmadan siyasi krizden çıkılamayacağını bilinci içerisinde hareket edilmişti. Bundan dolayı Prens Ferdinand'ın tanınması amacıyla Bulgar yetkililer tarafından atılan adımlar, Petersburg ve Paris haricinde diğer devletlerin başkentlerinde memnuniyetsizlik yaratmıştı. Başmüdür, 1895 yılının Şubat ayı içerisinde Viyana'ya yaptığı ziyarette, bu hoşnutsuzluğu bizzat görmüş ve anlamıştı. Günlüğüne düşüğü notta, Ferdinand'a duyulan kuşkuları kaydetmişti. Verdiği bilgiye göre Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph, Ferdinand'ın Rus yanlısı olduğunu ifade etmişti. Aynı zamanda prensin Rusya ile gizli görüşmeler yürüttüğünden şüphelenilmekteydi.¹³

Stoilov Hükümeti'nin Dışişleri Müdürü Grigor Naçoviç'in¹⁴ İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Petır Dimitrov'a yolladığı emirler, Viyana'nın şüphelerini haklı çıkarır türdendi. Ona, Rusya'nın Ferdinand'ı hangi koşul ve şartta tanımaya razı geleceği konusunda hem Rus elçi Nelidov hem de Fransız elçi Cambon ile görüşülmesi emri verilmişti.¹⁵ Bu gösteriyor ki, mevcut Bulgar hükümeti, kendisinden önceki hükümetin politikasından farklı yol takip ediyor ve Rusya ile açıkça masaya oturabileceğinin sinyallerini veriyordu. Buna rağmen Petersburg, Sofya'ya yönelik tutum ve tavrını değiştirmeyeceğini net bir şekilde beyan etmişti. Kaldı ki Dimitrov'un

¹³ Dr. Konstantin Stoilov, *Dnevnik*, Çast II, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1996, s. 191.

¹⁴ Grigor Naçoviç (1845-1920). Zıştovi doğumludur. İstanbul'daki Fransız Koleji'nde öğrenim görmüştür. Paris ve Viyana'daki ticaret okullarında eğitim almıştır. Paris'te siyasi-iktisadi bilimler bölümünü bitirmiştir; Sorbonne'de derslere katılmıştır. 1866 yılında Zıştovi İhtilal Komitesi'nin başındadır. Bulgaristan meselesiyle ilgili olarak Fransız ve Alman gazetelerinin muhabirliğini yapmıştır. 1876 Nisan Ayaklanması'ndan sonra Bulgarların durumu ile alakalı Batı Avrupa ülkelerine yazılar göndermiştir. 1876 yılında Sırp-Osmanlı Savaşı'nda Bulgar gönüllülerinin içindedir. 93 Harbi'nde istihbaratçı olarak görevdedir. Bulgaristan Prenslığı'nin kurulmasından sonra ise Tırnova'daki Kurucu Meclis'te vekildir. Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden biridir. Farklı dönemlerde vekillik yapmıştır. Bulgaristan Prenslığı'nin Bükreş (1884-1889), Viyana (1889-1891) ve İstanbul (1903-1906) diplomatik temsilcisidir. Stambolov Hükümeti Dönemi'nde iki defa (1887-1888, 1891-1892) maliyeden sorumlu kişi olarak tayin edilmiştir. Taşev, *a.g.e.*, s. 315-316.

¹⁵ Radoslav Popov, *Bulgariya i Rusiya (1894-1899): Politiceski Otnoşeniya*, İzdatelstvo na Oteçestveniya Front, Sofya 1985, s. 79.

bildirdiğine göre Rusya, “hiçbir şekilde Bulgar tahtında bir Koburg Hanedanlığı istemiyordu”.¹⁶

“Koburg Hanedanlığı” vurgusu şöyle değerlendirilebilir: 18/30 Ocak 1894 tarihinde Ferdinand’ın bir oğlu dünyaya gelmişti. Bu, şu açıdan önemli bir bilgiydi. 15/27 Mayıs 1893 tarihinde onaylanan Bulgar Nizamnamesi’nin 38. Maddesinde yapılan bir değişiklik, Bulgar prensinin mezhebini ilgilendiriyordu. Yapılan madde değişikliği ile Bulgar prensi olarak seçilen kişi ile onun çocuğu kendi dinî mezhebini koruyabilecekti. Ferdinand’ın Katolik olduğu gerçeği göz önüne alındığında dünyaya gelen oğlunun da aynı mezhepten olması, Bulgaristan’da bir Katolik hanedanlığı yaratılabileceği çıkarımında bulunulmasına sebebiyet verebilir. Bundan dolayı Rusya’nın “Koburg Hanedanlığı”na karşı çıkması, Petersburg açısından gayet doğal bir durumdu. Şunu söylemek gerekir ki, Bulgaristan Prenslığı ile Rusya arasındaki mevcut krizin çözümü belki de burada saklıydı.

İstanbul’dan gönderilen olumsuz telgraflara rağmen iki hükümet arasındaki meseleyi çözüme kavuşturabilecek bir öneri ortaya atıldı. Buna göre Bulgar Meclisi’nden Petersburg’a gönderilebilecek bir heyet, Rus İmparator II. Nikolay ile görüşüp prensin tanınmasını sağlayabilirdi. Bu fikir, Osmanlı başkentinde görevli Rus elçi Nelidov aracılığıyla Filibe’deki Fransız yetkiliye anlatılmış, Fransız yetkili de bu konuyu Prens Ferdinand’a açmıştı.¹⁷ Aslında burada Fransızlar, Rusya ile Bulgaristan Prenslığı arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için yapılacak girişimlere aracı olmuşlardı. Söz konusu iki büyük gücün dönem itibarıyla ittifak hâlinde bulunması, Sofya hükümetinin de bu aracılığı kabul etmesinin altında yatan sebep olarak söylenebilirdi. Aynı zamanda yukarıda da bahsedildiği gibi Dimitrov’a Fransız elçiyle de görüşmesine dair verilen emir, bundan kaynaklıydı. Bununla birlikte Ferdinand’ın yapmış olduğu Avrupa gezisinde Paris’e gitmesi bu amaca hizmet etmekteydi.¹⁸ Kaldı ki Paris’teki hâl ve hareketleriyle söylemleri, onun Petersburg ile nihaî bir uzlaşmaya varma konusunda ne kadar kararlı olduğunu gösteriyordu.¹⁹

¹⁶ Popov, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁷ Aynı yerde, s. 86.

¹⁸ Elena Statelova, Vasilka Tankova, *Konstantin Stoilov v Politicheskiya Jivot na Bulgariya*, İzdatelska Kışta “Anubis”, Sofya 2001, s. 232.

¹⁹ Simeon Damyanov, *Bulgariya viv Frenskata Politika 1878-1918*, Dirjavno İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya 1985, s. 166.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Fransız yetkililerin aracılığıyla gönderilebilecek bir heyetin Petersburg'da kabul görmesine yönelik bazı girişimlerde bulunulmuştu. Nihayetinde de Bulgar vekillerin Petersburg'a gelmesine Rus İmparator tarafından müsaade edilmişti. Stoilov, konuyla ilgili olarak Başkâtip Mehmed Nebil Bey'e gerekli izahları yaparak heyet ile alakalı ayrıntıları Osmanlı temsilcisine verdi. Petersburg'a gidecek heyetin görevi, 20 Ekim / 1 Kasım 1894 tarihinde vefat etmiş III. Aleksandr'ın mezarına çelenk koymak idi. Osmanlı devlet adamı ise resmî olarak tanınmak için her fırsattan istifade eden Prens Ferdinand'ın bu olaydan da faydalanacağı fikrindeydi. Gönderilecek heyetin başkanlığını yapacak kişinin kendi adamı ve mevcut Stoilov Hükümeti taraftarı olması dahi bunun bir delili niteliğindedi. Bununla birlikte başkâtip, ortada Ferdinand'ın Rusya ile uzlaşmak adına Petersburg'a birkaç teklif sunduğuna dair bazı söylentilerin dolaştığını işitmişti. Bu teklifler prenslikten istifa edip ardından yeniden seçilmesi, Bulgaristan Prenslığı Harbiye Müdürlüğü ile bazı askerî görevlere Rus general ve subayların getirilmesi idi.²⁰ Hatta öyle ki Osmanlı Devleti'nin Rusçuk Tüccar Vekâleti'nden daha da dikkat çekici malumatlar İstanbul'a verilmişti. Ferdinand istifa edecek ve ardından oğlu Boris, prens olarak tayin edilecekti. Bundaki amaç, söz konusu vekâletten bildirildiğine göre Petersburg ile münasebetlerin düzeltilmesini sağlamaktı.²¹

Şayialara rağmen Sofya, vakit kaybetme taraftarı değildi. Başmüdür Stoilov'a göre "*şimdi barışma zamanıydı. Petersburg'a Bulgar Meclisi tarafından vekil gönderilse [Rusya ile] uzlaşmaya varılacaktı*".²² Var olan şüphelerin ve bazı Avrupa başkentlerindeki memnuniyetsizliklerin gölgesinde Bulgar vekiller Petersburg'a giderek hem Rus İmparator II. Nikolay hem de Rus Dışişleri Bakanı Lobanov-Rostovski ile görüşmüşlerdi.²³ Heyette bulunan Teodor Teodorov'un²⁴ Stoilov'a bildirdiğine göre "*Lobanov'un muhtemelen beklediği şey, Boris'in Ortodoksluğu kabulüdür ki*

²⁰ BOA, Y.A.HUS., nr. 332/20, lef 2.

²¹ BOA, Y.A.HUS., nr. 332/94, lef 2.

²² Stoilov, *a.g.e.*, s. 206.

²³ Yonov, *a.g.m.*, s. 138.

²⁴ Teodor Teodorov (1859-1924). Siyasetçi ve hukukçudur. Odessa'da hukuk eğitimi almıştır. 1894-1896 yılları arasında Bulgar Meclisi'nin başkanıdır. Farklı dönemlerde birçok müdürlük ve bakanlık görevlerinde bulunmuştur. Konstantin Stoilov Hükümeti'nde adliye (1896-1897) ve maliye müdürlükleri (1897-1899) yapmıştır. İvan Evstratiev Geşov ve Stoyan Danev hükümetlerinde maliye bakanıdır (1911-1913). Aleksandır Malinov Hükümeti'nin dışişleri bakanıdır (1918). Bir dönem başbakanlık yapmıştır (1918-1919). Marieta Yosifova Peneva, "Teodor Teodorov Kato Predsedatel na VIII ONC (1894-1896 g.)", *Epohi*, Tom 21, Broy 1, 2013, s. 85.

bu durumda prensin tanınması kendiliğinden yavaş yavaş gerçekleşirdi. Bu duruma Rusya da mukavemet etmezdi".²⁵ Başmüdürün merak ettiği ise Petersburg'un Sofya ile ilişkilerini hangi şart ve koşullarda normalleştireceği idi.²⁶

T. Teodorov, hükümet başkanının merakını giderecek bilgileri içeren telgrafı kısa süre içinde çekti. Vermiş olduğu malumata göre Rus dışişleri bakanı bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Tavsiyelerini heyette yer alan bir Bulgar din adamına (Kliment) vermişti. Bakan, mümkün olan en kısa sürede Boris'in Ortodoksluk inancına uygun şekilde vaftiz edilmesinin hem II. Nikolay'ı hem de Rus halkını memnun edeceği kanısındaydı. Söz konusu Bulgar din adamı, Lobanov'a diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi talebinde bulunmuş olsa da bakan bu isteği "*Ferdinand'ın tanınması anlamına geleceği*" sözleriyle reddetmişti. Lobanov'a göre eğer Bulgar prensi Rusya'ya "*gönülden bağlı olursa*", Rus hükümetinin prene ve onun hanedanlığına hiçbir şekilde muhalefeti olmazdı.²⁷ Bahsi geçen Rus devlet adamıyla gerçekleşen bir diğer görüşme bilgileri de Bulgar başkentine bildirildi. Lobanov, ilişkilerin normalleşmesiyle ilgili olarak net bir şart öne sürmemiş, konuyla alakalı fikir teatisi yapmamış, resmî bir vaatte de bulunmamıştı. Bahsi geçen Bulgar din adamının önünde sunduğu tavsiyeleri yinelemişti.²⁸ Şunu belirtmekte yarar vardır ki, bu tavsiyeler, Rus dışişleri bakanının kendi görüşleri olup İmparator II. Nikolay'dan konuya ilişkin herhangi bir emir almamıştı.²⁹

İmparator II. Nikolay'ın Bulgaristan Prenslığı'ne yönelik yaklaşımı, 5/17 Temmuz 1895 tarihinde belli oldu. T. Teodorov, imparatorun huzurundan döndükten hemen sonra Sofya'ya telgraf çekerek görüşme bilgilerini vermişti. İmparator, "*yakın zaman içerisinde biz [Rusya] ve Bulgaristan arasındaki ilişkilerin eskiden olduğu gibi yeniden tesis edileceğini umuyorum*" diye temennide bulunmuştu.³⁰ İmparator'un sarf ettiği bu sözler, var olan siyasî krizin son bulacağına dair açık bir mesaj

²⁵ TsDA (Tsentralen Dirjaven Arhiv – Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi), f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 131.

²⁶ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 133.

²⁷ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 135.

²⁸ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 136.

²⁹ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 135.

³⁰ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 138; İvan Evstratiev Geşov, *Liçna Korespondentsiya*, Sıstaviteli: Radoslav Popov, Vasilka Tankova, Akademichno İzdatelstvo Marin Drinov, Sofya 1994, s. 129.

BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)

niteliğindedir. Stoilov, Petersburg'dan gelen bu haber neticesinde oldukça mutlu oldu. Heyeti, çalışmalarından ötürü tebrik etti.³¹ Bu arada Bulgar vekiller Petersburg'da bulunma amaçlarını yerine getirerek 29 Haziran / 11 Temmuz 1895 tarihinde III. Aleksandr'ın mezarına çelenk bırakmışlardı.³²

Bulgar diplomasisinin elde ettiği bu “başarı,”³³ aynı zamanda Fransa'nın uzlaştırıcı rolünün de hedefine ulaştığı anlamına geliyordu. İstanbul'daki Fransız elçi Cambon, arabuluculuğun başarıyla yerine getirildiği kanaatindeydi. Bulgar tarihçi Simeon Damyanov'un aktardığı bilgilere istinaden Cambon, Paris'e çektiği telgrafta “*gürültü koparmadan zorlu bir işi tamamlayıp Avrupa barışına hizmet ettiklerini*” bildirmişti.³⁴ Daha önce de belirtildiği gibi Bulgaristan Prensliği'nin Rusya'ya yakın bir politika benimsemesi ve bu doğrultuda adımlar atması, Fransa dışındaki diğer büyük güçleri memnun etmemişti. Stoilov, günlüğüne düştüğü notta bu durumu şöyle izah ediyordu: “*Tüm Avrupa'nın öfkesinin sebebi, Rusya ile yakınlaşmamızdır*”.³⁵

Sofya'nın Petersburg'a sunduğu tekliflere dair Başkâtip Mehmed Nebil Bey'in vermiş olduğu malumatlara benzer bilgileri, bu arada İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığı'nda görevli Hr. Brakalov da Dışişleri Müdürü Naçoviç'e geçmişti. Ona göre Avrupa ve onun temsilcileri Bulgar hükümetine karşıydılar. Çünkü vekillerin Petersburg'a gönderilmesiyle “*Bulgaristan'ın Rusya'ya teslim edileceğine inanıyorlardı*”.³⁶ Ancak Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov, bu söylentileri Sadrazam Mehmed Said Paşa'ya yapmış olduğu açıklamalar ile yalanlamıştı. Ona göre Petersburg'un bir talebi vardı, o da Ferdinand'ın oğlunun Ortodoks inancında vaftiz edilmesiydi. Ayrıca Bulgar yetkili, Rusya ile ilişkilerin normalleşeceği konusunda prensin ümitli olduğunu beyan etmişti. Zira Dimitrov'un Paşa'ya ifade ettiğine göre Ferdinand, söylenti şeklinde yayılan Rusya'nın bu talebine sıcak bakıyordu.³⁷

Sofya'da Rusya ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin başlıca ve en önemli koşulun Boris'in vaftiz edilmesi olduğu yönünde bir değerlendirme vardı. Bununla birlikte T. Teodorov,

³¹ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 138.

³² TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 132a.

³³ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 132a.

³⁴ Damyanov, *a.g.e.*, s. 167.

³⁵ Stoilov, *a.g.e.*, s. 218.

³⁶ Popov, *a.g.e.*, s. 105.

³⁷ BOA, Y.A.HUS., nr. 334/90.

Ferdinand ile yapmış olduğu görüşmelerinde, vaftiz konusunun Bulgaristan açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştı. Prens'in, başmüdüre çekmiş olduğu telgrafta da konunun ehemmiyetinden bahsedilmiş ve normalleşme için atılacak ilk adımın Boris'in vaftizi olduğu vurgulanmıştı.³⁸

Olası bir vaftize muhalefet edecek cenah ise Katolikler idi. Bulgar hükümeti, Papa'dan gelebilecek bir tepkinin önüne geçebilmek ve Katolik kilisesinin konuya yaklaşımını ve tavrını öğrenebilmek adına bazı kararlar aldı. Buna göre Bükreş'teki Bulgar diplomatik temsilci Dimitır Stançov'un³⁹ Papa XIII. Leo'nun rızasını almak amacıyla Vatikan'a gönderilmesine karar verildi. Stoilov, 26 Ağustos / 7 Eylül 1895 tarihinde Kardinal Mariano Rampolla'ya güven mektubunu sunarak "*Vatikan ile acil ve son derece önemli meseleleri görüşmek üzere özel ve gizli bir görev için*" Stançov'un vazifelendirildiğini bildirdi.⁴⁰

Bulgar diplomat, hem kardinaller hem de bizzat Papa XIII. Leo ile görüşme fırsatı buldu. Güven mektubunun sunulduğu kardinale, 22 Eylül / 4 Ekim 1895 tarihinde iki farklı nota takdim edilerek Boris'in vaftizinin gerekçeleri izah edilmeye çalışıldı. Aynı zamanda sunulan notalarda Papa'nın da onayının beklendiği ifade edildi. Zira Stançov'un sunduğu notaya göre "*Bulgar Hanedanlığı'na yönelik XIII. Leo'nun vereceği müsaade, Roma'nın Doğu'da sürdürdüğü tarihî hedefe ulaşmasını kolaylaştıracaktı*". Fakat teolojik ilkelere aykırı olacağı gerekçesiyle Stançov'un notalarına olumlu yanıt verilmedi.⁴¹ Görüşülen diğer kardinallerin konuya yaklaşımı Rampolla'dan farklı değildi. Kardinallere göre Papa'nın göstereceği rıza, Boris'in bir nevi dinden çıkması anlamına gelecekti. Bununla birlikte onların bir çözüm önerisi vardı; vaftiz törenini icra edecek din adamı, XIII. Leo'nun yetki hakkını tanıyabilirdi.⁴² Bu önerinin kabul edilmesi ve Bulgar kilisesinde

³⁸ Popov, *a.g.e.*, s. 113-114.

³⁹ Dimitır Stançov (1863-1940). Prens Ferdinand'ın kişisel sekreterliğini yapmıştır. Farklı yıllarda ve farklı ülkelerde Bulgaristan Prenslığı'nin diplomatik temsilcisidir. 1894-1895 yılları arasında Romanya'da, 1895-1897 yılları arasında Avusturya-Macaristan'da ve 1896-1906 yılları arasında ise Rusya'da görev almıştır. Dışişleri müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur (1907-1908). 1910-1915 yılları arasında Belçika'da orta elçidir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere (1920), Belçika (1921-1922) ve Hollanda'da (1922-1924) orta elçidir. 1924 yılında görevinden istifa etmiştir. Yaşamının sonuna kadar da Bulgaristan siyasetini yakından takip etmiştir. 1940 yılında Sofya'da vefat etmiştir. Taşev, *a.g.e.*, s. 428-429.

⁴⁰ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 144.

⁴¹ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 169-171.

⁴² TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 171-172.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Papa'dan söz edilmesi, Rampolla'ya göre var olan krizin aşılmasına katkı sunabilirdi.⁴³

Stançov, tüm bu fikir tartışmaları sürerken 26 Eylül / 8 Ekim 1895 tarihinde Papa XIII. Leo'nun huzuruna çıktı.⁴⁴ Katolik kilisesinin kararı, görüşmenin en başında belli olmuştu. Zira Papa, “*aşılamaz sınırların, vicdan sınırlarının ötesine geçilemez*” diyerek tavrını net bir şekilde ortaya koydu. XIII. Leo, görüşmenin devamında Bulgar Nizamnamesi'nde yapılan 38. Madde değişikliğini ima ederek Prens Ferdinand'ın oğlunun Katolik inancına uygun bir şekilde vaftiz edilebileceğinden dem vurdu. Yapılan madde tadiline yönelik tavrın, Stoilov Hükümeti dönemiyle beraber neden bir anda değiştiğine anlam veremediğini ifade etti. Stançov ise Roma'nın rıza göstermesi durumunda Papa'nın Bulgaristan'daki Ortodoks kilisesinin sempatisini kazanacağı kanaatindeydi. Çünkü ona göre Bulgaristan'ın huzuru “*hanedanlığın güçlü olmasına bağlıydı*”. Ancak Sofya açısından istenen netice, yani Katolik kilisesinin onayı alınmadı.⁴⁵

Stançov'un Roma'daki görevi 10/22 Ekim'de bitti. Ardından Konstantin Stoilov, konu üzerinde Prens Ferdinand ile birçok görüşme yaptı. Prens kararını netleştirmesi için onun üzerinde baskı kurdu. Hatta hükümetten istifa etme tehdidinde dahi bulundu. Neticesinde 19/31 Ekim'de Başmüdür Stoilov, Dışişleri Müdürü Naçoviç ve Harbiye Müdürü Petrov'un⁴⁶ ısrarlı çabaları ve nasihatlerinin ardından Ferdinand, halkın talebine karşılık verip konuyu uygun bir şekilde hâledeceğini vaat etti.⁴⁷ Bunu da 30 Ekim / 11 Kasım 1895 tarihli nutkuyla duyurdu.⁴⁸

Tarih ve gün konusunda ise bir belirsizlik hâkimdi. Vaftiz tarihi konusunda Boris'in doğum gününe denk gelen 18/30 Ocak 1896 tarihi gündeme geldi. Prens, vaftiz meselesiyle ilgili olarak hem Papa'dan hem de

⁴³ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 172.

⁴⁴ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 173.

⁴⁵ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 173-175.

⁴⁶ Raço Petrov (1861-1942). Şumnu doğumludur. 1879'da Sofya'daki askerî okuldan mezun olmuştur. Ardından Petersburg'a giderek eğitimini sürdürmüştür (1880-1883). 1885 yılından sonra Bulgar Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı olarak tayin edilmiştir. 1885 yılındaki Sırp-Bulgar Savaşı'nda yer almıştır. 1894-1896 yılları arasında harbiye müdürüdür. Farklı dönemlerde milletvekilidir. Balkan Savaşı'nda aktif rol almıştır. İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgar 3. Ordu'nun başındadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Makedonya'da görev almıştır. Savaş sonrasında tutuklanmış, 1924 yılında affedilmiştir. Taşev, *a.g.e.*, s. 363-364.

⁴⁷ Popov, *a.g.e.*, s. 126; Statelova ve Tankova, *a.g.e.*, s. 239.

⁴⁸ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 393, l. 225.

aile eşrafından onay alabilmek için üç aylık bir süre istedi.⁴⁹ Bu süre zarfında gerekli görüşmelerini yapmıştı. Paris'e giderek Fransız yetkililerden arabuluculuk talep etmişti. Konuyu, Osmanlı Devleti diplomatları da yakından takip etti. Roma Sefaretinden bildirildiğine göre 16/28 Ocak 1896 tarihinde Ferdinand'ın huzuruna çıktığı Papa XIII. Leo, vaftiz konusuna "oldukça çekingen" yaklaşmıştı.⁵⁰ Viyana Sefaretinin telgrafına göre ise Ferdinand'ın İtalya'daki girişimleri "tamamıyla boşa çıkmıştı".⁵¹

Roma'dan 20 Ocak / 1 Şubat'ta Sofya'ya dönen prens, vaadini gerçekleştiremeyeceğinden yakındı. Naçoviç'in anılarında yer aldığı üzere Ferdinand, bunun gerekçesini Papa'nın vaftize itiraz ettiği ve kendisini lanetlediğini göstermişti.⁵² Katolik cenahın onayını alamayan Bulgar prensinin önünde iki seçenek duruyordu. İlk seçenek, Papa XIII. Leo'yu ikna için çabalamaya devam etmesiydi. İkinci seçenek ise Boris'i Ortodoks inancına uygun vaftiz ettirmektir. Başmüdür ile yapmış olduğu görüşmenin ardından ikinci seçeneğe rıza gösterdi. 21 Ocak / 2 Şubat'ta Stoilov, gerekli hazırlıkları yaptı. Prens, ertesi gün Boris'in Ortodoks olacağını duyuracağı manifestoyu imzaladı.⁵³ Ardından Bulgar Meclisi'nin 23 Ocak / 4 Şubat 1896 tarihli toplantısında söz konusu manifesto okundu.⁵⁴ Filibe Belediye Başkanı Danail Yyurukov'a göre bu karar, "Bulgaristan'ın iç ve dış siyasetinde süren on yıllık karanlık geçmişin son bulmasını sağlayacaktı".⁵⁵ Aynı zamanda mevcut Bulgar hükümetinin yayın organı olan *Mir* gazetesi, söz konusu manifestoyu manşetten yayımladı.⁵⁶ Bu manifestonun ardından Stoilov günlüğüne şu notları düşmüştü: "Benim için en büyük gün. Bulgaristan tarihinde böyle bir toplantı olmadı. Tanrı'ya bu şanlı zafer için şükürler olsun".⁵⁷

⁴⁹ Stelova ve Tankova, *a.g.e.*, s. 240.

⁵⁰ BOA, Y.A.HUS., nr. 344/132, lef 2.

⁵¹ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/7, lef 2.

⁵² Grigor Naçoviç, *İz Dnevniçeski*, Sıstaviteli: Andrey Pantev, Nikolay İgov, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1999, s. 196.

⁵³ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 128, l. 12-13.

⁵⁴ *Dnevnik (Stenografiçeski) na VIII'to Obiknovenno Narodno Sıbranie (Vtora Redovna Sessiya)*, LIII Zasedanie, Vtornik, 23 Yanuari, 1896 godina, s. 467-468; BOA, Y.EE., nr. 63/33. Metnin Osmanlı Türkçesi tercümesi için bkz. BOA, Y.A.HUS., nr. 345/74, lef 2; BOA, A.MTZ.04, nr. 32/31, lef 1.

⁵⁵ *Dr. Konstantin Stoilov, Spomeni na Sıvremennitsi*, Sıstaviteli: İva Burilkova, Tsoço Bilyarski, Narodna Sıbranie na Republika Bılgariya, Sofya 2001, s. 196.

⁵⁶ *Mir*, 23 Yanuari 1896, Godina II, Broy 201, s. 1.

⁵⁷ Stoilov, *a.g.e.*, s. 265.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Sofya'daki Bulgaristan Komiserliği yetkilileri gerekli tahkikatları yaparak vaftiz tarihi ile ilgili bilgileri İstanbul'a geçmişlerdi. Verilen malumata göre vaftiz töreni 2/14 Şubat 1896 tarihinde icra edilecekti.⁵⁸ Bununla birlikte Rus İmparator II. Nikolay, Ferdinand'ı “*vatanperver hareketlerinden*” ötürü tebrik edip törene, Rusya'yı temsilen General Aleksandr Goleniştev-Kutuzov'u göndereceğini bildirmişti.⁵⁹ Bir Rus gazetesinde de yayımlanan bu tebrik telgrafı, Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefaretinden Yıldız Sarayı'na gönderildi.⁶⁰

Bulgar yetkililer, Ferdinand'ın kararını resmen duyurmasının ardından harekete geçtiler. Dışişleri Müdürü Naçoviç, Stoilov'a telgraf yollayarak Sadrazam tarafından İstanbul'a davet edildiğini yazdı. Osmanlı belgesine yansıdığına göre başmüdürün Dersaadet'te yapacağı başlıca iş, Boris'in Ortodoks mezhebini kabul etmesi münasebetiyle Rus İmparator II. Nikolay'ın kendisine teklif edilen vaftiz babalığını kabul ettiğini ve bundan dolayı da Ferdinand'ı tanıma konusunda muhalefet etmeyeceğini bildirip Osmanlı Devleti'nin Ferdinand'ın prensliğinin resmen tasdik edilmesi konusunda büyük güçlere başvuruda bulunmasını sağlamaktı.⁶¹

3. Ferdinand'ın Resmen Tanınması ve İstanbul Ziyareti

Stoilov, İstanbul'dan Prens Ferdinand'a çektiği telgraf ile “*size iyi haberler vereceğimi umut ediyorum*” diyerek temennisini dile getirmişti.⁶² Aslında onun istediği gibi de oldu. Başmüdür, 26 Ocak / 7 Şubat günü Padişah'ın huzuruna kabul edildi.⁶³ Gerçekleşen görüşmenin neticesinde Bulgar siyasetçinin İstanbul'daki talepleri, Sultan nezdinde olumlu bir yanıt buldu ki konu 27 Ocak / 8 Şubat'ta toplanan Hususî Encümen'de görüşüldü. Encümen'den çıkan kararlara göre hâkim devlet statüsünün bir yansıması olarak vaftiz töreninde merkezden tayin edilecek Osmanlı yetkilileri bulunmalıydı. Adı geçen kişi ise bir dönem Şarkî Rumeli Vilayeti valiliği yapmış Gavril (Kıristeviç) Paşa idi. Bununla birlikte törene başkanlık edecek Bulgar Eksarhı Yosif'in Sofya'ya gitmesine müsaade edildi. Kendisine siyaset

⁵⁸ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/37, lef 2; BOA, Y.PRK.MYD., nr. 17/38.

⁵⁹ BOA, HR.SFR.04, nr. 350/41; BOA, Y.A.HUS., nr. 345/111, lef 2; BOA, A.MTZ.04, nr. 181/50, lef 3; *Dnevnik İmperatora Nikolaya II (1894-1918)*, Tom I, 1894-1904, ROSSPEN, Moskva 2011, s. 252.

⁶⁰ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/92, lef 2.

⁶¹ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/56.

⁶² TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 37.

⁶³ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 40.

hiçbir konuyla meşgul olmayıp merasimin hemen ardından Payitaht'a geri dönme şartı getirildi. En önemli karar ise Ferdinand'ın tanınmasıyla ilgili verildi. Encümen'deki Osmanlı devlet adamlarına göre vaftiz töreninin icra edilmesinden sonra Rusya'nın itiraz etmesini gerektirecek herhangi bir konu olmayacağından büyük güçlere başvurulup prensin tanınması için harekete geçilebilirdi.⁶⁴

27 Ocak / 8 Şubat'ta çıkan irade ile Sultan II. Abdülhamid, Gavril Paşa'nın yerine Şûrâ-yı Devlet azasından Karatodori Efendi ile Askerî Teftiş Komisyonu azasından Ferik Muzaffer Paşa'nın Sofya'daki vaftiz töreninde hazır bulunmasını emretti.⁶⁵ Bunun dışında Padişah, "*vakti zayi etmemek adına merasimin gerçekleşmesinin hemen akabinde prensin tasdik edilmesi için*" büyük güçler nezdinde girişimlerde bulunulmasına hükmetti.⁶⁶

Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, Padişah emrini yerine getirerek büyük güçlere gerekli tebligatı yaptı.⁶⁷ Paris Sefaretinden bildirildiğine göre Fransa Dışişleri Bakanı Marcellin Berthelot, prensi tanımaya hiçbir itirazının olmadığını ve diğer devletler gibi hareket edeceklerini beyan etmişti.⁶⁸ Petersburg sefirinin görüştüğü Rus Dışişleri Bakanı Lobanov, konuyla ilgili olarak İmparator ile görüşüp kararını Osmanlı diplomatına bildirdi. Buna göre Prens Ferdinand'ın tasdik edilmesine mani olan gerekçeler ortadan kalkmıştı.⁶⁹ Londra Sefaretinden alınan malumata istinaden İngiliz Başbakan Lord Salisbury de prensin resmen tanınmasına onay vermişti.⁷⁰ Berlin Sefaretinden gönderilen telgrafa dayanarak Alman Dışişleri Bakanı Adolf Freiherr Marschall von Bieberstein, Osmanlı sefirine Ferdinand'ı Berlin Antlaşması gereğince Bulgaristan prensi sıfatıyla tanımaya hazır olduklarını bildirmişti.⁷¹ İtalya Dışişleri müsteşarı, Osmanlı Devleti'nin Roma sefirine Bulgarların prens seçimini 1887'den beri "*makbul*" gördüklerinden dolayı İstanbul'un girişimini memnuniyetle kabul ettiklerini ifade etmişti.⁷² Anlaşıyor ki, Bulgar prensinin resmen tanınması için gerekli muvafakat

⁶⁴ BOA, A.MTZ.04, nr. 181/50, lef 2.

⁶⁵ BOA, ŞD., nr. 3192/72; BOA, A.MTZ.04, nr. 181/53, lef 1, 2; BOA, A.MTZ.04, nr. 181/50, lef 2; TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 43.

⁶⁶ BOA, A.MTZ.04, nr. 181/50, lef 2.

⁶⁷ BOA, Y.PRK.HR., nr. 21/69.

⁶⁸ BOA, Y.A.HUS., nr. 346/30, lef 3.

⁶⁹ BOA, Y.A.HUS., nr. 346/30, lef 4.

⁷⁰ BOA, Y.A.HUS., nr. 346/33, lef 3.

⁷¹ BOA, Y.A.HUS., nr. 346/33, lef 2.

⁷² BOA, Y.A.HUS., nr. 346/30, lef 7.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

büyük güçlerin tamamından alınmıştı.⁷³ Sofya merkezli *Svoboda* gazetesinin ifade ettiğine göre “*Bulgaristan’ı ve onun bağımsızlığını korumak için sürdürülen on yıllık mücadele artık elde edilen başarı ile taçlanmıştı.*⁷⁴ *Bulgaristan...prens tanınmasıyla normalleşme sürecine girmişti*”.⁷⁵

Ferdinand’ın tanınmasına vesile olan vaftiz merasimi, Osmanlı diplomatlarının da katılımıyla belirlenen tarihte (2/14 Şubat 1896) yapıldı. Bulgar Eksarhlığının yayın organı *Novini* gazetesine göre prensin tanınmasına yol açan sebepleri yaratan “*Sultan II. Abdülhamid’in [yürüttüğü] bilge politikasıydı*”.⁷⁶ Merasimde Rusya ile ilişkilerin normalleşmesinin bir sonucu olarak Sofya’da kalıp Petersburg yönetiminin diplomatik temsilcisi görevinde bulunacak Nikolay Çarikov da yer almıştı. *Novini* gazetesine göre bu, en önemli olaydı.⁷⁷ Zira bir Rus diplomatın Prenslik başkentinde göreve başlaması, krizin son bulduğu ve yeniden ikili ilişkilerin tesis edildiği anlamına geliyordu. Stoilov Hükümeti’nin yayın organı *Mir* gazetesi, biraz da romantik ifadelerle manşetten “*Bulgaristan için tarih bir gün... Kalbi mutluluktan çarpmayan hiçbir Bulgar yoktur*” diye yazmıştı.⁷⁸

Vaftiz töreni için Osmanlı Devleti’ni temsilen Sofya’da bulunan diplomatlar, Prens Ferdinand ile görüşmüşlerdi. Sultan tarafından kendisine yapılan yardımlara ve gösterilen çabaya teşekkürlerini arz eden prens, “*hepimiz Padişah’ın birer kuluyuz*” diyerek II. Abdülhamid’e duyduğu sadakati ve bağlılığı ifade etmeye çalışmıştı.⁷⁹ Berlin Antlaşması’nın 3. Maddesinin gerekliliklerini yerine getirmek adına yapılması lazım olan tek bir işlem kalmıştı ki o da yazılacak padişah fermanı ile prensin asaletinin tasdik edilmesi idi. 8/20 Şubat 1896 tarihinde Babiâli’de toplanan Osmanlı devlet adamları, Ferdinand için biri prenslik diğeri de Şarkî Rumeli Vilayeti valiliği olmak üzere iki fermanın düzenlenmesi gerektiği yönündeki düşüncelerini beyan ettiler.⁸⁰

⁷³ Tuşe Vlahov, *Kriza v Bilgaro-Turskite Otnoşeniya 1895-1908*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1977, s. 24-25.

⁷⁴ *Svoboda*, 1 Fevruari 1896, Godina X, Broy 1866, s. 1.

⁷⁵ *Svoboda*, 5 Fevruari 1896, Godina X, Broy 1867, s. 2.

⁷⁶ *Novini*, 13 Fevruari 1896, Godina VI, Broy 40, s. 1.

⁷⁷ *Novini*, 2 Fevruari 1896, Godina VI, Broy 37, s. 1.

⁷⁸ *Mir*, 1 Fevruari 1896, Godina II, Broy 205, s. 1.

⁷⁹ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/137, lef 2.

⁸⁰ BOA, Y.A.RES., nr. 78/11, lef 4.

Prens Ferdinand’a Şarkî Rumeli Vilayeti’nin valiliğine dair beratın verilmesinin sebebi, 1886 yılında imzalanan Tophane Antlaşması’dır. Vilayet’in 6/18 Eylül 1885 tarihinde Bulgarlar tarafından ilhak edilmesi, söz konusu antlaşmayı doğurmuştur. İlhak, Osmanlı Devleti

Stoilov, Bulgar Kapıkethüdası Petır Dimitrov aracılığıyla Dersaadet'teki gelişmelerden haberdar oldu. Bulgaristan Komiserliği'ne giderek Osmanlı temsilcisi Başkâtip Niyazi Bey ile görüştü. Başmüdür, prensin tasdikine dair düzenlenen fermanları teslim almak ve Padişah'ın huzuruna kabul edilmek üzere İstanbul'a gelinmesine müsaade edilmesinin yaratabileceği olumlu sonuçlardan bahsetti.⁸¹

Sultan ise birtakım dedikodulara mahal verilmemesi adına Ferdinand'ın İstanbul'a gelmesinden evvel kendisine fermanların gönderilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeydi. Bu görevi yerine getirecek kişileri de belirlemişti. Bununla birlikte prensin kalacağı yerin hazır edilmesinden sonra İstanbul'a gelmesi daha münasip görüldü. Ayrıca Padişah'ın aklına Bulgar prensine Osmanî, oğlu Boris'e Mecidî ve Prenses Maria Luisa'ya da şefkat nişanının verilebileceği geldi. Tüm bunların Vükela Meclisi'nde görüşülüp nihaî kararın kendisine bildirilmesine hükmetti.⁸² 21 Şubat / 4 Mart 1896 tarihinde toplanan Meclis, II. Abdülhamid ile hemfikirdi.⁸³ Ertesi gün de (22 Şubat / 5 Mart) irade yazıldı.⁸⁴

Gerekli hazırlıkların yapılmasının ardından eski Halep Valisi Zihni Paşa başkanlığındaki heyet Sofya'ya gitti. 2/14 Mart 1896 tarihinde yapılan tören ile Ferdinand'a padişah fermanları verildi. Böylece Konstantin Stoilov Hükümeti, “*en büyük görevini yerine getirmeyi başarabilmişti*”.⁸⁵ Başmüdür, günlüğüne söz konusu olayı “*tarihî bir gün, anormal durumun sonu*” diye kaydetmişti.⁸⁶ *Mir* gazetesi ise durumu, “*2/14 Şubat'ta başlayan Bulgaristan için son derece önemli olaylar, uluslararası ilişkilerde vatanımız için en önemli eylemle, 2/14 Mart'ta sona erdi*” şeklinde değerlendirmişti.⁸⁷ Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov'a göre prensin tanınmasıyla Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensiği arasındaki münasebetler daha da yakın hâle gelecek, iki hükümet arasındaki ticarî ve sınaî ilişkiler daha da artacaktı.⁸⁸ Bir Rus

tarafından bu antlaşma ile tanınmış, aynı zamanda valilik, Berlin Antlaşması'nın 17. Maddesi uyarınca Bulgar prensine verilmiştir. Mahir Aydın, “Tophane Konferansı: Doğu Rumeli'ye Veda”, *Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 53, 2011, s. 172.

⁸¹ BOA, HR.SFR.04, nr. 338/82; BOA, A.MTZ.04, nr. 32/59; BOA, HR.SFR.04, nr. 350/65.

⁸² BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1174.

⁸³ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1175, lef 1.

⁸⁴ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1175, lef 2.

⁸⁵ Peneva, *a.g.m.*, s. 100.

⁸⁶ Stoilov, *a.g.e.*, s. 277.

⁸⁷ *Mir*, 16 Mart 1896, Godina II, Broy 222, s. 1.

⁸⁸ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 397, l. 93.

BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)

tarihçiyeye göre ise Ferdinand'ın görevinin meşruiyet kazanmasının ardından onun önünde duran en önemli dış politika hedefi, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan edip prensliği krallığa dönüştürmektir.⁸⁹

Başkâtip Niyazi Bey, Sofya'da yaşananları İstanbul'a rapor etti. Onun bildirdiğine göre heyetin şerefine verilen yemekte bilhassa Ferdinand tarafından Padişah'a yönelik övgü dolu sözler içeren konuşmalar yapılmış, heyete saygıda kusur edilmemiş, kendilerine hediyeler verilmişti. Bununla birlikte yapılan bir konuşmada kullanılan bir ifade, ufak çaplı bir sorun teşkil etmişti. Ferdinand, kendisine fermanların verilmesinin ardından olaya ilişkin Bulgarca bir nutuk atmıştı. İddia şu ki, prens nutkunda Şarkî Rumeli Vilayeti yerine "*Güney Bulgaristan*"⁹⁰ tabirini kullanmıştı. Zihni Paşa, böyle bir ifadenin kullanılıp kullanılmadığını öğrenmek için Stoilov ile görüşmüştü. Başmüdür, iddiaları yalanlayarak yapılan konuşmanın bir kopyası ile Avrupa'ya çekilen telgraflardan örnekler göstermişti. Mesele, büyümeden halledilmiş gözükmekteydi.⁹¹

Prens, resmen tanınmış olmanın yarattığı mutluluk ile II. Abdülhamid'e telgraf yollayarak verilen nişan ve fermanlar hakkında teşekkürlerini sundu.⁹² Padişah, Bulgar prensi tarafından gönderilen 2/14 Mart 1896 tarihli telgrafın Osmanlı gazetelerinde yayımlanmasını emretti.⁹³ Emre istinaden *İkdam*,⁹⁴ *Tercüman-ı Hakikat*⁹⁵ ve *Sabah*⁹⁶ adlı gazetelerin ilk sayfalarından ilgili metin yayımlandı.

Söz konusu heyet, görevini tamamlayarak 3/15 Mart günü Sofya'dan hareketle İstanbul'a döndü.⁹⁷ Osmanlı diplomatları üzerinden Sultan'a gösterilen hürmet Yıldız Sarayı'nı oldukça hoşnut etti. Konuya ilişkin II. Abdülhamid tarafından Ferdinand'a bir telgraf dahi çekildi. Bu telgrafta, heyete gösterilen muamelenin yaratmış olduğu olumlu etkiden bahsedildi.

⁸⁹ Alla Namazova, "Dinastiyata na Koburgite v Bılgariya", *Epohi*, Tom 4, Broj 2, 1996, s. 40-41.

⁹⁰ Kastedilen Şarkî Rumeli Vilayeti'dir. Söz konusu vilayetin Bulgar milliyetçiliğindeki karşılığı Güney Bulgaristan'dır.

⁹¹ BOA, Y.MTV., nr. 138/2, lef 1. Prens Ferdinand'ın yapmış olduğu konuşmanın Osmanlı Türkçesi tercümesi için bkz. BOA, Y.MTV., nr. 138/2, lef 2.

⁹² BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1169, lef 1; BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1173, lef 1.

⁹³ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1169, lef 3.

⁹⁴ *İkdam*, 3 Mart 1312 [15 Mart 1896], No: 593, s. 1.

⁹⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Mart 1312 [15 Mart 1896], No: 5253 – 140, s. 1.

⁹⁶ *Sabah*, 3 Mart 1312 [15 Mart 1896], No: 2378, s. 1.

⁹⁷ BOA, HR.SFR.04, nr. 388/94.

Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen Bulgaristan Prenslığı'nin gelişmesinin ve güçlenmesinin arzu edildiği vurgulandı. Söz konusu telgrafa göre Padişah, “*âlicenaplığımız ve yardımseverliğimiz, tanınma konusundaki niyetimizle kanıtlanmıştır. Bu niyeti şahsen size buraya geldiğinizde bildirme hakkını kendimde saklı tutuyorum*” diyerek Bulgar prensinin özlemini duyduğu İstanbul'un yolunu ona açmıştı.⁹⁸ Kaldı ki Ferdinand, zaten başmüdüre Osmanlı başkentine gitmeyi çok istediğini ifade etmişti.⁹⁹

Tüm engellerin ortadan kalkmasının ardından Ferdinand'ın Payitaht'a gelmesine dair padişaktan izin çıktı.¹⁰⁰ Bulgar prensinin İstanbul'a geliş tarihi 14/26 Mart 1896 olarak belirlendi. Vakit kaybetmeden prens için İstanbul'da bir teşrifat programı hazırlandı. Cisri Mustafapaşa, Edirne ve Sirkeci istasyonlarında Ferdinand'ı kimin, ne şekilde karşılayacağı kararlaştırıldı. Sirkeci'de inecek olan prensin istasyondan Yıldız Sarayı'na kadar olan güzergâhında ona kimlerin refakat edeceği belirlendi. Saray'a geldiğinde ise kendisini Sadrazam Halil Rıfat Paşa ve Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa karşılayacak ve Sultan'ın huzuruna çıkılacaktı. Ardından adına tahsis edilen ikametgâhına gitmesine müsaade edilecekti. 16/28 Mart günü icra edilecek Cuma Selamlığına katılacak, daha sonra ise Osmanlı devlet erkânı ile görüşmeler yapabilecekti. Yabancı devletlerin elçilerine kart bırakıp arzu ettiği yerleri gezip görebilecekti. Araba, istimbot, küçük vapur, kayık ve sandal gibi ulaşım araçları Ferdinand'ın hizmetinde olacaktı. Bineceği istimbot veya kayığa, Prenslığın bandırasını çekebilecekti. Payitaht'tan gideceği gün ise Padişah'a “*yüz sürmek için*” Saray'a tekrar gelecek ve ardından Tophâne-i Âmire İskelesi'nden istimbota bindirilip kendisi için hazırlanan vapura götürülecekti.¹⁰¹

Osmanlı devlet adamları 9/21 Mart'ta bir araya gelerek söz konusu programı görüştüler. Toplantıda, Ferdinand'ın İstanbul'dan sonra Petersburg'a gideceği göz önüne alındığından onun Odessa yolunu tercih edeceği düşünüldü ve bundan dolayı da kendisine “Sultaniye” vapurunun hazırlanması uygun görüldü.¹⁰² II. Abdülhamid, bahsi geçen vapura ek olarak bir vapurun daha hazır edilmesi gerektiği yönünde karar aldı. Bununla birlikte tahsis edilecek vapurların temiz ve sağlam olmasına özellikle dikkat

⁹⁸ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 90-91.

⁹⁹ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 110.

¹⁰⁰ BOA, HR.SFR.04, nr. 388/87.

¹⁰¹ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1179, lef 1.

¹⁰² BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1179, lef 2.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

edilmesini emretti. Bandıra konusuyula ilgili olarak ise Padişah'ın bazı çekinceleri vardı. Sultan'ın verdiği karar, bandıra meselesinin nazırlar arasında görüşülmesi yönünde oldu.¹⁰³

1883 yılında İstanbul'a gelmiş olan Prens Aleksandır Batenberg, bindiği istimbota Prenslige mahsus bandırayı çekmişti. Bundan dolayı, Batenberg'e izin verilen bir muameleden Ferdinand'ın mahrum bırakılması Osmanlı devlet adamlarınca uygun görülmedi. Son kararın yine de Padişah'a ait olduğu vurgulanarak prensin bineceği istimbota veya sandala bandirasını çekmesine müsaade edilmesi yönünde fikir beyan edildi.¹⁰⁴ II. Abdülhamid, Vükela Meclisi'nden çıkan kararları olduğu gibi onadı.¹⁰⁵

Prens Ferdinand, "*Padişah'a olan şükranlarını ve bağlılığını sunmak amacıyla*"¹⁰⁶ yola çıktığı İstanbul'a 14/26 Mart 1896 tarihinde vardı.¹⁰⁷ İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın bildirdiğine göre Bulgar kız ve erkek öğrenciler Ferdinand'ı alkışlarla karşılamışlar, "*ura*"¹⁰⁸ nidaları atmışlardı. Ardından kendisine hem Bulgar Kapıkethüdası Petır Dimitrov'un eşi tarafından hem de Bulgar öğrenciler tarafından çiçekler takdim edilmişti. Burada belirtmek gerekir ki, İstanbul'da dönem itibarıyla azımsanmayacak sayıda bir Bulgar topluluğu yaşamaktaydı.¹⁰⁹ Daha sonra istasyonda bulunan bir salona geçilerek karşılıklı konuşmalar yapılmıştı. Prens, adına tahsis edilmiş dört atlı arabaya bineceği vakit, süvari ve piyade askerleri tarafından askerî merasim ile selamlanmıştı. Bu esnada istasyon civarında toplanan Bulgarlardan yeniden "*ura*" nidaları yükselmişti. Paşa'nın gördüklerine istinaden Sultan'ın onayladığı teşrifat programına aykırı herhangi bir hadise

¹⁰³ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1179, lef 3.

¹⁰⁴ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1182, lef 1. Prens Aleksandır Batenberg'in 1883 yılında İstanbul'a gelip Padişah'ın huzuruna çıkması ile ilgili olarak bkz. Arzu Terzi, "Bulgar Prenslere Uygulanan Osmanlı Devlet Protokolü: Prens Aleksander V. Battenberg Örneği", *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2018, s. 97-110.

¹⁰⁵ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1182, lef 2.

¹⁰⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Mart 1312 [27 Mart 1896], No: 5262 – 149, s. 1.

¹⁰⁷ BOA, Y.PRK.TŞF., nr. 4/61, lef 1, 2.

¹⁰⁸ Bunun iki anlamı vardır. Biri Hristiyan askerlerin hücumla kalktıkları vakit söyledikleri kelimedir. Diğeri ise sevinç çıkışı, resmî karşılamada kullanılan ifadedir. Yaşasın, yaşa anlamındadır.

¹⁰⁹ İstanbul Bulgarları ile ilgili bilgi için bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *İstanbul, İmparatorluk Başkentinden Megakente*, (ed.) Yavuz Köse, (çev.) Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 176-200; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul'daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi", *Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 71, 2020, s. 407-428.

yaşanmadığı gibi Ferdinand'a gösterilen hürmet ve II. Abdülhamid'in ona yönelik iltifatları, prenste büyük bir memnuniyet yaratmıştı.¹¹⁰

Ferdinand, Payitaht'a ayak bastığı ilk gün Yıldız Sarayı'na gidip Padişah'ın huzura çıkmıştı.¹¹¹ Bu dönemde Sofya'nın çözüme kavuşturma adına uğraş verdiği birçok konu vardı. Öne çıkanlar ise Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesi uyarınca Makedonya'da reformların gerçekleştirilmesi, Osmanlı Avrupası'nın bazı kentlerinde açılmak istenen Bulgar tüccar vekâletleri, Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla talep edilen Rumeli topraklarındaki bazı şehirlere Bulgar metropolitlerin tayini ve prense nişan verebilme yetkisinin tanınmasıydı.¹¹²

Nişan verebilme hususu ikili görüşmede bahse konu oldu. 19/31 Mart 1896 tarihinde gerçekleşen sohbette prens, evvela Sultan'a duyduğu bağlılığı ve sadakati sunup nişan meselesini gündeme getirdi. Ona göre 1883 yılında Prens Aleksandır Batenberg'e nişan verebilme yetkisi tanınmış ve o yıldan itibaren de nişanlar hem Bulgarlara hem de yabancılara verilebilmişti. Ferdinand, kendisine de bu hakkın tanınmasını dilemişti. Fakat II. Abdülhamid, Bulgaristan'ın gelişmesi ve başında bulunan prensin de memnun olmasını daima arzu ettiğini ifade etmiş olsa da nişan konusunda net bir cevap vermekten kaçınmıştı. Konunun Vükela Meclisi'nde görüşülüp karara bağlanmadıkça net bir söz söyleyemeyeceğini beyan etmişti. Bundan dolayı da vakit kaybetmeden nişan meselesinin masaya yatırılmasını emretti.¹¹³

Ferdinand'ın 1883 yılına atıfta bulunarak sözünü ettiği nişan meselesinin arka planından kısaca bahsetmek gerekir. Aslında bu konu, Padişah'ın kararına aykırı hareket edilerek ortaya çıkmış bir olaylar silsilesini doğurmuştu. Prens Batenberg, 1883 yılında Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere İstanbul'a gelmişti. Yapılan görüşmeler neticesinde kendisine Osmanlı Devleti'nin bir vasalı olduğunun göstergesi niteliğinde yalnızca Osmanî ve Mecidî nişanları verebilme yetkisi tanınmıştı. Fakat o, 1883 yılında Atina ve

¹¹⁰ BOA, Y.PRK.ŞH., nr. 7/54, lef 1.

¹¹¹ V. T. Velçev, *Stranitsi ot Novata ni Politiçeska İstoriya, Pomirenieto s Rusiya, Priznavane i Zakrepane na Ferdinand, Naçalo na Liçniya Rejim*, Sofya 1924, s. 200-205.

¹¹² Radoslav Popov, *Balkanskata Politika na Bilgariya 1894-1898*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1984, s. 77; *İstoriya na Bilgariya, Tom 7, Vizstanovyavane i Utvirjdavane na Bilgarskata Dirjava, Natsionalno-Osvoboditelni Borbi 1878-1903*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1991, s. 318.

¹¹³ BOA, Y.PRK.TŞF., nr. 4/62, lef 2.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Çetine'ye gerçekleştirdiği ziyaretlerde “*Sveti Aleksandır*” namıyla Bulgar nişanları dağıtmıştı. Bu da İstanbul-Sofya arasında ufak çaplı bir krizin yaşanmasına yol açarak yoğun diplomasi trafiğine sebebiyet vermişti. Yıldız Sarayı'nın hükmüne mugayir dağıtılan nişanlar, Sultan nezdinde doğal olarak resmen tanınmamıştı. Kaldı ki, Stambolov Hükümeti'nin girişimleriyle Bulgar Nizamnamesi'nde yapılan ve 15/27 Mayıs 1893 tarihinde onaylanan madde değişikliklerinden biri, Bulgar prensinin nişan verebilmesi ile ilgiliydi. Değiştirilen 59. Madde ile prensin nişan dağıtabilme yetkisi resmîleştirilmişti.¹¹⁴

II. Abdülhamid'in süzeren sıfatıyla söz konusu nişan verme yetkisini onaylaması için Ferdinand'ın İstanbul'da bulunmasından istifade edildi. Yetki iznini alabilmek adına prens ile birlikte Payitaht'ta bulunan Konstantin Stoilov tarafından da yoğun bir çaba sarf edildi. Başmüdür, 26 Mart / 7 Nisan 1896 tarihinde Osmanlı Devleti yetkililerine başvurarak Ferdinand'a Bulgar nişanı dağıtabilme yetkisinin tanınması talebinde bulundu. Taahhüdü ise nişan verilecek kişilerin İstanbul'a bildirilip II. Abdülhamid'in onayının alınacağıydı.¹¹⁵ Aslında bu taahhüdün sunulması, Osmanlı karar alıcılarının elini güçlendirmişti. Zira süzeren-vasal ilişkisi bağlamından bakıldığında son kararın Yıldız Sarayı'ndan çıkacak olması önemli bir şart idi.¹¹⁶ Hatta Osmanlı devlet adamları, söz konusu ikili ilişkiyi daha net göstermesi açısından nişanın bir yüzüne Türklerin alametlerinden “*ay-yıldız*” konulmasını dahi teklif etmişlerdi.¹¹⁷ Sultan, nihayetinde kararını verdi. II. Abdülhamid, 31 Mart / 12 Nisan'da söz konusu şartın yerine getirilmesi kaydıyla Ferdinand'ın Bulgar nişanları dağıtabileceğine hükmetti.¹¹⁸ Padişah'ın bu iradesi, 1/13 Nisan günü Sadrazam Halil Rıfat Paşa aracılığıyla Stoilov'a bildirildi.¹¹⁹

Anlaşılabacağı üzere Prens Ferdinand, önemli bir kazanım elde etmişti. Bununla birlikte Stoilov'un bildirdiğine göre Padişah, demiryollarıyla gümrük ittifakını Bulgarların yararına olabilecek şekilde hâledeceğini vaat

¹¹⁴ Ergün Hasanoğlu, “Bir Antlaşmanın Bağlayıcılığının Test Edilmesi: Prens Aleksandır Batenberg'in Bulgar Nişanı Vermesi”, *Balkan Tarihi Araştırmaları II*, (ed.) Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2022, s. 229-240.

¹¹⁵ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1180, lef 2, 3.

¹¹⁶ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1180, lef 5; BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1183, lef 1.

¹¹⁷ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/5.

¹¹⁸ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1180, lef 6.

¹¹⁹ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1180, lef 4.

etmiş¹²⁰, görüşmelerden yansıyanlara istinaden Makedonya’da reformlar hayata geçireceğinin sözünü vermişti.¹²¹ Ferdinand’a ayrıca askerî bir rütbe de verilmesi uygun görüldü. Zira İstanbul’a geldiğinde Osmanlı Sultanı’na göstermiş olduğu saygı ve hürmetin mükâfatlandırılması gerekiyordu. Aynı zamanda bu rütbenin verilmesiyle Bulgar prensinin Padişah’a olan bağlılığının ve sadakatının güçlendirilmesi hedeflenmişti.¹²² Ferdinand’a II. Abdülhamid’in 31 Mart / 12 Nisan 1896 tarihli iradesiyle müşir rütbesi verildi.¹²³ İki gün sonra, 2/14 Nisan’da ilgili menşurun bizzat prence resmî olarak okunması kararı alındı.¹²⁴

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensiği arasındaki ilişkilerin sağlam temele oturtulabilmesi adına Ferdinand’ın prens olarak belirlenmesinin ardından ortaya çıkan vekâlet süreci de son buldu. Hatırlatmakta yarar vardır ki, Bulgaristan Prensiği’ndeki en yetkili Osmanlı devlet adamının ünvanı komiser idi. Fakat Ferdinand’ın prens olarak seçilmesinin ardından Rusya’nın da baskıya Sofya hükümetine verilen nota, Osmanlı diplomatlarının komiser namıyla değil de başkâtip ünvanıyla görev yapmalarına yol açmıştı. Bulgaristan’daki siyasi krizin sona ermesi, bahsedilen bu karmaşayı da bitirmişti. Sultan II. Abdülhamid, 21 Mart / 2 Nisan 1896 tarihli iradesi ile Sofya’da görevli Başkâtip Niyazi Bey’in artık komiser sıfatıyla görevini sürdürmesine hükmetmişti.¹²⁵

Ferdinand, İstanbul’da bulunduğu süre zarfında birçok yeri görmeye gitmişti. Ayasofya Camii, Topkapı Sarayı, Darülaceze bunlardan bazılarıydı.¹²⁶ İki defa da Fener’deki Bulgar Kilisesi’ni ziyaret etmişti. Prens, Eksarh Yosif’in günlüğünde yer aldığı üzere kilisede büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştı. Kendisine gösterilen ilgi oldukça fazlaydı ki Eksarh, prensin kiliseye yaptığı 24 Mart / 5 Nisan 1896 tarihli ziyaretinde 5 bin kişinin bulunduğunu, günün anısına fotoğrafların çekildiğini yazmıştı. Bununla birlikte Ferdinand, yabancı elçilerle de görüşmeler gerçekleştirmişti. Avusturya-Macaristan ve İngiltere Elçiliğinde adına özel yemekler tertip

¹²⁰ Tuşe Vlahov, *a.g.e.*, s. 25.

¹²¹ V. T. Velçev, *a.g.e.*, s. 204.

¹²² BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1187, lef 1.

¹²³ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1187, lef 2.

¹²⁴ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1186, lef 2.

¹²⁵ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1176.

¹²⁶ Velçev, *a.g.e.*, s. 202; BOA, Y.A.HUS., nr. 349/60, lef 2.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

edilmiş, ikamet ettiği Kuruçeşme'de büyük güçlerin elçilerinin katıldığı bir yemek düzenlenmişti.¹²⁷

Eksarh Yosif, tüm bu yaşananların neticesinde Bulgar prensinin İstanbul'da bulunmasının kendisine bir prestij kattığı görüşündeydi. Biraz romantik bir ifadeyle de “*kendisini dünyanın önüne çıkardığını, nefisini tatmin ettiğini ve tarif edilemez duygular içine soktuğunu*” dile getirmişti.¹²⁸

Prens, İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde yaptığı görüşmeler neticesinde kendileri açısından bir kazanım elde ettiği fikrinde değildi. Ferdinand, Eksarh Yosif'in günlüğünde belirttiğine göre “*Bulgarlara, onların iyilikleri için hiçbir şey yapmadığını söyleyecek olmasından dolayı İstanbul'dan acı dolu bir şekilde ayrılacağı için üzgündü*”.¹²⁹ Zira prensin Osmanlı başkentindeki ikameti döneminde Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla bazı Bulgar metropolitleri için talep edilen beratlar II. Abdülhamid'den alınamamış, Bulgar tüccar vekâletleri açılmamış ve Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesi uyarınca Makedonya'da reform yapılması konusu gündemdeki sıcaklığını korumaya devam etmişti. Prens, Sadrazam ile gerçekleştirdiği bir görüşmesinde Padişah'ın taltiflerine teşekkür etse de hediyelere ihtiyacının olmadığını açıkça beyan etmişti. Ferdinand'ın arzusu, Eksarh Yosif'in kendi günlüğüne yazdığına göre Bulgarları sakin tutabilmek için onları memnun etmektir. O, yaşanabilecek aksi durumda -ki burada kastedilen kuvvetle muhtemel ayaklanma, karışıklık ve sair- sorumluluğun Sultan'a ait olduğunu söylemişti.¹³⁰

Sonuç olarak Ferdinand'ın 14/26 Mart'ta başlayan İstanbul ziyareti, Petersburg'a gitmek üzere 2/14 Nisan'da tamamlandı. Vapura binmeden önce evvela Padişah emri gereğince kendisine kaldığı Kuruçeşme'deki konutta müşir menşuru okundu. Ardından teşrifat programına riayet edilip refakatindeki Osmanlı devlet adamlarıyla birlikte II. Abdülhamid'in huzuruna çıkıldı. Prens, Sultan'ın huzurundan ayrıldıktan sonra kendisini Odessa'ya götürecek “Sultaniye” vapuruna binmek üzere görevliler aracılığıyla Tophâne-i Âmire İskeleye'ne götürüldü. Böylece Bulgar prensinin Payitaht'taki ikameti de sona ermiş oldu.¹³¹

¹²⁷ Bilgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik*, Tekst, Komentari i Belejki: Hristo Temelski, Sofya 1992, s. 381-384.

¹²⁸ Bilgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik...*, s. 384.

¹²⁹ Aynı yerde.

¹³⁰ Bilgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik...*, s. 384.

¹³¹ *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Nisan 1312 [15 Nisan 1896], No: 5280 – 167, s. 1.

Sonuç

Prens Aleksandır Batenberg'in tahttan feragat etmesinin ardından yerine seçilen yeni prens Ferdinand, Rusya ve Bulgaristan Prenslığı arasındaki ilişkilerin seyrini etkilemişti. Ferdinand'ın seçilme süreci ve ardından gelişen olaylar, Petersburg ve Sofya arasındaki diplomatik münasebetlerin kesilmesine sebep olmuştu. 1887-1894 yılları arasında iktidarda olan Stefan Stambolov Hükümeti, ilişkilerin normalleşmesini sağlayamamış, aksine münasebetlerin daha da kötü seyretmesine yol açmıştı.

Stambolov sonrası iktidara gelen Konstantin Stoilov'un Petersburg ile uzlaşıcı siyaset yürütme niyeti ve Rusya'nın desteği ve yardımı olmadan Ferdinand'ın tanınmayacağına kani olması ve bunu kendisinden önceki hükümet döneminde de görmesi, başmüdürü içinde bulunduğu devrin şartlarına uygun hareket etmeye sevk etmişti. Stoilov Hükümeti, Rusya ile ilişkileri normalleştirebilmek için iki temel ve önemli karar almıştı. Bunlardan ilki Petersburg'a heyet gönderilmesiydi. Diğerisi ise Ferdinand'ın oğlu Boris'in Ortodoks inancına uygun bir şekilde vaftiz ettirilecek olmasıydı. Rus hükümetine verilen bu tavizler, prensin Berlin Antlaşması'nı imzalayan tüm devletler tarafından resmen tanınmasının önünü açıp Ferdinand'ın Sultan'ın huzuruna kabul edilmesine imkân yaratmıştı. Prensın meşruiyet kazanması, Stefan Stambolov Hükümeti'nin benimsediği ve Konstantin Stoilov Hükümeti döneminde de sürdürülen temel ve ana Bulgar dış politika hedefine ulaşıldığı anlamına geliyordu. Ferdinand'ın tüm büyük güçler nezdinde prensliğinin resmîyet kazanmasıyla Avrupa'yı on yıldır meşgul eden (25 Haziran / 7 Temmuz 1887 – 2/14 Mart 1896) ve Bulgaristan'ın iç ve dış politikasını ciddi manada etkileyen bu siyasî kriz sona ermişti.

Krizin bitmesinin ardından Prens Ferdinand'ın İstanbul'a gelmesi, Berlin Antlaşması'nın yarattığı statükonun bir göstergesiydi. Bulgar prensinin meşruiyet kazanmasının ardından evvela Osmanlı başkentini ziyaret edip II. Abdülhamid'in huzuruna çıkması, süzeren-vasal ilişkisinin bir yansımasıydı. Ziyaret, Ferdinand'ın arzu ettiği kazanımlar ile

Ferdinand'ın 1910 yılında yaptığı bir başka İstanbul ziyareti ile ilgili ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 111-119; Cengiz Yolcu, "Bulgar Çarı "Çarlar Kenti"nde", *Osmanlı İstanbulu III, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, Editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 243-288.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

tamamlanmamış olsa da Sofya-İstanbul arasındaki siyasî dinamikleri göstermesi açısından önemliydi.

Prens tanınması sonucunda uluslararası ilişkilerin normalleşmesi, Sofya'nın diplomatik ağını güçlendirip genişletmesine de vesile olmuştu. Karşılıklı diplomatların tayin edilmesiyle Petersburg ile doğrudan ikili ilişkilerin kurulması, Dedeağaç, Manastır, Selanik gibi şehirlerde Bulgar tüccar vekâletlerinin açılması bu konudaki önemli örneklerdi. Bununla birlikte Rusya'nın etkisi neticesinde Atina, Çetine ve Belgrad ile mesafeli sürdürülen münasebetler de belirli bir düzeye çıkarılmıştı.

Ferdinand'ın prens olarak resmen tasdiki, aynı zamanda onu Bulgaristan'daki tek güç hâline getirmişti. Zira prens, seçildiği andan itibaren yönetim konusunda önce Stefan Stambolov ve ardından Konstantin Stoilov'un yardımına ve desteğine ihtiyaç duymuştu. Fakat Ferdinand'ın uluslararası bir meşruluk kazanması ve iktidarı güçlü bir şekilde elinde hissetmeye başlaması, alacağı kararlarda herhangi bir başmüdüre veya müdüre duyacağı gereksinimi azaltmıştı. Bunu, dönemin tanıklarının anılarında açıkça görmek ve okumak mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi (Tsentrallen Dirjaven Arhiv - TsDA)*

1.2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

2. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

Dnevnik (Stenografiçeski) na VIII'to Obiknovenno Narodno Sıbranie (Pırva Redovna Sessiya), V Zasedanie, Ponedyalnik, 24 Oktomvri, 1894 godina.

* Arşiv künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

* Arşiv künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Dnevnik (Stenografiçeski) na VIII'to Obiknovenno Narodno Sıbranie (Vtora Redovna Sessiya), LIII Zasedanie, Vtornik, 23 Yanuari, 1896 godina.

GEŞOV, İvan Evstratiev, *Liçna Korespondentsiya*, Sıstaviteli: Radoslav Popov, Vasilka Tankova, Akademiçno İzdatelstvo Marin Drinov, Sofya 1994.

3. Süreli Yayınlar*

İkdam, Mir, Novini, Sabah, Svoboda, Tercüman-ı Hakikat.

4. Anılar / Hatıratlar / Günlükler

Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik*, Tekst, Komentar i Belejki: Hristo Temelski, Sofya 1992.

Dnevnik İmperatora Nikolaya II (1894-1918), Tom I, 1894-1904, ROSSPEN, Moskva 2011.

Dr. Konstantin Stoilov, Spomeni na Sıvremennitsi, Sıstaviteli: İva Burilkova, Tsoço Bilyarski, Narodna Sıbranie na Republika Bılgariya, Sofya 2001.

NAÇOVİÇ, Grigor, *İz Dnevniçsite*, Sıstaviteli: Andrey Pantev, Nikolay İgov, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1999.

Salih Münir Paşa [Çorlu], *Geçmiş Zamanlar, II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hâtıraları*, (haz.) Ali Birinci ve Selma Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

STOİLOV, Dr. Konstantin, *Dnevnik*, Çast II, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1996.

VELÇEV, V. T., *Stranitsi ot Novata ni Politiçeska İstoriya, Pomirenieto s Rusiya, Priznavane i Zakrepvane na Ferdinand, Naçalo na Liçniya Rejim*, Sofya 1924.

* Gazete künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

5. Araştırma ve İncelemeler

AKATA, Gülin, *1886 Yılı'nın 9/21 Ağustos'unda Devlet Darbesi ve Bulgar Krizi (1886-1887)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Myumyun Yasharov Isov, Edirne 2021.

AYDIN, Mahir, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler*, Cilt 17, Sayı 21, Ocak 1996, s. 71-120.

_____, "Tophane Konferansı: Doğu Rumeli'ye Veda", *Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 53, 2011, ss. 115-174.

DAMYANOV, Simeon, *Bulgariya vıv Frenskata Politika 1878-1918*, Dırjavno İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya 1985.

DEMİREL, Fatmagül, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *İstanbul, İmparatorluk Başkentinden Megakente*, (ed.) Yavuz Köse, (çev.) Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, ss. 176-200.

_____, "Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul'daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi", *Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 71, 2020, ss. 407-428.

HASANOĞLU, Ergün, "Bir Antlaşmanın Bağlayıcılığının Test Edilmesi: Prens Aleksandır Batenberg'in Bulgar Nişanı Vermesi", *Balkan Tarihi Araştırmaları II*, (ed.) Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2022, ss. 225-246.

_____, *Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prensiği – Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Edirne 2023.

HIZLI, Kasım, *Sultanın Sefiri Salih Münir Paşa, II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasi*, Timaş Akademi, İstanbul 2022.

İstoriya na Bilgariya, Tom 7, Vizstanovyavane i Utvirjdavane na Bilgarskata Dirjava, Natsionalno-Osvoboditelni Borbi 1878-1903, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1991.

NAMAZOVA, Alla, “Dinastiyata na Koburgite v Bilgariya”, *Epoхи*, Tom 4, Broy 2, 1996, ss. 39-45.

PENEVA, Marieta Yosifova, “Teodor Teodorov Kato Predsedatel na VIII ONC (1894-1896 g.)”, *Epoхи*, Tom 21, Broy 1, 2013, ss. 84-103.

POPOV, Radoslav, *Balkanskata Politika na Bilgariya 1894-1898*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1984.

POPOV, Radoslav, *Bilgariya i Rusiya (1894-1899): Politiceski Otnosheniya*, İzdatelstvo na Otechestveniya Front, Sofya 1985.

RADEV, Simeon, *Stroitelite na Sivremenna Bilgariya*, Tom 2, Bilgarski Pisatel, Sofya 1990.

REKUN, Mikhail S., *The Downfall of Russo-Bulgarian Relations, 1878-1886 From San Stefano to The Kaulbars Mission*, Master of Arts in History, Advisor: Professor Howard Malchow, Tufts University, May 2011.

STATELOVA, Elena, GRINÇAROV, Stoyço, *İstoriya na Nova Bilgariya 1878-1944*, Tom III, Anubis, Sofya 1999.

STATELOVA, Elena, TANKOVA, Vasilka, *Konstantin Stoilov v Politiceskiya Jivot na Bilgariya*, İzdatelska Kışta “Anubis”, Sofya 2001.

TAŞEV, Taşo V., *Ministrice na Bilgariya 1879-1999*, Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 1999.

TERZİ, Arzu, “Bulgar Prenslerine Uygulanan Osmanlı Devlet Protokolü: Prens Aleksander V. Battenberg Örneği”, *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2018, ss. 97-110.

VLAHOV, Tuşe, *Kriza v Bilgaro-Turskite Otnosheniya 1895-1908*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1977.

BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)

YOLCU, Cengiz, “Bulgar Çarı Çarlar Kenti’nde”, *Osmanlı İstanbulu III, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, (ed.) Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, ss. 243-288.

YONOV, Yaroslav, “Kıım Harakteristikata na “Narodnyaşkoto” Upravlenie (1894-1899)”, *İstoriçeski Pregled*, Tom 51, Broy 2, 1951, ss. 123-142.

ERGÜN HASANOĞLU

EKLER

EK 1. Vaftiz Töreni Sonrası Kilise Önü

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, NEKYA90792/22, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90792---0021.jpg>, (13.07.2023).

EK 2. Boris'in Vaftiz Töreni İçin Yapılan Resmî Geçit

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, NEKYA90792/23, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90792---0023.jpg>, (13.07.2023).

BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)

EK 3. Prens Ferdinand'ın Kendisi İçin Tahsis Edilen Kuruçesme'deki
İkametgâhında Çekilen Hatıra Fotoğrafi

Kaynak: *Svetlina*, May 1896, Godina VI, Kn. V, s. 69.

EK 4. Prens Ferdinand Adına Tahsis Edilen Sultaniye Vapurunda Çekilen
Hatıra Fotoğrafi

Kaynak: TsDA, f. 3k, op. 7, a.e. 484, l. 1.

**THE DESTRUCTION OF CRETE
(TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508**

Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU*

ABSTRACT

The *Destruction of Crete (Tis Kritis o chalasmos)* is a poem of 282 verses. Its subject is the major earthquake of 29 May 1508, and it seems that the poem was written in the same year. Half of it is an account of the disaster in Candia, together with people’s reactions to it, and a description of a storm on 5 June. In the second part the author ascribes the disaster to the sinfulness of people and he exhorts them to ask God for forgiveness and to pray for the victims. The name *Crete* in the poem mostly refers to its capital city rather than the entire island. *The Destruction of Crete* is one of the most important historical sources of this earthquake, as Manolis Sklavos was an eyewitness of the disaster. Another significant source of information about the 1508 earthquake in Crete is the letter of Girolamo Donato, the Venetian Duke of Crete, dated July 15, 1508.

Keywords: Manolis Sklavos, Crete, Modern Greek Literature, Poem, Earthquake.

* Assist. Prof. Dr., Trakya University, Faculty of Letters, Department of Balkan Languages and Literatures, Modern Greek Language and Literature, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0002-0838-2272, E-mail: ferhankirlidokme@trakya.edu.tr

**GİRİT'İN YIKILIŞI (TİS KRİTİS O CHALASMOS):
1508 YILINDA GİRİT'TE MEYDANA GELEN DEPREM
HAKKINDA BİR ŞİİR**

ÖZ

Girit'in Yıkılışı (Tis Kritis o chalamos) 282 dizeden oluşan bir şiidir. Konusu 29 Mayıs 1508 Girit'te meydana gelen büyük depremdir ve depremin gerçekleştiği yıl kaleme alındığı değerlendirilir. Şiir iki bölümden oluşur. İlk bölümde Kandiye'de yaşanan felaket, kent halkının tepkileri ve 5 Haziran'da görülen fırtına anlatılır. Şiirin ikinci bölümünde ise depremin nedenlerine değinilir. Sklavos, depremin insanların günahları nedeniyle meydana gelen ilahî bir ceza olduğunu vurgular ve bu yüzden onları dua ve tövbe etmeye davet eder. Şiirde yer alan "Girit" adıyla, Sklavos'un adanın geneline değil, sadece Kandiye şehrine atıfta bulunduğu düşünülmektedir. *Girit'in Yıkılışı*, Manolis Sklavos'un felaketin görgü tanığı olması nedeniyle bu deprem hakkında bilgi aktaran en önemli tarihi kaynaklarından biridir. Girit'teki 1508 depremi hakkında bilgi veren bir diğer önemli kaynak ise adanın Venedikli Dükü Girolamo Donato'nun 15 Temmuz 1508 tarihli mektubudur.

Anahtar Kelimeler: Manolis Sklavos, Girit, Çağdaş Yunan Edebiyatı, Şiir, Deprem.

Introduction

Candia -present day Irakleio- was the capital of the *Regno di Candia* (*Kingdom or Realm of Crete*) during the period of Venetian rule (1211-1645/1669).¹ Immediately after its conquest the city's urban space was designed to resemble that of Venice. The *Piazza dei Signori* (the central square of the city) functioning as Candia's center of civil and ecclesiastical authority was organised according to the archetype of the *Piazza di San Marco*. It was the place where the palaces of the *Duca di Candia* and other high officials, a *loggia* (the nobles' meeting place) and the church of St. Marco were located. Adjacent to the square was the large government granary, while the harbour housed a naval arsenal. An isolation hospital was also sited at an appropriate distance.² The Catholic canon Pietro Casola, who

¹ During different periods of time Irakleio was known by several names in Greek: *Kastro*, *Megalo Kastro* and *Chandaks*, while in Italian the city was called *Candia*. I am using Candia as the poem refers to a historical moment when the city was ruled by Venetians.

² Chryssa Maltezou, "The Historical and Social Context", *Literature and Society in Renaissance Crete*, (ed.) David Holton, Cambridge University Press, Cambridge 1991, p. 35-36; Maria Georgopoulou, *Venice's Mediterranean Colonies, Architecture and Urbanism*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, p. 82-84 and p. 91-94.

THE DESTRUCTION OF CRETE (TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508

passed through Candia during his journey to the Holy Land in 1494 described it as “a large and well-built city”.³ In the early 16th century Candia had a rich economic life, with its harbour integrated at eastern Mediterranean trade route and cosmopolitan centre that had developed its own urban culture.⁴

On the night of May 29 to 30, 1508, a serious earthquake hit Crete. Candia was seriously affected like the cities of Sitia and Ierapetra, in the east central part of the island.⁵ A number of people lost their lives⁶ and others were injured. The earthquake also caused significant material damage. According to the testimony of the French pilgrim Jacques Le Saige in 1518 the destruction caused by the earthquake in the city was still visible.⁷

The magnitude of the earthquake⁸ was so great that it left a considerable impact in the minds of its witnesses: Manolis Sklavos, a poet from Crete and resident of Candia, composed a poem entitled *The Destruction of Crete (Της Κρήτης ο χαλασμός)*⁹ and Girolamo Donato, the Venetian Duke of Crete at that time, wrote a private letter to his friend Pietro Contarini where he described the widespread destruction and the panic that gripped the city (July 15, 1508).¹⁰ This paper focuses on Manolis Sklavos’ poem and

³ Kyriakos Simopoulos, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Τόμος Α2: 333 μ.Χ.-1500, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 2003, p. 341.

⁴ For social and cultural life in Candia see: Stylianos Alexiou, “Το Κάστρο της Κρήτης και η ζωή του στον 16^ο και 17^ο αιώνα”, *Κρητικά Χρονικά*, Volume 19, 1965, p. 146-178 and Stefanos Kaklamanis, “Η χαρτογράφηση του τόπου και των συνειδήσεως στην Κρήτη κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας”, *Candia / Creta / Κρήτη, Ο Χώρος και ο Χρόνος 16^{ος}-18^{ος} αιώνες*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005, p. 11-69.

⁵ Gerassimos A. Papadopoulos, *A Seismic History of Crete, The Hellenic Arc and Trench*, Ocelotos Publications, Athens 2011, p. 138.

⁶ Papadopoulos, *ibid.* p. 141 and Nicolas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and the Middle East, A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, p. 417.

⁷ Kyriakos Simopoulos, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Τόμος Α2: 1500-1700, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 2003, p. 363.

⁸ 6.5 in Richter scale with maximum intensity in Irakleion IX-X=destructive-very destructive. Papadopoulos, *op.cit.* p. 140 and p. 396.

⁹ Manolis Sklavos, *Της Κρήτης ο χαλασμός (Η συμφορά της Κρήτης)*, (επιμ.) Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, *Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] (Παλαιότερα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 7)*, Θεσσαλονίκη 2014. For earlier publications see Sklavos, *ibid.*, p. 24.

¹⁰ The Greek translation of the Duke’s letter by Ioannis Kakridis is in: Maksimos I. Maravelakis, “Συμβολή εις την γνώσιν του ιστορικού των σεισμών της Ελλάδας και των γειτονικών αυτής χωρών: εκ των ενθυμήσεων”, *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής των Φυσικών και Μαθηματικών Επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Volume 5, 1939, p. 131-137. The

briefly on Girolamo Donato's letter, both of which are eyewitness accounts of the earthquake.¹¹

1. *The Destruction of Crete (Της Κρήτης ο χαλασμός)*

The poem was written a few months after the earthquake¹² and its only copy is preserved in *Codex Vindobensis Theologicus Graecus 244*, in 245^v-252^v. It is not autograph and it was copied by *Scribe (E)*. The watermarks at “j” and “k” in the quires may be dated c. 1522-1525. The condition of the quires suggests that it has been read or copied many times.¹³ The original title of the poems is in the two lines after the colophon: “Glory to God whom we praise in the Holy Trinity. / End (of the poem) *The Destruction of Crete*, and end again.”¹⁴

The Destruction of Crete (Της Κρήτης ο χαλασμός) is a lament for Candia¹⁵ as the name Crete in the poem mostly refers to its capital city rather than the entire island.¹⁶ The poem is divided into two parts.¹⁷ The first part describes the disaster that occurred in the city, including the people's reactions and a subsequent storm while the second is an exhortation to the people to live according to God's will. The poem concludes with a colophon where the poet pens his full name and the number of verses he wrote:

Greek text has been revised and republished by Tasoula Markomihelaki in Sklavos, *op.cit.*, p. 104-113. For a partial English translation of the letter see Ambraseys, *op.cit.*, p. 417. In this paper I use both Greek translations.

¹¹ For other sources see Sklavos, *op.cit.*, p. 14-15 and p. 113-127.

¹² Sklavos, *ibid.*, p. 19-21.

¹³ Peter Vejleskov, “Codex Vindobensis Theologicus Graecus 244”, *Copyists, Collectors and Editors, Manuscripts and Editions of Late Byzantine and Early Modern Greek Literature*, (eds.) David Holton, Tina Lendari, Ulrich Moening and Peter Vejleskov, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009, p. 193-194. The poem was unpublished until 1874. Sklavos, *op.cit.*, p. 24.

¹⁴ Sklavos, *ibid.*, vv. 283-284: “Δόξα Θεῷ τῷ ἐν Τριάδι ὑμνουμένῳ. / Τέλος Της Κρήτης ο χαλασμός, καὶ πάλι τέλος”. See also Sklavos, *ibid.*, p. 16.

¹⁵ Laments as a genre have a long tradition in Greek literature. For Sklavos poem as a lament see: Margaret Alexiou, *The Ritual Lament in Greek Tradition, Second Edition*, (rev.) Dimitrios Yatromanolakis and Panagiotis Roilos, Rowman and Littlefield Publishers, USA 2002, p. 90, Hans Georg Beck, *Ιστορία της Βυζαντινής Δημόδοις Λογοτεχνίας, μετάφραση Νίκη Eideneier*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2007, p. 264 and Tasoula M. Markomihelaki, *Εδώ, εις το Κάστρο της Κρήτης... Ένας λογοτεχνικός χάρτης του βενετσιάνικου Χάνδακα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2015, p. 234-237.

¹⁶ Sklavos, *op.cit.*, p. 52-53 and Markomihelaki, *Εδώ, εις το Κάστρο της Κρήτης...* p. 32.

¹⁷ Arnold van Gemert, “Literary Antecedents”, *Literature and Society in Renaissance Crete*, (ed.) David Holton, Cambridge University Press, Cambridge 1991, p. 70.

THE DESTRUCTION OF CRETE (TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508

“It reaches a hundred and fifty, full of bitter couplets,
the speech about Crete; sad couplets.
I, Manolis Sklavos, with care and great effort
I composed these couplets as a lament for the people.
So far, one and a half hundred is completed
these couplets that I prepared by God’s enlightenment.”¹⁸

2. Sklavos’ appeal to divine person for inspiration

The poem begins with an invocation to God, in the way that one would begin a prayer. Sklavos expresses the desire for all people to recognise and accept their inevitable fate, which is death.¹⁹ He acknowledges that God created everything, including mankind, from water and earth²⁰ and appeals for inspiration:

“So send me the enlightenment of the Holy Spirit,
to narrate the disaster that befell Crete,
that we have never seen in our yeas.”²¹

Ancient Greek poets, such as Homeros and Hesiodos, sought inspiration from the Muses. In later centuries, Byzantine hymnographers continued this tradition by invoking holy figures of the Christian faith to gain

¹⁸ Sklavos, *op.cit.*, vv. 277-282: “Πενήντα σόνουν κι εκατό δίστιχα πρικαμένα, / της Κρήτης η αθιβολή, τα παραπονεμένα. / Μανόλης Σκλάβος με σπουδή και με μέγαν κόπον / τούτα τα δίστιχα άβγαλα δια θρήνον των ανθρώπων. / Ως επεδά τελειώνονται μισό και κιντινάρι / τα βέρσα τούτα πόκαμα με του θεού την χάριν. Sklavos underlines twice that he wrote 150 couplets or 300 verses while the only surviving copy of the poem contains 282 verses and +2 lines after the colophon. For more information on the extant of the poem see: Sklavos, *ibid.*, p. 18-19.

¹⁹ Sklavos, *ibid.*, vv. 1-2: “Supreme one, great king, with countless miracles, / would that man had in mind the natural and common fate! / Ύψιστε, μέγα βασιλεύ, άμετρε των θαυμάτων, / το φυσικόν και το κοινόν άνθρωπος να θυμάτων!”.

²⁰ Sklavos, *ibid.*, vv. 3-5: “My Creator and maker of all things, / that is heaven and earth, sea and waves, / as thy hand hath formed me of water and earth / Πλάστη μου και δημιουργέ των πάντων των πραγμάτων, / του ουρανού γαρ και της γης, θαλάσσου και κυμάτων, / σαν η η χέρα σου μ’ έπλασεν εξ ύδωρ και χωμάτου”. In these verses there is a reference to Genesis 2: 6-7. See Sklavos, *ibid.*, p. 37.

²¹ Sklavos, *ibid.*, vv. 6-8: “και μετά μένα νόηση πέψε Αγίου Πνευμάτου, / να δηγηθώ τη συμφορά της Κρήτης την μεγάλη, / τους χρόνους πόβρισκόμεθα ποτέ δεν είδαμ’ άλλη”.

enlightenment like Sklavos.²² It is worth mentioning here the case of another Cretan poet, Marinos Falieros, who rejects the Muses of the ancient Greek poets and replaces them with the Holy Trinity:

“All good teaching and the beginning of good things
is given by the Father, the Son and the Holy Spirit.
So I don’t mention the Muses of the Greeks
to this Holy Trinity I address my prayer
for enlightenment in mind and pen.”²³

3. The date and time of the earthquake

Sklavos records the exact date, day and time of the earthquake: it was “in the year 1508 on the twenty-ninth to thirtieth of May, Monday evening, two hours after sunset”²⁴ that “God sent the earthquake” which “brought fear to the people.”²⁵ Donato provides the same information: “On the 29th of May, around two hours after the sunset, Crete was shaken by a very strong and terrible earthquake.”²⁶ Papadopoulos estimates that the current time was around 23:00 hours.²⁷

4. The cause of the earthquake

In the verses 17-18 of the poem we read: “[God] shook the earth very hard in order to change the behaviour / and the many sins that people were committing”.²⁸ Sklavos believes that the earthquake was a divine retribution

²² Nikolaos Tomadakes, “Βυζαντινών επικλήσεις εις Μούσας και αγίους”, *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Volume 8, 1957-1958, p. 162-166.

²³ Marinos Falieros, *Λόγοι διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν*, (επιμ.) Arnold van Gemert and Win Bakker, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] (Παλαιότερα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 6), Θεσσαλονίκη 2014, νν. 1-5 and Sklavos, *op.cit.*, p. 38.

²⁴ Sklavos, *ibid.*, νν. 8-12: “έτει εκ της σαρκώσεως του Χριστού του ευεργέτη / χίλια πεντακόσια τρέχοντας οκτώ έτι / Μηνός Μαΐου εικοσιεννέα και τρέχοντας οι τράντα, / μέρα Δευτέρα τον αργά ... / Εις ώρες δύο της νυκτός, ...” Then he provides details about the celestial cycles at that time, mentioning the solar and lunar cycles. Besides he that it was on the first day of the new moon. Sklavos, *ibid.*, νν. 13-15.

²⁵ Sklavos, *ibid.*, v. 16: “όντεν ο Θεός με τον σεισμόν μάς έστειλεν τον τρόμον”.

²⁶ Maravelakis, *op.cit.*, p. 131 and Sklavos, *op.cit.*, p. 105.

²⁷ Papadopoulos, *op.cit.*, p. 146.

²⁸ Sklavos, *op.cit.*, νν. 17-18: “Με κλόνον έσεισε την γην, ν’αλλάξουσιν οι τρόποι / και τα πολλά ανομήματα τά κάμνουν οι άνθρωποι”.

THE DESTRUCTION OF CRETE (TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508

caused by sins of the inhabitants of Candia. Sklavos' interpretation for the earthquake²⁹ is a common *topos* in many chronicles, narratives, and descriptions of natural disasters, diseases³⁰ or fall of cities.³¹

In the vv. 143-168 of the poem Sklavos emphasises the need to give up immoral acts such as *sodomy* and *blasphemy*. He also mentions that *usury* must be avoided. The author relates these actions citing the destruction of Sodom as an example. He suggests that if people do not repent, God will destroy them and their bodies will be cut off by a "Turkish sword",³² making them captives due to their sins. Sklavos concludes by urging people to seek forgiveness and salvation through repentance, quoting the teachings of Christ on peace and kindness towards one another.³³

Donato writes: "It is true that these great phenomena of nature cannot occur without natural causes."³⁴ However, we must believe that they are signs of divine judgment".³⁵ While in the opening lines of his letter, he states that his intention is to share his own and people's experience about the earthquake and to emphasise the importance of living according to God's will and fearing God.³⁶

²⁹ For earthquakes in late Byzantine period see Florentia Evaggelatos-Notara, "Σεισμοί στο Βυζάντιο από τον 13^ο μέχρι και τον 15^ο αιώνα, Ιστορική εξέταση", *Περιοδικό «Παρουσία»-Παράρτημα* Αρ. 24, Αθήνα 1993, and especially p. 112-130 for the interpretation of the earthquakes by the Byzantines.

³⁰ Sklavos, *ibid.*, vv. 147-148 describes sins as the cause of diseases. Also for Manolis Limenitis sins are the cause of the plague in Rhodes in 1498. For Limenitis the poem see: Emmanouel/Manolis Limenitis, *Το Θανατικόν της Ρόδου*, (επιμ.) Günter Steffen Henreich, *Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] (Παλαιότερα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 8)*, Θεσσαλονίκη 2015.

³¹ Timely closer to Sklavos poem is the *Laments for Athens* where its anonymous poet attributes the fall of the city to the Ottomans in 1456 to the sins of its people. See: Gonda van Steen, "Sin and the City, A Mid-Fifteenth-Century Lament for the Fall of Athens to the 'Persians'", *Re-imagining the Past: Antiquity and Modern Greek Culture*, (Ed.) Dimitris Tziouvas, Oxford University Press, Oxford 2014, p. 229-251.

³² "Turkish sword / τούρκικο σπαθί" in v. 145 is a common expression in the laments but here is also a direct reference to the Turkish threat and the fall of the Constantinople to the Ottoman Turks since the earthquake occurred on 29 May, 75 years after its fall. The fall of the Byzantine capital had a great impact on the collective memory of all the people living in that era. See Aphrodite Papayianni, "He Polis healo: The Fall of Constantinople in 1453 in Post-Byzantine Popular Literature", *Al-Masdaq*, Volume 22, Number 1, 2010, p. 27-44.

³³ Sklavos, *op.cit.*, vv. 143-168.

³⁴ Maravelakis, *op.cit.*, p. 134 and Sklavos, *op.cit.*, p. 109.

³⁵ Maravelakis, *ibid.*, p. 134 and Sklavos, *ibid.*, p. 109.

³⁶ Maravelakis, *ibid.*, p. 131 and Sklavos, *ibid.*, p.105.

Sklavos rejects the natural causes of the earthquake expresses surprise and disagreement at the belief that the earth is shaken by wind and weather changes, linking it to the views of Aristotle. He considers this belief to be blasphemous, as he believes that God is the one who causes the earth to tremble. The author refers to Psalms and quotes Ioannes Damascenos to support his argument that God is the ultimate ruler of the earth and its movements. He shares the example of how God willed to sink Crete but changed his mind to prevent its destruction. Sklavos' heart is shaken by the threat of an earthquake, but he says that he found solace in the belief that God has shaken the earth and restored its stability, relieving the fear of an earthquake in the future.³⁷

5. The first reactions of the people

Sklavos gives a brief but vivid picture of the moment of the earthquake. He recalls the first desperate reaction of the inhabitants of the city at that particular moment of the earthquake. He says that the people were yelling: "Lord have mercy".³⁸ Then he describes how buildings, including stately homes, dwellers of judges, houses of poor people, and church steeples, are thrown down, affecting both the rich and the poor. Villages, fortresses, and solid towers also crumble, resulting in the deaths of honourable and respected individuals.³⁹ The poet acknowledges the difficulty of reckoning the loss of human life, expressing uncertainty about the number of poor people who perished.⁴⁰

Girolamo Donato describes the conditions in a similar way. The account is more detailed and refers to his actions during the earthquake. Before the earthquake, in Donato's words, the air and sea were calm, with clear sky and a pale sun covered in dust. However, as the earthquake approached, there were ominous sounds of roaring and rumbling.⁴¹ The houses started shaking violently, akin to ships in turbulent seas. The intensity

³⁷ Sklavos, *op.cit.*, vv. 207-230.

³⁸ Sklavos, *ibid.*, v. 20: "και από φόβο ο λαός το «Κύριε ελέησον» κράζει".

³⁹ Sklavos, *ibid.*, vv. 21-24: "Και ρίκει σπίτια αρχοντικά, παλάτια των κριτάδων, / εκκλησιών καμπαναριά και άλλα πτωχών τινάδων. Χωριά, καστέλια εχάλασαν, πύργοι μεστοί εράγισαν, / πόσα κορμιά τιμητικά που κακοθανάτισαν!".

⁴⁰ Sklavos, *ibid.*, vv. 25-26: "Φτωχολογιά που χάθηκε ψήφον ουδέν ηξέρω, / πόσοι να καταλύθησαν και να σας τ' αναφέρω".

⁴¹ Sklavos, *ibid.*, v. 19: "[God] sends an earthquake with a rumble and the world goes dark / Πέμπει σεισμόν με την βοή, ο κόσμος σκοτεινιάζει".

THE DESTRUCTION OF CRETE (TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508

of the shaking caused the houses to not only lean but also appear to jump. Following the shaking, there was a tremendous crash, so loud and devastating that it seemed impossible to comprehend. Dust became thick in the air, making it difficult to breathe. People did not initially identify the event as an earthquake, instead believing it to be the *end of days* as predicted by God.⁴²

At that moment the Duke was in his bedroom in Ducal Palace,⁴³ just before going to sleep, when he suddenly felt the ground shaking violently. The beams in the room were also shaking, and pieces of plaster started falling from the walls. He quickly got up, put on his clothes, and his wife and other family members joined him. In a nearby bedroom, a large part of the wall collapsed. Donato, picked up his youngest child, John Francis, and the whole family rushed outside to the courtyard. They were amazed as they witnessed the earthquake, which eventually stopped after a short duration, about the time it takes to say the “Pater Noster” prayer.⁴⁴

They quickly left and headed to the central courtyard of the Palace, where they found that the auditorium had already collapsed from the north side. The stairs were covered with debris and broken materials. Due to the possibility of collapse of the high buildings surrounding the Palace, the Duke and his family did not feel safe there. They eventually found shelter in a wooden shack in the market place, close to the Palace. Donato writes that he stayed awake throughout the night, observing the chaotic scenes unfolding before him: people of all ages and genders were rushing out of the city through the gate in the square, creating a chaotic scene as if they were being pursued by an enemy.⁴⁵

⁴² Maravelakis, *op.cit.*, p. 132 and Sklavos, *op.cit.*, p. 106. Sklavos also underlines this belief. See: Sklavos, *ibid.*, v. 38: “We’ve made up our minds that [God] is going to sink us / *επήραμεν απόφαση πως θε να μας βουλήσει*” in vv. 41-42: *έτσι ο λαός εφώναζε πως μας καταποντίζει / και μ’αγανάκτησην πολλό ο Θεός μαςε βυθίζει* / And so the people cried out, [saying that God] is oppressing us / and with great wrath God is sinking us” and in v 122: “And all the people were saying: “the Second Coming” [has reached] / και όλος ο κόσμος έλεγεν: “Η Παρουσία Δευτέρα”.

⁴³ The Ducal Palace was on the west side of the *Piazza dei Signori* functioning as the residence and the administrative seat of the Realm of Crete. It was a large complex, which occupied the whole block, with buildings around a central courtyard. It was first mentioned in a document of 1269. Stylianos Alexiou, “Το Δουκικόν ανάκτορον του Χάνδακος”, *Κρητικά Χρονικά*, Volume 14, 1960, pp. 102-108.

⁴⁴ Maravelakis, *op.cit.*, p. 132 and Sklavos, *op.cit.*, p. 106.

⁴⁵ Maravelakis, *ibid.*, p. 132 and Sklavos, *ibid.*, p. 107.

In the morning, Donato went back to the Palace courtyard to rest and sleep after the tiring and dusty night. But three hours after the sunrise,⁴⁶ an aftershock occurred, causing fear and terror to intensify among everyone. The Duke's wife and family pleaded with him to leave the city as no place seemed safe due to the density of the houses. Many others, including nobles and citizens, also tried to convince him to leave. Ultimately, in order to ensure the safety of his family who refused to leave without him, Donato decided to leave the city and settle his family near the town in the enclosure of St. Demetrios. After settling his family, he returned to the market place and made his bed in a wooden shack where he has been sleeping with the night watchmen ever since.⁴⁷

The vv. 27-32 of the poem are a vivid eyewitness account of human loss: Sklavos describes seeing mothers crushed with their children, men of high social status dying in horrible ways, and noblewomen and girls in despair.⁴⁸ Donato's notes on these moments are very similar:

"They informed us that some people were crushed by the rubble and others were pulled out half-dead. They particularly mentioned that many women and children were buried. There was a constant and sorrowful chorus of heartbroken voices. Whenever a corpse was recovered from the debris, they buried it with tears, without any other procession."⁴⁹

Sklavos states that darkness and chaos increased fear, causing people to mourn and flee without seeking their belongings.⁵⁰ The poet highlights the collective grief and lamentation, as people of all social backgrounds weep, "pull their beards and hair",⁵¹ and exclaim their sorrow.⁵²

⁴⁶ About 9 a.m. May 30. Papadopoulos, *op.cit.*, p. 146.

⁴⁷ Maravelakis, *op.cit.*, p. 133-134 and Sklavos, *op.cit.*, p. 108.

⁴⁸ Sklavos, *op.cit.*, vv. 27-32: "Είδα μανάδες και παιδιά να βρουν πλακωμένα, / αντρόγυνα πολύτιμα καθοθαντισμένα, / άρχοντες πολύτιμους, παιδιά κανακεμένα, / αρχόντισσες να δέρνονται, κοράσια αναπλεγμένα / και μια να λέγει: "Αφέντη μου, και πού'σαι εδώ, πατέρα;" / και άλλη να λέει: "Μανίτσα μου, κερά μου και μητέρα!"

⁴⁹ Maravelakis, *op.cit.*, p. 133 and Sklavos, *op.cit.*, p.107.

⁵⁰ Sklavos, *op.cit.*, vv. 33-34: "Και από τον τόσο σκοτασμόν επήραν φόβον μέγαν / δεν εγύρευαν πράγματα, μόν' οδυρόμν, κι εφεύγαν". See also Donato's letter above on the fear and flight of the people.

⁵¹ An expression of grief.

⁵² Sklavos, *op.cit.*, vv. 35-36: "άρχοντες, πλούσιοι και πτωχοί, όλοι μαζί εκλαίγαν / κι εσύρναν γένια και μαλλιά και "οϊμέ" ελέγαν".

THE DESTRUCTION OF CRETE (TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508

6. The destruction of churches and *Ruga Magistra*

In the subsequent lines of the poem Sklavos describes the devastating impact of the earthquake on churches. He writes that not a single church was left standing without damage, leading people to believe that God was punishing them.⁵³ Two particular churches, St. Francis⁵⁴ and St. Demetrios,⁵⁵ were underlined as being destroyed.⁵⁶ The earthquake also caused tombs to crack open and coffins to be exposed, resulting in a horrifying scene where the remains of the dead were thrown out in fear.⁵⁷

The destruction extended to the *Ruga Magistra*,⁵⁸ the main street of the city which was completely destroyed, resulting in the deaths of many people, regardless of their social status. The poet compares the destruction to lightning striking and burning the road, eliciting a sense of mourning and sadness for the losses suffered.⁵⁹

7. The damages and human losses at the Jewish quarter

In vv. 59-64, Sklavos accounts in detail the damages at the Jewish quarter and feels deep grief for Jewish victims of the earthquake.

“The Jewish quarter, which had a lot of commercial traffic, was also destroyed.

With all kinds of goods and many silks
in truth, many were killed there too,
so that the pain burned our city and the Jews.
What a man would see such great mourning

⁵³ Sklavos, *ibid.*, vv. 37-42.

⁵⁴ The Franciscan monastery of St. Francis in Candia was situated at the southeast corner of Candia, on the highest hill in the city, thus being immediately visible to anyone approaching from sea or land. The large church was already standing in 1242 and was possibly constructed on a lot that was given to the Franciscans by the state.

⁵⁵ Donato settle his family in the enclosure of this church. For more details see: Joke Aalberts, “Μανόλης Σκλάβος και ο σεισμός του 1508”, *Κρητικά Χρονικά*, Volume 28-29, 1988-89, p. 343-347.

⁵⁶ Sklavos, *ibid.*, vv. 43-50.

⁵⁷ Sklavos, *ibid.*, vv. 51-52.

⁵⁸ *Ruga Magistra* was called the main street crossing the city from north to south, connecting the port to the southern city gate. Along of the *Ruga Maistra* towards the port were situated the two or three stormansions of the noblemen, the wealthy citizens and the dignitaries.

⁵⁹ Sklavos, *op.cit.*, vv. 53-58.

and would he not be greatly grieved, even if these people are from different races?"⁶⁰

The Jewish quarter (*Judaica*) in Candia occupied the northwestern part of the city, a neighborhood vulnerable to attacks from sea and land and located near the tanneries, which were a source of undesirable odor and waste. Strong evidence suggests that a Jewish quarter existed already in Byzantine Chandaks and that the Venetians did not change it considerably until the end of the thirteenth century. It was almost completely surrounded by city walls. In 1496 the *Council of Forty* in Venice decreed against the property rights of the Jews even inside the quarter. One of the immediate effects of the enclosed nature of the space was the density of the population therein. Not only were the rents in the *Judaica* almost as high as those for the houses in the *Ruga Magistra*, but the houses rose higher and higher to comprise three or four stories.⁶¹

8. The misfortune of the archonts

Sklavos focuses solely on the Cretan noble families and highlights the misfortune suffered by two of them. The surroundings are described as silent and desolate, with all doors locked. The archonts, who had abandoned their mansions, were gathered outside the city walls in the dry stones and dirt.⁶²

In the form of dialogues they archonts express sadness and sympathy towards each other: one archont mourns the loss of his beloved son, while another reveals the injury inflicted upon a noblewoman and her husband. Another archon reveals the devastating loss of his entire family, while another shares the story of his child being crushed by stones.⁶³

⁶⁰ Sklavos, *ibid.*, vv. 59-64: "Η Οβριακή εχαλάστηκε, με την μεγάλη πράξη, / με πάσα είδη πραγματειάς και το πολύ μετάξι / μά την αλήθεια, εγίνηκε κι εκεί μεγάλος φόνος, / οπόκαψε την χώραν μας και των εβραίων ο πόνος. / Τίς άνθρωπος να'χεν ιδεί τον θρηνηισμόν τον τόσον, / καλά και αν είναι άλλης φυλής, να μην θλειβεί καμπόσον;"

⁶¹ Joshua Starr, "Jewish Life in Crete Under the Rule of Venice", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, Volume 12, 1942, p. 59-114 and Georgopoulou, *op.cit.*, p.192-198.

⁶² Sklavos, *op.cit.*, vv. 65-68.

⁶³ Sklavos, *ibid.*, vv. 69-80.

THE DESTRUCTION OF CRETE (TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508

Sklavos further emphasises the profound sadness caused by the destruction of the Grioni⁶⁴ family's house, which resulted in the loss of nine lives, including a mother and her three daughters. The narrator promises to always remember and retell this tragic tale. Then he mentions Lord Macarella⁶⁵ and his wife who were dragged out of the rubble in disfigured and unrecognisable shape and says that all the people mourned for this couple.⁶⁶

9. The Duke and the other Venetian officials⁶⁷

During that time, Girolamo Donato served as the duke. He was highly regarded as a teacher and orator. He was also known for his compassionate actions, as he rushed to the prisons and released both debtors and wrongdoers. The military commander at the time was Marcello, and the two first counselors were Soranzo and Querini. The chief secretary was Enea Carpenio, who despite his humble background, possessed many virtues and had the privilege of knowing the government's secrets. The earthquake struck while he was in bed with his wife, causing them to fall to the ground. Tragically, Carpenio perished and went to "Hades", while his wife survived the incident.⁶⁸

10. Litanies after the earthquake

According to Sklavos, litanies were conducted at least for a week as a way to seek forgiveness and avoid divine retribution. People of all ages participated in a procession, holding candles and singing prayers to the Virgin Mary and her Son. The priests chanted prayers while holding icons and crosses, asking for mercy and pleading for protection from God's anger. Throughout the week, hymns were sung with tears and repentance to the Holy Trinity.⁶⁹ Girolamo Donato referring to a moment just a few hours after the

⁶⁴ For a mention on Grioni see: Argyri Demirtzaki, *Shrines in a Fluid Space, The Shaping of New Holy Sites in the Ionian Islands, the Peloponnese and Crete under Venetian Rule (14th-16th Centuries)*, Brill, Leiden 2022, p. 171.

⁶⁵ For Lord Macarella see: Aalberts, *op.cit.*, p. 350.

⁶⁶ Sklavos, *op.cit.*, vv. 81-86 and and vv. 103-105.

⁶⁷ For the administrative organisation of Crete see: Aspasia Papadaki, "Αξιιώματα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη κατά το 16^ο και 17^ο αιώνα", *Κρητικά Χρονικά*, Vol. 26, 1986, p. 99-136.

⁶⁸ There is no reference to both incidents in Donato's letter.

⁶⁹ Sklavos, *op.cit.*, vv. 107-116: "Λουπόν με παρακάλεσην όλιοι στην Θεοτόκον / κι εις τον μονογενήν Υιόν, τον άσπορόν της τόκον, / εδράμαμεν με λιτανεία, όλιοι, μικροί μεγάλοι, ' άντρες, γυναίκες και παιδιά, το "Κύριε ελεήσον" ελάλει, / συμπάθησιν γυρεύοντας όλιοι με

earthquake writes that the priests bringing icons and saints were leading processions with lit candles. He also says that he witnessed a large number of men and women, of various ages and social levels, praying loudly and sobbing, pleading for mercy from God.⁷⁰ May 29 was also the day of St. Theodosia.⁷¹

11. A storm as a divine sign

On June 5, eight days after the devastating earthquake, thunderstorms began and the sky darkened, making it appear as though the Judgment Day had arrived.⁷² The people were filled with fear as hail and lightning struck the outskirts and villages. With no support or hope, Sklavos writes that they were left to face the angry sea, which roared throughout the night like a wild beast. The falling stars indicated that the sea was boiling and it was believed that fire from heaven would consume and bury them in “Hades”.⁷³

However, amidst this chaos in Sklavos’ interpretation, a miracle happened: God sent a rainbow as a sign of his love and the people found solace in this.⁷⁴ For forty days, all the people slept in darkness, fearing that God would send down fire.⁷⁵ These extraordinary signs have been witnessed by the people, with the stars falling, darkened days, and religious symbols seemingly changing their appearances.⁷⁶

τες λαμπάδες, / με τις εικόνες και σταυρούς ψάλλοντας οι παπάδες: / “Ω Κύριε, μη τω θυμώ μάς’λεγξεις τω δικώ σου, / ουδέ με την πολλή σου οργή παιδεύσεις το λαό σου.” / Κι εδώσαμεν δοξολογιά όλην την εβδομάδα / με κλαήματα, με επιστροφή στην Αγία Τριάδα”.

⁷⁰ Maravelakis, *op.cit.*, p.132-133 and Sklavos, *op.cit.*, p. 107.

⁷¹ Peter Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken, I. Teil, Einleitung und Text*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1975, p. 522, Chr. 68/10.

⁷² Sklavos, *op.cit.*, vv. 117-122. Manolis Sklavos portrays another scene where angels sound the trumpet, signaling the resurrection of the dead. As the earth and heaven make a loud noise, the angels carry the throne of the Lord, who declares that those known to his Father should approach fearlessly and boldly. Then the Lord assures them that they shall inherit the kingdom of heaven. Sklavos, *ibid.*, vv. 251-260.

⁷³ Sklavos, *ibid.*, vv. 123-130.

⁷⁴ Sklavos, *ibid.*, vv. 131-132.

⁷⁵ Sklavos, *ibid.*, vv. 133-138.

⁷⁶ Sklavos, *ibid.*, vv. 139-142.

THE DESTRUCTION OF CRETE (TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508

12. Άστοχα ερωτήματα (uninformed questions) and the personification of the city

The verses 169-178 are a conversation between *Candia* and the *poetic persona* of Sklavos, discussing the cause of the disaster that has befallen the city. Sklavos of *his poetic persona* laments the destruction of Candia's tall mansions and wonders who is responsible for stripping her of her beauty and leaving not a single house standing. The *poetic persona* appears to be unaware that an earthquake has occurred and suggests various other causes and asks if the Turks, Mamluks, Hungarians or Vlachs were to blame for the destruction.⁷⁷ These questions are a series of *άστοχα ερωτήματα (uninformed questions)*, a common topos in Modern Greek folk songs.⁷⁸

The city rejects one by one *her* interlocutor's questions and concludes with the "right" answer:

"Crete replies in humble way,
and says: "Don't disgrace me, for you are committing a big sin!
I was not felled down by a sword, or by a Turk's cannon,
neither by the arms of the Hungarians, nor of the Mamluks.
My own children destroyed me with their blasphemy
and destroyed my houses that were their patrimony!"⁷⁹

Sklavos gives the city a voice to express her own interpretation for the cause of the destruction that she has suffered. As Markomihelaki pointed out this is the first appearance of *personified Candia* in the existing texts of Cretan literature⁸⁰. It is interesting that nowhere in her answer the earthquake is mentioned as the cause of the catastrophe: the city goes straight to the poem's dominant idea that the inhabitants' sins are to be blamed for the natural disaster that struck them.

⁷⁷ Sklavos, *ibid.*, vv. 169-178.

⁷⁸ The *άστοχα ερωτήματα (uninformed questions)* are a series of questions that the poet poses and he or his interlocutor in the poem rejects one by one until "right" answer is given.

⁷⁹ Sklavos, *op.cit.*, vv. 179-184.

⁸⁰ Sklavos, *ibid.*, p. 52-53 and Markomihelaki, *Εδώ, εις το Κάστρο της Κρήτης...* p. 32. personification is an interesting and distinctive aspect of the city's literary presence, with deep roots in antiquity. Yorgis Yatromanolakis, "Poleos Erastes: The Greek City as the Beloved." *Personification in the Greek World: From Antiquity to Byzantium*, (ed.) Emma Stafford and Judith Herrin, Ashgate, London 2005, p. 267-283.

13. The praise of the city

In verses 185-206 Manolis Sklavos praises his homeland. He describes the downfall of Crete and the sorrow it has brought to the world. Crete, known for its wisdom, has been honored by kingdoms and adorned with a royal crown.⁸¹ The cities of Constantinople and Galata have been beautified by Crete, but now other islands like Rhodes and Chios feel distressed and slandered due to Crete's sudden disaster. The mansions that once honored Crete have fallen, causing shock and disbelief. Crete, once majestic like a lion and serpent, has now become cursed. The poor children of Crete cry as they have lost their homes, wandering in mourning. The entire world pities the great calamity that has befallen Crete, especially the Venetian fleet, and cities everywhere weep for its destruction. Crete's pain has even reached as far as Flanders, as its name was renowned both in the East and West.⁸²

Conclusion

Manolis Sklavos presents a moralising discourse and urges collective repentance to save his homeland. Despite the social divisions present at that time, the poet appeals to the collective emotional experience to promote unity, solidarity, and openness to others. The poem suggests that the earthquake should be confronted communally, as the salvation of Candia is dependent on the collective repentance of all its inhabitants, regardless of their social or religious affiliations. By transforming the distress caused by the earthquake into hope, the poet gives meaning to the event by emphasising the shared pain, the fear of divine retribution, the expressed repentance through tears, and the sense of communal action. This emotional experience serves as a means for the community to cope with the tragedy, affecting both the vulnerable and noble members of society.

The poem refers to the distinction between socio-economic groups and how it is expressed in the aftermath of a disaster. The author, Sklavos, talks about the contrast between the comfortable spaces of the wealthy, such as stately homes, and the fact that these collapsing structures killed or injured the very people they were meant to protect, such as women and children. Sklavos accounts for the personal dramas of certain lords, reporting dialogues

⁸¹ A reference to its Byzantine heritage and to Venice.

⁸² Sklavos, *op.cit.*, vv. 185-206 and Markomihelaki, *Εδώ, εις το Κάστρο της Κρήτης...* p. 44-50.

**THE DESTRUCTION OF CRETE (TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508**

between archonts who express their dismay at the loss of loved ones or the destruction of their families. The poet also mentions specific archonts who were affected by the disaster. In contrast, the many victims of the catastrophe remain anonymous, their identities lost in the tragedy. The author acknowledges the sheer scale of the catastrophe, stating that the number of poor people who perished is unknown.

The analysis of fear and divine wrath in the poem highlights its moral dimension, aligning it with prayers and masses held during natural disasters. This use of disasters for moral purposes is not unique to Sklavos but reflects a common discourse among preachers and laments. The discourse emphasises the importance of repentance to gain divine favor. Sklavos himself invokes the fear of the Last Judgment when describing a storm that occurs eight days after the destruction, further intensifying the population's fear. Throughout history, earthquakes, wars, famines, and epidemics have been viewed as signs of the impending Last Judgment.

BIBLIOGRAPHY

AALBERTS, Joke, “Μανόλης Σκλάβος και ο σεισμός του 1508”, *Κρητικά Χρονικά*, Volume 28-29, 1988-89 pp. 338-357.

ALEXIOU, Margaret, *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Second Edition, (rev.) Dimitrios Yatromanolakis and Panagiotis Roilos, Rowman and Littlefield Publishers, USA 2002.

ALEXIOU, Stylianos, “Το Κάστρο της Κρήτης και η ζωή του στον 16^ο και 17^ο αιώνα», *Κρητικά Χρονικά*, Volume 19, 1965, pp. 146-178.

_____, “Το Δουκικόν ανάκτορον του Χάνδακος”, *Κρητικά Χρονικά*, Volume 14, 1960, pp. 102-108.

AMBROSEYS, Nicolas, *Earthquakes in the Mediterranean and the Middle East, A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

BECK, Hans Georg, *Ιστορία της Βυζαντινής Δημόδους Λογοτεχνίας*, μετάφραση Νίκη Eideneier, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2007.

DEMIRTZAKI, Argyri, *Shrines in a Fluid Space, The Shaping of New Holy Sites in the Ionian Islands, the Peloponnese and Crete under Venetian Rule (14th-16th Centuries)*, Brill, Leiden 2022.

EVAGGELATOU-NOTARA, Florentia, “Σεισμοί στο Βυζάντιο από τον 13ο μέχρι και τον 15ο αιώνα, Ιστορική εξέταση”, *Περιοδικό «Παρουσία»-Παράρτημα Αρ. 24*, Αθήνα 1993.

FALIEROS, Marinos, *Λόγοι διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν*, (επιμ.) Arnold van Gemert and Win Bakker, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] (Παλαιότερα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 6), Θεσσαλονίκη 2014.

GEORGOPOULOU, Maria, *Venice's Mediterranean Colonies, Architecture and Urbanism*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

KAKLAMANIS, Stefanos, “Η χαρτογράφηση του τόπου και των συνειδήσεως στην Κρήτη κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας”, *Candia / Crete / Κρήτη, Ο Χώρος και ο Χρόνος 16^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005, pp. 11-69.

LIMENITIS, Emmanouel/Manolis, *Το Θανατικόν της Ρόδου*, (επιμ.) Günter Steffen Henreich, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] (Παλαιότερα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 8), Θεσσαλονίκη 2015.

MALTEZOU, Chryssa, “The Historical and Social Context”, *Literature and Society in Renaissance Crete*, (ed.) David Holton, Cambridge University Press, Cambridge 1991, pp. 17-47.

MARAVELAKIS, Maksimos I., “Συμβολή εις την γνώσιν του ιστορικού των σεισμών της Ελλάδας και των γειτωνικών αυτής χωρών: εκ των ενθυμήσεων”, *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής των Φυσικών και Μαθηματικών Επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Volume 5, 1939, pp. 67-148.

THE DESTRUCTION OF CRETE (TIS KRITIS O CHALASMOS):
A POEM ON THE EARTHQUAKE IN CRETE IN 1508

MARKOMIHELAKI, Tasoula, “Kastro Says...”: The Personification of Chandakas in Cretan Literature of the Venetian Period”, *“His Words Were Nourishment and His Counsel Food”*: A Festschrift for David W. Holton, (eds.) Efrosini Camatsos, Tassos A. Kaplanis and Jocelyn Pye, Cambridge University Press, Cambridge 2014, pp. 101-121.

_____, *Εδώ, εις το Κάστρο της Κρήτης... Ένας λογοτεχνικός χάρτης του βενετσιάνικου Χάνδακα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2015.

PAPADAKI, Aspasia, “Αξιιώματα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη κατά το 16ο και 17ο αιώνα”, *Κρητικά Χρονικά*, Volume 26, 1986, pp. 99-136.

PAPADOPOULOS, Gerassimos, *A Seismic History of Crete, The Hellenic Arc and Trench*, Ocelotos Publications, Athens 2011.

PAPAYIANNI, Aphrodite, “*He Polis healo*: The Fall of Constantinople in 1453 in Post-Byzantine Popular Literature”, *Al-Masdaq*, Volume 22, Number 1, 2010, p. 27-44.

SCHREINER, Peter, *Die Byzantinischen Kleinchroniken, 1. Teil, Einleitung und Text*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1975.

SIMOPOULOS, Kyriakos, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Τόμος Α2: 333 μ.Χ.-1500, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 2003.

_____, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Τόμος Α2: 1500-1700, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 2003.

SKLAVOS, Manolis, *Της Κρήτης ο χαλασμός (Η συμφορά της Κρήτης)*, (επιμ.) Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] (Παλαιότερα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 7), Θεσσαλονίκη 2014.

STARR, Joshua, “Jewish Life in Crete under the Rule of Venice”, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, Volume 12, 1942, pp. 59-14.

TOMADAKES, Nikolaos, “Βυζαντινών επικλήσεις εις Μούσας και αγίους”, *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Volume 8, 1957-1958, pp. 162-166.

van GEMERT, Arnold, “Literary Antecedents”, *Literature and society in Renaissance Crete*, (ed.) David Holton, Cambridge University Press, Cambridge 1991, pp. 49-78.

van STEEN, Gonda “Sin and the City, A Mid-Fifteenth-Century Lament for the Fall of Athens to the ‘Persians’”, *Re-imagining the Past: Antiquity and Modern Greek Culture*, (Ed.) Dimitris Tziouvas, Oxford University Press, Oxford 2014, pp. 229-251.

VEJLESKOV, Peter, “Codex Vindobensis Theologicus Graecus 244”, *Copyists, Collectors and Editors, Manuscripts and Editions of Late Byzantine and Early Modern Greek Literature*, (eds.) David Holton, Tina Lendari, Ulrich Moening and Peter Vejleskov, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009, pp. 179-205.

YATROMANOLAKIS, Yorgis, “Poleos Erastes: The Greek City as the Beloved.” *Personification in the Greek World: From Antiquity to Byzantium*, (eds.) Emma Stafford and Judith Herrin, Ashgate, London 2005, pp. 267-283.

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

Uğur KOCA*

ÖZ

Karadağlılar Osmanlı idaresi altına girdikleri andan itibaren birđok kez siyasi otoriteye karşı isyan bayrağı ağmışlardır. Bunlar arasında en önemlilerden birisi 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde kral ilan ettikleri Küçük İstefan'ın (Stefan Mali) liderliğinde başlattıkları isyandır. Karadağ'daki bu isyan Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ve Rumeli Valisi Nişli Mehmed Paşa tarafından gerđekleřtirilen başarılı bir seferle bastırılmıştır. Bu çalışmanın odak noktasını Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ile 1768 yılında patlak veren söz konusu isyan oluşturmaktadır. Çalışmada isyanın başlangıcı ve gelişimi, düzenlenen seferin Bosna kolundaki lojistik hazırlıkları, bölgeye sevk edilen Boşnak kuvvetler, sefer ve sonrasında yaşanan gelişmeler ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Silahdar Mehmed Paşa, Küçük İstefan, Bosna, Karadağ, Osmanlı Devleti.

BOSNIA GOVERNOR SILAHDAR MEHMED PASHA AND THE 1768-1769 MONTENEGRO REVOLT

ABSTRACT

Montenegrins had raised the flag of rebellion against the political authority many times since they came under Ottoman rule. One of the most important of these was the rebellion led by Kucuk Istefan (Stefan Mali), whom they declared king before the 1768-1774 Ottoman-Russian War. This rebellion in Montenegro was suppressed with a successful expedition carried out by the Governor of Bosnia, Silahdar Mehmed Pasha, and the Governor of Rumelia, Nişli Mehmed Pasha. The focus of this study is on the Governor of Bosnia, Silahdar Mehmed Pasha, and the rebellion that broke out

* Dr. Araştırmacı, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ankara, ORCID: orcid.org/0009-0004-5677-7908, E-posta: ugurkoca@yandex.com

in 1768. In this study, the beginning and development of the rebellion, the logistical preparations of the Bosnian branch of the expedition organized, the Bosnian forces dispatched to the region, the expedition, and the developments that took place afterward are discussed in detail.

Keywords: Silahdar Mehmed Pasha, Kucuk Istefan (Stefan Mali), Bosnia, Montenegro, Ottoman Empire.

EXTENDED ABSTRACT

Montenegro/Karadağ, also referred to as Karacadağ in Ottoman sources, was part of the Sanjak of Alexandria (Iskodra) under the province of Rumelia in the Ottoman administrative organization. Nevertheless, Bosnian governors had to deal with the problems occurring here from time to time.

The Montenegrins, who attempted to revolt many times in the 18th century, organized a major revolt under the leadership of Kucuk Istefan (Stefan Mali) just before the 1768-1774 Ottoman-Russian War. In 1768, Montenegrins stopped paying taxes and went even further and declared Kucuk Istefan as king. On the other hand, the former Ipek Patriarch Vasilyos also supported Kucuk Istefan.

The government in Istanbul could not obtain clear/full information about where or by whom this person named Kucuk Istefan, who suddenly appeared in the Montenegro region, was sent. Having started his activities primarily on the Venetian frontier, Kucuk Istefan was unable to hold on here due to the measures taken in the region and moved to the Montenegro region. In addition to the Montenegrin rebels, Kucuk Istefan succeeded in binding some localities and villagers in the neighborhood to him. Thus, he managed to unite his supporters, whose numbers increased in a short time, around the same idea and encouraged them to engage in banditry and looting. Accordingly, the rebels invaded the castles of Podgorica, Ispuzi, Zabyak, Ulgun, Bar, and Alexandria and attacked the inhabitants. The task of suppressing the rebellion, which became a major threat in a short time, was entrusted to the Governor of Bosnia, Silahdar Mehmed Pasha, and the Governor of Rumelia, Nişli Mehmed Pasha.

Before the expedition to Montenegro, news was sent to the rebels and they were ordered to hand over Kucuk Istefan and Vasilyos, but they did not pay much attention. Thereupon, a consultation meeting was organized at the Bosnian Divan in Travnik for the logistical preparations for the Bosnian branch of the Montenegro campaign. At the meeting, several decisions were taken regarding the food needs of the soldiers to participate in the expedition,

the supply of military ammunition, the allocation of beasts of burden, and the maintenance and repair of roads, bridges, and passes on the March routes.

After the completion of these preparations and the gathering of Bosnian forces in Nikšik, it was time to take action against the Montenegrin rebels. Ispuzili Abdullah Pasha, Governor of Sanjak of Izvornik, and Gazi Mehmed Pasha, Governor of Sanjak of Klis, joined the expedition under the command of Silahdar Mehmed Pasha. According to the records kept by Başeski Şevkî Molla Mustafa, the Montenegro expedition was launched from Bosnia with a force of approximately 7.000 men. On the other hand, Governor of Sanjak of Alexandria Mehmed Pasha, Governor of Sanjak of Prizrin Mahmud Paşazade Ali Pasha, Governor of Sanjak of Ohrid Ahmed Paşazade Mehmed Pasha, Governor of Sanjak of Ilbasan Abdi Pasha, Governor of Sanjak of Uskub Ali Pasha and some other pashas and beys in Rumelia were appointed to the retinue of Nişli Mehmed Pasha.

On 6 September 1768, forces under the command of Silahdar Mehmed Pasha and Nişli Mehmed Pasha attacked the center of the rebellion in separate columns and the battle began. Unable to resist the attack on the wooden fortress built by Kucuk Istefan in Ostrog (Strug) for more than half an hour, Kucuk Istefan was defeated and fled with Vasilyos. After the victory, the Montenegrin rebels began to beg for mercy and promised that if Kucuk Istefan and Vasilyos returned, they would hand them over to the governor, would not engage in banditry, and would pay their taxes regularly.

On 16 October 1768, the Bosnian forces under the command of Silahdar Mehmed Pasha returned to Nikšik, rested for a while, and then moved towards Travnik. In recognition of their success, Sultan Mustafa III sent one hilat and sword each to Silahdar Mehmed Pasha and Nişli Mehmed Pasha, and twenty hilats to the beys who served in their entourage.

In 1769, about a year after the suppression of this rebellion, the Russians tried to revolt against the Montenegrins again in line with their interests. For this purpose, the Russians sent a general named Yuri Vladimirovich Dolgorukov (1740-1830) to Montenegro with arms, ammunition, and a large amount of money.

Dolgorukov organized a meeting in a square where Montenegrin rebels, as well as Kucuk Istefan and Vasilyos, who had been hiding in the region for about a year, were present. Dolgorukov, who read a manifesto sent from Moscow at the meeting in question, stated that it was desired that Montenegro would be ruled as a Duchy from now on. The weapons, ammunition and money he brought with him were then distributed to the people. Upon hearing the news of the situation, the Governor of Bosnia, Silahdar Mehmed Pasha, immediately held a consultation meeting in Travnik

and invited the provincial dignitaries to the Bosnian Divan on 16 September 1769.

The security of the Montenegro region was under the responsibility of the Governor of Sanjak of Alexandria Mehmed Pasha. For this reason, Grand Vizier İvazzâde Halil Pasha held Governor of Sanjak of Alexandria Mehmed Pasha responsible for this new rebellion in Montenegro and ordered the suppression of the rebellion together with Bosnia Governor Silahdar Mehmed Pasha.

In this second Montenegrin expedition, which has no detailed information in the sources, Kucuk İstefan could not be captured. However, before he could realize his idea of the Kingdom or Duchy of Montenegro, he was killed a few years later by a man of Mehmet Pasha of Buşatlı, the Sanjakbeh of Alexandria.

Giriş

Montenegro, Monte nigro yahut Crna Gora¹ gibi farklı isimlerle telafuz edilen Karadağ, Osmanlı vesikalarında çoğu kez *Karacadağ* ismiyle de zikredilmiştir. Osmanlı idarî teşkilatında Rumeli eyaletine bağlı İskenderiye (İşkodra) sancağının bir parçası olan Karadağ, Balkan Yarımadası'nın batısında Hersek (Herceg) ile İskenderiye sancakları arasında bulunmaktaydı.²

Adından da anlaşılabilceği üzere oldukça sarp ve geçilmesi güç, dağlık bir coğrafi yapıya sahip olan Karadağ bölgesinde ilk Osmanlı idaresi Fatih Sultan Mehmed Dönemi'nin son yıllarında tesis edilmiştir. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in vefatı üzerine bazı yerler kaybedilmiş,³ XVI. yüzyıldan sonra bölge Osmanlı hâkimiyetine girerek vergiye bağlanabilmiştir.⁴ Karadağ

¹ Osmanlı istilası sırasında bölgenin hâkimi olan (Gospodar Zetski/Zeta beyi) İvan Crnojeviç (1465-1490), Osmanlı hâkimiyetine boyun eğdikten sonra en küçük oğlu Stanişa İstanbul'a rehin olarak götürülmüş, orada İslamiyet'i kabul ederek İskender Bey adını almıştır. Zeta ülkesi önceleri İşkodra sancağına ilhak edilmiş, 1514'te İskender Bey için ayrı bir sancak hâline getirilmiştir. Merkezi Zabyak (Žabljak) olan bu sancağa İskender Bey'in aile ismi dolayısıyla Crnogorski sancağı denilmiştir ki Çrnagora/Crna Gora/Karadağ adı işte buradan çıkmıştır. bkz. Besim Darkot, "Karadağ", *İA*, Cilt VI, İstanbul 1977, s. 224-225.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Ankara 1995, s. 71.

³ Nenad Moaçanın, "Karadağ", *DİA*, Cilt XXIV, İstanbul 2001, s. 384.

⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt V, s. 71. Besim Darkot, Karadağ'daki Osmanlı hâkimiyetinin 1479 tarihinde başladığını, Fatih Sultan Mehmed'in vefatını fırsat bilen Zeta Beyi İvan Çrnojeviç'in

bölgesi genelde kendi hâline bırakılmış, gerektiğinde askerî yardım istenmesi ve tuz madenlerinde bir miktar insan gücünden faydalanılması gibi bazı hususlar dışında mahalli işlere ve halkın yaşayış tarzına fazlaca müdahale edilmemiştir.⁵ Hatta bölge idarecilerinin hiçbiri Osmanlı merkezî iktidarı tarafından atanmamıştır.⁶ Kabilelere dayalı bir toplumsal yapıya sahip olan Karadağ'da 1516 yılında Crnojeviç hanedanının hâkimiyetini yitirmesinin ardından yönetim, Vladika adı verilen Ortodoks din adamlarına bırakılmıştır. Prens-Piskopos (Prince-Bishop) olarak da adlandırılan Vladikalardan ilki Babylas olmakla birlikte Vladikalar seçimle yönetime gelmişlerdir.⁷ Dolayısıyla Karadağ bölgesi uzunca bir müddet ünlü aileler arasından seçilen ve Çetine'de (Cetinje) oturan Vladikalar tarafından teokratik bir sistem ile idare edilmiştir.⁸ Öte taraftan Osmanlı idari ve askerî teşkilatlanmasının temel direği olan tımar sistemi Karadağ'da uygulanmazken⁹ Karadağlılar cizyelerini de en alt seviyeden ödemişlerdir.¹⁰ Buna karşın fırsat bulur bulmaz itaatten çıkarak eşkıya güruhu hâline gelmeleri nedeniyle Karadağ halkından “*Karadağ usatı*” olarak bahsedilmiştir. Zira Karadağlılar için eşkıyalık, kahramanlıklarını sergileyebilecekleri bir özgürlük mücadelesi anlamı taşıyan yaşam tarzıdır.¹¹ Civarlarındaki ticarî faaliyetlere engel olan Karadağlılar, Venediklilere yardım etmişler; Ruslardan da zaman zaman yardım görmüşlerdir.¹² Bu gibi nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti söz konusu problemleri bölgeye defalarca asker sevk edip bölgede kontrolü ele almış ancak bölgedeki eşkıyalıkların önü bir türlü kesilememiştir.¹³

memleketine dönerek Türklerle mücadeleye giriştiğini ancak 1482'de Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldığını söylemektedir. Bkz. Darkot, *a.g.m.*, s. 224.

⁵ Moaçanın, *a.g.m.*, s. 384.

⁶ Zafer Gölen, “1862 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları”, *Belleten*, Cilt LXXV, Sayı 273, Ankara 2011, s. 503.

⁷ Vahit Cemil Urhan, “Karadağ'da Osmanlı Hâkimiyetinin Zayıflaması (17. ve 18. Yüzyıllar)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt IV, Sayı 2, 2015, s. 118.

⁸ Osman Karatay, “Osmanlı Hakimiyetinde Karadağ”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt I: Tarih, (ed.) Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Ankara 2017, s. 356.

⁹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi, 18. ve 19. Yüzyıllar*, Cilt I, (çev.) İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, İstanbul 2013, s. 93.

¹⁰ Halil İnalçık, XVIII. yüzyılın ortalarında en düşük cizye miktarının 2,75 esedî kuruş olduğunu belirtmektedir. bkz. Halil İnalçık, “Osmanlılar'da Cizye”, *DİA*, Cilt VIII, İstanbul 1993, s. 47.

¹¹ Gölen, “Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)”, *Belleten*, Cilt LXXVIII, Sayı 282, Ankara 2014, s. 660.

¹² Darkot, *a.g.m.*, s. 222.

¹³ Karatay, *a.g.m.*, s. 356.

Karadağlıların bitmeyen eşkıyalıklarından ve zulümlerinden bıkan Osmanlı merkezî iktidarı, XVIII. yüzyılın başlarında çareyi tehcirde aramış ve birkaç defa buldukları mahalden kaldırılarak başka bir bölgede iskan ettirilmeleri için girişimlerde dahi bulunmuştur. Fakat muhtelif sebeplerden ötürü tatbik edilemediğinden bu konuda müspet bir netice alınamamıştır.¹⁴

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Karadağ'daki durum zamanla daha vahim bir hâl almıştır. Karadağ ve çevresindeki topraklara sahip olmak için tahkikat adı altında yapılan ve “İslâm’i tercih edenlerin sorgulanması (*İstraga Poturica*)”¹⁵ yahut “*Karadağ akşam duası*”¹⁶ olarak bahsedilen yargılama sonrasında bölgedeki Müslümanlar büyük bir katliama uğramışlardır. Katliamın baş aktörü Nijeguş (Nieguş) hanedanından olan Vladika I. Danilo Petroviç’tir (1697-1735).¹⁷ Rus Çarı I. (Deli) Petro’dan cesaret alan I. Danilo Petroviç’in liderliğinde bir Noel gecesi¹⁸ sabaha karşı gizlice harekete geçilmiştir. Zaten Osmanlılarla savaşmayı tasarlayan I. Petro, Osmanlı ülkesindeki Ruslarla aynı mezhepte yani Ortodoks olan Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Karadağlıları isyana hazırlayarak Osmanlı ile harp ettiği sırada devleti içeriden meşgul ederek vaziyetten pay çıkarmak istemiştir.¹⁹ Söz konusu noelin sabahı I. Danilo Petroviç, huzurunda haç çıkarmak istemeyen tüm Müslümanların başlarını vurdurmuştur.²⁰ Katliamcılarının iddialarına göre bölgede yaşayan bu Müslümanlar esasen Osmanlılara yaranmak ve menfaat sağlamak için İslamiyet’e geçmişlerdir. Bu yüzden de onlara Poturitsa (Poturica=Türkleşmiş) adını vermişlerdir. Vaka sonucunda kitlesel katliama maruz kalan Karadağ Müslümanlarının evleri, bölgedeki altı cami ile birlikte yıkılmıştır.²¹ Diğer taraftan bahse konu olan katliam ilerleyen zamanda Karadağ Devleti’nin kuruluşuna temel teşkil edeceğinden Karadağlılar için oldukça önemlidir.²²

¹⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt V, s. 71; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 115, s. 41/145 (Evâil-i Ra.1118/13-22 Haziran 1706).

¹⁵ Mustafa Memić, *Karadağ Boşnak (Müslüman) Tarihi*, (çev.) Saffet Atalay, Kastaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 72, 198.

¹⁶ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, (çev.) Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul 1993, s. 315.

¹⁷ Darkot, *a.g.m.*, s. 225.

¹⁸ Bu hadisenin gerçekleşme tarihiyle ilgili olarak 1702, 1706, 1707 yahut 1711 gibi çok farklı yıllar öne sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Memić, *a.g.e.*, s. 199-202.

¹⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt V, s. 70, 72.

²⁰ Bu katliam hakkında I. Danilo Petroviç tarafından kaleme alınan mektup için ayrıca bkz. Safvet Beg Başagiç, *Bosna-Hersek Tarihi (1463-1850)*, (çev.) Saffet Atalay, İstanbul 2015, s. 144-146.

²¹ Memić, *a.g.e.*, s. 72, 209.

²² Başagiç, *a.g.e.*, s. 146.

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

Osmanlı merkezî iktidarı tarafından yeterince önemsenmeyen Karadağlıların isyanı, Rusya üzerine düzenlenen Prut seferi (1710-1711) ve onu müteakip akdedilen muahede esnasında oldukça genişleyerek devletin başına büyük sorunlar açmıştır. Bosna valisi ve sancakbeylerinin Rusya seferinde buldukları sırada Rus asıllı olan Belvardoğlu Mihail adındaki şövalye ile iki kardeşi Çar tarafından Karadağlıları isyan ettirmekle görevlendirilmişlerdir. Bunlar öncelikle Çetine'ye gelerek buradaki Vladika ile bir görüşme gerçekleştirip Karadağ ve İşkodra Hristiyanlarını ayaklandırmışlardır. Böylelikle silahlanan yedi sekiz bin kişilik kuvvet sayılarını daha da arttırarak Hersek sancağındaki Grahova Palankası'nı zapt etmiş ve ardından Onogošta (Nikşik/Nikshiqi) Kalesi üzerine saldırıya geçmişlerdir. Fakat bu sırada bölgeye yetişen Osmanlı kuvvetleri karşısında direnemeyen Belvardoğlu Mihail'in kuvvetleri Çetine'ye sığınmak zorunda kalmıştır. İlerleyen süreçte Belvardoğlu Mihail ve arkadaşlarının faaliyetlerinin devam etmesi üzerine Prut zaferinin ardından serbest kalan bir kısım kuvvet, Bosna Valisi Ahmed Paşa'nın maiyetinde Karadağ üzerine sevk edilmiştir. Bunun üzerine Mihail ve Vladika firar etmek zorunda kalırken diğer asiler ise aman dileyerek bir daha isyan etmeyeceklerine dair taahhütlerde bulunmuşlardır (1712).²³ Çok geçmeden Rusların ardından bu kez de Venediklilerden teşvik ve yardım gören Karadağlılar, Venedik'e iltica eden Vladikayı tekrar Çetine'ye göndermiş, Belvardoğlu Mihail'in yerine ise başka birini sergerde yaparak faaliyete geçirmişlerdir. Bunların civardaki Müslümanlara verdikleri zararların günbegün artması üzerine isyanlarını bastırmaya memur edilen Bosna Valisi Köprülüzâde Numan Paşa, maiyetindeki kuvvetlerle birlikte harekete geçmiştir. Yapılan takibatın ardından asilerin çoğu kılıçtan geçirilirken canını kurtarabilenler Venedik tarafına firar etmişlerdir (L.1126/Ekim 1714). Bununla birlikte Venedik'in sığınmacıları kabul etmeyeceğine dair verdiği sözde durmayıp Vladikayı himaye etmesi, Venedik seferinin açılmasına da zemin hazırlamıştır.²⁴

²³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt V, s. 72, 98-99. Safvet Beg Başağaç, 1711'de Bosna valisi olan Sarı Ahmed Paşa'nın Rusya cephesine gitmeden önce isyancı Karadağlılar üzerine yürüdüğünü ancak Cereva Laza denilen yerde Karadağlılara yenilerek geriye çekilmek zorunda kaldığını söylemektedir. Bu yenilgi Karadağlıları daha da cesaretlendirmiş ve faaliyetlerine hız vererek devam etmişlerdir. Bkz. Başağaç, *a.g.e.*, s. 147.

²⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt V, s. 99-101; Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)*, Cilt II, (haz.) Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2013, s. 885-887. Safvet Beg Başağaç, söz konusu seferde 2.000'den fazla Karadağlı'nın öldürüldüğünü, 3.000 de esir alındığını belirtmektedir. Bkz. Başağaç, *a.g.e.*, s. 148.

Gerek Karadağ Vladikası I. Danilo Petroviç, gerekse onun ölümünün ardından (1735) halefleri Sava ve Vasil, Avusturya ile Rusya'nın tahrikleriyle sürekli Osmanlı'ya karşı isyankâr bir tutum içerisinde olmuşlardır.²⁵ Boşnak müellif Salih Sıdkı Hacı Hüseyinzade'nin de eserinde altını çizdiği gibi Rusya her ne vakit Osmanlı topraklarını istila fikrine kapılsa öncelikle isyana meyilli olan Karadağlıları kışkırtmış ve civarlarındaki Müslümanlara saldırmaları yönünde teşvikte bulunmuştur.²⁶ Bu tutum ilerleyen yıllarda da değişmemiş, Karadağlıların bölgedeki ayaklanma ve sorunları hız kesmeden devam etmiştir.²⁷

Podgoriçe (Podgorica/Podgoritsa) kazasına bağlı bulunan Karadağ nahiyesi, İskenderiye sancağının bir parçası olmasına karşın burada meydana gelen sorunlarla Bosna valilerinin ilgilenmelerinin nedeni ise coğrafi yakınlıktır. Ancak gerekli görüldüğü takdirde Rumeli valisi ve İskenderiye sancakbeyi ile de muhabere edilip ortak hareket edilmiştir. Bosna Valisi Kamil Ahmed Paşa, İstanbul'a gönderdiği bir mektubunda Bosna hududunda ve Karadağ yakınlarında bulunan Podgoriçe kazasının İskenderiye sancağına bağlı bulunduğunu ancak burasının Rumeli valilik merkezine uzak düşmesi sebebiyle bölgede ortaya çıkan eşkıyalara müdahale edilmesinin güçlüğüne dikkat çekmiştir. Kamil Ahmed Paşa'nın belirttiğine göre müdahalelerin güçlüğünden faydalanan eşkıyalar bölgede rahatça kol gezerek ahaliyi isyana teşvik etmişlerdir. Kamil Ahmed Paşa bu sebeple Karadağ ahalisinin nizamlarının da Bosna Valiliği'nden talep edilmesi şartıyla Podgoriçe kazasının İskenderiye sancağından ayrılarak Hersek sancağına bağlanmasını istemiştir. Ancak gerek Kamil Ahmed Paşa'ya gerekse İskenderiye Sancakbeyi İsmail Paşa'ya gönderilen fermanlarda kanuna ve tahrirlere aykırı bulunan bu talebin reddedildiği, ayrıca kazanın nizamının iki taraftan gönderilecek kuvvetlerle sağlanmasının uygun görüldüğü belirtilmiştir (Evâil-i B.1170/22-31 Mart 1757).²⁸ Buna karşın aynı tarihlerde Podgoriçe ve Karadağ kazasıyla liva hakkı olan İşpuzi (Spuz) ve Zabyak (Žabljak) kaleleri İskenderiye'den ayrılarak Bosna eyaletine ilhak edilmiştir. Ertesi yıl

²⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt V, s. 388.

²⁶ Muvakkit Salih Sıdkı Hacı Hüseyinzade, *Tarih-i Bosna ve Hersek*, Cilt II, (İstinsah eden: Muhammed Enveri Kadiç), Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi (Saraybosna), nr. R-7552, s. 322 (Bundan sonra: *Tarih-i Bosna ve Hersek*).

²⁷ Karadağ bölgesinde 1739-1768 yılları arasında meydana gelen ve Bosna valilerinin ilgilenmek zorunda kaldığı diğer olaylar ile ilgili ayrıca bkz. Uğur Koca, *İki Savaş Arasında Osmanlı İdaresinde Bosna Eyaleti (1739-1768)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ömer İşbilir, İstanbul 2023, s. 158-165.

²⁸ BOA, *AE.SOSM.III*, nr. 89/6857; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 159, s. 86-87/230-231.

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

İskenderiye Sancakbeyi İškodralı Mehmed Paşa, bu husus ile ilgili İstanbul'a bir arz göndermiş ve bir şekilde İstanbul'u ikna etmeyi başarmıştır. Böylelikle bahsi geçen kaleler ile Podgoriçe kazası yeniden İskenderiye sancağına bağlanmıştır (1071/1757-1758). Evâsıt-ı S.1190/1-10 Nisan 1776 tarihinde ise İşpuzi ve Zabyak kalelerinin Podgoriçe kazası ile birlikte tekrar Bosna'ya ilhak edildiği görülmektedir. Fakat Evâsıt-ı M.1192/9-18 Şubat 1778 tarihinde buraların yeniden İskenderiye'ye bağlandığı kayıtlarda sabittir.²⁹ Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ikinci yarısında söz konusu bölgenin idaresiyle ilgili sürekli bir değişim yaşanmıştır.

Bu çalışmada Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ve 1768-1769 yılları arasında Karadağ'da meydana gelen isyanlar üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda önce Silahdar Mehmed Paşa'nın hayatına kısaca temas edilecek, ardından 1768 yılında Karadağ'da ortaya çıkan isyan, bu isyanı bastırmak için Bosna eyaletinde yapılan lojistik hazırlıklar, Karadağ'a düzenlenen sefer ve bu sefer hakkında Boşnak şairlerin kaleme aldıkları şiirlere değinilecektir. 1768 yılında başarılı bir seferle bastırılan bu isyanın ardından ertesi yıl Karadağ'da bir isyan daha ortaya çıkmıştır. Karadağ'daki bu yeni isyan da yine bu çalışmanın odak noktalarından birini teşkil edecektir.

1. Silahdar Mehmed Paşa³⁰

Karadağ isyanı bahsine geçmeden önce dönemin Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa'ya kısa da olsa değinmekte fayda vardır.

Riyaleci Kavun Ahmed kaptanın oğlu olan Silahdar Mehmed Paşa 20 B.1122/14.9.1710'da Cihangir'de doğmuştur. Bir defa amcazadesiyle Mısır'a gidip gelmiş, İstanbul'a döndüğünde Enderun'daki abisinin iltimasıyla Helvahaneden yetişip 1144/1731-1732'de iç kiler oğlanları zümresine dâhil olmuştur. Ertesi yıl rikâb-ı hümâyûn çukadarı, 1154/1741'de ise has odaya nakledilerek 1156/1743'de tüfekçibaşı olan Mehmed Ağa, terfi ederek peşkir ağalığına yükselmiştir. Sultan III. Osman'ın cülusunu müteakip rikâbdar, iki gün sonra çukadar ve yetmiş gün sonra da silahdar olmuştur.³¹

²⁹ *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 298, 299; BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 33/1-a ve b, 33/2.

³⁰ Salih Sıdkı Hacı Hüseyinzade ünlü eserinde Silahdar Mehmed Paşa'dan *Daneci* lakabıyla bahseder. Bkz. *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 317.

³¹ *Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l-vüzerâ ve Zeylleri*, (haz.) Mehmet Arslan, İstanbul 2013, s. 261 (Bundan sonra: *Hadikatü'l-vüzerâ*).

Sultan III. Osman'ın doğal olmayan hallerini tevil yoluyla idare edemediğinden Silahdar Mehmed Ağa'nın ihracı gerekli görülmüş,³² 4 Z.1169/30.8.1756'da uhdesine vezaret ihsan olunarak Tırhala valisi olmuştur.³³

Sultan III. Mustafa, şehzadeliği sırasında çukadarı olan Silahdar Mehmed Paşa'yı cülusunu müteakip dul olan kardeşi Ayşe Sultan³⁴ ile evlendirmek istemiş, bunun üzerine Şeyhülislam efendi ve Darüssaâde ağasının hazır buldukları Hekimbaşı Sarayı'nda Tırhala'dan gönderilen vekil ve şahitler aracılığıyla nikâhları kıyılmıştır (6 Ca.1171/16.1.1758). Kısa süre sonra Özi Valiliğine tayin edilen Silahdar Mehmed Paşa (12 Ş.1171/21.4.1758)³⁵ Silistre'ye gitmek üzere hareket etmiş iken İstanbul'a davet edilerek bir süre zevcesinin Ortaköy'deki sahil sarayında kalmıştır.³⁶

23 Ra.1172/24.11.1758'de Hüdavendigâr sancağına ilhaken Yanya ve Delvine, 26 B.1172/25.3.1759'da ise Rumeli Valiliğine tayin edilen Silahdar Mehmed Paşa,³⁷ Evâsıt-ı Ra.1174/21-30.10.1760'da yeniden İstanbul'a davet edilerek bir süre Ayşe Sultan'ın yanında kalmışsa da³⁸ gerek eyalet valiliklerinde gerekse serdarlıklarda bulunacağı için zevcesiyle “*evli-dul*” yaşamını sürdürmüştür. Nitekim Paşa, sadrazam olduğu sırada serdar-ı ekrem olarak cepheye gönderilecek, bir yıl sonra da azledilerek Gelibolu'ya sürgün edilecektir. Ayşe Sultan'ın girişimleri sonucu sürgündeki Paşa'nın vezareti ibkâ edilse de yine valilik vazifesiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.³⁹

³² *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 261; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt VI, Ankara 1995, s. 413.

³³ BOA, *A.DVNS.NŞT.d.*, nr. 2, s. 69; BOA, *A.DVNS.NŞT.d.*, nr. 16, s. 5; BOA, *A.RSK.d.*, nr. 1578, s. 12; BOA, *AE.SOSM.III*, nr. 96/7356. *Hadikatü'l-vüzerâ*'da ise Paşa'nın 5 Z.1169'da Tırhala valisi olduğu kayıtlıdır. bkz. *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 261.

³⁴ Aynı devirde yaşayan Sultan II. Mustafa'nın kızından ayırt etmek için kendisine *Küçük Ayşe Sultan* denilmekteydi. bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul 2011, s. 135, 136; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul 2015, s. 437, 438.

³⁵ BOA, *A.DVNS.NŞT.d.*, nr. 16, s. 34.

³⁶ Ahmed Vâsîf Efendi, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774*, (haz.) Nevzat Sağlam, Ankara 2020, s. 117, 126 (Bundan sonra: *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*); *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 261; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt VI, s. 414.

³⁷ BOA, *A.DVN*, nr. 2179/46; BOA, *A.DVNS.NŞT.d.*, nr. 16, s. 1 (M), 5, 11, 53.

³⁸ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, Cilt II, (haz.) Tahir Güngör, İstanbul 2019, s. 971 (Bundan sonra: *Hâkim Efendi Tarihi*).

³⁹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 438.

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

Silahdar Mehmed Paşa aynı sene Şevval tevcihiyle Anadolu,⁴⁰ 5 L.1175/29.4.1762'de Sivas⁴¹ ve ardından 25 Za.1176/7.6.1763'de eşkıyalara karşı bölgede asayiş ve emniyeti sağlamak şartıyla Aydın mutasarrıfı⁴² olsa da İstanbul'a davet edilmiştir.⁴³ 21 M.1178/21.7.1764'de Anadolu,⁴⁴ 4 L.1178/27.3.1765'de Kavala sancağı ilhakıyla Selanik,⁴⁵ 16 Za.1178/7.5.1765'de ise Özi'ye tayin edilmiştir.⁴⁶ Fakat buraya gitmeyerek Silistre'de oturmuş, Özi'yi mütesellim ile idare etmiştir.⁴⁷ Ardından 5 L.1180/6.3.1767'de Hersek sancağı ilhakıyla Bosna Valiliğine tayin edilen Paşa, burada yaklaşık dört sene görev yapmıştır.⁴⁸

Aşağıda genişçe bahsedileceği üzere Bosna valiliği sırasında Karadağlıların isyanını bastırmaya muvaffak olan Silahdar Mehmed Paşa, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kartal yenilgisi sebebiyle azledilen İvaz Paşazâde Halil Paşa'nın yerine sadrazam ve serdar-ı ekrem tayin edilerek 6 N.1184/24.12.1770'de orduya gelmiştir. Fakat o da selefleri gibi fütuhata mazhar olamamış ve Babadağı bozgunu üzerine 20 Ş.1185/28.11.1771'de Sadareten azledilip Gelibolu'ya sürgün edilmiştir.⁴⁹

Silahdar Mehmed Paşa, 5 Za.1185/9.2.1772'de vezirliği ibkâ edilerek Karliili sancağı ilhakıyla Eğriboz muhafızlığına tayin olsa da⁵⁰ 15 Za.1185/19.2.1772'de yeniden yazılan emirle görev yeri değiştirilmiş ve Faş Kalesi muhafazası şartıyla acilen Trabzon'a hareket etmesi emredilmiştir.⁵¹ 21 Z.1185/26.3.1772'de İnebahtı sancağına gönderilen⁵² Silahdar Mehmed Paşa, 9 Za.1187/22.1.1774'de Selanik,⁵³ 28 C.1189/26.8.1775'de ikinci defa

⁴⁰ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 50; *Hâkim Efendi Tarihi*, s. 1014.

⁴¹ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 79; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-tevârih*, Cilt II A, (haz.) M. Münir Aktepe, İstanbul 1978, s. 58.

⁴² BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 59.

⁴³ *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 262.

⁴⁴ BOA, *A.RSK.d*, nr. 1578, s. 12; BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 50.

⁴⁵ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 21.

⁴⁶ BOA, *C.DH*, nr. 243/12121; BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 34.

⁴⁷ *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 262.

⁴⁸ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 28; BOA, *A.RSK.d*, nr. 1590, s. 2; *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 40/1 ve 2, 85/1 ve 2, 132/1; nr. 7, s. 99/1; nr. 8, s. 12/1 ve 2; nr. 9, s. 69/3; nr. 12, s. 53/1.

⁴⁹ *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 262.

⁵⁰ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 230; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 171, s. 27/93; *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 519.

⁵¹ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 173; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 171, s. 40/132.

⁵² BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 231.

⁵³ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 21.

Hersek sancağı ilhakıyla Bosna,⁵⁴ 12 R.1191/20.5.1777'de Kavala sancağı ilhakıyla Selanik,⁵⁵ 13 Ca.1191/19.6.1777'de Niğbolu sancağı ilhakıyla Vidin,⁵⁶ 28 C.1192/24.7.1778'de tekrar Hersek sancağı ilhakıyla Bosna,⁵⁷ 23 N.1193/4.10.1779'da Kavala sancağı ilhakıyla tekrar Selanik,⁵⁸ 21 Ca.1194/25.5.1780'de Anadolu,⁵⁹ 7 C.1196/20.5.1782'de ise Erzurum Valiliğine tayin edilmiştir.⁶⁰

Şeyh Hasanlı ve Disemli Kürt aşiretlerinin itaat altına alınmasına memur edilen Paşa, vazifesinde muvaffak olmuştur. Ne var ki o sırada sadrazam bulunan Yeğen Mehmed Paşa'yı kendi sadareti döneminde ocak turnacıbaşısı iken Varna'ya sürdürmüş olduğundan araları açıktır. Yeğen Mehmed Paşa, Sadarete geldiğinde ise bu sebepten dolayı Silahdar Mehmed Paşa'nın vezirliğinin kaldırılması ve mallarının müsadere edilerek Niğde'ye gönderilmesini emretmiş ve katledilmesi için tertibat aldırılmıştır (Evâhir-i Z.1196/27 Kasım-5 Aralık 1782).⁶¹

Niğde'de ikamet eden Silahdar Mehmed Paşa'nın vezirliği, Yeğen Mehmed Paşa'nın Sadarettten azli üzerine ibkâ edilmiş, Niğde sancağı ilhakı ve Faş Kalesi muhafazası şartıyla 2 S.1197/7.1.1783'de Goniya (Gönye) sancağına tayin edilmiştir.⁶² Fakat mesafenin uzak, kendisinin ise hasta ve takatsiz olduğundan Rumeli'de küçük bir sancakta görevlendirilmesini rica eden Paşa, 28 Ra.1197/3.3.1783'de Resmo'ya gönderilmiştir.⁶³ Ardından Niğde sancağıyla Boğaz Hisarı muhafızlığına, daha sonrasında Cidde sancağına,⁶⁴ Sakız'a ulaştığında ise Mısır Valiliğine getirilmiştir (9 B.1197/10.6.1783).⁶⁵ 14 B.1199/23.5.1785'da Selanik ve Kavala,⁶⁶ 29 Ş.1199/7.7.1785'de Hanya⁶⁷ ve 25 Ca.1200/26.3.1786'de Kandiye Kalesi

⁵⁴ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 28.

⁵⁵ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 21.

⁵⁶ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 35.

⁵⁷ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsar ve Hakâikü'l-ahbâr 1774-1779 (H.1188-1193)*, (haz.) Mücteba İlgürel, Ankara 2014, s. 120; BOA, *AE.SABH.I*, nr. 241/16076.

⁵⁸ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 21, 227.

⁵⁹ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 50.

⁶⁰ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 135.

⁶¹ BOA, *AE.SABH.I*, nr. 362/25246; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 181, s. 104/320; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 262; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt VI, s. 416.

⁶² BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 175.

⁶³ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 49; BOA, *TS.MA.e*, nr. 112/15; BOA, *C.AS*, nr. 909/39233.

⁶⁴ *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 262; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, VI, s. 416.

⁶⁵ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 218.

⁶⁶ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 21.

⁶⁷ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 48.

muhafızlığı şartıyla Girit Valiliğine getirilen⁶⁸ Silahdar Mehmed Paşa, 20 Z.1202/12.9.1788'de seksen yaşında iken Kandiye'de vefat etmiş, orada bulunan Hüsnî Hüseyin Paşa'nın mezarı civarına defnedilmiştir.⁶⁹

Ulemaya oldukça saygılı olduğu belirtilen Silahdar Mehmed Paşa, görev yaptığı yerlerde ahaliyi kendisinden hoşnut bırakmış ve vefatı üzüntüyle karşılanmıştır.⁷⁰ Kaynak eserlerde Mehmed Paşa'nın temkinli ve vakarlı, latifeci, işlerinde tevekkül sahibi, törenlerde, yiyecek ve içeceklerde gösterişe düşkün bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Vali olduğu eyaletlerde birer kasır yaptırmayı arzu eden Paşa, ardında haylice eser bırakmıştır.⁷¹

2. 1768 Karadağ İsyanı

Osmanlı-Rus Savaşı'nın kapıda olduğu tarihlerde Karadağlılar vergi ödemeyi keserek kral ilan ettikleri Küçük İstefan (Stefan Mali) isimli şahsın liderliğinde isyan bayrağı açmışlardır. Bosna'nın güneydoğusundaki bu isyanı eski İpek patriği Vasilyos da desteklemiş, “*İstefan kralınızdır*” diyerek onun krallık iddiasını vasıflandırmıştır.⁷²

İsyanın ortaya çıktığı tarihlerde Bosna ve Rumeli valiliklerine gönderilen fermanlarda “*şahs-ı meçhû'l-ül-hâl*” olarak bahsedilen⁷³ Küçük İstefan'ın tam olarak nereden ve kim tarafından gönderildiğinin İstanbul tarafından öğrenilemediği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Ne vak'anüvis Ahmed Vâsîf Efendi⁷⁵ ne de Muvakkit Salih Sıdkı Hacı Hüseyinzade eserlerinde Küçük İstefan'ın gerçekte nereden geldiğine yahut kim olduğuna dair bir bilgi

⁶⁸ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, nr. 16, s. 47.

⁶⁹ *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 262. Paşa'nın muhallefati için ayrıca bkz. BOA, *TS.MA.d*, nr. 2859 (7 Ca.1203/3 Şubat 1789); nr. 3056 (13 Ra.1203/12 Aralık 1788); nr. 6077 (7 Ca.1203/3 Şubat 1789); nr. 7955 (7 Ca.1203/3 Şubat 1789).

⁷⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Cilt IV, (haz.) Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996, s. 1072.

⁷¹ *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 262.

⁷² BOA, *C.ZB*, nr. 90/4498 (27 Ca.1182/9 Ekim 1768). Ahmed Vâsîf Efendi, Karadağlıların ruhbanın teşviki ve ifsadiyle devlete isyana kalkıştıklarını, ayrıca Karadağ'da güçlenen bir şahsın da Karadağlıların yardımıyla bölgede bulunan Müslümanlara zarar verdiğini söylemektedir. bkz. *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 332.

⁷³ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 166, s. 12-14/14, 15-17/17; BOA, *TS.MA.e*, nr. 330/4_1 (Evâsıt-ı M.1182/28 Mayıs-6 Haziran 1768).

⁷⁴ İncelenen kayıtların sadece bir tanesinde Küçük İstefan'ın Moskova'dan geldiği bilgisi yer almaktadır. İlgili kayıt için bkz. BOA, *TS.MA.e*, nr. 813/67 (25 Za.1183/22 Mart 1770).

⁷⁵ *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 332.

sunmuştur.⁷⁶ Modern tarihçilerin de bu hususta fikir birliğine varamadıkları görülmektedir. Mustafa İmamović, Karadağ Vladikası Sava'dan iktidarı ele geçirerek Karadağ'da bir heyecan dalgası yaratan Küçük İstefan'ın kökeninin belirsiz olduğunu söylemektedir.⁷⁷ Barbara Jelavich'e göre Küçük İstefan, karanlık bir geçmişe sahiptir. Küçük İstefan'ı boyu posu yerinde olmamasına karşın eğitilmiş ve ikna kabiliyeti yüksek bir kişi olarak niteleyen Jelavich, onun Rus Çarı III. Petro olduğunu iddia eden bir sahtekâr olduğunu da sözlerine eklemiştir. Küçük İstefan, gerçek Çar ile tanışmış olan Vladika Sava'yı ikna edemese de bölgedeki ilkel ve saf kabile insanların birçoğunu kendisinin kral olduğuna inandırmayı başarmıştır.⁷⁸ Besim Darkot, III. Petro olduğu iddiasında bulunan Küçük İstefan'ın Güney Slavlarından olduğunu,⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Düzme III. Petro" olarak bahsettiği Küçük İstefan'ın Hırvat veya Dalmaçyalı biri olduğunu vurgulamıştır.⁸⁰ Osman Karatay ise Küçük İstefan'ın Rus asıllı olduğunu altını çizmiştir.⁸¹ İstanbul'daki Rus elçiliğine başvurarak durumu araştıran Vladika Sava, elçilikten onun sıradan bir kişi olduğuna yönelik cevap almıştır. Yine Karatay'ın belirttiğine göre bölge halkı Küçük İstefan'a inanmış ve onu Vladika ilan etmiştir. Bunun üzerine İstefan, Sava'yı hapsedirmiş ve yönetimi tamamen ele geçirmiştir. Artık bölgedeki tüm kiliselerde Küçük İstefan, Rus Çarı III. Petro olarak anılmaya başlanmıştır. Böylelikle Rus elçisi de onun şahsında Karadağ'a destek vermiştir.⁸² Rastislav V. Petrović, Küçük İstefan hakkında kaleme aldığı eserinde onun kral ilan edilmesiyle ilgili olarak daha detaylı bilgiler sunmuştur. Petrović, 13 Ekim 1767'de Vrela'da bir meclisin toplanması kararının alındığını ancak daha sonra bu meclisin Çetine'de toplandığını, söz konusu meclise Karadağ'ın tüm nahiyelerinden ve komşu kabilelerden 4.000 ila 7.000 kişinin katıldığını belirtmektedir. Ayrıca Venedik'ten de bu meclise 300 kadar kişi gelmiştir. Küçük İstefan'ın kendisinin bizzat katılmadığı fakat bir keşiş vasıtasıyla ilettiği emirleri mecliste yüksek sesle okunmuştur. Küçük İstefan'ın emirlerine göre bireyler, aileler, köyler ve kabileler arasında mevcut bulunan düşmanlık artık son bulacaktır. Buna karşın suç işleyenler ise cezalandırılacaktır. Böylelikle

⁷⁶ *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 317.

⁷⁷ Mustafa İmamović, *Boşnakların Tarihi*, (çev.) Hüseyin Gül, Cenita Özgüner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, s. 397.

⁷⁸ Jelavich, *a.g.e.*, s. 95.

⁷⁹ Darkot, *a.g.m.*, s. 225.

⁸⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt V, s. 388.

⁸¹ Karatay, *a.g.m.*, s. 359.

⁸² Aynı yerde.

alınan kararlar doğrultusunda Karadağ'da yeni bir barış tesis edilmiş ve Küçük İstefan kral ilan edilmiştir.⁸³

Diğer taraftan bazı Osmanlı vesikalarına göre Küçük İstefan, Venedik'e bağlı olan ve Karadağ civarındaki Kotor Kalesi'ne üç saatlik mesafede bulunan Mahike⁸⁴ köyünde N.1181/Ocak-Şubat 1768'de ortaya çıkmıştır.⁸⁵ Ancak bu kayıtlarda da İstefan'ın nereden yahut kim tarafından buraya gönderildiği bilgisine yer verilmemiştir. Küçük İstefan'ın Venedik hududunda başlattığı faaliyetlerinden rahatsız olan Venedik cumhuru, huduttaki kalelere asker ve mühimmat sevkiyatı yapmak gibi birtakım tedbirler almıştır. Gelişmeler üzerine burada tutunamayan Küçük İstefan, firar etmek zorunda kalarak Karadağ mıntkasına geçiş yapmıştır. Küçük İstefan, Karadağ yakınlarındaki Çerniçe, Bosliçe, Koman, Beşbuca, Biyelo Pavlik (Bijelo Polje/Biyele Pavloviç/Akova), Pir ve Koç nahiyeleri gayrimüslimleri arasında bulunan kavga ve düşmanlığı bir şekilde sonlandırarak kendisine bağlayabilmiştir. Böylelikle sayıları kısa sürede artan taraftarlarını aynı fikir etrafında birleştirmeyi başaran Küçük İstefan, onları eşkiyalık ve yağmacılık yapmaları için teşvik etmiştir. Harekete geçen asiler Podgoriçe, İşpuzi, Zabyak, Ülgün (Ulcinj), Bar ve İskenderiye kalelerini istila ederek buralardaki ahaliye saldırmışlardır. Büyük bir tehdit unsuru hâline gelen isyanın bastırılması görevi Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ile Rumeli Valisi Nişli⁸⁶ Mehmed Paşa'ya havale edilmiştir. Söz konusu paşaların sürekli irtibat hâlinde kalarak durumu aralarında müzakere etmeleri ve maiyetlerindeki kuvvetlerle Karadağ üzerine ayrı kollardan hücum etmeleri emredilmiştir. Fakat sefer başlamadan önce isyancı kabilelere haber gönderilmiş ve Küçük İstefan ile eski İpek patriği Vasilyos'u ele vermeleri istenmiştir. İtaat altına girmedikleri takdirde üzerlerine yürüneceği ve katiyen aman gösterilmeyeceğine dair asilere uyarılarda bulunulmuşsa da onlar buna pek de kulak asmamışlardır (Evâsıt-ı M.1182/28 Mayıs-6 Haziran 1768).⁸⁷

Verilen fetva ve gönderilen fermanların⁸⁸ ardından Karadağ asilerinin kökünü tamamen kazımak amacıyla düzenlenecek olan seferin Bosna

⁸³ Rastislav V. Petrović, *Šćepan Mali, Zagonetka Istorije*, Belgrad 1992, s. 57-58.

⁸⁴ Yahut *Maheyke*.

⁸⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 166, s. 11/13 (Evâil-i N.1181/21-30 Ocak 1768).

⁸⁶ *Sicill-i Osmanî*, Cilt IV, s. 1034.

⁸⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 166, s. 12-14/14, 15-17/17; BOA, C.DH, nr. 286/14266; nr. 319/15939; BOA, C.ZB, nr. 90/4498; BOA, TS.MA.e, nr. 330/4_1; *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 332.

⁸⁸ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 36/2.

kolundaki lojistik hazırlıklar başlayacaktır. Bu minvalde aşağıda da bahsedileceği üzere Travnik'teki Bosna Divanından Saraybosna (Sarajevo), Mostar, Blagay (Blagaj), Domine, Bakıyye-i İmoçka (İmotski), Bakıyye-i Nova (Novi), İstolçe (Stolac/Ustulçe), Belgradcık, İhlivne (Livno), Lubine (Ljubinje), Akhisar (Prozor), Çerniçe, Foça (Foča), Nevesin (Nevesinje), Kladine (Kladanj), Foyniçe (Fojnica) ve Visoka (Visoko) gibi eyaletteki kadınlara birçok buyruldu gönderilmiştir. Bu arada sefer ile ilgili yapılacak olan istişare ve strateji toplantısı için de eyalet seçkinlerinin, serdengeçti ağalarının, yeniçeri ihtiyarlarının ve alemdarların bir an önce Bosna Divanına doğru hareket etmeleri emredilmiştir (13 S.1182/29 Haziran 1768).⁸⁹

2.1. Karadağ Seferi İçin Bosna Eyaletindeki Lojistik Hazırlıklar

Bosna Divanında gerçekleşen toplantıda Karadağ seferine çıkacak ordunun öncelikle yiyecek ihtiyacının karşılanmasına yönelik birtakım kararlar alınmıştır. Zira sefere çıkacak askerler için mîrîden herhangi bir zahire tahsisi söz konusu olmamıştır.⁹⁰

Bu tarihlerde Bosna kalelerinde bulunan peksimetler tüketilemeyecek kadar kötü bir hâldedir. Peksimet pişirme işinin sefer hazırlıklarındaki en mühim işlerden biri olduğundan bahisle bu sorun üzerinde özellikle durulmuştur. Esasen askerler yiyeceklerini ve zahirelerini kendi bölgelerinden getireceklerdir. Fakat harp sırasında zaruret oluşmaması adına peksimet, bulgur ve un yapımında kullanılmak üzere kazalardan buğday tedarik edilmesi uygun görülmüştür. Mesela Saraybosna'dan 100, Visoka'dan 50, Foyniçe'den 60, Çelebipazarı'ndan (Rogatica) 80, Berçe'den 100, Kladine'den 50, Rama'dan 50, Neretva'dan 50, Mostar'dan 100, Domine'den 80, Bakıyye-i İmoçka'dan 80, Belgradcık'tan 50, Blagay'dan 60 ve İstolçe'den 60 şinik⁹¹ buğday toplanacaktır.⁹² Toplanan buğdayın her bir şiniği doksanar kıyye⁹³ olacak ve her birine ellişer para hesabıyla ödeme yapılacaktır. Fakat söz konusu ödemeler hemen değil, gelecek dönemin

⁸⁹ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 30/1.

⁹⁰ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 37/1 (3 Ra.1182/18 Temmuz 1768).

⁹¹ Şinik eski bir hacim ve alan ölçüsü birimidir. Osmanlı Devleti'nde hububat ve çeşitli kuru gıdaların ölçümünde kullanılan mahallî şinikler genellikle yerel kilelerin dörtte biri hacminindedir. Bkz. Cengiz Kallek, "Şinik", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 169.

⁹² Bosna eyaletine ait Şer'iyye Sicillerinin tamamının günümüze ulaşamaması nedeniyle diğer kazalardan toplanan buğday miktarları şimdilik tespit edilememiştir.

⁹³ Asıl ismi okka olan kıyye, bir Osmanlı ağırlık ölçüsü birimidir. Okıyye, vukıyye, vakıyye yahut hokka isimleriyle de anılmıştır. Osmanlı tarihi boyunca okkaların değeri zaman ve mekana göre değişmiştir. Bkz. Cengiz Kallek, "Okka", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 338.

taksit-i şitâiye⁹⁴ hesabından düşölmek suretiyle gerçekleşecektir. Miktarı, fiyatı ve ödeme usulü bu şekilde belirlenen buğdayların merkezlere nakledilmesinin⁹⁵ ardından peksimet pişirilmesi için habbâzâna (ekmekçi esnafı) tevzi edilmesi⁹⁶ emredilmiştir. Buğdayın kazalara tevzi ve taksimi işiyle ilgili kadılıklar ve mübaşirler ilgilenmişlerdir. Habbâzâna tevzi ve peksimet pişirme işiyle ise eski Saraybosna mütesellimi İsmail Bey Saraybosna'da, Bosna defteri müteferrikalarından Çavuşlar Kethüdasızade Ahmed Bey de Mostar'da görevlendirilmiştir.⁹⁷

Peksimet, bulgur ve unun yanı sıra kazalardan sığır, koyun ve tereyağı da talep edilmiştir. Mesela Visoka ve Foyniçe nahiyeleri ahaliilerinin hisselerine altışar sığır, ellışer koyun, iki yüzer kıyye tereyağı ile birlikte beşer komor⁹⁸ bargiri (beygir) isabet etmiştir.⁹⁹

Diğer bir mühim konu hiç şüphesiz sefere gidecek askerin mühimmat ve cephane gereksinimleriydi. Bu minvalde tüfek fişegi ihtiyacının karşılanması için Saraybosna, Mostar ve diğer bazı kalelerin cephanelerinde mevcut bulunan siyah barut ve kurşunların acilen fişekçilere tevzi ve taksim edilmesi emredilmiştir. Verilen sipariş gereğince fişekçiler beşer bin deste tüfek fişegini sandıklara doldurarak seferden önce hazır hâle getireceklerdir.

⁹⁴ Diğer eyaletlerde olduğu gibi Bosna eyaletinde de vali ve sancakbeyleri için tahsis edilen imdâd-ı hazariye vergisi *rüz-ı Kasım*'dan *rüz-ı Hızır*'a ve *rüz-ı Hızır*'dan *rüz-ı Kasım*'a olmak üzere senede iki taksit (*taksit-i şitâiye* ve *taksit-i sayfiye*) hâlinde tahsil edilmekteydi. XVIII. yüzyıl ortalarında Bosna eyaletinden tahsil edilen imdâd-ı hazariye miktarları için ayrıca bkz. Koca, *a.g.t.*, s. 231-232.

⁹⁵ Visoka, Foyniçe, Çelebipazarı, Berçe, Kladine, Rama ve Neretva'dan toplanılan buğdaylar Saraybosna'ya; Domine, Bakıyye-i İmoçka, Belgradcık, Blagay ve İstolçe'den toplanılan buğdaylar ise Mostar'a nakledilmiştir.

⁹⁶ Taksit-i şitâiyye takas mübayaa olunan buğdayın peksimet tabhiyesi (pişirme ücreti), bulgur ve un hâline getirilmesinin ücret-i amelîyesi ve Nikşik sahrasına nakliyesi kaza ahaliileri tarafından karşılanmıştır. Bkz. *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 143/1 (1 Ra.1182/16 Temmuz 1768).

⁹⁷ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 137/3, 138/1 ve 2; nr. 9, s. 30/2, 31/1 ve 2 (15-18 Safer 1182/1-4 Temmuz 1768). Sefer sonrasında karşılaştığımız bir emre göre Saraybosna'da pişirilen 3.348 kıyye peksimet Şevvali el-Hâc Mehmed'in kayıtsızlığından ötürü dükkânlarda kalmıştır. Bunun üzerine bu peksimetlerin Saraybosna kadısı ve mütesellimi tarafından dükkânlardan toplanarak kale içinde uygun bir yere konulması emredilmiştir. bkz. *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 100/1 (14 L.1182/21 Şubat 1769).

⁹⁸ قَمور Komor yahut قَموره Komora. Askerî mühimmat, teçhizat yahut yiyeceklerin nakliye, ikmal ve tahliye hizmetlerini yürüten lojistik birim. Modern ikmal hizmetlerinin gelişmesi sonrasında klasik formunu kaybetmiş ve zamanla ortadan kalkmıştır. Bkz. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32602>.

⁹⁹ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 7, s. 95/1 ve 2 (19 S.1182/5 Temmuz 1768).

Ayrıca Karadağ yakınlarında bulunan Onogošta Kalesi'ne de Saraybosna Kalesi'nden elli kantarlık siyah barut takviyesi yapılacaktır.¹⁰⁰ Yine Saraybosna Kalesi'nden yeterli miktarda gülle ile birlikte üç adet top talep edilmiş ancak istenilen çaptaki topların kalede mevcut bulunmadığı haberi alınmıştır. Bunun üzerine kaleden beş topçu, bunların üzerine bir topçu üstadı, iki varil siyah barut ve iki yüz kadar da gülle gönderilmesi uygun görülmüştür.¹⁰¹

Ordunun yürüyüşü sırasında aksaklıkların yaşanmaması adına güzergâhta bulunan yol, köprü ve geçitlerin genel durumu da oldukça önemliydi. Bu hususta yapılacak incelemeler doğrultusunda gerekli görülen yerlerin tamir, bakım veya genişletme çalışmalarının bir an önce başlaması ve bitirilmesi yine sefer hazırlıkları bünyesinde yer almıştır.¹⁰²

Çelebipazar, Foça, Taşlıca (Pljevlja), Domine, Bakıyye-i İmoçka, Mostar, Neretva, Balgradcık ve Nevesin gibi birçok kazanın menzilhanelerinde ulaklar için ihtiyaten fazlaca menzil bargirleri ve kılavuzlar bulundurulması gerekli görüldüğünden bu yönündeki talimatlar ilgili kadınlara gönderilmiştir.¹⁰³

Eyaletteki kalelerden sefere katılacak levandlerin ve yeniçerilerin yükleri için bargir tahsis edilmesine yönelik de ayrıca emirler hazırlanmıştır. Buna göre her 10 askere 1 komor bargiri tahsis edilmiştir ki bu bargirler komorcularıyla birlikte hazır edilecektir. Kayıtlara nazaran Mostar Kapudanlığına 31 komor bargiri isabet etmiştir. Saraybosna'dan da 150 komor bargiri ihracı söz konusu olmakla birlikte bu bargirler Hristiyan, Yahudi ve Kıpti reayadan tertip edilecektir.¹⁰⁴ Diğer taraftan yine Saraybosna'dan Nikşik sahrasına nakledilecek peksimet ve diğer levazımın nakli için de 600 komor bargirine ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu 600 bargirin ücreti Saraybosna köyleri ve cemaatleri ile Hristiyan, Yahudi ve Kıpti reayaya tevzi edilmiştir.¹⁰⁵ Ancak bu hususta ahaliye kolaylık

¹⁰⁰ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 137/1 ve 2; nr. 9, s. 33/1-3 (17-19 Safer 1182/3-5 Temmuz 1768); *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 319-320.

¹⁰¹ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 42/2 (19 Ra.1182/3 Ağustos 1768).

¹⁰² *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 139/1 (19 S.1182/5 Temmuz 1768).

¹⁰³ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 140/2; nr. 7, s. 97/2; nr. 9, s. 37/2 (2 Ra.1182/17 Temmuz 1768).

¹⁰⁴ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 140/1; nr. 9, s. 38/3 (3-17 Ra.1182/18 Temmuz-1 Ağustos 1768).

¹⁰⁵ Köylerden 50, Kıptilerden 20, Yahudi ve Hristiyanlardan 300 komor bargiri. Saraybosna'ya bağlı cemaatlere tevzi edilen komor bargiri sayıları ise şu şekildedir; Batmir'den 51,

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

sağlanmak istenmiş, nakliye ücretinin yarısına tekabül eden 900 kuruş vali Silahdar Mehmed Paşa tarafından karşılanmıştır.¹⁰⁶

Diğer taraftan orduda her tür esnaftan mevcut bulunması gerektiğinden bahisle Mostar esnafı ve ahalisi arasından yüz kişinin seçilerek orduya katılması emredilmiştir.¹⁰⁷

Kazalardan talep edilen peksimet, bulgur, un, sığır, koyun, tereyağı, askerî mühimmat ve sair levazımın 15 Ra.1182/30 Temmuz 1768'e kadar Nişik sahrasına nakledilmesi gerekmektedir.¹⁰⁸ Fakat emirlerin aksatılması üzerine tayin edilen bu süre 20 Ra.1182/4 Ağustos 1768 tarihine kadar uzatılmıştır.¹⁰⁹ Söz konusu aksaklıkların nedenlerinden biri bargirlerinin Karadağ'a götürüleceği endişesine kapılan komorculardan ileri gelmiştir. Bu nedenle bir buyruldu hazırlanmış ve Karadağ seferi için Hersek sancağından ayrıca komorlar tertip edildiği belirtilmiştir. Zahire ve mühimmat nakli için çeşitli kazalardan gönderilecek komor bargirlerinin ise yüklerini teslim ettikten sonra geri gönderileceğine dair komor bargiri sahiplerinin bilgilendirilmesi istenmiştir.¹¹⁰ Buna rağmen ahali arasında söz konusu tevzi, tahsil ve nakillere mani olanların ortaya çıkması durumunda isim ve eşkâlleri Bosna Divanına bildirilecektir.¹¹¹

Silahdar Mehmed Paşa, planlandığı üzere maiyetindeki kuvvetlerle birlikte 2 R.1182/16 Ağustos 1768¹¹² tarihinde eyalet merkezi Travnik'ten

Pazarik'ten 22, Tırnova'dan 22, Rakovanoga'dan 21, Hacılı'dan 7, Rakoviçe'den 7, Derzagmetova'dan 7, Koleşi'den 7, Zeamet-i Çernorika'dan 16, Kayova'dan 8, Ledik'ten 8, Daştaneska'dan 8, Persedeniçe'den 9, Pale'den 6, Mokre ma'a Pogovik'ten 6, Nahorova'dan 6, Serdene'den 6, Vagošte'den 6, Çiftlik-i Çernorika'dan 6 ve Çiftlik-i Zaraviçe'den 1 olmak üzere toplam 230 komor bargiri.

¹⁰⁶ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 39/1 ve 2 (10-13 Ra.1182/25-28 Temmuz 1768).

¹⁰⁷ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 152/2 (10 R.1182/24 Ağustos 1768).

¹⁰⁸ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 139/2, 143/1; nr. 7, s. 46/1.

¹⁰⁹ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 145/1, 146/1; nr. 7, s. 97/1 (12-13 Ra.1182/27-28 Temmuz 1768).

¹¹⁰ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 145/2 (17 Ra.1182/1 Ağustos 1768).

¹¹¹ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 7, s. 95/3; nr. 9, s. 37/1 (3 Ra.1182/18 Temmuz 1768).

¹¹² Başeski Şevki Molla Mustafa, Silahdar Mehmed Paşa'nın 5 R.1182/19 Ağustos 1768'de sefere çıktığını belirtmiştir. Bkz. Başeski Şevki Molla Mustafa, *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, (haz.) Kerima Filan, Saraybosna 2011, s. 80 (Bundan sonra: *Molla Mustafa'nın Mecmuası*).

hareket edecek, Karadağ bölgesindeki Nikşik sahrasında¹¹³ ordu kurup etraftan gelecek askerî kuvvetler, mühimmat ve sair levazım toplanıncaya dek burada kalacaktır. Bu arada Travnik'ten savaş alanına kadarki güzergâhta bulunan kazalara buyrulduklar gönderilmiş ve Silahdar Mehmed Paşa'nın konak harcı, kapısı halkı için gerekli zahire ve diğer ihtiyaç maddelerinin de yük hayvanlarıyla birlikte hazır edilmesi emredilmiştir.¹¹⁴

Silahdar Mehmed Paşa, sefer süresince Bosna eyaletindeki mühim işlerin aksamadan yürütülebilmesi için yerine eski Klis Sancakbeyi Taşlıcalı Mehmed Paşa'yı (Selmanoviç)¹¹⁵ mütesellim tayin etmiştir.¹¹⁶ Öte taraftan Saraybosna kadısı es-Seyyid Ali Efendi ordu kadısı olarak sefere götürülecekken vazgeçilmiş, eyalet işlerinde Taşlıcalı Mehmed Paşa'ya yardımcı olması için geride bırakılmıştır.¹¹⁷

2.2. Karadağ Seferi

Lojistik hazırlıkların tamamlanması ve askerî kuvvetlerin Nikşik sahrasında toplanmasının ardından Karadağ asileri üzerine harekete geçme vakti gelmiştir. İZvornik Sancakbeyi İşpuzili Abdullah Paşa ile birlikte Klis Sancakbeyi Gazi Mehmed Paşa, Silahdar Mehmed Paşa'nın komutası altındalardır.¹¹⁸ Ayrıca Bosna, Hersek, İZvornik ve Klis sancakları alaybeyleri zeamet ve timarlı sipahilerle, eyalet kapudanları kale ve palankalarda mevcut askerlerle, Saraybosna'daki yeniçeri zabiti de yeniçerilerle yine Silahdar Mehmed Paşa'nın maiyetine memur edilmişlerdir.¹¹⁹ İskenderiye Sancakbeyi Mehmed Paşa, Prizrin Sancakbeyi Mahmud Paşazâde Ali Paşa, Ohri Sancakbeyi Ahmed Paşazâde Mehmed Paşa, İlbasan Sancakbeyi Abdi Paşa,

¹¹³ Bir sicil kaydında ve Salih Sıdkı Hacı Hüseyinzade'nin eserinde ise asker, askerî mühimmat ve sair levazımın *Gaçka* sahrasında toplandığı bilgisi yer almaktadır. Bkz. *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 42/4 (19 Ra.1182/3 Ağustos 1768); *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 318, 320.

¹¹⁴ Silahdar Mehmed Paşa'nın konak harcı, kapı halkı için gerekli zahire ve diğer masraflara ait kayıtlar için ayrıca bkz. *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 28-30, 36-37, 141/1, 142/1 (19-20 S.1182/5-6 Temmuz 1768).

¹¹⁵ Başağaç, a.g.e., s. 169.

¹¹⁶ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 26/1 ve 2; nr. 9, s. 46/1 ve 2 (2 R.1182/16 Ağustos 1768).

¹¹⁷ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 42/3 (2 R.1182/16 Ağustos 1768).

¹¹⁸ Söz konusu dönemde sancakbeyi tayin edilmeyen Kırka ve Bihke sancaklarından ise herhangi bir askerî kuvvet talebine rastlanılmamıştır.

¹¹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 166, s. 17/18 (Evâhîr-i M.1182/7-16 Haziran 1768).

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

Üsküb Sancakbeyi Ali Paşa ile birlikte Rumeli'deki diğer bazı paşa ve beyler ise Nişli Mehmed Paşa'nın maiyetine tayin edilmişlerdir.¹²⁰

Bu tarihlerde Bosna kalelerindeki askerî güç 25.000'den fazladır.¹²¹ Öte taraftan Başeski Şevkî Molla Mustafa'nın mecmuasında yer alan bilgilere göre Karadağ seferine Bosna'dan yaklaşık 7.000 kişilik bir kuvvetle çıkılmıştır. Bunlardan 1.000'i Saraybosna'dan, 4.000'i eyaletin zeamet ve timarlı sipahilerinden, 2.000'i ise Silahdar Mehmed Paşa ile birlikte diğer bölgelerden gelmişlerdir.¹²² Sırp tarihçi Rastislav V. Petrović, bu hususla ilgili olarak eserinde oldukça farklı rakamlar zikretmiş, Silahdar Mehmed Paşa'nın maiyetinde 15.000, Nişli Mehmed Paşa'nın maiyetinde 12.000 ve diğer bölgelerden de 3.000 olmak üzere toplamda 30.000 kişilik bir kuvvetle Karadağ üzerine yüründüğünü belirtmiştir.¹²³ Buna karşın Osmanlı kaynaklarında ise Karadağ seferine katılan kuvvetlerin sayısına dair ancak kısmî sayılabilecek bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Mesela bir sicil kaydına göre sancakbeyleri ve alaybeylerinin yanı sıra Saraybosna'daki yeniçeri ağası 1.000 yeniçeri ile birlikte sefere katılacak, eyalet kapudanları da yeterli miktardaki silahlı kuvvetle bunlara destek verecektir.¹²⁴ Başka bir sicil kaydında da Mostar'dan 500 yeniçerinin el-Hâc Mustafa Ağa komutasında sefere katıldığı bilgisi yer almaktadır.¹²⁵ Öte taraftan Nişli Mehmed Paşa'nın maiyetinde de 2.000 Arnavut piyadenin bulunduğu yine kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹²⁶

23 R.1182/6 Eylül 1768'de Silahdar Mehmed Paşa ve Nişli Mehmed Paşa komutasındaki söz konusu kuvvetler ayrı kollardan olmak üzere isyanın merkezine doğru saldırıya geçmişlerdir.¹²⁷

Küçük İstefan, sefer öncesinde kendisi için Nikşik Kalesi yakınlarındaki Ostrog (Strug) boğazında ahşaptan bir hisar inşa ettirmiştir. İki

¹²⁰ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 166, s. 18/19 (Evâsıt-ı M.1182/28 Mayıs-6 Haziran 1768); BOA, *C.ZB*, nr. 90/4498 (27 Ca.1182/9 Ekim 1768).

¹²¹ BOA, *TS.MA.e*, nr. 659/33 (25 Za.1182/2 Nisan 1769). Osmanlı-Rus Savaşı dönemine (1768-1774) ait kayıtlar da bize Bosna kaleleri ve palankalarındaki yerli kulu mevcudunun 25.020 ila 25.468 arasında değiştiği bilgisini vermektedir. Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 171, s. 78/247, 236/1049, 251/1114.

¹²² *Molla Mustafa'nın Mecmuası*, s. 80.

¹²³ Petrović, *a.g.e.*, s. 121.

¹²⁴ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 42/3 (19 Ra.1182/3 Ağustos 1768).

¹²⁵ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 5, s. 147/1, 148/1 (13 Ra.1182/28 Temmuz 1768).

¹²⁶ BOA, *C.AS*, nr. 1160/51650 (21 S.1182/7 Temmuz 1768).

¹²⁷ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 48/1 (25 R.1182/8 Eylül 1768).

büyük dağ arasında bir tarafı taştan büyük bir set, diğer tarafı Karadağ'a bitişik derin bir derbent olan bu hisardan kaynaklarda "ucube" olarak bahsedilmektedir.¹²⁸ Girişilen muharebede yarım saatten fazla direnemeyen Küçük İstefan bozguna uğramış ve firar etmekten başka çaresi kalmamıştır. Fethedilen hisarı ise yıkılmıştır. Firariler aynı gün altı saatlik mesafeye dek takip edilmiş, bazıları yakalanıp hemen idam edilmiştir. Küçük İstefan ile Vasilyos ise tüm aramalara rağmen ele geçirilememiştir.¹²⁹ Küçük İstefan, gece olduğunda Ozriniçi yakınlarındaki bir köye sığınmak zorunda kalmış ve bir süre kendi arkadaşlarından dahi gizlenmiştir. Zira edindiği duyular nedeniyle tebaasından bazı kişilerin kendisini ele vereceği endişesine kapılmıştır.¹³⁰ Diğer taraftan bölgede bulunan Biyelo Pavlik, Beşbuca, Koç ve Pir isyancıları da yine bu sefer sırasında perişan edilmiştir.¹³¹

Başeski Şevki Molla Mustafa, edindiği bilgilerden hareketle hisarın tek hamleyle fethedilmesinin ardından düşmanın kaçtığını, bu yüzden ancak bir miktar asinin ortadan kaldırılabildiğini ifade etmiştir. Ayrıca sefer sonrasında Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ve Rumeli Valisi Nişli Mehmed Paşa arasında bir soğukluk oluştuğuna değinen Molla Mustafa, bu durumu "iki paşa, iki ser-asker yani iki pehlivan bir ipde olmadıği gibi anlar dahi olmaz" şeklinde bir benzetmeyle açıklamaya çalışmıştır.¹³²

Kazanılan bu önemli zafer sonrasında civar bölgelerden gelip aman dilemeye başlayan asiler, Küçük İstefan ile Vasilyos'un içlerinde bulunmadıklarını, geri dönmeleri durumunda valiye teslim edeceklerini aksi takdirde ise kendilerine verilecek cezaya razı olduklarını beyan etmişlerdir. Asiler ayrıca Podgoriçe, İşpuzi, Zabyak, Ülgün ve civardaki diğer bölgelerin ahalisine zarar vermeyip vergilerini düzenli bir şekilde ödemeyi de taahhüt etmişlerdir.¹³³ Asilerin taahhütleri üzerine her nahiyeden ihtiyaten kâğıtlar alınarak İskenderiye Sancakbeyi Mehmed Paşa'ya teslim edilmiştir. Bu arada 1.010 adet edna olarak ödeyegeldikleri cizyeleri de 490 zamlı 1.500 adet edna evraka çıkarılarak yeni bir nizama sokulmuştur. Bunlardan başka Karadağ

¹²⁸ Tülen 770, kadden 6, arzen 6,5 (bazı kaynaklara göre 2,5) zirâ boyutlarında.

¹²⁹ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 9, s. 48/1 (25 R.1182/8 Eylül 1768); *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 320-321.

¹³⁰ Petrović, *a.g.e.*, s. 122.

¹³¹ BOA, C.ZB, nr. 90/4498 (27 Ca.1182/9 Ekim 1768); BOA, TS.MA.e, nr. 726/19 (Evâsıt-ı C.1182/23 Ekim-1 Kasım 1768).

¹³² *Molla Mustafa'nın Mecmuası*, s. 80.

¹³³ BOA, C.ZB, nr. 90/4498 (27 Ca.1182/9 Ekim 1768).

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

civarındaki Çerçiçe, Beleşefçe,¹³⁴ Bosliçe ve Biyelo Pavlik nahiyeleri cizyelerini İşpuzi Kalesi askerlerine, Koç nahiyesi cizyesini Onogošta Kalesi askerlerine ve Pir nahiyesi cizyesini İskenderiye tarafına ödemeyi kabul ederek yeniden itaat altına girmişlerdir. Aksi hâlde ise 20.000 kuruşluk nezri¹³⁵ ödemeyi kabul etmişlerdir.¹³⁶

4 C.1182/16 Ekim 1768’de Nikşik sahrasına dönen Silahdar Mehmed Paşa komutasındaki Bosna gücü, zaferin ardından burada bir müddet dinlendikten sonra Travnik’e doğru hareket etmiştir. Mehmed Paşa, yola koyulmadan önce güzergâh üzerinde bulunan kazalara buyruldu göndererek asilerin mağlup edildiğini müjdelemiş, dönüş için ihtiyaç duyulan zahire ve komorların hazırlanmasını, yol, geçit ve köprülerin de gereği gibi tamir edilmesini emretmiştir.¹³⁷

Başeski Şevkî Molla Mustafa’nın eserinde aktardığına göre Boşnak kuvvetler gidip gelinceye kadar bu sefer sırasında büyük zorluklar ve zahmetler çekmişlerdir. Zira Karadağ bölgesi son derece sarp ve kayalıktır. Ayrıca buldukları coğrafyaya hâkim olan Karadağlıların sığınabilecekleri çok sayıda kaleleri bulunmaktadır. Karadağlıları tanımayanların ve hilelerini bilmeyenlerin onlarla mücadele edebilmeleri oldukça güçtür. Molla Mustafa, bu gibi nedenlerle bazı Boşnak askerlerin Karadağ bölgesine sefere gitmek yerine daha uzak mesafelerdeki savaşlara katılmayı yeğlediklerini dahi söylemektedir.¹³⁸

¹³⁴ Muhtemelen yukarıda bahsi geçen *Beşbuca*.

¹³⁵ Nezir; and, vaad veya adak anlamlarına gelirken, bir memleket halkının hükümetçe hoş görülmeyen hareketlerinin tekerrürü hâlinde tatbik olunan cezaya *Nezre kesmek/bağlamak*, bu münasebetle tahsil olunan paraya ise *Nezir akçası* denilirdi. bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, İstanbul 1983, s. 692. Osmanlı Devleti’nde *nezre kesme/bağlama*, XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kamu düzeninin sağlanması için benimsenmeye başlanan bir yöntemdir. Diğer taraftan XVIII. yüzyılın başlarından itibaren eşkıyalığın engellenmesi ve aşiretlerin iskân edilmesi gibi hususlar başta olmak üzere kamu düzenini sağlamak amacıyla yöneten ve yönetilen tarafından müracaat edilen bir akit veya bir müzakere vasıtası hâline gelmiştir. Bu hususta geniş bilgi için ayrıca bkz. Cemal Çetin, “Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 36, 2015, s. 291-292.

¹³⁶ BOA, *AE.SMST.III*, nr. 69/5093 (21 Ş.1182/31 Aralık 1768); nr. 235/18610 (17 Ş.1182/27 Aralık 1768).

¹³⁷ *Saraybosna Şer’iyye Sicili*, nr. 7, s. 72/1 (7 C.1172/19 Ekim 1768); *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 321.

¹³⁸ *Molla Mustafa’nın Mecmuası*, s. 80-81.

Tüm bu zorluklara rağmen başarılı geçen sefer neticesinde Küçük İstefan ve metropolidi Vasilyos'un mağlup edilip ahalinin yeniden vergiye bağlanmasındaki başarılarından ötürü Sultan III. Mustafa, Silahdar Mehmed Paşa ve Nişli Mehmed Paşa'ya birer hilat ve kılıç, maiyetlerinde hizmetleri geçen beylere de yirmi hilat göndermiştir.¹³⁹

Başeski Şevkî Molla Mustafa'nın mecmuasında, Karadağ seferi sırasında Bosna ordusunun çok az şehit verdiği ve birkaç kişinin de yaralandığı belirtilmiştir.¹⁴⁰ Saraybosna şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarından hareketle söz konusu şehitlerden tespit edilebilenler şu şekildedir; Saraybosna'nın Kalik el-Hâc Ali Mahallesi sakinlerinden el-Hâc Mehmed oğlu Sercerrahan-ı eyalet-i Bosna Seraser Ahmed Çelebi,¹⁴¹ Nalçacı el-Hâc Osman Mahallesi sakinlerinden Molla Yaşar oğlu Feyzullah Beşe¹⁴² ve Nejzâde Mahallesi sakinlerinden Osman Sipahi oğlu Salih Sipahi.¹⁴³

2.3. Karadağ Seferine Dair Şiirler

Gerek Karadağ seferi öncesinde gerekse seferden sonra Boşnakların ünlü şairlerinin bu sefere dair şiirler kaleme aldıkları görülmektedir. Burada sunulacak şiirlerden ilki, Boşnakların ünlü şairi Gürânizâde Derviş Mehmed Meylî Efendi'ye aittir. Meylî Efendi, Karadağ seferinden affına yönelik kaleme aldığı bu şiirini Silahdar Mehmed Paşa'ya sunmuştur. Mehmed Paşa, onun şiirini beğenmiş olacak ki talebini geri çevirmemiştir. Söz konusu şiir şu şekildedir:

*Gel ey hâme-i sûtûde-şiyem
Arsa-i nazma eyle vaz'-ı kadem*

*Çünkü elde bulundun ey hâme
Bu işi gel irişdir encâma*

*Arz-ı hâl-i fakîrî eyle rakam
Âşinâdır sana velîyyü'n-ni'am*

Bosna vâlisi ol vezîr-i dilir

¹³⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 166, s. 96-97/187; BOA, TS.MA.e, nr. 726/19 (Evâsıt-ı C.1182/23 Ekim-1 Kasım 1768).

¹⁴⁰ Molla Mustafa'nın Mecmuası, s. 80.

¹⁴¹ Saraybosna Şer'iyye Sicili, nr. 9, s. 49/1 (29 Ca.1182/11 Ekim 1768).

¹⁴² Saraybosna Şer'iyye Sicili, nr. 9, s. 53/1 (23 C.1182/4 Kasım 1768).

¹⁴³ Saraybosna Şer'iyye Sicili, nr. 14, s. 83/2 (22 Z.1186/16 Mart 1773).

Ya 'ni düstûr-i müşerî-tebîr

*Sıhr-ı sultan semiyî-i fahr-ı cihân
Kân-ı ihsân-ı âsaf-ı devrân*

*Yüz sürüb hâkipâ-yı izzetine
Südde-i devlet ü sa'adetine*

*Maksadımdan iderse istifsâr
Eyle bu gûne hâlimi ihbâr*

*Kulunuz Meylî fakîr ve za'îf
Vakt-i pîrî ile nizâr u nahif*

*Za'f-ı pîrî kavvâsını basmış
Okunu atmış kemânını yasmış*

*Lik bir kayda düşmüş ol bîmâr
Vardır üstünde bir çürük tîmâr*

*Sancak ehli olan sipâh-ı gayûr
Sefere çünkü oldılar me'mûr*

*Ana da iktizâ ider gitmek
Lik dermânı kalmamış bî-şekk*

*Ne rükûb ve nüzûle kudreti var
Ne sefer virmeğe liyâkati var*

*Sanma anı ki özr-i lenk eyler
Gitse de nefis ile cenk eyler
Âlet-i harbî yok meger meselâ
Kavs-veş kad ile hidmetin duâ*

*Emr u fermânına itâ'ati var
Lik lutfundan istiâneti var*

*Lutfunla afvını muzâf eyle
Bu seferden kulun mu'âf eyle*

*Zümre-i dâ'iyâna kıl mülhak
Ki elinden du'â gelür ancak*

Hemân ey âsaf-ı huçeste-hisâl

UĞUR KOCA

Anı afv eyleyüb du'âsını al

*Buyurub kaydı şerhine fermân
Eyle ol derd-mendine dermân*

*Hâk-ı dergâh-ı hazret-i Ceylî
Bende-i Derviş Mehmed Meylî.¹⁴⁴*

Gürânizâde Derviş Mehmed Meylî Efendi, Karadağ seferinde kazanılan zafer sonrasında bir de tarih düşürmüştür. Söz konusu tarih şu şekildedir:

*Fahr-i sultân-ı cihân hem-nâm-ı fahrü'l-mürselin
Kim odur el-hakk vezîrân-ı zemânun eşrefi*

*Darb-ı şemşîrile feth eyledi Karacatagı hep
Zâhir oldı vech-i pâkinden futuhât-ı hafî*

*İstefanın istiği bozuldı evvel hamleden
Hiç mukâbil ola mu şîrâne rübâhın safî*

*Olmadı tâb-ı âver-i yek hamle-i islâmiyân
'Asker-i menhûsı kaçdı kendi oldı muhteft*

*Meyliyâ der-bend-i Ostrog fethine târih dedi
Kesdi 'ırkı kâfir seyf-ı du'â-yı Āsafî.¹⁴⁵*

Karadağ zaferini konu edinen diğer bir şiir ise Başeski Şevkî Molla Mustafa'nın mecmuasında yer alan fakat yazarı belli olmayan bir şiirdir. Söz konusu şiir şu şekildedir:

*Bi-hamdî'l-lâh sultânü'l-gazâmun
Cünûdı oldı fethiyle mu'anven*

*Tayanamadı Karatağ kal'ası oldı
Sükûh satveti oldı müberhen*

*Aniştesinden olup gazev-i evvel
Futuhât ile âlem oldılar şen*

¹⁴⁴ *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 331-332.

¹⁴⁵ *Molla Mustafa'nın Mecmuası*, s. 83.

*Gürûh-ı bâğiya geldi emâneten
Yaban asmasın edüp habl kerden*

*Şikest oldı adüvvün cem'-i sehhâr
Krallık iddi'âsı ile mutantan*

*Firâr edüp Ostrog'da edüp hiddet
Bina etmiş iken hısn hezârfen*

*Biti sındı olup her sihri bâtil
Yıkuldi gitdi evvel kal'asından*

*Kilisası hisâr-ı hedm olundu
Ne ma'bûd kaldı küffâra ne mümkün*

*Cevher-i harf târîh oldı fethine
Karacakûh sayd oldı boğazdan*

*Hâtîf nidâ edüp dedi târîhini beyne'l-guzât
Cümle kılıç ile cüz'i kat' oldı.¹⁴⁶*

3. Sefer Sonrasında Karadağ'da Yaşanan Gelişmeler ve Yeni İsyan

1768 yılındaki Karadağ isyanının bastırılmasının ardından yaklaşık bir sene sonra Ruslar Karadağlıları yeniden ayaklandırmaya ve böylelikle Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği sırada Osmanlı güçlerini bölmeye çalışmışlardır. Ruslar bu doğrultuda tıpkı yukarıda bahsi geçen şövalye Belvardoğlu Mihail gibi bu kez de Yuriy Vladimiroviç Dolgorukov (1740-1830)¹⁴⁷ isimli bir generalini silah, cephane ve yüklü miktarda para ile Karadağ'a göndermiştir.

Orduğa ulaşan istihbaratlara göre Rusya'dan gönderilen Yuriy Vladimiroviç Dolgorukov, üç voyvoda ve yirmi kadar yandaşı ile birlikte

¹⁴⁶ *Molla Mustafa'nın Mecmuası*, s. 84.

¹⁴⁷ Osmanlı vesikalarında Doğurok (دوغورق ve دوغورق) şeklinde geçen ve literatürde *Dolgoroki* yahut *Dolgoruki* isimleriyle de zikredilen kişi, Rusya'nın asilzade ailelerinden biri olan Dolgorukovlar'dan (Dolgorukov=Uzunkollu) *Knyaz Yuriy Vladimiroviç Dolgorukov/Юрiй Владимирович Долгоруков*'dur. Mezkûr şahıs çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde asıl ismi ile anılacaktır. Bu hususa dikkatimi çeken ve Rusya literatüründeki bilgilere ulaşmamdaki zorluğu en aza indiren Doktorant Eray AKÇAY'a teşekkür ederim.

Venedik'ten geçerek Papa ülkesine bağlı Ankona (Ancona) iskelesine gitmiştir. Burada tedarik ettiği silah ve cephaneleri Venedik'e bağlı Paştrovik (Pashtrovići) ahalisinin sefinesine yüklemiş ve 8 R.1183/11 Ağustos 1769'da Paştrovik yakınlarında karaya çıkmıştır.¹⁴⁸ Daha sonra Çerņiçe nahiyesindeki Gluhidol (Gluhi Do) köyüne giderek burada Karadağ ahalisiyle temaslarda bulunan Dolgorukov, peşine kattığı beş altı yüz kadar katır ile sefineye geri dönmüştür. Dolgorukov, yanında getirdiği silah, cephane ve paraları Karadağlılarla birlikte sefineden katırlara yükledikten sonra Gluhidol köyüne nakletmiştir. Buradan Çetine'ye geçen Dolgorukov, Karadağ asilerinin yanı sıra yaklaşık bir senedir bölgede gizlenmekte olan Küçük İstefan ve Vasilyos'un da hazır bulunduğu bir meydanda toplantı düzenlemiştir. Söz konusu toplantıda Moskova'dan gönderilen bir manifestoyu okuyan Dolgorukov, Karadağ'ın bundan sonra Dukalık olarak yönetilmesinin arzu edildiğini belirtmiştir. Ayrıca silah, cephane ve para yardımından kısa süre sonra Moskova'dan askerî yardımın da yola çıkacağını altını çizmiştir. Toplantı sonrasında isyan için aralarında anlaşma sağlayan Dolgorukov ve Küçük İstefan, bölgede yeni bir teşkilatlanmaya giderek bir kethüda, bir kâtip, üç kolonel (albay) ve üç alemdar tayin etmişlerdir. Silah, cephane ve paralar ahali arasında taksim edilmiş, elde kalan fazla mühimmat ise Çetine ve Çerņiçe'de bulunan kiliselere gizlenmiştir. Diğer taraftan Dolgorukov, bölgede sığınabilmek için de kendisine müstahkem bir bina yaptırmıştır.¹⁴⁹ Durumu haber alan Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa, derhâl Travnik'te bir istişare toplantısı düzenleyerek eyalet seçkinlerini, ulemayı ve kapudanları Bosna Divanına davet etmiştir (15 Ca.1183/16 Eylül 1769).¹⁵⁰

Silahdar Mehmed Paşa'nın daha sonra ordugâha gönderdiği mektubunda bildirdiğine göre Kotor'daki Zadra (Zadar) generali ile iletişime geçerek Rus general için silah ve cephane taşıyan sefinelerin hangi devlet tarafından gönderildiğine dair bilgi edinmeye çalışmıştır. Zadra generali, bunların Venedik sefinesi olmadığını fakat talep edildiği takdirde korsan addedilerek derhâl ele geçirilebileceğini belirtmiştir. Zadra generali ayrıca eğer iki devlet arasına nifak sokmak için söz konusu sefinelerin Venedik tarafından gönderildiğini iddia edenler olur ise bu sözlere itibar edilmemesine

¹⁴⁸ Dubrovnik knezleri ve beylerinden edinilen istihbaratlarda da Venedik topraklarında bulunan ve Karadağ'a yakın bir konumda bulunan Zatice ve Korfa adalarına Rus bayraklı üç kalyonun geldiği bilgisi edinilmişti. Bkz. BOA, *TS.MA.e*, nr. 1153/20 (12 Z.1183/8 Nisan 1770).

¹⁴⁹ BOA, *TS.MA.e*, nr. 552/15 (9 Ca.1183/10 Eylül 1769); nr. 813/67 (25 Za.1183/22 Mart 1770); BOA, *HAT*, nr. 7/260 (20 Ş.1183/19 Aralık 1769).

¹⁵⁰ *Saraybosna Şer'iyye Sicili*, nr. 11, s. 30/1; *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 328.

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

ve Venedik'in Osmanlı Devleti ile olan barışa riayet ettiğine de dikkati çekmiştir. Silahdar Mehmed Paşa yine aynı mektubunda, Rus general Dolgorukov'un ele geçirilmesine yönelik kendisine bir emir verilmesi hâlinde mîrî piyade tahririne ihtiyaç duyulacağını ifade etmiştir. Zira mühimmat, zahire ve asker bakımından külliyetli tedarikleri bulunan Avusturya ve Venedik, her ne kadar antlaşma şartlarına riayet etseler de bunlara karşı tedbirli olunması gerektiğinden Bosna kalelerindeki askerlerin Karadağ'a sevk edilmesini Mehmed Paşa uygun bulmamıştır. Diğer taraftan geçen sene Karadağ seferine, bu sene ise Rusya seferine eyaletten çok sayıda asker sevk edildiğine dikkat çeken Mehmed Paşa, eyaletteki bir kesim ahalinin ise kalelerin tamiratıyla meşgul olduklarından ailelerini emniyetsiz bir şekilde geride bırakıp Karadağ'a gitmek istemediklerini dile getirmiştir. Mehmed Paşa, eyaletteki keyfiyeti bu şekilde izah etmeye çalışmış ve Karadağ asilerinin tenkili için mîrî piyade tahririne ihtiyaç duyulduğunu ordu merkezine iletmiştir.¹⁵¹ Ancak Sadrazam İvazzâde Halil Paşa, gönderdiği cevapta Karadağ'da zuhur eden bu gibi sorunlarla eskiden beri Bosna valilerinin ilgilendiğinin ve bu hususlarda karar yetkisine sahip olduklarının altını çizmiştir. Halil Paşa ayrıca, selefi Moldovancı Ali Paşa'nın bu isyanla ilgili gereken talimatları daha önceden kendilerine bildirdiğinden haberleşmeyle vakit kaybedilmeyerek Bosna ve İskenderiye'den asker tertip edilmesini, Karadağ asileri ile Moskova'dan gönderilen generalin ele geçirilmesini ve inşa ettirdiği binanın da yıkılmasını emretmiştir.¹⁵²

Sadrazam İvazzâde Halil Paşa, aynı hususla ilgili olarak İskenderiye Sancakbeyi Mehmed Paşa'ya gönderdiği diğer bir mektubunda ise Rusya seferine çağırılmadığı hâlde İskenderiye kuvvetleri ile asilerin üzerlerine varılmadığı, yol ve geçitlerde de gereken önlemlerin alınmadığından işin bu derecelere kadar büyüdüğünü belirtmiştir. Zira söz konusu bölgenin güvenliğinden İskenderiye Sancakbeyi Mehmed Paşa sorumludur. Mehmed Paşa, bir defaya mahsus olmak üzere affedilirken İskenderiye tarafında başka bir hadise daha zuhur etmesi hâlinde bu kez cezadan kurtulamayacağına dair de kendisine gözdağı verilmiştir. Bu noktadan hareketle Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa'nın kendisine ne görev verirse tereddüt etmeyip İskenderiye kuvvetleri ve kapı halkı ile birlikte Karadağ'a hareket ederek asilerin hakkından gelinmesini kesin bir dille ifade etmiştir.¹⁵³

¹⁵¹ BOA, *HAT*, nr. 8/295 (15 Ş.1183/14 Aralık 1769).

¹⁵² BOA, *HAT*, nr. 7/260 (20 Ş.1183/19 Aralık 1769).

¹⁵³ BOA, *HAT*, nr. 151/6370 (1183/1769).

O tarihlerde cephede daha büyük sorunlarla meşgul olan Sadrazam İvazzâde Halil Paşa, görüldüğü üzere Karadağ'daki bu yeni isyandan İskenderiye Sancakbeyi Mehmed Paşa'yı sorumlu tutmuş ve Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ile isyanın bastırılmasına memur etmiştir. Ancak söz konusu döneme tesadüf eden Osmanlı kaynakları üzerinde yapılan tetkiklerde Karadağ'daki durumun akıbetiyle ilgili bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Diğer taraftan Başeski Şevkî Molla Mustafa'nın mecmuasında Silahdar Mehmed Paşa'nın eyaletteki sipahileri Nikşik muhafazasına tayin ettiği bilgisi yer almaktadır. Nikşik ahali mahsullerinin telef olacağı endişesiyle bu durumdan hiç hoşlanmamış, Mehmed Paşa'ya çok defa yalvarmıştır. Ahaliyi dinlemeyen Mehmed Paşa ise Bosna Alaybeyi Babooğlu Ömer Bey¹⁵⁴ ve sipahileri Glasiñçe'de (Glasinac) toplayarak Nikşik ve ilerisine göndermiştir (20 M.1184/16 Mayıs 1770).¹⁵⁵ Anlaşılan o ki bir sefer düzenlenmiş ve eyalet sipahileri Nikşik civarına sevk edilmiştir. Ancak söz konusu mecmuanın ilerleyen kısımlarda ne Küçük İstefan ne Dolgorukov ne de bu seferin akıbetine dair bir teferruat bulunmaktadır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Küçük İstefan'ın III. Petro iddiasından dolayı II. Katerina'yı oldukça telaşlandırdığını, bu yüzden Katerina'nın Küçük İstefan'ı ele geçirebilmek için Yuriy Vladimiroviç Dolgorukov'u gizlice Karadağ'a gönderdiğini söylemektedir. Dolgorukov, bir şekilde Küçük İstefan'ı elde ettiyse de halkın müdafaa ve himayesiyle Küçük İstefan kendisini bu durumdan da kurtarabilmiştir. Uzunçarşılı ayrıca, Küçük İstefan'ın Osmanlı-Rus Savaşı süresince Karadağ'da ıslahat yaparak herhangi bir isyan girişiminde bulunmadığından Osmanlı hükûmetini meşgul etmediğini belirtmiştir.¹⁵⁶ Mustafa İmamović'e göre Ruslar, sahte Çar Küçük İstefan olayını araştırmak ve Karadağlıları ayaklandırmak için Yuriy Vladimiroviç Dolgorukov'u Karadağ'a göndermişlerdir. Dolgorukov, Küçük İstefan'ı uzaklaştıramadığı gibi Karadağlıları da ayaklandıramamıştır. Fakat onun Karadağ'da ortaya çıkışı civardaki sancaklarda endişeye yol açtığından Bosna'da çeşitli güvenlik önlemleri alınmıştır.¹⁵⁷ Barbara Jelavich, Karadağ'daki gelişmeleri yakından takip eden II. Katerina'nın 1769'da Yuriy Vladimiroviç Dolgorukov'u elçi olarak Karadağ'a gönderdiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Dolgorukov, kendini III. Petro olarak tanıtan Küçük İstefan'ın bir sahtekâr olduğunu anlamasına rağmen onu tahtından indirmeye

¹⁵⁴ Ömer Bey, Nikşik'te iken azledilmiş ve Bosna Alaybeyliğine Cafer Bey tayin edilmiştir. Bkz. *Molla Mustafa'nın Mecmuası*, s. 94.

¹⁵⁵ *Molla Mustafa'nın Mecmuası*, s. 90.

¹⁵⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Cilt V, s. 388.

¹⁵⁷ İmamović, *a.g.e.*, s. 400.

kalkışmamış, tam tersine yanında getirdiği savaş mühimmatı ve parayı Küçük İstefan'a teslim etmiştir. Jelavich ayrıca, Küçük İstefan'ın 1773'de Osmanlı merkezî iktidarı tarafından istihdam edilen bir Yunanlı tarafından zehirlendiğini söylemektedir.¹⁵⁸ Rastislav V. Petrović ise Küçük İstefan'ın 22 Eylül 1773'de Yunan hizmetkârı İstanko Klazomunja (Paljikarda) tarafından başı kesilmek suretiyle uykusunda öldürüldüğünü söylemektedir. Küçük İstefan'ın kesik başını yanına alarak İskenderiye Sancakbeyi Buşatlı Mehmet Paşa'ya götürün İstanko, Paşa'dan bu hizmeti karşılığında kendisine vaad ettiği ödülünü almıştır.¹⁵⁹ Diğer taraftan Muvakkit Salih Sıdkı Hacı Hüseyinzade'nin Sırp tarihlerinden aktardığına göre de Küçük İstefan, İskenderiye Sancakbeyi Buşatlı Mehmet Paşa'nın teşvikiyle Rağrak (?) İstanko¹⁶⁰ isimli bir şahıs tarafından 1188/1774-1775'de katledilmiştir. Rağrak İstanko bu sayede Buşatlı Mehmet Paşa tarafından gümüşlü tokalarla ödüllendirilmiştir.¹⁶¹

Karadağlılar, XVIII. yüzyılda isyan için her fırsatı ve yardımı değerlendirmişlerdir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin gücünün azalmasının da etkisiyle ortaya çıkan yeni ayaklanmalar Karadağlıları giderek bağımsızlığa götürmüştür.¹⁶²

Sonuç

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın arifesinde Küçük İstefan liderliğinde Karadağ'da büyük bir isyan çıkmıştır. Karadağlılara kendisini Rus çarı III. Petro olarak tanıtan Küçük İstefan, krallık iddiasında bulunmuş ve bu iddiasını meşrulaştırmak için de eski İpek patriği Vasilyos'un desteğini almıştır.

Bu çalışmada ortaya konulan sonuçlardan biri Küçük İstefan'ın tam olarak nereden ve kim tarafından gönderildiğinin Osmanlı hükûmetince öğrenilemediğidir. Zira bu isyana dair Bosna ve Rumeli valiliklerine

¹⁵⁸ Jelavich, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁵⁹ Petrović, *a.g.e.*, s. 280-281.

¹⁶⁰ Bu eserin Boşnakça'ya çevirilen nüshasında Küçük İstefan'ın bir Yunan tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir. bkz. Muvekkit Salih Sıdkı Hadžihuseinović, *Povijest Bosne*, I, (haz.) Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, Sarajevo 1998, s. 545.

¹⁶¹ *Tarih-i Bosna ve Hersek*, s. 321-322.

¹⁶² Moaçanın, *a.g.m.*, s. 385.

gönderilen fermanlarda Küçük İstefan'dan bilhassa “*şahs-ı mechû'l-ül-hâl*” olarak bahsedilmiş, diğer kayıtlarda ise nereden veya kim tarafından bölgeye gönderildiğine değinilmemiştir.

Küçük İstefan, faaliyetlerine Venedik hududunda başlamış ancak burada tutunamayıp Karadağ mıntikasına geçiş yapmıştır. Karadağ'da dağınık hâlde bulunan ve aralarında düşmanlık olan birçok kabileyi “*Karadağ Krallığı*” fikri etrafında birleştirmeyi başarmıştır. Böylelikle gün geçtikçe nüfuzu daha da artan Küçük İstefan, Karadağlıları kışkırtarak Müslümanlara saldırılarda bulunmalarına yönelik teşvikte bulunmuştur. Bu bakımdan onu, ikna kabiliyeti çok yüksek bir şahıs olarak tanımlamak yanlış olmamalıdır.

Öte taraftan ulaşılan diğer bir önemli sonuç da İskenderiye sancakbeyinin yetki alanında bulunan Karadağ mıntikasının söz konusu dönemde asilerin rahatça kol gezebildiği ve hatta hisar inşa ederek krallık iddia edebildiği kadar kontrolsüz bırakıldığıdır.

Karadağ isyanının bastırılması görevi Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ve Rumeli Valisi Nişli Mehmed Paşa'ya havale edilmiştir. Lojistik hazırlıkların tamamlanmasının ardından Bosna ve Rumeli valilerinin maiyetindeki kuvvetler 23 R.1182/6 Eylül 1768'de asiler üzerine harekete geçmişlerdir. Saldırı karşısında yarım saat kadar ancak direnebildiği anlaşılan Küçük İstefan ve destekçisi Vasilyos firar etmek zorunda kalmışlardır. Başarılı geçen bu sefer Silahdar Mehmed Paşa'nın ilerleyen yıllarda Sadarete getirilmesinde rol oynayacağından bürokratik kariyeri için de oldukça önem arz etmiştir.

Ünlü şair Gürânizâde Derviş Mehmed Meylî Efendi başta olmak üzere bazı Boşnak şairler bu sefere dair şiirler kaleme almışlardır. Karadağ seferi hakkında dikkat çekici bilgiler içeren bu şiirler, sefer sırasında elde edilen başarıların halk ve asker arasında yarattığı coşkuyu göstermektedir.

Karadağlı asiler yenilgiye uğratılıp itaat altına alınmış gibi görünseler de askerî kuvvetlerin ve siyasi otoritenin geri çekilmesinin ardından ertesi yıl Rusya'nın yardım ve teşvikiyle yeniden isyana kalkışmışlardır. Zira Çariçe II. Katerina, Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Yuriy Vladimiroviç Dolgorukov isimli generalini iki sefine dolusu silah, askerî mühimmat ve yüklü miktarda para ile birlikte Karadağ'a göndermiştir. Böylelikle savaşın sürdüğü dönemde Osmanlı Devleti'nin batısındaki askerî kuvvetleri bu isyanla meşgul etmek istemiştir. Her ne kadar Küçük İstefan,

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

Çar III. Petro olduğunu iddia etmişse de Dolgorukov onunla işbirliği yapmış, Karadağ'ın “*Dukalık*” olarak teşkilatlanması için asilere telkinlerde bulunmuştur. Bunun üzerine Karadağ bölgesine askerî kuvvetler sevk edilmiştir. Fakat bu ikinci seferin akıbeti hakkında kaynaklarda bir malumat bulunmadığı görülmüştür.

Netice itibarıyla Küçük İstefan, Karadağ üzerine yapılan bu seferlerde ele geçirilememiştir. Ancak Karadağ Krallığı veya Dukalığı fikrini hayata geçiremeden birkaç yıl sonra İskenderiye Sancakbeyi Buşatlı Mehmet Paşa'nın teşvikiyle öldürülmüştür.

KAYNAKÇA

1. Arşiv ve Kütüphane Kaynakları

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

1.1.1. Ali Emîrî (AE.)

Abdülhamid I (*AE.SABH.I*), nr. 241/16076, 362/25246.

Mustafa III (*AE.SMST.III*), nr. 69/5093, 235/18610.

Osman III (*AE.SOSM.III*), nr. 89/6857, 96/7356.

1.1.2. Bâb-ı Âsafî (A.)

Dîvân-ı Hümâyun Kalemî (*A.DVN*), nr. 2179/46.

Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (*A.DVNS.MHM.d*), nr. 115, 159, 166, 171, 181.

Dîvân-ı Hümâyun Sicilleri Tahvil (Nişan) Defterleri (*A.DVNS.NŞT.d*), nr. 2, 16.

Ruus Kalemî Defterleri (*A.RSK.d*) nr. 1578, 1590.

1.1.3. Cevdet (C.)

Askeriye (C.AS), nr. 909/39233, 1160/51650.

Dâhiliye (C.DH), nr. 243/12121, 286/14266, 319/15939.

Zabtiye (C.ZB), nr. 90/4498.

1.1.4. Hatt-ı Hümâyun (HAT)

Hatt-ı Hümâyun (HAT), nr. 7/260, 8/295, 151/6370.

1.1.5. Topkapı Sarayı (TS.)

Müze Arşivi Defterleri (TS.MA.d), nr. 2859, 3056, 7955, 6077.

Müze Arşivi Evrakı (TS.MA.e), nr. 112/15, 330/4_1, 552/15, 659/33, 726/19, 813/67, 1153/20.

1.2. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi (GHB-Gazi Husrev-Begova Biblioteka)

MUVAKKİT SALİH SIDKI HACI HÜSEYİNZADE, *Tarih-i Bosna ve Hersek*, Cilt II, (İstinsah eden: Muhammed Enveri Kadiç), Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi (Saraybosna), nr. R-7552.

Saraybosna Şer'iyeye Sicilleri, nr. 5, 7, 8, 9, 11, 12, 14.

2. Kaynak Eserler, Araştırma ve İncelemeler, Dijital Kaynaklar

AHMED VÂSİF EFENDİ, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774*, (haz.) Nevzat Sağlam, Ankara 2020.

_____, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr 1774-1779 (H.1188-1193)*, (haz.) Mücteba İlgürel, Ankara 2014.

BAŞAGİÇ, Safvet Beg, *Bosna-Hersek Tarihi (1463-1850)*, (çev.) Saffet Atalay, İstanbul 2015.

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

BAŞESKİ ŞEVKÎ MOLLA MUSTAFA, *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, (haz.) Kerima Filan, Saraybosna 2011.

CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi*, (çev.) Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul 1993.

ÇETİN, Cemal, “Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 36, 2015, ss. 287-310.

DARKOT, Besim, “Karadağ”, *İA*, Cilt VI, İstanbul 1977, ss. 221-230.

GÖLEN, Zafer, “1862 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları”, *Belleten*, Cilt LXXV, Sayı 273, Ankara 2011, ss. 503-544.

_____, “Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)”, *Belleten*, Cilt LXXVIII, Sayı 282, Ankara 2014, ss. 659-698.

HADŽIHUSEİNOVIĆ, Muvekkit Salih Sıdkı, *Povijest Bosne*, I, (haz.) Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, Sarajevo 1998.

İMAMOVIĆ, Mustafa, *Boşnakların Tarihi*, (çev.) Hüseyin Gül, Cenita Özgüner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılar'da Cizye”, *DİA*, Cilt VIII, İstanbul 1993, ss. 45-48.

JELAVIČH, Barbara, *Balkan Tarihi, 18. ve 19. Yüzyıllar*, Cilt I, (çev.) İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, İstanbul 2013.

KALLEK, Cengiz, “Okka”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, ss. 338-339.

_____, “Şinik”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, ss. 169-170.

KARATAY, Osman, “Osmanlı Hakimiyetinde Karadağ”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt I: Tarih, (ed.) Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Ankara 2017, ss. 355-363.

UĞUR KOCA

KOCA, Uğur, *İki Savaş Arasında Osmanlı İdaresinde Bosna Eyaleti (1739-1768)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ömer İşbilir, İstanbul 2023.

MEHMED HÂKİM EFENDİ, *Hâkim Efendi Tarihi*, Cilt II, (haz.) Tahir Güngör, İstanbul 2019.

MEMİĆ, Mustafa, *Karadağ Boşnak (Müslüman) Tarihi*, (çev.) Saffet Atalay, Kastaş Yayınları, İstanbul 2016.

MOAČANIN, Nenad, “Karadağ”, *DIA*, Cilt XXIV, İstanbul 2001, ss. 384-385.

Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l-vüzerâ ve Zeylleri, (haz.) Mehmet Arslan, İstanbul 2013.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, İstanbul 1983.

PETROVIĆ, Rastislav V., *Šćepan Mali, Zagonetka İstorije*, Belgrad 1992.

RÂŞİD MEHMED EFENDİ, ÇELEBİZÂDE İSMAİL ÂSİM EFENDİ, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Cilt II, (haz.) Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2013.

SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul 2015.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Cilt IV, (haz.) Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996.

ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't-tevârih*, Cilt II A, (haz.) M. Münir Aktepe, İstanbul 1978.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul 2011.

URHAN, Vahit Cemil, “Karadağ’da Osmanlı Hâkimiyetinin Zayıflaması (17. ve 18. Yüzyıllar)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt IV, Sayı 2, 2015, ss. 113-135.

BOSNA VALİSİ SİLAHDAR MEHMED PAŞA VE 1768-1769 KARADAĞ İSYANI

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V-VI, Ankara 1995.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32602>, (06.11.2023).

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA: AN ANALYSIS IN
THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

Tolga ÖZTÜRK* - Seda ERKAN**

ABSTRACT

The phenomenon of migration varies according to factors in many different dimensions, this study deals with irregular migration and the events that occur in this context. Turkey, due to its geopolitical position, is a transit country in the irregular migration issue, in comparison with neighboring countries, Turkey has become a transit country for migrants due to its relatively higher level of development compared to Middle Eastern countries located to its south and east, and its lower level of development compared to European countries. In this study, the results and reasons for Syrian refugee's attempts to use Turkey as a transit country and cross to Greece over the Aegean Sea will be analyzed from the perspective of Barry Buzan's 'Regional Security Complex Theory. This study focuses on the problem of whether a regional security complex has emerged in the Balkans due to the migration movement resulting from the Syrian Civil War, using Buzan's theory as a framework, between Turkey and Greece.

Keywords: Migration, Immigrant, Refugees in the Aegean Sea, Greece, Turkey.

* Assist. Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, International Trade Department, Alanya/ Antalya, ORCID: orcid.org/0000-0002-8236-0389, E-mail: tolga.ozturk@alanya.edu.tr

** M.Sc., Alanya Alaaddin Keykubat University, Graduate School of Education, International Trade Department, ORCID: orcid.org/0000-0002-7074-3526, Alanya / Antalya, E-mail: seda_erkani996@hotmail.com

EGE DENİZİNDEKİ MÜLTECİ SORUNU: BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLEKSİ BAĞLAMINDA BİR ANALİZ

ÖZ

Göç olgusu, birçok farklı boyutta etki eden faktörlere göre değişiklik göstermektedir. Bu çalışma, yasa dışı göçü ve bu bağlamda meydana gelen olayları incelemektedir. Türkiye, coğrafi konumundan dolayı yasa dışı göç konusunda transit bir ülkedir; komşu ülkelerle karşılaştırıldığında, güneyi ve doğusunda yer alan Orta Doğu ülkelerine nazaran daha kalkınmış olması, Avrupa ülkelerine nazaran ise az kalkınmış olması nedeniyle göçmenler açısından geçiş ülkesi haline gelmiştir. Bu çalışmada, özellikle Suriyeli mültecilerin Türkiye'yi transit ülke olarak kullanarak Ege Denizi üzerinden Yunanistan'a geçme girişimlerinin nedenleri ve sonuçları, Barry Buzan'ın "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi" perspektifinden analiz edilecektir. Bu çalışma Buzan'ın kuramından hareketle, Türkiye ve Yunanistan arasında; Balkanlarda, Suriye İç Savaşı'ndan kaynaklanan göç hareketinden dolayı bölgesel güvenlik kompleksinin ortaya çıkıp çıkmadığı sorusuna odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Ege Denizindeki Mülteciler, Yunanistan, Türkiye.

Introduction

The definition of a Regional Security Complex can be understood as the interactions among regional actors in the context of security. Buzan and Waeber, in their description of Regional Security Complexes, have emphasized that security issues can vary based on regional and geographical factors. This study focuses on the claim that Turkey and Greece's security perceptions constitute a regional security domain. Additionally, the study takes on the argument within the framework of this theory, suggesting that the two countries' regional security concepts have been redefined in recent years due to security issues arising from the migration crisis resulting from the Syrian Civil War.¹

Buzan asserts that geographical proximity between two countries triggers significantly higher levels of interaction, in contrast to security interactions that might occur between different countries. Indeed, many

¹ Barry Buzan, *The logic of regional security in the post-Cold War world. In The New Regionalism and the Future of Security and Development*, Vol. 4, Palgrave Macmillan, UK 2000, p. 1-25.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

threats arising from a security perspective occur between two neighboring states.²

When the Regional Security Complex Theory is examined from the global to the local level, it can vary based on states' power potentials and mutual threat perceptions. Additionally, it can become relatively shaped and more complex according to the attitudes of global powers towards the specific region. Although it has been acknowledged that global powers can influence regional issues, Buzan contends that fundamentally, security matters are of a regional nature.³

Between Turkey and Greece, it can be argued that there has been a competitive and threat-perceiving security environment since Greece gained independence from the Ottoman Empire in the early 19th century, persisting to the present day. Historical examples supporting this claim can be traced back much further. For instance, the security crisis between Turks and Greeks that began with the conquest of Istanbul has manifested itself throughout history. In brief, the reasons behind the intense threat perceptions between the two countries include Greece's attainment of independence, the 1897 Ottoman-Greek War, the 1912 Balkan Wars, and the 1914-1918 World War I. Evaluated within the framework of the Regional Security Complex between the two countries, these examples form the basis for historical and cultural traumas. In the present day, unresolved security issues persist between the two countries, such as the Aegean Islands dispute, the Eastern Mediterranean Exclusive Economic Zone dispute, and the Western Thrace issue.

Buzan argues that the mentioned regional issues do not lose their regional characteristics independently of the world system. As evidence, he points to geographical problems in regions such as the Middle East, where issues persisted during the Cold War era, indicating their ongoing relevance.⁴ Considering that the historical examples provided encompass a wide period, it can be stated that the problems between Greece and Turkey also possess regional characteristics. Therefore, they can be evaluated within the framework of the Regional Security Complex.

² Barry Buzan and Ole Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press 2003, p. 6-20.

³ Derrick Frazier and Robert Stewart Ingersoll, "Regional powers and security: A Framework for Understanding Order Within Regional Security Complexes", *European Journal of International Relations*, Vol. 16, No. 4, 2010, p. 731-753.

⁴ Buzan and Waever, *op.cit.*, p. 77-80.

The migration triggered by the Syrian Civil War has added a new dimension to the current security issues between Greece and Turkey. Millions of migrants originating from Syria first arrived in their neighboring country, Turkey, and subsequently, a significant portion of them illegally crossed into Greece to move further into Europe.⁵

The study will address the policies formulated by Greece and Turkey in response to the migration movement from Syria. These policies will be examined within the context of the Regional Security Complex between the two countries, and the impact they have on each other's threat perceptions will be elucidated. The nature of the contribution made by the migration movement to the enduring regional security characteristics between the two countries constitutes the research problem.

1. The Refugee Crisis in the Aegean Sea and the Regional Security Complex

The concept of Regional Security Complex, first introduced in Barry Buzan's book published in 1983, is defined as a group of states whose national securities are interdependent and whose fundamental security concerns are closely related.⁶ Barry Buzan, who first proposed the concept of the Regional Security Complex, later developed it further in collaboration with Ole Waever, thus consolidating it as one of the foundational elements of the security approaches of the Copenhagen School. In the theory developed and consolidated by Buzan and Waever, the existing definition of regional security complex was revised as a group of actors (units) whose security enhancement or de-securitization processes are so interrelated that their security problems cannot be understood or solved separately.⁷

The Copenhagen School has contributed three major disciplines to the study of security in an international context. These three sub-disciplines are of great importance and are named 'securitization', 'sectoral security analysis', and 'regional security analysis'⁸ In this study, the main subject of

⁵ Katerina Rozakou, "Nonrecording the "European refugee crisis" in Greece: Navigating through irregular bureaucracy", *Focaal*, Vol. 2017, No. 77, 2017, p. 36-49.

⁶ Barry Buzan, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, The University of North Carolina Press 1983, p. 106.

⁷ Buzan and Waever, *op.cit.*, p. 44.

⁸ Leszek Sadurski, "Regional Security Complex Theory: Why is this Concept still Worth Developing?", *Athenaeu: Polskie Studia Politologiczne*, Vol. 75, No. 1, 2022, p. 137-153.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

investigation is the impact of the refugee crisis in the Aegean Sea on the region, as understood through the lens of the regional security complex theory, which was first proposed by Barry Buzan and subsequently established in the literature by the Copenhagen School, specifically the third approach of “regional security analysis”.

In the field of international relations, for many years, the study of security systems had been dominated by global-level disciplines, as events were analyzed through a realist structuralist perspective. While this was the case, regional approaches in international relations were neglected for a long time, and the first regional approaches in the security system of international relations were seen in the late 1960s and early 1970s.

In the theory proposed by Buzan and Waever, they argue that the foundation is based on the likelihood that threats may come from closer distances, as they believe that the dangers of the international system are not only concentrated in the relations between the great powers but also in the relations between the countries of the regions. Buzan and Waever argue that the foundation of the concept is based on the likelihood of threats originating from closer distances being higher. They posit that threats that occur nearby can more easily spread and have a more immediate impact, making mutual security dependence more important and regional security complexes more intense in these areas.⁹

Looking at historical events, it can be seen that countries generally have more concerns about neighboring countries and that trust ties are stronger with neighboring countries compared to foreign ones. Except for the relatively calm period between 1923 and the late 1950s, it can be stated that Turkey and Greece perceived each other as rivals. The threat perception has been at high levels for both countries, evident in concrete examples such as the Cyprus issue, the Aegean Islands dispute, the Istanbul pogrom, and Greece’s Megali Idea strategy. Particularly, the issue of islands in the Aegean Sea, which is the focus of this study, can be regarded as a geographical area where periodical high security concerns intensified due to the countries’ uncompromising stances arising from disputes over territorial waters. In their theory of regional security complex, Buzan and Waever argue that the proximity of nations sharing a common geography plays a significant role in shaping their security perceptions and interactions, as the proximity of nations

⁹ Buzan and Waever, *op.cit.*, p. 28-30.

leads to a strong interdependence in terms of security concerns and actions.¹⁰ They argue that the likelihood of security threats emanating from neighboring countries is higher than from distant nations and that the proximity of nations makes the spread and impact of security threats more rapid. As such, mutual trust and security interdependence are stronger among neighboring countries, leading to the formation of more intense regional security complexes. They suggest that historical evidence supports the idea that nations generally have greater concerns about their neighbors than about distant countries and that security ties tend to be stronger among neighboring nations.¹¹

2. Immigrations and Migrants in a Conceptual Framework

In essence, migration can be divided into two main categories based on distance, namely internal or external migration, and based on the cause, it can be further divided into forced or voluntary migration. According to studies, there are many sub-types of migration within these two main categories. In this study, various types of migration are examined, including primitive migration, individual migration, forced migration, irregular migration, mass group migration, and brain drain. Primitive migration is a result of an environmental push factor.¹² Individual migration refers to the process of individuals moving based on their own free will, utilizing their own accumulated resources and skills. Forced migration, as defined by the United Nations, refers to the movement of individuals who are forcibly displaced, either within their country or across international borders, due to human rights violations, natural disasters, or other humanitarian crises.¹³ Illegitimate migration refers to the movement of individuals across national borders without proper authorization and documentation. In this context, states have implemented various agreements and regulations to control the duration and purpose of stays of incoming individuals, and as a result, customs and visa controls are often implemented upon entry into the country. However, those

¹⁰ Barry Buzan and Ole Waever and Jaap De Wilde, *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers, 1998, p. 2-7.

¹¹ Buzan, *People, States and Fear*, p. 30.

¹² Lori M. Hunter and Raphael Nawrotzki, "Migration and the Environment", *International Handbook of Migration and Population Distribution*, (ed.) Michael J. White, International Handbooks of Population, Vol. 6, Springer, Dordrecht 2016, p. 472.

¹³ A. I. Kanu and Immaculata Olu Omojola and Mike Boni Bazza, "The National Migration Policy: A Critical Review", *Nnadiabube Journal of Social Sciences*, Vol. 2, No. 2, 2019, p. 95.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

who enter the country covertly, without the necessary permits and documents, are considered to be in an irregular migration status.¹⁴

In all the types of migration mentioned, there are disadvantages and risks for the host country, to a greater or lesser extent. This type of migration typically flows from less developed or developing countries to developed countries.¹⁵ In addition to the migration types discussed above, another distinct type of migration is mass group migration. While other migrations are carried out individually or by single families, mass group migration involves large groups of people. In the context of migration, a mass group migration refers to the movement of a large number of individuals in a coordinated manner, or the movement of a significant portion of a population within a specific time frame.¹⁶ According to the United Nations' definition, there are four major migration routes worldwide. Two of these intersect directly in the Eastern Mediterranean region, which concerns both Greece and Turkey. One route involves traveling overland from Asia, passing through Turkey, and crossing the Aegean Sea to reach Greece, while the other route involves migrants coming from Africa, attempting to reach the European continent by sea, passing through the Eastern Mediterranean, and reaching the Aegean islands. These two major migration routes, which have such significant global implications, are situated in the geographical intersection of Greece and Turkey. This situation directly and adversely impacts the regional security risk between the two countries.¹⁷

In the context of migration, there are various effects on host countries, source countries, and migrants themselves, as migration is a multidimensional phenomenon. Few subjects are as important for social sciences and sociologists as migration. Today, communities carry great significance in the international sphere, and without understanding the information about the members, borders, economic, social, and political status of a community, it is impossible to discuss the subject. In light of the political significance it

¹⁴ Alessandra Casarico and Giovanni Facchini and Tommaso Frattini, "Illegal immigration: Policy perspectives and challenges", *CESifo Economic Studies*, Vol. 61, No. 3-4, 2015, p. 675-678.

¹⁵ Carolina Canibano and Richard Woolley, "Towards a socio-economics of the brain drain and distributed human capital", *International Migration*, Vol. 53, No. 1, 2015, p. 116.

¹⁶ David Scott Fitzgerald and Rawan Arar, "The sociology of refugee migration", *Annual Review of Sociology*, Vol. 44, No. 1, 2018, p. 397.

¹⁷ UN Migration, <https://weblog.iom.int/worlds-congested-human-migration-routes-5-maps>, (17.10.2023).

carries, the subject of migration and migrants attracts attention in the social sciences. The political implications arising from large-scale migration in developed countries, the unease generated by the rights granted to migrants among a significant portion of the native population, and the effects on domestic political situations can all be examined within this context.¹⁸ Aforementioned, it is apparent that migration and the presence of migrants are issues that carry significant political weight in developed countries that receive high numbers of immigrants. Amongst the concerns harbored by native populations in these countries is the fear of immigrants taking over their own spaces. The greatest potential impact that migrants may have on the political landscape is through the mobilization of large groups of migrants in acts of civil unrest, or by potentially altering the outcome of elections through a majority vote.¹⁹

Creating an effective policy for immigrants requires an understanding of the concept of migration from both politicians and the general public. If politicians, leaders, and the public can comprehend the scale and nature of migration, it will be easier for them to control, restrict, and even prevent it. To provide an example, the situation of the mass migration from Mexico to the United States in 2006 can be cited as a situation in which the United States, recognizing the magnitude of the migration flow, implemented a policy solution by expanding its border fencing with Mexico and augmenting it with electronic sensors and cameras. In the past, certain sections of the US-Mexico border were fortified with barbed wire, however, as the influx of migration increased, measures were taken to enhance security. The US government's decision to increase the use of barbed wire, as well as to supplement it with electronic sensors and cameras, was aimed at reinforcing border security in order to combat unchecked migration.²⁰

The primary goal of the recently enforced security policy is to limit and regulate migration through designated entry points. Despite intensified measures at the border, this has had little impact on irregular immigration, resulting in individuals settling in the country after being unable to re-enter,

¹⁸ Nadzeya Laurentsyeva, Alessandra Venturini, "The social integration of immigrants and the role of policy—A literature review", *Intereconomics*, Vol. 52, No. 5, 2017, p. 289.

¹⁹ Adrian Favell, "Immigration, integration and citizenship: Elements of a new political demography", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 48, No. 1, 2022, p. 5.

²⁰ David Escamilla-Guerrero, "Revisiting Mexican migration in the Age of Mass Migration: New evidence from individual border crossings", *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, Vol. 53, No 4, 2020, p. 210-212.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

and others disguising themselves as tourists to conceal their presence. The positive aspect of this situation is that it demonstrates the responsiveness of current government leaders to the voices of the public, as they have attempted to take some measures in response.²¹

The phenomenon of migration comprises various elements and is a multidimensional issue. Though many countries primarily associate it with social sciences and social policies, it is a matter that requires examination from various perspectives. At times, unexamined migration events can result in complicated issues. Throughout history, migration has always been a phenomenon that necessitates a comprehensive evaluation from various perspectives, as it can affect individuals and everything associated with them.

2.1. Turkey's Immigration Policy

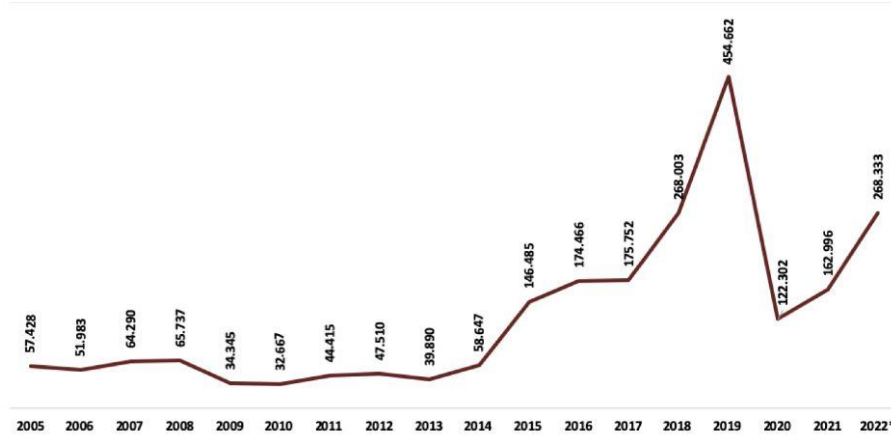
Throughout its history, Turkey experienced migration as both a recipient and a source country. Due to its strategic location, it provided refuge to people fleeing instability and conflict in neighboring countries and served as a transit point for individuals seeking asylum and resettlement elsewhere. Three significant waves of migration occurred, including the return migration of Turkish citizens from the Balkans following World War I, the influx of Iraqi refugees during the Gulf War and the American invasion of Iraq, and the current Syrian refugee crisis.²²

Data provided by the Ministry of Interior of the Republic of Turkey indicates a surge in the number of irregular immigrants entering the country, as demonstrated in the table above. The number of irregular immigrants has consistently increased annually, with a considerable spike in 2018-2019. The approximate number of Syrian refugees in Turkey stands at 3.2 million, with some staying in refugee camps while others reside in different cities throughout the country. The majority of Syrian refugees in Turkey are male, with a significant portion between the ages of 19-29, and the largest demographic being under 18 years of age.²³

²¹ Yoo-Duk Kang, "Refugee crisis in Europe: determinants of asylum seeking in European countries from 2008-2014", *Journal of European Integration*, Vol. 43, No. 1, 2021, p. 40-44.

²² Latif Dilek and Nusret Sinan Evcin, "Reconsidering 'EU Actorness' in Changing Geopolitics of the Eastern Mediterranean Region", *Insight Turkey*, Vol. 24, No. 4, 2022, p. 123-144.

²³ Gökhan Tuncel and Süleyman Ekici, "Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 9, No. 2, 2019, p. 58-59.

Figure 1: Number of Migration in Turkey by Years

Source: Turkish Ministry of Internal Affairs, Directorate of Migration Management

Turkey has maintained an open-door policy for all migrants, granting citizenship, work permits, education rights, and health insurance to many. Syrian migrants who became citizens chose their place of residence freely, typically settling in cities near the Syrian border or major cities like Istanbul, Ankara, and Izmir. Some Syrian partners now operate local businesses. Although challenges emerged regarding culture, economy, and society, Syrian refugees have adapted to Turkey and its living conditions. Some, who could not adjust, attempted to move to Europe using illegal routes.²⁴ To address irregular migration, Turkey has introduced laws and decrees regarding refugees, modifying, improving, and adding to them as necessary. The “Foreigners and International Protection Law” (No. 6458) was added to Turkey’s domestic legal system in 2013, followed by the “Temporary Protection Regulation” in 2014 and the “Regulation on the Work Permit of Temporary Protected Foreigners” in 2016, all related to Syrian migrants in Turkey.²⁵

²⁴ Ayhan Kaya, “Migration as a Leverage Tool in International Relations: Turkey as a Case Study”, *International Relations*, Vol. 17, No. 68, 2020, p. 25.

²⁵ Tuncel and Ekici, *op.cit.*, p. 58-59.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

To maintain better control over this situation and make the process more successful, the “Department for Combatting Irregular Migration” was established on July 15, 2018, through Presidential Decree No. 4. The purpose of this agency is to carry out tasks and procedures related to migration, to develop new measures in frequent communication with law enforcement agencies, to control the implementation of existing measures, and to enforce relevant provisions in cases such as the return agreements to which Turkey is a party. To combat irregular migration, two strategy documents and a national action plan were prepared by the Migration Management Authority. The first strategy document and national action plan for combating irregular migration covers the years 2015-2018, while the second covers the years 2021-2025.²⁶

The Republic of Turkey’s current government and other decision-making bodies such as the Ministry of Internal Affairs and Presidency of Migration Management, implemented projects* and updates aimed at providing basic needs and protection for refugees within the state’s borders, as well as those who may come from beyond the borders, while also attempting to minimize negative effects on the national population, economy, politics, and culture. Turkey endeavored to develop a national approach, working in collaboration with various state institutions and stakeholders, aiming to address irregular migration, particularly from neighboring countries. This approach is claimed to be more humane, considering both the interests of refugees and Turkey’s national interests, without disregarding either. The government implemented various laws and regulations to ensure the basic needs and protection of refugees within its borders, as well as to control the influx of migrants. Despite initial challenges, such as conflicts and instability arising from the large influx of Syrian refugees, the situation improved over time through the gradual integration of refugees and the implementation of various policies by the Turkish government. Additionally, it is important to remember that the right to life of all individuals, regardless

²⁶ Ministry of Interior, Presidency of Migration Management, “www.goc.gov.tr”, (19.12.2022).

* The Directorate of Migration Management has implemented a project titled ‘Strengthening Cooperation with Origin Countries and Strategic Partners to Prevent Irregular Migration through Complementary Activities.’ Its primary objective is to enhance the operational capacities of the Presidency of Migration Management and strategic partners such as Turkish law enforcement agencies in combating irregular migration; to ensure effective and advanced migration management in Turkey; and to strengthen regional cooperation between Turkey and major origin countries to prevent irregular migration. For more info: <https://www.goc.gov.tr/goc-projeleri56>, (17.10.2023).

of their citizenship, should never be ignored, particularly in the context of international human rights and humanitarian considerations.²⁷

The recent developments indicate that Turkey lacks a sustainable migration policy. Approximately 77% of Syrian-origin migrants in the country being unemployed turns them into potential sources of instability within the country.²⁸ Turkey's migration policy appears to be primarily built upon a vested interest relationship through Greece and the European Union. Firstly, the financial gain obtained from the European Union under the readmission agreement signed by Turkey constitutes its primary short-term interest. However, it can be argued that the financial benefit is negligible when considering the material assistance provided to migrants and other social losses. Secondly, Turkey uses migrants as a shield against other issues with Greece. This was evident during the 2020 Greece-Turkey border crisis. Following the death of 33 soldiers in the city of Idlib, Turkey announced that it would open its border gates for Syrian migrants to enter Greece. Subsequently, tens of thousands of migrants moved towards Greece, leading to a border crisis and resulting in violence against migrants by Greek officials, causing several deaths.²⁹

Turkey utilizes its migration policy more as a means to make progress in European Union membership negotiations and gain benefits such as visa-free travel, particularly in the context of the European Union, rather than a cooperation tool with Greece. In this context, it can be said that Turkey adopts pragmatic and short-term policies. This situation has a negative impact on regional security between Greece and Turkey. Evaluating Turkey's migration policy in the context of Buzan's Regional Security Complex, it is necessary to address a situation where security risks increase rather than cooperation. Turkey attempts to shape its migration policy to balance geopolitical issues it faces in the Aegean islands, such as territorial waters disputes, or economic challenges.

²⁷ Özden Zeynep Oktav and Aycan Çelikaksoy, "The Syrian Refugee Challenge and Turkey's Quest for Normative Power in the Middle East", *International Journal*, Vol. 70, No. 3, 2015, p. 411-412.

²⁸ Kıvılcım Akkoyunlu Ertan and Birol Ertan, "Türkiye'nin Göç Politikası", *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, Vol. 1, No. 2, 2017, p. 24.

²⁹ France 24, <https://www.france24.com/en/europe/20221017-greece-and-turkey-trade-blame-after-dozens-of-nearly-naked-migrants-found-on-border>, (17.10.2023).

2.2. Greece's Immigration Policy

Before the 1990s, Greece lacked a clear immigration or refugee policy due to a lack of immigrants.³⁰ However, as the economy and industry developed, workers from various countries began to arrive, and the stable policies established as an AET and EU member attracted more immigrants. Greece's location, tourism industry, and cultural features also made it an attractive destination. Consequently, the sudden influx of immigrants in the 1990s resulted in a significant renewal of the country's population and demographic structure.³¹

Before the 1990s, Greece mainly repatriated individuals of Greek ethnicity. However, economic migration increased after the Cold War, and by 2001, immigrants accounted for 8% of the population. After the Cold War, Greece experienced a rise in economic migration, which led to immigrants comprising 8% of the population by 2001. Before this, Greece primarily repatriated individuals of Greek ethnicity.³² In the 1990s, migration patterns shifted to Albania, Balkan countries, and Pakistan. Before this shift, Greece was not seen as a country of immigration. In 1991, a law on immigration was passed, but it was insufficient, leading to the issuance of a new law in 1997 that established conditions for immigrants to live and work in Greece. Migration patterns in the 1990s shifted to Albania, Balkan countries, and Pakistan, altering Greece's status as a non-immigration country. In 1991, an insufficient law on immigration was passed, prompting the issuance of a new law in 1997 that set living and working conditions for immigrants in Greece.³³

Greece hosts numerous refugees from various countries including Lebanon, Vietnam, and the Middle East, despite being one of the least developed nations in the EU. Migration resulting from the collapse of regimes in Central and Eastern Europe has led to a substantial workforce in Greece.

³⁰ Gizem Alioğlu akmak, "Avrupalılaşmasının Aşıl Tendonu: G Politikaları ve Yunanistan rneği", *Mukaddime*, Vol. 9, No. 3, 2018, p. 45.

³¹ Chagial Kioutsouk, *Türkiye ve Yunanistan'da Uygulanan G Politikaları (1990 Sonrası)*, İstanbul University Social Sciences Institute, International Relations, MA Thesis, Supervisor: Assist. Prof. E. Zeynep Güler, İstanbul, 2013, p. 58.

³² Stephen Castles and Mark J. Miller, *Gler ağı: Modern Dnyada Uluslararası G Hareketleri*, (transl.) Bülent U. Bal and İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2008, p. 281.

³³ Maria Siadima, *Immigration in Greece During the 1990s: An Overview*, King's College London Mediterranean Studies, MA Thesis, Supervisor: Prof. Rory Miller, London 2001, p. 9.

The country's lenient policies towards refugees, capitalization on instability, and its location have all contributed to increased immigration. The EU has begun to pressure Greece due to its position as the Eastern gateway and its potential impact on member states. Greece attempted to prevent uncontrolled and irregular migration by fencing off the shores of the Evros (Meriç) River, but this was not a definitive solution. Despite these efforts, Greece remains a transit country for Syrian migrants and not a destination.³⁴ The ongoing influx of migrants from Syria and Afghanistan targets Turkey as their first destination, then Greece, and finally other EU countries. Irregular migrants enter Turkey through various policies and illegal routes before targeting Greece due to its proximity to the Turkish border. Greece has tried to control irregular immigration by apprehending migrants, returning them to Turkey, and implementing a 'zero tolerance' policy to block their entry by land, air, or sea. Unfortunately, this strict policy has resulted in harm and loss of life for many irregular immigrants. The Aegean Sea remains a significant escape point for irregular immigration.³⁵

The influx of irregular immigrants after the 2009-2010 Euro crisis caused significant difficulties for Greece, particularly on its islands close to Turkey. The islands' populations were overwhelmed by the number of immigrants, leading to a request for help from the Prime Minister. A decision was made for all islands to adopt a unified policy, but this was ineffective. The situation soon became a major humanitarian problem that Greece could not handle alone, prompting it to seek help from the EU, Turkey, and other relevant parties. Although the agreement with Turkey produced positive results, the EU did not provide the expected support. Germany, however, has been a major supporter of Greece in this crisis.³⁶

Greece's migration policy orientation has gradually taken a harsher stance, driven by the fear of transforming from a transit country into a permanent destination for refugees. A concrete example of this shift is evident in the law introduced in 2020 regarding international protection. This law implemented stringent measures, such as detention for up to 18 months and limitations on financial aid, for refugees arriving in Greece. The migrant crisis

³⁴ İlhan Aras and Akın Sağıroğlu, "Yunanistan ve Suriyeli Mülteciler: Avrupa'nın Kapısını Zorlamak", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Vol. 3, No. 3, 2017, p. 21.

³⁵ Song Nui and Bing Fan, "An Overview of the Middle East Immigrants in the EU: Origin, Status Quo and Challenges", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi İGÜSBD*, Vol. 3, No. 2, 2016, p. 66.

³⁶ Aras and Sağıroğlu, *op.cit.*, p. 26.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

along the land border with Turkey at the Evros River in 2020 also led to various physical measures being taken along the border with Turkey. Greece began implementing measures such as erecting walls, installing wire fences, and digging trenches along the Evros border.³⁷

The border region of Pazarkule-Kastanies, which was the focal point of the 2020 migration crisis, holds significance in demonstrating the tension in the foreign policies of Greece and Turkey. In the Pazarkule region, it was clearly observed that international migration was utilized as a tool of foreign policy, particularly by Turkey, as migrants were drawn to the region with hopes of reaching Europe following the Idlib events in 2020. In response to this strategic move, Greece, by nullifying Article 78.3 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), caused some humanitarian rights violations and failed to fulfill the requirements of international law.³⁸ This situation marked one of the moments when political tensions between Greece and Turkey reached their peak. Certainly, the tension between Greece and Turkey within the regional security complex began to ease over time due to the intensified financial expectations of both countries within the European Union.

Greece's policy has confined its cooperation opportunities with Turkey solely within the framework of the readmission agreement signed between the European Union and Turkey. Additionally, by strengthening border measures, Greece attempts to create barriers and isolate itself as much as possible from Turkey. Moreover, one of the reasons for its desire to extend its territorial waters to 12 nautical miles within the context of the island dispute with Turkey should be viewed as geopolitical interests. If Greece extends its territorial waters to 12 miles in the Aegean islands, the Aegean Sea will become the Greek Sea, potentially confining Turkey to its Anatolian shores. This situation would significantly facilitate migration control for Greece. In this context, it can be argued that one of the reasons behind Greece's expansionist policies is to control the element of irregular migration within the framework of the regional security complex.

³⁷ Bpb, <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/laenderprofile/english-version-country-profiles/505134/migration-and-migration-policy-in-greece/>, (18.10.2023).

³⁸ Ali Hüseyinoglu and Deniz Eroğlu Utku, "Turkish-Greek Relations and Irregular Migration at The Southeasternmost Borders of the EU: The 2020 Pazarkule Case", *Migration Letters*, Vol. 18, No. 6, 2021, p. 661-665.

3. The Impact of the Refugee Crisis in the Aegean Sea on Turkey and Greece

In the region constituting the border between Greece and Turkey, both countries have devised strategies according to their interests to prevent the migration crisis from escalating into a major crisis. It is essential to note that Greece's foreign policy approach adopted in the post-Soviet era remains relevant today. Greece's foreign policy and Balkans strategy can be examined under three main headings, all of which will guide in addressing both the migration crisis and relations with Turkey.

Greece's first strategy is its defensive approach known as the 'Muslim Arch,' signifying its being surrounded by Muslim countries. It perceives potential threats from Albania to the west, Bosnia to the northwest, Macedonia and Bulgaria to the north, both hosting significant Muslim Turkish minorities, and Turkey to the east. Concerning migration, it is essential to note that this strategic perspective has added a new dimension to Greece's threat perception. The majority of migrants come from the Muslim Middle East, intensifying Greece's sense of threat. Considering that over 10 million migrants are originating from Syria alone and an estimated 4 million Syrian Muslim population ready to cross into Greece from Turkey, Greece, with its approximately 10 million population, can be said to feel seriously threatened. Greece, already predisposed to prejudices against the Muslim identity, heightened its state of alertness in the face of the significant Muslim migrant threat. This situation, coupled with the possibility of irregular immigrants being involved in terrorism and other crimes, further deteriorated bilateral relations with Turkey.³⁹

Greece's second strategy, unlike the first, is not defensive but reflective of an active policy, asserting that the Balkans are Greece's hinterland. This claim includes the Aegean Sea as well, which Greece regards as its own. In this context, Greece operates under the assumption that all the territories in the Balkans derive from Greece's historical and cultural heritage.⁴⁰ Greece has sought to establish this notion through investment and soft power elements, mainly due to its relatively stronger economic power compared to other Balkan countries. Particularly during the 2015-2016 migration crisis,

³⁹Asteris Huliaras and Tsardanidis Charalambos, "(Mis)understanding the Balkans: Greek Geopolitical Codes of the Post-communist Era", *Geopolitics*, Vol. 11, No. 3, 2006, p. 468-469.

⁴⁰Huliaras and Tsardanidis, *op.cit.*, p. 472-473.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

Greece adopted a stringent stance, considering the Balkans as Greek soil and homeland. The country did not provide permanent shelter for incoming migrants, attempting to transit refugees away from the Balkans as much as possible and redirect them towards Western Europe.⁴¹

Greece's third strategy can be evaluated as the Europeanization strategy. With this strategy, Greece addresses all the issues it finds challenging, especially within the framework of the European Union, and strives to act in collaboration with Brussels. Greece currently attempts to confront the European Union and Turkey in the disagreement over territorial waters in the Aegean Sea. Similar tactics were employed during the migration crisis in the Aegean, aiming to put the European Union and Turkey at odds. It can be argued that Greece has been successful in this strategy. With the readmission agreement signed between Turkey and the European Union, Greece managed to escalate the issue to a higher authority and partially control it.⁴² Consequently, relations between Greece and Turkey have become mutually threatened, characterized by a high level of mutual threat perception and fragility. Greece's anti-Muslim strategy and its perception of the Aegean Sea solely as its own territory have generally contributed to this situation.

Turkey's strategy towards Greece and the Aegean Sea has remained largely unchanged for many years. Turkey asserts that the Aegean Sea is unique and remains steadfast in limiting its territorial waters to 6 nautical miles. Turkey declared many years ago that if Greece extended its territorial waters to 12 miles, it would consider it a direct cause for war, a stance that still holds validity. This situation leads to a significant portion of the Aegean Sea being in the status of international waters. Consequently, complete authority cannot be granted to a single country regarding intervention with migrants. Additionally, Turkey consistently expresses its dissatisfaction with Greece's demilitarized status of the Aegean islands in every medium.⁴³

One of the fundamental issues concerning migration is the lack of cooperation between Turkey and Greece in search and rescue operations in the Aegean Sea. The two countries have not been able to enforce the

⁴¹ Ivo Bosilkov and Dimitri Drakaki, "Victims or Intruders?: Framing the Migrant Crisis in Greece and Macedonia", *Journal of Identity and Migration Studies*, Vol. 12, No. 1, 2018, p. 33.

⁴² Huliaras and Tsardanidis, *op.cit.*, p. 476.

⁴³ Kenan Şahin, "Ege Denizi'nde Yetki Alanları Paylaşımının Öncülü: Karasuları Sorunu", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Vol. 17, No. 40, 2021, p. 707.

International Hamburg Convention on Maritime Search and Rescue, established in 1979, in the Aegean Sea. According to this convention, in cases where search and rescue regions cannot be determined in the relevant geography, collaboration is expected. However, Greece, considering the Aegean Sea as its sovereign territory, is unwilling to comply with the convention. Turkey, on the other hand, does not perceive search and rescue operations as a sovereignty matter but approaches them as humanitarian activities.⁴⁴ This disagreement significantly hampers efforts to combat irregular migration in the Aegean Sea.

The migration route caused movement in the Aegean Sea and eventually led to problems in Turkish-Greek relations. Numerous immigrants utilizing the sea route in this unlawful migration encountered extreme hardships, and a few died before finishing their journey. The progression of these lamentable occurrences gradually led to a humanitarian catastrophe, and the origin of the issues cannot be solely attributed to any single country. While it is clear that a solution should be sought together for these problems, Turkey and Greece followed many agreements and common control and prevention policies in the face of all these events.⁴⁵ The most important of these agreements is the protocol made in March 2016 on the implementation of article 8 of the agreement signed between Turkey and Greece in 2001. This article refers to the fact that immigrants who are proven to have passed from Turkey to Greece or the Greek islands will be accepted back by Turkey. While efforts were made to return non-Syrian immigrants to their countries, Syrian immigrants were to be settled in camps designated by the government. In this exchange policy, the EU is responsible for taking in a registered refugee from Turkey for each irregular immigrant returned from Greece to one of the EU member states. Another clause in the protocol states that all expenses will be covered by the European Union. In the first implementation of this agreement, about 72.000 irregular refugee immigrants were exchanged.⁴⁶

With the emergence of the migration crisis on top of the long-standing political issues between Greece and Turkey, especially from the Greek

⁴⁴ Turkish Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>, (20.10.2023).

⁴⁵ Daniele Archibugi and Marco Cellini and Mattia Vitiello, "Refugees in the European Union: From emergency alarmism to common management", *Journal of Contemporary European Studies*, 2022, Vol. 30, No. 3, p. 497.

⁴⁶ Yusuf Küçükbaşol - Haydar Pekdoğan, "Türkiye'nin Göç Yönetim Süreci ve Jandarmanın Dönüşümü", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2019, Vol. 18, No. 2, p. 896.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

perspective, Turkey has been solidified as a serious threat. When looked at in the context of Buzan's regional security complex, as Buzan also states, we must control our immediate surroundings so that we can take quick and effective measures against a potential threat.⁴⁷ While a bad event from far away takes time to happen, events that occur in our immediate surroundings can happen quickly and the results they create can cause bigger damages. This is also the case for Turkey and Greece, which are neighboring countries. Irregular immigrants, especially those using the sea route, attempt to enter Greece at great risk to their lives, as the Turkish state lacks control over the situation. Despite these dangers, a significant number of them managed to enter Greece successfully.

From the perspective of Greece, the arrival of migrants from China or India takes time, while the events of migration and/or irregular migration taking place in Turkey, due to proximity, are inevitably affected much quicker and in larger quantities. The situation discussed earlier from Greece's perspective is also applicable to Turkey's proximity to Syria. Syrian migrants find it more convenient to cross into Turkey on foot, making it one of the most popular migration routes.⁴⁸ In this context, within the framework of the Regional Security Complex, Greece must keep Turkey under control, and Turkey must keep Syria under control. To be prepared for potential threats, whether anticipated or sudden, it is necessary to always be ready and to develop defense and management policies accordingly. As Buzan's theory suggests, we must always be in control of events happening in our immediate surroundings and have various internal and external policies in place for our own security.⁴⁹ The security of countries that are inextricably linked cannot be considered separately, and for this reason, the need for policies that are ready to respond to potential threats from neighboring countries is understood. Turkey's policies and decisions regarding Syria and Syrian refugees, as well as Greece's agreements and policies towards migrants, are all steps taken to secure the countries' safety within the context of the regional security complex as theorized by Buzan. The support provided by the European Union to Greece and Turkey in this regard is intended to prevent

⁴⁷ Barry Buzan, "The Southeast Asian Security Complex", *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 10, No. 1, 1988, p. 1-2.

⁴⁸ Céline Cantat, "Refugee Solidarity Along the Balkan Route", *Journal of Refugee Studies*, 2021, Vol. 34, No. 2, p. 1348-1369.

⁴⁹ Barry Buzan's concept of the "Security Complex" could also serve as a useful guide for the post-Cold War world, and his work can be referenced accordingly: Barry Buzan, "Rethinking Security after the Cold War", *Cooperation and Conflict*, Vol. 32, No. 1, 1997, p. 5-28.

the irregular migration crisis from escalating into a regional problem and to minimize the impact on other EU member states.

Currently, it is possible to assess the migration issue between Greece and Turkey in two distinct geographical categories. The first one is the land border region, specifically the Evros border, which caused high tension in 2020. Despite limited contributions from the European Union initiatives, this region is now more stable. The reason for this can be attributed to the absence of any border dispute between Greece and Turkey in this region. This was evident from the recent joint statements of Greece's Minister of Migration and Asylum, Kairidis, and Turkey's Minister of Interior, Ali Yerlikaya in October 2023. Particularly in Kairidis' remarks, it was stated that the situation regarding irregular migration at the Evros border is satisfactory. However, he emphasized that much progress needs to be made in preventing irregular migration in the Aegean Sea.⁵⁰ It can be argued that the challenges in the Aegean Sea are not solely due to the difficulty of controlling irregular migration at sea; rather, it is primarily because the legal status disagreement in the Aegean Sea creates difficulties for both countries in both political and migration matters.

The Aegean crisis is a multifaceted issue that involves various actors, including states, international organizations, and non-state actors, and interests in the region. In recent years, the crisis was characterized by a series of incidents and tensions between Greece and Turkey, which escalated due to the ongoing migration crisis. Barry Buzan's Security Complex Theory provides a framework for understanding the security dynamics of a particular region. According to Buzan, a security complex is a group of states whose security concerns are closely linked and whose interactions are dominated by the use or threat of force.⁵¹ In the Aegean region, Greece and Turkey form a security complex due to their historical and geopolitical ties, as well as their overlapping security concerns, such as territorial disputes, military buildups, and migration flows.⁵²

⁵⁰ 'Joint Statement', Greek Ministry of Migration and Asylum, <https://migration.gov.gr/en/synantisi-ypoyrgoy-metanasteysis-kai-asyloy-k-dimitri-kairidi-me-ton-ypoyrgo-esoterikon-tis-toyrkias-stin-agkyra/>, (25.10.2023).

⁵¹ Buzan, *People, States and Fear*, p. 34-38.

⁵² Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, Vol. 10, No. 1, 2009, p. 7-24.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

The Aegean crisis characterized by a series of incidents and tensions between Greece and Turkey, including territorial disputes over islands and maritime zones, airspace violations, and military maneuvers.⁵³ These tensions exacerbated by the recent migration crisis, which has led to a surge of asylum seekers and refugees crossing the Aegean Sea from Turkey to Greece.⁵⁴ The migration crisis has put a strain on the already fragile relations between Greece and Turkey, with both countries accusing each other of failing to manage the flow of migrants and refugees. The crisis also raised concerns about the security implications of large-scale migration, such as terrorism, organized crime, and social unrest.⁵⁵

In the context of Buzan's Security Complex Theory, the Aegean crisis highlights the interdependence of security concerns in the region and the need for a cooperative approach to address them. As Buzan argues, security complexes can be transformed through a process of regional security governance, which involves the creation of shared norms, institutions, and practices that promote cooperation and mutual security.⁵⁶ In addition to the limited efforts of regional security governance in addressing the Aegean crisis, the involvement of external actors has also complicated the situation. The United States and Russia, for example, were involved in the region, both as mediators and as supporters of their respective allies, Greece and Turkey.

The involvement of external actors in the Aegean crisis highlights the interconnectedness of security issues and interests beyond the region. As Buzan's Security Complex Theory suggests, security complexes are not isolated entities but are embedded in larger regional and global security contexts.⁵⁷ Moreover, the involvement of external actors in the Aegean crisis raises questions about the potential for regional security governance to address conflicts and promote mutual security. The presence of external

⁵³ Nathalie Tocci, "Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?", *South European Society and Politics*, Vol. 10, No. 1, 2005, p. 73-83.

⁵⁴ Andreas Stergiou, "The Post-Cold War Era", *The Greek-Turkish Maritime Dispute: Resisting the Future*, Springer International Publishing, 2022, p. 51-58.

⁵⁵ Alexander Betts, "Towards a 'Soft Law' Framework for the Protection of Vulnerable Irregular Migrants", *International Journal of Refugee Law*, Vol. 22, No. 2, 2010, p. 209-236.

⁵⁶ Buzan, *People, States and Fear*, p. 34-38.

⁵⁷ Barry Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs*, Vol. 67, No. 3, 1991, p. 431-451.

actors in the region can undermine the development of shared norms and institutions among the countries in the Aegean security complex.⁵⁸

Despite the challenges posed by external actors, there are some potential avenues for regional security governance to address the Aegean crisis. The EU, for example, has played a role in managing the migration crisis, and it could potentially support a more comprehensive approach to regional security governance in the Aegean.⁵⁹

In conclusion, the Aegean crisis is a complex security challenge that requires a regional approach based on cooperation, dialogue, and mutual security. The Security Complex Theory of Buzan provides a useful framework for understanding the dynamics of the crisis and the potential for regional security governance to transform the security complex in the Aegean region. However, the involvement of external actors and the limited efforts of regional security governance pose challenges to the development of a cooperative and secure Aegean region. In addition to the recent agreement on maritime disputes, there are some other positive steps towards regional security governance in the Aegean region. For example, Greece and Turkey participated in various confidence-building measures (CBMs) aimed at reducing tensions and enhancing cooperation. These CBMs include the exchange of military information, joint search and rescue operations, and cultural exchanges.⁶⁰

Moreover, there are efforts to involve other regional actors, such as Cyprus, in the discussions on the Aegean crisis. Cyprus has its territorial disputes with Turkey, and its involvement in the talks could help to create a broader framework for regional cooperation and security governance. However, there are also significant challenges to regional security governance in the Aegean region. The historical and geopolitical tensions between Greece and Turkey, as well as their differing approaches to migration and refugee flows, pose significant obstacles to cooperation. Moreover, the involvement

⁵⁸ Gokcen Yavas, "Europeanization of the Aegean Dispute: An Analysis of Turkish Political Elite Discourse", *Turkish Studies*, Vol. 14, No. 3, 2013, p. 520-539.

⁵⁹ Ioannis N. Grigoriadis, "Between escalation and détente: Greek-Turkish Relations in the Aftermath of the Eastern Mediterranean Crisis", *Turkish Studies*, Vol. 23, No. 5, 2022, p. 802-820.

⁶⁰ Mirmehdi Mirkamil Aghazada, "Greater Mediterranean Regional Security Complex: Myth or Reality?", *Vestnik RUDN International Relations*, Vol. 21, No. 3, 2021, p. 429-440.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

of external actors, such as the US and Russia, in the region adds another layer of complexity to the situation.⁶¹

Despite these challenges, the Security Complex Theory provides a useful tool for analyzing the dynamics of the Aegean crisis and identifying potential avenues for regional security governance. As Buzan argues, security complexes can be transformed through a process of regional security governance that involves the creation of shared norms, institutions, and practices that promote cooperation and mutual security.⁶² In the case of the Aegean region, such governance could help to reduce tensions, enhance cooperation, and promote stability and security in the region.

Conclusion

To sum up, borders are lines that define a country's political identity, responsibilities, and separation from other countries in terms of governance and values. Governments have the responsibility to protect their borders, determine who can enter and exit, and take action against unauthorized entry. Illegal crossing of borders poses a threat to the security of a country. This threat is often caused by individuals seeking better living conditions and security in other countries by leaving their own. Sometimes, instability within a country can also lead to consequences that affect neighboring countries, such as the influx of refugees. The Arab Spring period is an example of how events within a country can have significant impacts on neighboring countries, including a large increase in migration.

The migration wave that originated in Syria has had a significant impact on the neighboring countries and the surrounding region. After the Syrian war, conflicts also arose in Afghanistan and other Middle Eastern nations. Another country that experienced the effects of migration, although not to the same extent as Syria, is Afghanistan, with people fleeing the country. The Aegean Sea is currently the most commonly used irregular migration route, causing significant regional problems. Data collected from analyzed sources indicate that migration events have greatly impacted Turkey

⁶¹ Filippou Proedrou, "Re-conceptualising the Energy and Security Complex in the Eastern Mediterranean", *Cyprus Review*, Vol. 24, No. 2, 2012, p. 22-25.

⁶² Yannis A. Stivachtis, "A Mediterranean Region?: Regional Security Complex Theory Revisited", *Vestnik RUDN International Relations*, Vol. 21, No. 3, 2021, p. 416-428.

and Greece, both of which share borders with the Aegean Sea. Due to their geographical location, the Turkey-Greece border has long served as a significant transit route for irregular migration. The resulting high level of irregular migration poses significant security threats for both countries. Initially, each country focused on protecting its own borders and implementing policies to manage the influx of irregular migrants. However, none of these measures offered a definitive solution. Over time, the two countries began making joint decisions and implementing similar policies.

Initially, it seems that each country is focused on protecting their own security; however, events spiral out of control. In particular, Greece's policy of neglecting the fate of irregular immigrants unless they enter their country is not only ineffective but also leads to immigrants facing difficult conditions while trying to cross into Greece. These irregular immigrants face inhumane conditions, and some lose their lives, including a high number of children. The incidents caused significant uproar in the media, and Greece denied responsibility by claiming that they occurred within Turkish territorial waters.

The occurrence of events during this period led to major issues in Turkish-Greek relations and resulted in the deterioration of bilateral ties. Despite the lack of success in Greece's implemented policy, its attempts to return or prevent irregular immigrants from entering inevitably caused its relationship with Turkey to deteriorate. Each irregular immigrant that entered Greece from Turkey carried significant importance within the European Union, as they were considered within EU borders. With the EU also aiming to protect itself, it supported Greece in its policy change and Greece subsequently entered into various agreements with Turkey. This agreement, which can be referred to as a return agreement, caused a shift in the course of events and led to the initiation of a rapid exchange of information between Turkey and Greece. Even though the agreement managed to establish a certain level of control over irregular immigration, the problem persists and its impact has only slightly decreased.

The failure of Greece, in the initial stages, to cooperate with Turkey in addressing the irregular migration issue and opting instead to bring the matter to the attention of the European Union, resulted in a significant loss of time and an escalation of the situation. As the signs of civil war in Syria emerged, Turkey and Greece, in consideration of their national interests, should have implemented a control policy in order to address the issue of irregular migration, rather than solely focusing on solving the problem at their border.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

This would require both countries to seek solutions within their territories, instead of relying solely on border controls. Today, although the problem of irregular migration remains unresolved, the situation has shown significant improvement when compared to the past. Turkey and Greece, now with experience in addressing the issue, should focus on preventing irregular migration and work towards finding solutions to the underlying causes of the civil war in Syria, with the support of the EU. Ultimately, the security of neighboring countries, geographically close to one another, cannot be considered independently and it is essential to prioritize the security of our external borders in order to safeguard our internal security.

In light of the events that transpired, it is evident that the initial approach taken by Greece in addressing the irregular migration issue, which involved not cooperating with Turkey and instead relying on the intervention of the European Union, resulted in significant delays and exacerbation of the problem. As the indicators of the civil war in Syria became apparent, Turkey and Greece needed to adopt a joint strategy for controlling the influx of migrants and addressing the underlying issues in order to safeguard their national security. The problem of irregular migration on this route remains unresolved to this day, but its magnitude significantly decreased. It is crucial for Turkey and Greece, in collaboration with the EU, to not only focus on preventing irregular migration but also on finding a solution to the Syrian civil war to prevent further displacement of individuals. As neighboring countries, the security of Turkey and Greece is interdependent and to maintain internal security, it is essential to also prioritize external security. This can be understood within the framework of Barry Buzan's regional security complex theory, which posits that the security of states within a region is interconnected and cannot be viewed in isolation.

REFERENCES

- AGHAZADA, Mirmehdi Mirkamil, “Greater Mediterranean Regional Security Complex: Myth or Reality?”, *Vestnik RUDN International Relations*, Vol. 21, No. 3, 2021, pp. 429-440.
- AKKOYUNLU ERTAN, Kıvılcım, - ERTAN, Birol, “Türkiye’nin Göç Politikası”, *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, Vol. 1, No. 2, 2017, pp. 7-39.
- ARAS, İlhan, - SAĞIROĞLU, Akın, “Yunanistan ve Suriyeli Mülteciler: Avrupa’nın Kapsamını Zorlamak”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Vol. 3, No. 3, 2017, pp. 21-28.
- ARCHIBUGI, Daniele, CELLINI, Marco and VITIELLO, Mattia, “Refugees in the European Union: From Emergency Alarmism to Common Management”, *Journal of Contemporary European Studies*, 2022, Vol. 30, No. 3, pp. 487-505.
- BETTS, Alexander, “Towards a ‘Soft Law’ Framework for The Protection of Vulnerable Irregular Migrants”, *International Journal of Refugee Law*, Vol. 22, No. 2, 2010, pp. 209-236.
- BOSILKOV, Ivo, - DRAKAKI, Dimitri, “Victims or Intruders? Framing the Migrant Crisis in Greece and Macedonia”, *Journal of Identity and Migration Studies*, Vol. 12, No. 1, 2018, pp. 26-45.
- BUZAN, Barry, “New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century”, *International Affairs*, Vol. 67, No. 3, 1991, pp. 431-451.
- _____, “Rethinking Security After the Cold War”, *Cooperation and Conflict*, Vol. 32, No. 1, 1997, pp. 5-28.
- _____, “The Southeast Asian Security Complex”, *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 10, No. 1, 1988, pp. 1-16.
- _____, *The Logic of Regional Security in The Post-Cold War World in The New Regionalism and the Future of Security and Development*, Vol. 4, Palgrave Macmillan, UK 2000.

THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX

_____, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, The University of North Carolina Press, 1983.

BUZAN, Barry, - WAEVER, Ole, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, 2003.

BUZAN, Barry, WAEVER, Ole and DE WILDE, Jaap, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, 1998.

CANIBANO, Carolina, - WOOLLEY, Richard, "Towards a Socio-Economics of The Brain Drain and Distributed Human Capital", *International Migration*, Vol. 53, No. 1, 2015, pp. 115-130.

CANTAT, Céline, "Refugee Solidarity Along the Balkan Route", *Journal of Refugee Studies*, 2021, Vol. 34, No. 2, pp. 1348-1369.

CASARICO, Alessandra, FACCHINI, Giovanni and FRATTINI, Tommaso, "Illegal Immigration: Policy Perspectives and Challenges", *CESifo Economic Studies*, Vol. 61, No. 3-4, 2015, pp. 673-700.

CASTLES, Stephen, - MILLER, Mark J., *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, (transl.) Bülent U. Bal and İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2008.

ÇAKMAK, Gizem A., "Avrupalılaştırmanın Aşıl Tendonu: Göç Politikaları ve Yunanistan Örneği", *Mukaddime*, Vol. 9, No. 3, 2018, pp. 39-58.

DILEK, Latif, Evcan, - NUSRET, Sinan, "Reconsidering 'EU Actorness' in Changing Geopolitics of the Eastern Mediterranean Region", *Insight Turkey*, Vol. 24, No. 4, 2022, pp. 123-144.

ERDAL, Leman, - ÇOLAKOĞLU, Selçuk, "Siyasi Kriterler Açısından Yunanistan, Polonya ve Türkiye'nin AB Üyelik Sürecinin Değerlendirilmesi", *Ankara Avrupa Çalışma Dergisi*, Vol. 2, No. 2, 2007, pp. 69-97.

ESCAMILLA GUERRERO, David, "Revisiting Mexican migration in the Age of Mass Migration: New Evidence from Individual Border Crossings",

Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History, Vol. 53, No. 4, 2020, pp. 207-225.

FAVELL, Adrian, "Immigration, integration and Citizenship: Elements of A New Political Demography", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 48, No. 1, 2022, pp. 3-32.

FITZGERALD, David S., - ARAR, Rawan, "The Sociology of Refugee Migration", *Annual Review of Sociology*, Vol. 44, No. 1, 2018, pp. 387-406.

FRAZIER, Derrick, - STEWART INGERSOLL, Robert, "Regional Powers and Security: A Framework for Understanding Order Within Regional Security Complexes", *European Journal of International Relations*, Vol. 16 No. 4, 2010, pp. 731-753.

GRIGORIADIS, Ioannis N., "Between Escalation and Détente: Greek-Turkish Relations in The Aftermath of the Eastern Mediterranean Crisis", *Turkish Studies*, Vol. 23, No. 5, 2022, pp. 802-820.

HULIARAS, Asteris, - TSARDANIDIS, Charalambos, "(Mis)understanding the Balkans: Greek Geopolitical Codes of the Post-communist Era", *Geopolitics*, Vol. 11, No. 3, 2006, pp. 468-469.

HUNTER, Lori M., - NAWROTZKI, Raphael, "Migration and the Environment", *International Handbook of Migration and Population Distribution*, (ed.) Michael J. White, International Handbooks of Population, Vol. 6, Springer, Dordrecht 2016, pp. 465-484.

HUSEYİNOĞLU, Ali, - EROĞLU UTKU, Deniz, "Turkish-Greek Relations and Irregular Migration at the Southeasternmost Borders of the EU: The 2020 Pazarkule Case", *Migration Letters*, Vol. 18, No. 6, 2021, pp. 659-674.

KANG, Yoo-Duk, "Refugee Crisis in Europe: Determinants of Asylum Seeking in European Countries from 2008-2014", *Journal of European Integration*, Vol. 43, No. 1, 2021, pp. 33-48.

KANU, A. I., Omojola, IMMACULATA, Olu and BAZZA, Mike Boni, "The National Migration Policy: A Critical Review", *Nnadiabube Journal of Social Sciences*, Vol. 2, No. 2, 2019, pp. 94-106.

THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX

KAYA, Ayhan, "Migration as a Leverage Tool in International Relations: Turkey as a Case Study", *International Relations*, Vol. 17, No. 68, 2020, pp. 21-39.

KIOUTSOUK, Chagial, *Türkiye ve Yunanistan'da Uygulanan Göç Politikaları (1990 Sonrası)*, İstanbul University Social Sciences Institute, International Relations, MA Thesis, Supervisor: Assist. Prof. E. Zeynep Güler, İstanbul 2013, pp. 1-96.

KÜÇÜKBAŞOL, Yusuf, - PEKDOĞAN, Haydar, "Türkiye'nin Göç Yönetim Süreci ve Jandarmanın Dönüşümü", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2019, Vol. 18, No. 2, pp. 887-903.

LAURENTSYEVA, Nadzeya, - VENTURINI, Alessandra, "The Social Integration of Immigrants and The Role of Policy-A Literature Review", *Intereconomics*, Vol. 52, No. 5, 2017, pp. 285-292.

NUI, Song, - FAN, Bing, "An Overview of the Middle East Immigrants in the EU: Origin, Status Quo and Challenges", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi İGÜSBD*, Vol. 3, No. 2, 2016, pp.51-72.

OKTAV, Özden Zeynep, - ÇELİKAKSOY, Aycan, "The Syrian Refugee Challenge and Turkey's Quest for Normative Power in the Middle East", *International Journal*, Vol. 70, No. 3, 2015, pp.408-420.

ONIS, Ziya, - YILMAZ, Suhnaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, Vol. 10, No. 1, 2009, pp. 7-24.

PROEDROU, Filippou, "Re-Conceptualising the Energy and Security Complex in the Eastern Mediterranean", *Cyprus Review*, Vol. 24, No. 2, 2012, pp. 15-28.

ROZAKOU, Katerina, "Nonrecording the European Refugee Crisis in Greece: Navigating Through Irregular Bureaucracy", *Focaal*, Vol. 2017, No. 77, 2017, pp. 36-49.

SADURSKI, Leszek, “Regional Security Complex Theory: Why Is this Concept Still Worth Developing?”, *Athenaeum Poliske Studia Politologiczne*, Vol. 75, No. 1, 2022, pp. 137-153.

SIADIMA, Maria, *Immigration in Greece During the 1990's: An Overview*, King's College London Mediterranean Studies, MA Thesis, Supervisor: Prof. Rory Miller, London 2001.

STATHOPOULOU, Theoni, - EIKEMO, Terje Andreas, “New Perspectives on the European Refugee Crisis: An Empirical Review”, *Journal of Refugee Studies*, 2019, Vol. 32, No. Special Issue 1, pp. 2-12.

STERGIOU, Andreas, “The Post-Cold War Era”, *The Greek-Turkish Maritime Dispute: Resisting the Future*, Springer International Publishing, 2022, pp. 51-58.

STIVACHTIS, Yannis A., “A Mediterranean Region? Regional Security Complex Theory Revisited”, *Vestnik RUDN. International Relations*, Vol. 21, No. 3, 2021, pp. 416-428.

ŞAHİN, Kenan, “Ege Denizi'nde Yetki Alanları Paylaşımının Öncülü: Karasuları Sorunu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Vol. 17, No. 40, 2021, pp. 705-724.

TOCCI, Nathalie, “Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?”, *South European Society and Politics*, Vol. 10, No. 1, 2005, pp. 73-83.

TUNCEL, Gökhan - EKİCİ, Süleyman, “Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 9, No. 2, 2019, pp. 48-72.

YAVAS, Gokcen, “Europeanization of the Aegean Dispute: An Analysis of Turkish Political Elite Discourse”, *Turkish Studies*, Vol. 14, No. 3, 2013, pp. 520-539.

**THE REFUGEE CRISIS IN THE AEGEAN SEA:
AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SECURITY COMPLEX**

Internet Sources

BPB, <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/laenderprofile/english-version-country-profiles/505134/migration-and-migration-policy-in-greece/>, (18.10.2023).

France 24, <https://www.france24.com/en/europe/20221017-greece-and-turkey-trade-blame-after-dozens-of-nearly-naked-migrants-found-on-border>, (17.10.2023).

Hellenic Republic Ministry of Migration and Asylum, <https://migration.gov.gr/en/synantisi-y-poyrgoy-metanasteysis-kai-asyloy-k-dimitri-kairidi-me-ton-y-poyrgo-esoterikon-tis-toyrkias-stin-agkyra/>, (25.10.2023).

MFA, <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>, (20.10.2023).

Presidency of Migration Management, <https://www.goc.gov.tr/goc-projeleri56>, (17.10.2023).

Turkish Ministry of Internal Affairs Directorate of Migration Management, <https://en.goc.gov.tr/irregular-migration> (30.12.2022).

UN Migration, <https://weblog.iom.int/worlds-congested-human-migration-routes-5-maps>, (17.10.2023).

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

Murat ÜLGÜL*

ABSTRACT

Personal diplomacy refers to a situation where a nation's top leadership and senior officials actively involve themselves in the diplomatic efforts of their government and directly communicate with other countries' leadership and senior officials. Despite its highly personalized domestic political system, the literature lacks an analysis of Greek foreign policy in terms of personal diplomacy and this study aims to be a first step in this direction. After providing a conceptual analysis of this concept which has started to become popular in the discipline of international relations, the study will show how personal diplomacy was successfully adopted by Venizelos towards the Turkish government in the interwar period and why this practice failed in successive decades despite repeated attempts to solve problems with Turkey through leadership communication. The hypothesis of the study is that personal diplomacy is a necessary but not sufficient element for sincere dialogue between Greece and Turkey, yet it may constitute an effective method to overcome misunderstandings between the parties.

Keywords: Greek Foreign Policy, Greek-Turkish Relations, Individual-Level Analysis, Personal Diplomacy, Political Leadership.

* Assoc. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, Department of International Relations, Trabzon, ORCID: orcid.org/0000-0003-3846-8971, E-mail: mulgul@ktu.edu.tr

YUNAN DIŞ POLİTİKASINDA KİŞİSEL DİPLOMASİ

ÖZ

Kişisel diplomasi bir devletin siyasi liderliğinin ve Őst dŐzey politikacılarının aktif olarak kendilerini hŐkŐmetlerinin diplomasi çabalarına dahil etmesini ve diğer devletlerin siyasi liderliği ve Őst dŐzey yöneticileri ile iletişime geçmelerini ifade etmektedir. İleri derecede kiŐiselleŐmiŐ iç siyasi sistemine rağmen mevcut literatőr kişisel diplomasi bakımından Yunan dış politikasının analizi konusunda eksikliğe sahiptir ve bu çalışma bu doğrultuda bir ilk adım olma amacındadır. Bu çalışmada, Uluslararası ilişkiler disiplininde popŐler olmaya başlayan bu olgunun kavramsal analizi sağlandıktan sonra çalışma, kişisel diplomasinin iki savaş arası dönemde Venizelos tarafından TŐrk hŐkŐmetine yönelik nasıl başarılı bir Şekilde uygulandığı ve ilerleyen on yıllarda tekrarlanan denemelere rağmen TŐrkiye ile sorunları liderlik etkileŐimi yoluyla çŐzme girişiminin neden baŐarısız olduğu ortaya konulacaktır. Çalışmanın hipotezi Yunanistan ve TŐrkiye arasında samimi bir diyalog için kişisel diplomasinin gerekli ama yetersiz bir olgu olduğu, bununla birlikte taraflar arasında anlaŐmazlıkların Őstesinden gelmede etkili bir metot oluŐturabileceĐidir.

Anahtar Kelimeler: Birey-DŐzeyi Analizi, Kişisel Diplomasi, Siyasi Liderlik, Yunan Dış Politikası, Yunan-TŐrk İlişkileri.

Introduction

After being largely overlooked for decades, a focus on individuals has increasingly become prominent in the discipline of international relations as many researchers and analysts use political leaders' ideologies, personalities, past experiences and even mental health as independent variables to analyze interstate relations.¹ Today it is not uncommon to define a political regime, a war, or a country's grand strategy with a leader's name – for example, Erdoğan's Turkey, Putin's war in Ukraine, or Trumpism. Accordingly,

¹ For some examples see, Nassir Ghaemi, *A First-Rate Madness: Uncovering the Links between Leadership and Mental Illness*, Penguin Books, New York 2011; Todd Hall and Keren Yarhi-Milo, "The Personal Touch: Leaders' Impressions, Costly Signaling, and Assessments of Sincerity in International Affairs", *International Studies Quarterly*, Volume 56, Number 3, 2012, p. 560-573; Archie Brown, *The Human Factor: Gorbachev, Reagan, and Thatcher, and the End of the Cold War*, Oxford University Press, New York 2020.

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

personal diplomacy as an area to study international relations through the (inter-)actions of political personalities has also developed in the literature.² This study aims to contribute to the growing literature by analyzing the effects of personal diplomacy in Greek foreign policy.

Traditionally personal diplomacy is not a foreign concept to the country as Greek decision-makers such as Eleftherios Venizelos, Konstantinos Karamanlis, Andreas Papandreou, Antonis Samaras and many others hold the strings of foreign policy tightly within their grasp as a result of poor institutionalization in domestic policy.³ These leaders shaped the country's foreign policy while infrequently consulting with domestic actors. Some of them relied on personal relationships with foreign leaders to solve problems and protect the country's interests instead of following bureaucratic and institutional methods. Indeed, personalized politics has been a continuous norm in Greek politics. As Duman and Tsarouhas point out, even after the civilianization of Greek politics as a result of the Europeanization process, the old practices of personalized politics, clientelism, authoritarian and hierarchical structures of party organization, and absolute dominance of leaders over parties and parties over civil society have persisted in the country's political system.⁴ In other words, even membership in the European Union (EU) failed to bring "less personalized policies" and "more coalition-building initiatives" in Greek domestic and foreign policies.⁵

Beyond the traditional habits in Greek politics, I argue here that personal diplomacy is an indispensable tool for Greek foreign policy as several foreign policy priorities of this country are located in the Middle East

² Some examples are Philip E. Muehlenbeck, "Kennedy and Toure: A Success in Personal Diplomacy", *Diplomacy and Statecraft*, Volume 19, 2008, p. 69-95; Frank Costigliola, *Roosevelt's Lost Alliances: How Personal Politics Helped Start the Cold War*, Princeton University Press, Princeton 2012; Ian Ostrander and Toby J. Rider, "Presidents Abroad: The Politics of Personal Diplomacy", *Political Research Quarterly*, Volume 72, Number 4, 2019, p. 835-848.

³ P.C. Ioakimidis, "The Model of Foreign Policy-Making in Greece: Personalities and Institutions", (eds.) Stelios Stavridis et al., *The Foreign Policies of the European Union's Mediterranean States and Applicant Countries in the 1990s*, St. Martin's Press, New York 1999, p. 140-170.

⁴ Özkan Duman and Dimitris Tsarouhas, "Civilianization" in Greece versus "Demilitarization" in Turkey: A Comparative Study of Civil-Military Relations and the Impact of the European Union", *Armed Forces and Society*, Volume 32, Number 3, 2006, p. 412.

⁵ Charalambos Tsardanidis and Stelios Stavridis, "The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Critical Appraisal", *Journal of European Integration*, Volume 27, Number 2, 2005, p. 218.

and Eastern Mediterranean regions where the leadership factor is critical because of the presence of strong leaders or cultural factors. Dealing with important regional actors including Turkey, Israel, and Egypt, and even outsider great powers such as the United States, Russia, and China necessitates active diplomatic efforts by political leadership in Greek foreign policy. Based on this argument, this study will first provide a brief conceptual analysis of personal diplomacy by explaining its historical development, the arguments about its advantages and disadvantages for a state's foreign policy, and its contemporary application. The second section will analyze how the Greek leaders used personal diplomacy in the past and the factors behind it. Then the third section will explain why the practice of personal diplomacy is indispensable for Greek foreign policy, how this practice interacts with the Europeanization process, and how contemporary Greek leadership follows personal diplomacy especially, in its relations with Turkey, the focal point of Greek foreign policy. The conclusion will summarize the findings and provide some recommendations about the future of Greek foreign policy.

1. Personal Diplomacy: A Conceptual Analysis

Personal diplomacy has recently become a popular subject in the international relations discipline as the leaders of major great powers have actively involved themselves in diplomatic relations rather than delegating important foreign policy tasks to bureaucratic state officials. When Donald Trump held a behind-closed-doors meeting with Russian leader Vladimir Putin in Helsinki in July 2018 or when he developed a personal relationship with North Korea's authoritarian leader Kim Jong Un, several American commentators pointed out the growing reliance on personal diplomacy as a presidential tactic while highlighting its danger in the hand of an inexperienced president.⁶ His successor Joe Biden, who criticizes almost everything Trump did in foreign policy, also embraced personal diplomacy as he attempted to create a personal connection with the Chinese leader Xi Jinping in what officials called a policy of "strategic empathy" to calm tensions in bilateral relations.⁷ This increasing practice of personal diplomacy

⁶ Tizoc Chavez, "Personal Diplomacy has Long been a Presidential Tactic, But Trump Adds a Twist", *The Conversation*, 23 January 2019, <https://theconversation.com/personal-diplomacy-has-long-been-a-presidential-tactic-but-trump-adds-a-twist-105031>, (07.05.2023).

⁷ Michael Crowley, "'Strategic Empathy': How Biden's Informal Diplomacy Shaped Foreign Relations", *The New York Times*, 5 July 2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/05/us/politics/joe-biden-foreign-policy.html>, (07.05.2023); Peter Nicholas, "White House Hopes Biden's Relationship with Xi Can Defuse U.S.-China Tensions", *NBC News*, 15 March 2023, <https://www.nbcnews.com/politics/white->

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

in American foreign policy is the result of the recognition that the leaders of other major powers also value personal friendships for cooperation and crisis-resolution purposes in international politics as Putin-Erdoğan or Xi-Modi relations demonstrates.⁸

By definition, personal diplomacy refers to a situation where a nation's top leadership and senior officials actively involve themselves in the diplomatic efforts of their government and directly communicate with other countries' leadership and senior officials while also engaging with foreign publics to manage the international environment. In other words, it highlights the importance of the human factor, personal friendships, direct communications, political networks, and soft power in international relations.⁹ In the literature, personal diplomacy is relatedly and interchangeably used with other concepts such as "leadership diplomacy," "summit diplomacy" and "face-to-face diplomacy".¹⁰ Nevertheless, these latter concepts narrow down the personal interactions by focusing on a specific actor, location, and method, respectively. As the Greek case shows, personal diplomacy involves the participation of political figures other than leaders including foreign ministers or top military officers, locations other than summits as happens during a state visit to another country, and methods other than face-to-face meetings such as phone talks or exchange of letters. Contrary to other terms, personal diplomacy also does not exclude the foreign public as a target of diplomatic efforts.

house/white-house-hopes-bidens-relationship-xi-can-diffuse-us-china-tensions-rcna74444, (07.05.2023).

⁸ *Fox News*, "Personal Diplomacy Marks Modi's China Visit amid Warming Ties and Enduring Rivalry", 8 December 2015, <https://www.foxnews.com/world/personal-diplomacy-marks-modis-china-visit-amid-warming-ties-and-enduring-rivalry>, (07.05.2023); Metin Gurcan, "Erdogan's Personalized Diplomacy with Putin May Have Been Point of Sochi Summit", *Al-Monitor*, 30 September 2021, <https://www.al-monitor.com/originals/2021/09/erdogans-personalized-diplomacy-putin-may-have-been-point-sochi-summit>, (07.05.2023).

⁹ Hendrik W. Ohnesorge, "Personal Diplomacy", (ed.) B.J.C. McKercher, *The Routledge Handbook of Diplomacy and Statecraft*, Routledge, London 2022, p. 399.

¹⁰ Russell D. Buhite, *Decisions at Yalta: An Appraisal of Summit Diplomacy*, SR Books, Lanham 1988; Marcus Holmes, *Face-to-Face Diplomacy: Social Neuroscience and International Relations*, Cambridge University Press, New York 2018; Ali Faik Demir and Nur Çetinoğlu Harunoğlu, *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-ABD İlişkilerinde Orta Doğu ve Lider Diplomasisi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2023.

Although the effect of individuals on international relations has been neglected for decades in the discipline,¹¹ personal diplomacy has been practiced for centuries. Even in the seventh and eighth centuries, when the technological conditions and security concerns did not allow long-distance trips or far away communications, three kings of England died on the way to Rome when they intended to meet continental leaders and the Pope in order to solve political problems and develop friendly relations.¹² Nevertheless, personal diplomacy owes its effectiveness mainly to the birth of modern international relations. Following catastrophic wars in the last two centuries, the dominant rules and norms in every international system were determined with the gathering of the leaders of great powers as happened with the Vienna Congress of 1814-15, the Paris Peace Conference of 1919, and successive meetings among the American, Soviet and British leaders during the Second World War. To illustrate the importance of personal diplomacy, an interesting hypothetical question is whether or not the Cold War would have started if American President Franklin Delano Roosevelt, who had been involved in a successful relationship with Joseph Stalin during the war, had not died in April 1945 and been replaced by Harry Truman who did not have a similar experience with the Soviet leadership that would help America to understand their concerns.¹³

The growing number of international conferences, organizations, and summits in a globalizing world as well as developments in transportation and communication technologies allowed the political leaders to conduct personal diplomacy more frequently and effectively. Indeed, some personal diplomacy initiatives had groundbreaking effects on political history. The direct meetings between German and French leaders, especially Konrad Adenauer and Charles de Gaulle at the end of the 1950s were critical in diminishing the effects of the bloody history between the two countries and overcoming the deadlocks in the common market and institutionalization efforts in Europe.¹⁴ The Camp David Summit of September 1978 in which Jimmy Carter locked

¹¹ Daniel L. Byman and Kenneth M. Pollack, "Let Us Now Praise Great Men: Bringing the Statesman Back In", *International Security*, Volume 25, Number 4, 2001, p. 108.

¹² Erik Goldstein, "The Origins of Summit Diplomacy", (ed.) David H. Dunn, *Diplomacy at the Highest Level: The Evolution of International Summitry*, Palgrave Macmillan, London 1996, p. 23-24.

¹³ C. L. Sulzberger, "Foreign Affairs: If Roosevelt Had Lived?", *The New York Times*, 12 April 1970, p. 12.

¹⁴ Jeffrey G. Giauque, "Bilateral Summit Diplomacy in Western European and Transatlantic Relations, 1956-1963", *European History Quarterly*, Volume 31, Number 3, 2001, p. 427-445.

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

himself in a presidential retreat with Israel's Menachem Begin and Egypt's Anwar Sadat for thirteen days solved a critical impasse in the Middle East since the first Arab-Israeli War in 1948. It was unsuccessfully repeated by Bill Clinton two decades later in trying to find a solution for the Palestine conflict as well.¹⁵ Most importantly, personal dialogue and friendship between American presidents Ronald Reagan and George H.W. Bush and Soviet leader Mikhail Gorbachev played an important role in the peaceful end of the Cold War.¹⁶ However, Bush's other attempt to conduct personal diplomacy with Turkish President Turgut Özal during the Gulf War resulted in difficulties for Turkish foreign policy which sowed the seeds for the contemporary challenges in bilateral relations.¹⁷

Despite the frequent application of personal diplomacy by state leaders and its historical outcomes, there are two important discussions in the literature about this concept. One is related to the ontology of international relations: Is it worth studying individuals? Traditional approaches in the discipline, such as realism and liberalism, preferred to focus on either states or international systems as levels of analysis mainly because individuals are regarded as irrational, unpredictable, and difficult to study in a positivist sense.¹⁸ This ignorance lasted until the 1980s when some scholars started analyzing how leadership traits affect decision-making processes and state behaviors.¹⁹ In the 2000s, Byman and Pollack called on the discipline to give more attention to individuals, arguing that "the goals, abilities, and foibles of individuals are crucial to the intentions, capabilities, and strategies of a state"²⁰ while academic journals such as *Political Psychology* and *Foreign Policy Analysis* contributed to the growing interest on personal characteristics of state leaders and politicians. With the rising number of strong and charismatic leaders such as Vladimir Putin, Barack Obama, Angela Merkel,

¹⁵ Holmes, *op.cit.*, p. 156-200.

¹⁶ Svetlana Savranskaya and Thomas S. Blanton, *The Last Superpower Summits: Gorbachev, Reagan, and Bush - Conversations that Ended the Cold War*, Central European University Press, New York 2020.

¹⁷ Murat Yetkin, *İyi Günler Bay Başkan: Körfez Savaşı'nda Özal-Bush Görüşmeleri*, Doğan Kitap, İstanbul 2022.

¹⁸ Robert A. Isaak, "The Individual in International Politics: Solving the Level-of-Analysis Problem", *Polity*, Volume 7, Number 2, 1974, p. 266.

¹⁹ Margaret G. Hermann, "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders", *International Studies Quarterly*, Volume 24, Number 1, 1980, p. 7-46.

²⁰ Byman and Pollack, *op.cit.*, p. 109.

Xi Jinping, Silvio Berlusconi, and Lula da Silva in major world capitals since then, it became impossible for the discipline to push individuals aside.

The other discussion revolves around the benefits of personal diplomacy for state interests. According to the traditional bureaucratic perspective, when political leaders personally interfere in the diplomatic processes, there may be harmful consequences for the state interests. First, the foreign powers may benefit from the information and personality weaknesses of politicians and may easily deceive them in order to follow policies against the state interests. That was the concern of the American foreign policy establishment when Donald Trump personalized the decision-making process and dealt with important foreign policy matters directly with authoritarian foreign leaders.²¹ Even when a political leader has enough political experience and information on foreign policy issues, personal diplomacy has a risk of increasing the effects of ideological tendencies, personal ambitions, and individual interests on state policies. When a group of retired Turkish ambassadors criticized the growing practice of personal diplomacy in 2010, what they had in mind was Erdoğan's religious ideology and his objective to turn Turkey into a global power which they found as subjective and irrational, respectively.²² To avoid these problems, the bureaucratic approach maintains, diplomacy must be left within the hands of professional diplomats who are believed to be more educated in foreign policy matters, more rational in decision-making process, and less influenced by ideological motivations, personal objectives, and domestic political concerns than state leaders and politicians.²³

Proponents of personal diplomacy, on the other hand, maintain that direct contact among political and high-level officials has significant advantages that traditional bureaucracy lacks. First, personal diplomacy provides "sincerity judgments" as political leaders can understand the trustworthiness of other leaders through facial expressions, body language, and even unconscious movements in direct meetings.²⁴ George W. Bush most famously claims that he decided to cooperate with Putin after a meeting in

²¹ Richard Fontaine, "A Troubling Pattern of Personal Diplomacy", *The Atlantic*, 29 December 2018, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2018/12/trumps-pattern-personalized-diplomacy-upended-syria/579145/>, (13.05.2023).

²² Damla Aras, "Turkey's Ambassadors vs. Erdoğan", *Middle East Quarterly*, Volume 18, Number 1, 2011, p. 47-57.

²³ Demir and Çetinoğlu Harunoğlu, *op.cit.*, p. 49-51.

²⁴ Hall and Yarhi-Milo, *op.cit.*, p. 560-561.

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

which he looked the Russian leader in the eye and got “a sense of his soul”.²⁵ Second, direct personal communications between leaders can help to diminish tensions between countries which have problematic relations. After the Cuba crisis, the United States and Russia established a hotline so that miscalculations, accidents, and misunderstandings between the countries could be avoided through direct and fast contact between the leaders.²⁶ Finally, it is argued that political leaders can accomplish more through personal diplomacy rather than time-consuming efforts of diplomats who do not have real authority and stick with traditional and inflexible mindsets. This belief was what convinced Reagan to start a personal relationship with Gorbachev after his early traditional and confrontational presidency and sow the seeds of the peaceful end of the Cold War.²⁷

These discussions are not new in the literature. Graham Allison’s famous book, *Essence of Decision*, discusses the nexus between personal leadership, organizational politics, and foreign policy bureaucracy through three decision-making models using the case of the Cuban Missile Crisis. Among these models, the *Organizational Process Model* assumes that foreign policy decisions are taken as a result of organizational behaviors and standard administrative procedures; therefore, the leader does not have a determinative effect on state actions. *The Bureaucratic Politics Model* regards the foreign policy decisions to be the result of a bargaining process among several actors within the state bureaucracy. The preferences of political leadership are critical in this model but other actors such as ministers, advisers and/or military officers are influential as well. Opponents of personal diplomacy mainly argue that healthy and effective foreign policy decisions are taken with this kind of dialogue and bargaining within the state machinery. Finally, the *Rational Actor Model* focuses on the cost-benefit calculations of decision-makers and in general avoids the ideological aspect of personal politics.²⁸ As Allison’s models focused more on rationality, bureaucratic process and organizational structure, the *Leader-Oriented Decision-Making Model* filled the gap in the literature by analyzing beliefs and values, political experiences, unique characteristics, informational capacities, intellectual abilities and the

²⁵ George W. Bush, *Decision Points*, Crown Publishers, New York 2010, p. 196.

²⁶ History, “Hotline Established Between Washington and Moscow”, 27 August 2019, <https://www.history.com/this-day-in-history/hotline-established-between-washington-and-moscow>, (14.05.2023).

²⁷ Ronald Reagan, *Ronald Reagan: An American Life*, Hutchison, London 1990, p. 634.

²⁸ Graham T. Allison, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Little Brown, Boston 1971.

personal decision-making styles of political leaders.²⁹ Both proponents of personal diplomacy and personal diplomacy researchers share the belief that leaders and individuals matter when it comes to foreign policy decisions.

2. Personal Diplomacy in the History of Greek Foreign Policy

Although one cannot claim institutional continuity between historical Greek states and modern Greece, it is interesting to note how personal diplomacy was integrated into Greek diplomacy even before the development of transportation and telecommunication technologies. For example, in the absence of an established bureaucracy, the ancient Greek city-states mainly relied on direct oral exchange and contact between men for the conduct of diplomacy in war and peace. Indeed, the choice of individuals to give political messages to the other actors was a serious task as it reflected the seriousness of the intentions in diplomacy.³⁰ The Byzantine Empire, on the other hand, developed a quite complex bureaucratic system that relied on specialization, division of authority, and balance of power among different administrative units.³¹ Nevertheless, the practice of personal diplomacy survived especially within the relations of the Ottoman Empire.³² Indeed, some claims that the failure of Constantine XI Palaiologos, who mainly relied on his personal charisma and connections with influential foreigners to accomplish his foreign policy objectives, to develop similar diplomatic connections with the Ottoman Grand Vizier Candarli Halil Pasha diminished his ability to influence Ottoman policies and led to the collapse of the empire in 1453.³³

The practice of personal diplomacy was rare until the modern period and the most prominent Greek politician linked with personal diplomacy is Eleftherios Venizelos who served as Prime Minister in 1910-15, 1917-20, and

²⁹ Bülent Şener, “Dış Politikada Kriz Yönetimi ve Bir Kriz Yönetimi Stratejisi Olarak Zorlayıcı Diplomasi”, (eds.) Ayça Emiñoğlu and Murat Ülgül, *Uluslararası Güvenliğe Giriş*, Nobel, Ankara 2021, p. 363-364.

³⁰ Sir Frank Adcock and D.J. Mosley, *Diplomacy in Ancient Greece*, St. Martin’s Press, New York 1975, p. 152-169.

³¹ Judith Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, Princeton University Press, New Jersey 2008, p. 174.

³² Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, New York 2010, p. 87.

³³ Adam William Hellebuyck, *Foreign Relations and the End of Byzantium: The Use of Personal Diplomacy during the Reign of Constantine XI Palaiologos (1448-1453)*, University of Michigan Department of History, Honors Bachelor Thesis, Adviser: Professor Rudi Lindner, Michigan 2006, p. 98.

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

1928-32, brief short services excluded. As a politician, Venizelos personally and ambitiously took foreign policy into his own hands to accomplish national policy objectives. As Smith observed, he “often acted as his own foreign minister by throwing himself into the day-to-day hustle of negotiation” and “made himself the main instrument of his own diplomacy”.³⁴ What is interesting in Venizelos’ case is that although he was not inclined to take consultation in the decision-making process, he used personal diplomacy as a tool in a quite pragmatic way with high ideological flexibility. This can be seen in his attempts to use personal diplomacy both for realizing Greece’s hegemonic ambitions during the peace conferences after the Great War and in the opposite way, for establishing a regional peace bloc with neighboring countries at the beginning of the 1930s.

Venizelos’ power in personal diplomacy was based on his persuasiveness. “When the two of us are alone and we disagree, Venizelos never convinces me! If there are three of us, I begin to waver. The moment he addresses several people, at cabinet meetings for instance, it often happens that I am carried away too, along with the others”, a Greek diplomat said about Venizelos.³⁵ The best place to test this persuasive power was undoubtedly the Paris Peace Conference of 1919 and the following meetings regarding the Ottoman question. Addressing the leaders of major powers in Paris, Venizelos tried to convince them why Greece should own the territory of Asia Minor, and with the help of British Prime Minister Lloyd George, who was also a believer in personal diplomacy, he managed to land Greek troops in İzmir in May 1919. The questioning of Greek motivations and actions following the landing, especially by French leader Georges Clemenceau,³⁶ proves the success of Venizelos’ personal diplomacy and persuasive power not only in cabinet meetings or among his people but also among foreign leaders who had diverse national interests. As Macmillan puts it, without Venizelos “Greece would never have won what it did at the conference table; without him, it would not have tried to swallow so much of Asia Minor,” which

³⁴ Michael Llewellyn Smith, “ ‘Venizelos’ Diplomacy, 1910-1923: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement”, (ed.) Paschalis M. Kitromilides, *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2006, p. 137.

³⁵ Quoted from Smith, *ibid.*, p. 175.

³⁶ A. Suat Bilge, *Büyük Düş: Türk-Yunan Siyasi İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, p. 39-66.

MURAT ÜLGÜL

brought a tragedy for Greece by triggering the Turks' nationalist sentiments and led to the defeat of Greek armies in 1922.³⁷

Despite the tragedy, Venizelos did not leave the practice of personal diplomacy. Instead, he learned to use it for building peace. After coming to power in 1928, Venizelos sent a letter to Turkish Prime Minister İsmet İnönü, stating that Greece did not have any territorial desire on Turkish lands and revealing his intention to sign a friendship, arbitration, and non-aggression pact with its eastern neighbor. Although İnönü replied to the letter positively,³⁸ existing postwar problems between the two countries, the fresh memory of the war, and domestic opposition to peace in both countries did not produce an immediate result. The frozen situation was solved with another action of personal diplomacy, Venizelos' visit to Ankara on September 27-31, 1930. The visit's purpose was to eliminate psychological barriers between the two nations when the general security situation in Europe deteriorated and both countries were concerned about the revisionist purposes of Italy and Bulgaria. During his time in Turkey, Venizelos was not only able to acquire direct information on Atatürk's intentions about the bilateral relations - he had known İsmet İnönü from the Lausanne Conference of 1922-23, he also succeeded in erasing the doubts of a great number of Turkish politicians and the Turkish public about his sincerity.³⁹ Venizelos also used his persuasive power to counter the domestic opposition to Greek-Turkish reconciliation and kept supporting the growing bilateral relations when he was in opposition in Greece after 1932.⁴⁰ Without Venizelos-Atatürk personal diplomacy, two rival countries would not have started a golden period in bilateral relations.

Although Venizelos proved the utility of personal diplomacy in Greek foreign policy, it could not have been efficiently used in the following decades. One problem was the growing distrust in diplomacy to protect Greek national security interests. As the Cyprus and Aegean issues dominated the Greek foreign policy agenda starting in the mid-1950s, successive Greek governments reached a consensus that Turkey was pursuing revisionist objectives threatening Greek sovereignty in the region while major powers,

³⁷ Margaret Macmillan, *Paris 1919: Six Months That Changed the World*, Random House, New York 2002, p. 348.

³⁸ Enis Tulça, *Atatürk-Venizelos ve Bir Diplomat: Enis Bey*, Simurg, İstanbul 2015, p. 17-18.

³⁹ For detailed information on this visit, see Temuçin Faik Ertan and Bahattin Demirtaş, *Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamlarının Ankara Günleri (1923-1960)*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, p. 46-61.

⁴⁰ Tulça, *op.cit.*, p. 49, 52.

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

the United States and the Soviet Union, supported Ankara in this confrontation because of the strategic geopolitical importance of Turkey in Cold War politics. In this picture, Turkey's emphasis on a negotiated solution of differences through leadership meetings, as well as the Western support of these kinds of initiatives, was regarded as a trap by the Greeks to convince its leaders to give up established sovereignty rights. This is why Greek leaders kept rejecting American recommendations for a "Camp David" approach to solving Greek-Turkish differences through summit diplomacy among leaders.⁴¹

Another problem is related to the most significant weakness of personal diplomacy itself. The success of personal diplomacy depends on strong and/or long-term leadership as the Venizelos-Atatürk relationship demonstrated. For example, an overlooked effort of personal diplomacy took place at the end of the 1960s between Greek and Turkish foreign ministers Panagiotis Pipinellis and İhsan Sabri Çağlayangil. When the military dictatorship in Greece wanted to appoint Pipinellis as foreign minister, he first demanded to talk with his Turkish counterpart to see if there was any real chance to fix broken bilateral relations, and after Çağlayangil accepted to continue working together, he took the job. Both foreign ministers worked in harmony despite the military influence in both countries and they even organized a secret meeting to decide on a formula to force the Cypriot leaders for peace. Nevertheless, Pipinellis' sudden death in 1970 prevented these plans from coming into force⁴² and political instabilities in both countries afterward paved the way for military confrontation in Cyprus in 1974.

The next failed attempt at personal diplomacy took place in the 1980s between Andreas Papandreou and Turgut Özal. When Özal came to power in 1983, his main priority was to end the military tutelage in the country which hung like the "sword of Damocles" over his administration. He believed that an important reason for the military tutelage was the internal and external security problems that kept the military as a necessary political actor in the country. He demanded "ten years of peace" from the foreign policy bureaucracy so that his regime would succeed in political, social, and

⁴¹ Van Coufoudakis, "Greek-Turkish Relations, 1973-1983: The View from Athens", *International Security*, Volume 9, Number 4, 1985, p. 202-203, 208.

⁴² Tanju Cılızoğlu, "*Kader Bizi Una Değil, Üne İtti*": *Çağlayangil'in Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, p. 342-347.

economic reforms and strengthen the civilian rule.⁴³ An important component of this strategy was Greece, and he offered a peace and friendship agreement and increasing economic ties with Athens as soon as he came to power. He also proposed a leadership meeting that would lead to further dialogue between the countries. Yet, Papandreou rejected these proposals for a long time as his foreign policy strategy focused on the “threat from the East” and interpreted Özal’s proposals as a sinister attempt to make a fool of Greek politicians by getting them to accept Ankara’s objective of EU Membership.⁴⁴ Papandreou’s resistance ended with the leadership meetings called the “Davos spirit” in 1988; yet, the process unsuccessfully expired soon after as Papandreou faced domestic opposition on the issue and lost power in the election of June 1989.⁴⁵ When Papandreou came back to power in October 1993, on the other hand, he couldn’t find a Turkish counterpart to re-initiate personal diplomacy, if he had intended, as Özal had passed away a couple of months before and short-term coalition governments dominated Turkish politics for the rest of the decade. The abrupt changes of political figures, especially when an issue is deeply politicized, have been a major obstacle for effective and successful personal diplomacy.

Related to this episode, the final problem is the impression that Greek politicians used personal diplomacy as a tactic for limited purposes rather than as a part of a grand strategy. For example, the rapprochement between Adnan Menderes and Konstantin Karamanlis in 1959, the above-mentioned Pipinellis-Çağlayangil contacts, the “Montreux spirit” between Turkish leaders and Karamanlis in 1978-1981, the Davos spirit of 1988, and the dialogue process between Greek and Turkish foreign ministers, Yorgo Papandreou and İsmail Cem, in 1999-2002 all took place following a political and/or military confrontation between the two countries over the Aegean issues or Cyprus. Unlike Venizelos who acted with long-term plans and a certain level of determination, these personal diplomacy initiatives were followed as a crisis-averting tactic, and that is why they were not adopted by succeeding administrations once the tensions were over. All in all, despite its common usage, personal diplomacy remained an inefficient tool in Greece’s foreign policy strategy.

⁴³ Hüner Tuncer, *Özal’ın Dış Politikası (1983-1989)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015, p. 32-34.

⁴⁴ Andreas Politakis, *Al Beyaz Mavi Beyaz*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1988.

⁴⁵ For the Davos spirit, see Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*, Palgrave Macmillan, New York 2010, p. 123-126.

3. Personal Diplomacy as Necessity

Inefficient does not mean unnecessary. Athens today still needs to apply personal diplomacy in its foreign policy for two reasons, one internal and one external. The internal reason is that personalism is at the core of the Greek political system. The last six decades of Greek politics have been dominated by a small number of political families such as Karamanlis, Papandreu, and Mitsotakis and this personalistic politics has been strengthened by nepotistic public appointments shaped by personalized trust and clientelism. As a result, Greek Prime Ministers are likely to be more powerful than their counterparts in the West and their relatively long periods of tenure simply proves this situation. Although long tenures and socialization processes within important political families provide a certain level of stability, which Greece needed following the turbulent decades after the Second World War, it also has a risk of creating inflexible and persistent beliefs and policy behaviors which can be transformed only through the direct interaction with political leaders. Another important result of this personalized and hierarchical system is that the bureaucrats and civil servants working in it are “transformed into mere observers of the policy process without a direct stake in it” while individual ministers, mandated by the political leaders, enjoy a “considerable degree of operational independence”.⁴⁶ This domestic picture also makes personal diplomacy with political leaders and/or foreign ministers the most realistic option for those foreign countries wanting to interact with Greece. In fact, in spite of stronger and more diverse ties in recent decades, alternative potential actors, such as economic and trade actors or non-governmental organizations, so far have not efficiently contributed to the conflict-resolution process in Greek-Turkish relations⁴⁷ due mainly to the hierarchical and leader-centered political system in both countries.

The external reason is that today an increasing number of countries both among Greece’s neighbors as well as great powers are following personal diplomacy, and Greek decision-makers have to establish personal connections with the leaders of these countries in order to solve political crises and/or develop international cooperation. Turkey is surely the main example

⁴⁶ Kevin Featherstone and Dimitris Papadimitriou, *Prime Ministers in Greece: The Paradox of Power*, Oxford University Press, New York 2015, p. 17, 32.

⁴⁷ Dimitris Tsarouhas and Nüve Yazgan, “Trade, Non-State Actors and Conflict: Evidence from Greece and Turkey”, *Cambridge Review of International Affairs*, Volume 31, Number 3-4, 2018, p. 291-313.

here. The preferences and personal characteristics of Recep Tayyip Erdoğan, first as Prime Minister and then president, shaped the main direction of Turkish foreign policy in the last two decades, and with his recent reelection in May 2023, Erdoğan is guaranteed to lead the country for five more years with increasing power and influence. A personalistic and hierarchical decision-making process is one of the most essential features in Erdoğan's governance style in which he prefers direct contact with foreign leaders by bypassing foreign policy bureaucracy and other actors including parliaments.⁴⁸ As explained in another article, personal diplomacy is "most effective in crisis periods, when there is dominant leadership, and when the political leader is confident about his/her ability to shape policies". In recent years, Erdoğan's successful personal diplomacy with Donald Trump and Vladimir Putin was the result of the existence of these conditions⁴⁹ and the Turkish President would follow the same diplomatic process with Greek leadership once Athens is open to the process. Therefore, if Greek leaders want to solve its long-term problems with Turkey on Cyprus, the Aegean Sea, and East Mediterranean issues, personal diplomacy seems the easiest and most effective strategy.

Greek leaders were indeed aware of this necessity and conducted personal diplomacy with the Turkish government in recent years albeit without any success. In December 2017, for example, Erdoğan visited Athens which raised hopes in Greece for fixing bilateral relations as the occasion was the first presidential visit from Turkey in 65 years. Yet, the event turned into a diplomatic fiasco when the Turkish leader used a confrontational rhetoric against his host, the Greek Prime Minister Alexis Tsipras, by criticizing the Greek government for not taking care of the Ottoman sites and providing proper worship services to the Muslims in the country. During the visit, Erdoğan also blamed the Greeks and Greek Cypriots for the failure of the Cyprus talks while demanding the handover of eight Turkish officers who escaped to Greece after the 2016 failed coup attempt.⁵⁰

⁴⁸ For Erdoğan's personal influence in foreign policy and personal diplomacy initiatives, see Aylın Ş. Görener and Meltem Ş. Ucal, "The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies*, Volume 12, Number 3, 2011, p. 357-381; Şuay Nilhan Açıklan, *Türk-Alman İlişkilerinde Lider Diplomasisi*, Nobel, Ankara 2021; Ali Balcı and İbrahim Efe, "Exogenous Dynamics and Leadership Traits: A Study of Change in the Personality Traits of Recep Tayyip Erdoğan", *All Azimuth*, Volume 10, Number 2, 2021, p. 149-164.

⁴⁹ Murat Ülgül, "Erdoğan's Personal Diplomacy and Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, Volume 21, Number 4, 2019, p. 161-182.

⁵⁰ Kostas Ifantis, "Greece's Strategy and Perceptions Towards Turkey: The End of Consensus and the Return of History?", *Uluslararası İlişkiler*, Volume 15, Number 58, 2018, p. 95-96.

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

At the beginning of 2019, Tsipras visited Turkey in return. Although this visit was not as negative as Erdoğan's, it was also not a success when Tsipras' declared hope for the reopening of the Halki theological school for Orthodox Christians in Istanbul did not materialize while Erdoğan's demands for reciprocal steps for the rights of Muslims in Greece as well as the improvement of Turkey's EU accession process and the handover of Turkish officers were not responded positively to by Athens.⁵¹ Despite these failures, Tsipras' successor Kyriakos Mitsotakis continued personal diplomacy with Erdoğan as well. The meeting between the two leaders during the NATO summit in London in December 2019 indeed paved the way for political consultations and security discussions in the following months. However, Greece's attempts to build ties with Arab countries that had problematic relations with Ankara as well as its defense cooperation with the United States left Ankara suspicious that Greece was following a policy of encirclement and containment. During this period, Athens also continued its traditional policy of using the EU to punish Turkey, especially by pressuring for economic sanctions and arms sales restrictions, which rendered personal diplomacy with Ankara useless and ineffective.⁵²

The problem here then is not the practice of personal diplomacy but how both sides apply it. To begin with, the process lacks sincerity and good intentions. The leaders of both countries enter into personal dialogue mainly to diminish the level of tensions at best or address the mood of domestic public opinion/concerns rather than solving bilateral problems. The leadership of both countries did not show the same level of resolution to improve relations as Venizelos and Atatürk who spent considerable effort not only to understand each other but also to convince their public for the benefit of peaceful Greek-Turkish relations in the region. The solution to the name dispute between Greece and the Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM) through personal diplomacy between Tsipras and Zoran Zaev in the same period reflects that when there is a will, decisive leaders can find common ground and show political courage in making difficult compromises despite domestic opposition on the matter.⁵³

⁵¹ Carlotta Gall, "In a First, Greek Premier Visits Shuttered Seminary in Turkey", *The New York Times*, 6 February 2019, <https://www.nytimes.com/2019/02/06/world/europe/greece-tsipras-halki-seminary.html>, (01.06.2023).

⁵² *International Crisis Group*, "Turkey-Greece: From Maritime Brinkmanship to Dialogue", Europe Report Number 263, 31 May 2021, p. 18-22.

⁵³ Amanda Sloat, "Diplomacy Triumphs: Greece and Macedonia to Resolve Name Dispute", *Brookings*, 12 June 2018, [https://www.brookings.edu/blog/order-from-](https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/06/12/diplomacy-triumphs-greece-and-macedonia-to-resolve-name-dispute/)

Related to this, the other problem is the premature visibility of personal diplomacy. As the problems in Greek-Turkish relations are sensitive subjects for both countries' populations, there are risks of high expectations and nationalist backlash when personal diplomacy is conducted publicly before the formation of certain levels of mutual trust and understanding between the parties. Especially if the political leaders feel insecure about their power in domestic politics, which is the case in Greek and Turkish politics in recent years, premature personal diplomacy will deteriorate the bilateral relations as these initiatives would be targeted by domestic opposition, political leaders then back off their early intentions and promises while this retreat would be understood as the violation of commitment by the other side. In addition to the political will, the success of the Venizelos-Atatürk diplomacy also lies in early secrecy, refrainment from sudden moves, and timely inclusion of the public in the diplomatic process.

In this regard, a two-pronged strategy may be necessary for a successful application of personal diplomacy in Greek foreign policy. If these initiatives are followed to solve crises, the hierarchical decision-making style and limited participation in diplomacy may be quite helpful for creating mutual understanding between the parties and preventing domestic repercussions. Once trust is established, civil society can be included in the process with careful steps, yet political leaders must have the will to back diplomatic rapprochement even if it is challenged by domestic opposition. This is where Venizelos succeeded in starting the golden years in Greek-Turkish relations between 1930 and 1955 but his successors failed to implement in their personal diplomacy steps. As mentioned, leadership diplomacy is most effective in crisis periods. Nevertheless, if Greek leaders desire to channel conflict resolution into permanent dialogue and partnership, it is necessary to diversify political contacts, especially with the help of civil society organizations, the press, academia, and other societal actors. Otherwise, the nature of relations would be dependent on the political leaders and once these leaders or their political preferences change, the friendly relations may end as well.

chaos/2018/06/12/diplomacy-triumphs-greece-and-macedonia-resolve-name-dispute/
(02.06.2023).

Conclusion

There is growing attention to the phenomenon of personal diplomacy in the international relations literature. Despite the importance of the human factor in the political realm, the dominant positivist approach has led the discipline to ignore individuals for the sake of state- and system-level variables. Nevertheless, the effect of strong and influential leaders in global affairs and their inclination to avoid bureaucracy in shaping state policies recently turned the focus to how personal characteristics, preferences, and ideologies affect foreign policies and interstate relations. With the benefits of developments in transportation and technology, political leaders also started interacting more frequently and regularly, which developed a new area called personal diplomacy in diplomatic transactions. Despite its highly personalized domestic political system, however, the literature lacks a study focusing on the practice of personal diplomacy in contemporary Greek foreign policy. This study aims to take a first step in this direction.

When analyzing personal diplomacy in Greek foreign policy, the most critical name is Eleftherios Venizelos who used his personal relationships with foreign leaders both for hegemonic purposes during and after the First World War and for cooperation-building purposes in the 1930s. Venizelos' successful personal diplomacy indeed initiated a now-unimaginable regional peace with Turkey for two and a half decades. His successors too adopted the practice of personal diplomacy but the growing distrust in diplomacy in Greek foreign policy, the limited and pragmatic worldview of Greek leaders, as well as the lack of determined politicians, prevented successful personal diplomacy initiatives. Nevertheless, because of the continuance of personalized politics in Greece as well as the presence of highly influential leaders in regional and global politics, personal diplomacy is a necessity for Greek politicians. As Turkish President Recep Tayyip Erdoğan is known for his reliance on personal ties with foreign leaders, Greek leaders can benefit from the practice of personal diplomacy to fix stagnant problems with Ankara through leadership dialogue. This would build the necessary trust and commitment between the conflicting parties. Once mutual trust is established through personal diplomacy, Greek leaders should extend the political dialogue through the participation of other actors including parliaments, bureaucracy, civil society, and the public. Therefore, personal diplomacy should not be used only as an end-stage strategy to diminish political tensions but as a pathway for more comprehensive, multidimensional, and lasting diplomatic relations.

MURAT ÜLGÜL

REFERENCES

- AÇIKALIN, Şuay Nilhan, *Türk-Alman İlişkilerinde Lider Diplomasisi*, Nobel, Ankara 2021.
- ADCOCK, Sir Frank, MOSLEY, D.J., *Diplomacy in Ancient Greece*, St. Martin's Press, New York 1975.
- ALLISON, Graham T., *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Little Brown, Boston 1971.
- ARAS, Damla, "Turkey's Ambassadors vs. Erdoğan", *Middle East Quarterly*, Volume 18, Number 1, 2011, pp. 47-57.
- BALCI, Ali, EFE, İbrahim, "Exogenous Dynamics and Leadership Traits: A Study of Change in the Personality Traits of Recep Tayyip Erdoğan", *All Azimuth*, Volume 10, Number 2, 2021, pp. 149-164.
- BİLGE, A. Suat, *Büyük Düş: Türk-Yunan Siyasi İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.
- BROWN, Archie, *The Human Factor: Gorbachev, Reagan, and Thatcher, and the End of the Cold War*, Oxford University Press, New York 2020.
- BUHITE, Russell D., *Decisions at Yalta: An Appraisal of Summit Diplomacy*, SR Books, Lanham 1988.
- BUSH, George W., *Decision Points*, Crown Publishers, New York 2010.
- BYMAN, Daniel L., POLLACK Kenneth M., "Let Us Now Praise Great Men: Bringing the Statesman Back In", *International Security*, Volume 25, Number 4, 2001, pp. 107-146.
- CILIZOĞLU, Tanju, *"Kader Bizi Una Değil, Üne İtti": Çağlayangil'in Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.
- COSTIGLIOLA, Frank, *Roosevelt's Lost Alliances: How Personal Politics Helped Start the Cold War*, Princeton University Press, Princeton 2012.

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

COUFOUDAKIS, Van, “Greek-Turkish Relations, 1973-1983: The View from Athens”, *International Security*, Volume 9, Number 4, 1985, pp. 185-217.

DEMİR, Ali Faik, ÇETİNOĞLU HARUNOĞLU, Nur, *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-ABD İlişkilerinde Orta Doğu ve Lider Diplomasisi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2023.

DUMAN, Özkan, TSAROUHAS, Dimitris, ““Civilianization” in Greece versus “Demilitarization” in Turkey: A Comparative Study of Civil-Military Relations and the Impact of the European Union”, *Armed Forces and Society*, Volume 32, Number 3, 2006, pp. 405-423.

ERTAN, Temuçin Faik, DEMİRTAŞ, Bahattin, *Türkiye’yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamlarının Ankara Günleri (1923-1960)*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.

FEATHERSTONE, Kevin, PAPADIMITRIOU, Dimitris, *Prime Ministers in Greece: The Paradox of Power*, Oxford University Press, New York 2015.

GHAEMI, Nassir, *A First-Rate Madness: Uncovering the Links Between Leadership and Mental Illness*, Penguin Books, New York 2011.

GIAUQUE, Jeffrey G., “Bilateral Summit Diplomacy in Western European and Transatlantic Relations, 1956-1963”, *European History Quarterly*, Volume 31, Number 3, 2001, pp. 427-445.

GOLSTEIN, Erik, “The Origins of Summit Diplomacy”, (ed.) David H. Dunn, *Diplomacy at the Highest Level: The Evolution of International Summitry*, Palgrave Macmillan, London 1996, pp. 23-37.

GÖRENER, Aylın Ş., UCAL, Meltem Ş., “The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, Volume 12, Number 3, 2011, pp. 357-381.

HALL, Todd, YARHI-MILO, Keren, “The Personal Touch: Leaders’ Impressions, Costly Signaling, and Assessments of Sincerity in International Affairs”, *International Studies Quarterly*, Volume 56, Number 3, 2012, pp. 560-573.

MURAT ÜLGÜL

HELLEBUYCK, Adam William, *Foreign Relations and the End of Byzantium: The Use of Personal Diplomacy during the Reign of Constantine XI Palaiologos (1448-1453)*, University of Michigan Department of History, Honors Bachelor Thesis, Adviser: Professor Rudi Lindner, Michigan 2006.

HERACLIDES, Alexis, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*, Palgrave Macmillan, New York 2010.

HERMANN, Margaret G., “Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders”, *International Studies Quarterly*, Volume 24, Number 1, 1980, pp. 7-46.

HERRIN, Judith, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, Princeton University Press, New Jersey 2008.

HOLMES, Marcus, *Face-to-Face Diplomacy: Social Neuroscience and International Relations*, Cambridge University Press, New York 2018.

IFANTIS, Kostas, “Greece’s Strategy and Perceptions Towards Turkey: The End of Consensus and the Return of History?”, *Uluslararası İlişkiler*, Volume 15, Number 58, 2018, pp. 93-106.

International Crisis Group, “Turkey-Greece: From Maritime Brinkmanship to Dialogue”, Europe Report Number 263, 31 May 2021.

IOAKIMIDIS, P. C., “The Model of Foreign Policy-Making in Greece: Personalities and Institutions”, (eds.) Stelios Stavridis et al., *The Foreign Policies of the European Union’s Mediterranean States and Applicant Countries in the 1990s*, St. Martin’s Press, New York 1999, pp. 140-170.

ISAAK, Robert A., “The Individual in International Politics: Solving the Level-of-Analysis Problem”, *Polity*, Volume 7, Number 2, 1974, pp. 264-276.

MACMILLAN, Margaret, *Paris 1919: Six Months That Changed the World*, Random House, New York 2002.

MUEHLENBECK, Philip E., “Kennedy and Toure: A Success in Personal Diplomacy”, *Diplomacy and Statecraft*, Volume 19, 2008, pp. 69-95.

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

OHNESORGE, Hendrik W., “Personal Diplomacy”, (ed.) B.J.C. McKercher, *The Routledge Handbook of Diplomacy and Statecraft*, Routledge, London 2022, pp. 397-408.

OSTRANDER, Ian, RIDER, Toby J., “Presidents Abroad: The Politics of Personal Diplomacy”, *Political Research Quarterly*, Volume 72, Number 4, 2019, pp. 835-848.

POLİTAKİS, Andreas, *Al Beyaz Mavi Beyaz*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1988.

REAGAN, Ronald, *Ronald Reagan: An American Life*, Hutchison, London 1990.

SAVRANSKAYA, Svetlana, BLANTON, Thomas S., *The Last Superpower Summits: Gorbachev, Reagan, and Bush - Conversations that Ended the Cold War*, Central European University Press, New York 2020.

ŞENER, Bülent, “Dış Politikada Kriz Yönetimi ve Bir Kriz Yönetimi Stratejisi Olarak Zorlayıcı Diplomasi”, (eds.) Ayça Eminoğlu and Murat Ülgül, *Uluslararası Güvenliğe Giriş*, Nobel, Ankara 2021, pp. 355-412.

SMITH, Michael Llewellyn, “ ‘Venizelos’ Diplomacy, 1910-1923: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement”, (ed.) Paschalis M. Kitromilides, *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2006, pp. 134-192.

SULZBERGER, C. L., “Foreign Affairs: If Roosevelt Had Lived?”, *The New York Times*, 12 April 1970, p. 12.

TEZCAN, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, New York 2010.

TSAHOURAS, Dimitris, YAZGAN, Nüve, “Trade, Non-State Actors and Conflict: Evidence from Greece and Turkey”, *Cambridge Review of International Affairs*, Volume 31, Number 3-4, 2018, pp. 291-313.

MURAT ÜLGÜL

TSARDANIDIS, Charalambos, STAVRIDIS, Stelios, “The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Critical Appraisal”, *Journal of European Integration*, Volume 27, Number 2, 2005, pp. 217-239.

TULÇA, Enis, *Atatürk-Venizelos ve Bir Diplomat: Enis Bey*, Simurg, İstanbul 2015.

TUNCER, Hüner, *Özal’ın Dış Politikası (1983-1989)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

ÜLGÜL, Murat, “Erdoğan’s Personal Diplomacy and Turkish Foreign Policy”, *Insight Turkey*, Volume 21, Number 4, 2019, pp. 161-182.

YETKİN, Murat, *İyi Günler Bay Başkan: Körfez Savaşı’nda Özal-Bush Görüşmeleri*, Doğan Kitap, İstanbul 2022.

Internet Sources

CHAVEZ, Tizoc, “Personal Diplomacy Has Long Been a Presidential Tactic, But Trump Adds a Twist”, *The Conversation*, 23 January 2019, <https://theconversation.com/personal-diplomacy-has-long-been-a-presidential-tactic-but-trump-adds-a-twist-105031>, (07.05.2023).

CROWLEY, Michael, “ ‘Strategic Empathy’: How Biden’s Informal Diplomacy Shaped Foreign Relations”, *The New York Times*, 5 July 2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/05/us/politics/joe-biden-foreign-policy.html>, (07.05.2023).

FONTAINE, Richard, “A Troubling Pattern of Personal Diplomacy”, *The Atlantic*, 29 December 2018, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2018/12/trumps-pattern-personalized-diplomacy-upended-syria/579145/>, (13.05.2023).

Fox News, “Personal Diplomacy Marks Modi’s China Visit amid Warming Ties and Enduring Rivalry”, 8 December 2015, <https://www.foxnews.com/world/personal-diplomacy-marks-modis-china-visit-amid-warming-ties-and-enduring-rivalry>, (07.05.2023).

GALL, Carlotta, “In a First, Greek Premier Visits Shuttered Seminary in Turkey”, *The New York Times*, 6 February 2019,

PERSONAL DIPLOMACY AND GREEK FOREIGN POLICY

<https://www.nytimes.com/2019/02/06/world/europe/greece-tsipras-halki-seminary.html>, (01.06.2023).

GÜRCAN, Metin, “Erdogan’s Personalized Diplomacy with Putin May Have Been Point of Sochi Summit”, *Al-Monitor*, 30 September 2021, <https://www.al-monitor.com/originals/2021/09/erdogans-personalized-diplomacy-putin-may-have-been-point-sochi-summit>, (07.05.2023).

History, “Hotline Established Between Washington and Moscow”, 27 August 2019, <https://www.history.com/this-day-in-history/hotline-established-between-washington-and-moscow>, (14.05.2023).

NICHOLAS, Peter, “White House Hopes Biden’s Relationship with Xi Can Defuse U.S.-China Tensions”, *NBC News*, 15 March 2023, <https://www.nbcnews.com/politics/white-house/white-house-hopes-bidens-relationship-xi-can-diffuse-us-china-tensions-rcna74444>, (07.05.2023).

SLOAT, Amanda, “Diplomacy Triumphs: Greece and Macedonia to Resolve Name Dispute”, *Brookings*, 12 June 2018, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/06/12/diplomacy-triumphs-greece-and-macedonia-resolve-name-dispute/>, (02.06.2023).

İbrahim Fevzi Güven, *Bosna-Hersek'te Savaş: Güvenlikleştirme ve Siyasi Liderler*, Nobel Bilimsel, Ankara 2023, 324 Sayfa, ISBN: 978-625-398-249-2.

Hasan Onur DEMİR*

“Bosna Hersek Savaş, Güvenlikleştirme ve Siyasi Liderler” adlı eser, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Fevzi Güven’in “*Bosna Savaşının Ortaya Çıkmasında Radovan Karadžić ve Aliya İzzetbegović’in Kimlik ve Güvenlik Siyasetinin Rolü*” isimli doktora tezinden türeterek yazmış olduğu bilimsel bir eserdir. Eserde, “Bosna Savaşı’nın ortaya çıkmasında Radovan Karadžić ve Aliya İzzetbegović’in kimlik ve güvenlik siyaseti nasıl bir rol oynamıştır?” sorusuna cevap aranmıştır. Yukarıda adı geçen iki liderin kimlik ve güvenlik politikaları güvenlikleştirme teorisi kapsamında karşılaştırmalı olarak incelenerek, analiz edilmiştir. Ayrıca Boşnak ve Sırp’ların savaşın ortaya çıkmasında kimlik ve

güvenlik meselelerinin ve liderlerin rolüne yönelik algı ve görüşleri hakkında Bosna Hersek’te yapılan saha çalışması yoluyla bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.

* Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Edirne, ORCID: orcid.org/0009-0002-9658-4559, E-posta: honurdemir@trakya.edu.tr

Kitap, Öz-Ön Söz-Haritalar Listesi- Tablolar Listesi- Kısaltmalar Listesi-Giriş (ss. 1-14)-Birinci Bölüm: Bosna Savaşı'na Neden Olan Faktörler (ss. 15-52)-İkinci Bölüm: Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Kimlik, Güvenlik ve Güvenikleştirme (ss. 53-94)-Üçüncü Bölüm: Karadziç'in Kimlik ve Güvenlik Siyaseti (ss. 95-138)- Dördüncü Bölüm: Aliya İzzetbegoviç'in Kimlik ve Güvenlik Siyaseti (ss. 139-206)-Beşinci Bölüm: Boşnakların ve Sırpların Savaşın Ortaya Çıkışına Dair Algı ve Görüşleri (ss. 207-274)-Sonuç (ss. 275-290)- Kaynakça (ss. 291-316) -Ekler (ss. 317-322) ve Öz Geçmiş (s. 323) bölümlerinden oluşmaktadır. Bölümlerin her biri yeterli uzunlukta ve iyi yapılandırılmıştır.

Kitabın Giriş kısmında (ss. 1-15) amaç, araştırma soruları, literatür hakkında genel bilgiler, yöntem, kaynaklar, çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları ile ilgili bilgi verilmiştir. Eserin kuramsal çerçevesini güvenikleştirme teorisinin oluşturduğu belirtilmiştir. Ulusal ve uluslararası literatürde konuya ilişkin çalışmalarda daha çok Miloseviç'in rolünün ele alındığı belirtilerek, diğer siyasi liderlere ve ülkenin iç dinamiklerine yönelik analizlerin eksik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca liderlerin karşılaştırmalı bir analizinin yapılmamış olması da yazar tarafından tespit edilen bir diğer eksikliklerdir. Çalışma literatürdeki bu açığa yönelik, güvenikleştirme teorisi çerçevesinde liderlerin söylemlerinden yola çıkarak kimlik ve güvenlik politikaları bağlamında karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır. Savaşın ortaya çıkış sürecinde siyasi liderlerin rolü incelenirken dönemin siyasi ve toplumsal durumunun ortaya konulması için nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay çalışması kullanılmıştır. Bosna-Hersek'te gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler ve katılımcı gözlem ile literatür taraması ise araştırmada kullanılan temel veri toplama araçları olmuştur.

Eserin "*Bosna Savaşına Neden Olan Faktörler*" (ss. 15-53) isimli birinci bölümünde, savaşın nedenlerine yönelik literatürdeki görüşler başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Balkan coğrafyasının çok kültürlü yapısına değinilmiş ve Bosna'daki savaşın "kadim nefretler" nedeniyle çıktığını savunan görüşler, literatürdeki karşıt görüşler üzerinden tartışılmıştır. Ayrıca siyasi liderlerin milliyetçiliği nasıl kullandıklarını, medyanın etnik gerilimleri nasıl körüklediğini ve etnik milliyetçi siyasi hareketlerin Yugoslavya'nın parçalanmasında nasıl etkili olduğundan bahsedilmiştir. Siyasi liderlerin yanı sıra yerel aktörlerin ve paramiliter unsurların rolü de incelenmiştir. Savaşın ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde silahlı grupların, silah ve mal kaçakçılığının, yağmacılığın ve oç alma duygusunun etkisine dikkat çekilmiştir. Bu bölümde dikkat çekilen bir diğer husus, demokratikleşme

süreci ile Bosna Savaşı arasındaki ilişki olmuştur. Demokratik barış teorisine karşı çıkan ve demokrasiye yeni geçmiş rejimlerde savaş ve istikrarsızlıkların arttığını savunan akademik çalışmalara değinilmiş ve Yugoslavya’da gerçekleşen çok partili seçimlerin, etnik milliyetçi liderlere kitleleri kışkırtma ve etnik temelde ayrıştırma fırsatı sağladığını, bunun da savaşa yol açtığını iddia eden görüşlere yer verilmiştir. Çalışmada merkezîyetçi ve âdemi merkezîyetçi taleplerin rolü analiz edilerek savaşa neden olan faktörlerden biri olarak Sırbistan’ın merkezi otoriteyi güçlendirme politikalarının, diğer cumhuriyetlerin özerklik ve bağımsızlık istekleriyle çatışması gösterilmiştir. Sosyopsikolojik faktörler de analize dahil edilerek; korku, tehdit, güvensizlik, nefret, şeytanlaştırma ve insandışılaştırma gibi psikolojik dinamiklerin, gruplar arası ilişkileri çatışmacı bir hale getirdiğine ve savaşa zemin hazırladığına vurgu yapılmıştır. Bunların yanında kötü ekonomik koşullar ve dış güçlerin savaşı engelleme noktasındaki beceriksizliğine de değinilmiştir.

“*Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Kimlik, Güvenlik ve Güvenlikleştirme*” (ss. 53-95) isimli ikinci bölümde, alanın önde gelen yazarlarının güvenlik ve kimlik kavramları hakkındaki görüşlerine yer verilerek çalışmanın kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Kimlik kavramının Soğuk Savaş sonrası dönemde Uluslararası İlişkiler disipliniinde nasıl ele alındığı ifade edilerek kimliğin tanımı, önemi, boyutları ve gruplar arası ilişkilerdeki rolü açıklanmıştır. Çalışma, kimlik çalışmalarının farklı disiplinlerden yararlandığını açıklayıp özellikle Sosyal İnşacı yaklaşımların kimlik kavramına katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca kimlik kavramının Uluslararası İlişkiler disipliniindeki önemi ve gelişimi ortaya koyulmuştur. Böylece etnik çatışma, kimlik siyaseti, iç savaş gibi güvenlik sorunlarının analizinde kullanılabileceği gösterilmiştir. Güvenlik kavramının tanımı, önemi, boyutları ve Uluslararası İlişkiler disipliniindeki yeri ve güvenlik kavramının farklı seviyelerde ve alanlarda nasıl ele alındığı gösterilmiştir. Güvenliğin sadece nesnel bir durum değil, aynı zamanda öznel bir değerlendirme olduğunu vurgulanmış, güvenlik kavramının Uluslararası İlişkiler disipliniindeki önemi ve gelişimi açıklamıştır.

Bu bölümde ele alınan bir diğer husus ise Kopenhag Okulu’nun güvenlik yaklaşımı olmuştur. Askeri boyutla sınırlı geleneksel güvenlik anlayışına meydan okuyan Kopenhag Okulu, güvenliğin toplumsal, siyasi, ekonomik ve çevresel konuları da içerecek şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kopenhag Okulu’nun güvenlik yaklaşımı, güvenlik analizinde kimlik, algılar ve sosyal yapılar gibi maddi olmayan faktörlerin de dikkate alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Geleneksel güvenlik

çalışmalarını maddi faktörlere odaklanmaları ve güvenlik sorunlarının karmaşıklığını ele almadaki başarısızlıkları nedeniyle eleştirmektedir.

Kopenhag Okulu tarafından ortaya atılan ve bu çalışmanın kilit kavramlardan biri olan güvenlik tehditlerinin sosyal olarak nasıl inşa edildiğini ve meşrulaştırıldığını inceleyen güvenikleştirme yaklaşımıdır. Güvenikleştirme yaklaşımı, güvenliği bir söz-edimi olarak tanımlar. Buna göre, bir mesele ancak bir güvenikleştirici aktör tarafından varoluşsal bir tehdit olarak sunulduğunda ve bu hedef kitlesi tarafından kabul edildiğinde bir güvenlik sorunu haline gelir. Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımı, geleneksel askeri kaygıların ötesinde güvenlik konularını analiz etmek için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda etnik veya dini gruplar gibi kolektif kimliklerin güvenliğine odaklanan toplumsal güvenlik kavramı da tartışılmaktadır. Toplumsal güvenlik, kimliğe yönelik tehditlerin özellikle çok uluslu devletlerde önemli bir güvenlik sorunu olabileceğini kabul eder. Kimliğin güvenikle nasıl bağlantılı olduğunu ve nasıl güvenikleştirilebileceğini veya tehdit edilebileceğini anlamının önemini vurgular. Bölümün sonunda güvenikleştirmenin sadece söz ediminden ibaret olmadığını, siyasi eylemler, bürokratik pratikler, medya ve profesyonel güvenlik mekanizmalarının da etkili olduğunu ve kamuoyunun rolünün yeterince vurgulanmadığını düşünen yazarlar tarafından güvenikleştirme yaklaşımına yönelik literatürde yer alan eleştirilere de yer verilmiştir.

“Karadziç’in Kimlik ve Güvenlik Siyaseti” (ss. 95-139) isimli üçüncü bölümde, Bosna Savaşı sırasında Sırp siyasi lider Radovan Karadziç’in kimlik ve güvenlik politikalarına odaklanılmaktadır. Buna göre Karadziç, Sırlar ve Boşnaklar (ve Hırvatlar) arasındaki kimlik farklılıklarını istismar etmiş ve Aliya İzzetbegoviç’in İslami kimliğini güvenikleştirerek homojen bir Sırp bölgesi yaratmayı ve siyasi ve bölgesel hedeflerine ulaşmayı amaçlamıştır. Bosnalı Sırları korku siyaseti yoluyla etnik olarak homojen bir Sırp devleti kurmaya ikna etmek için gerçek bir güvenlik tehdidi algısına dayanan bir güvenlik tehdidi söylemi inşa etmiştir. Güvenlik dilini, herhangi bir siyasi, hukuki veya sosyal engelle karşılaşmadan siyasi hedeflerine ulaşmak amacıyla olağanüstü otorite ve güç elde etmek için kullanmıştır.

Karadziç’in güvenlik söyleminin, güvenikleştirici aktörün gündemini meşrulaştırmak için var olmayan tehditler inşa ettiği vurgulanmıştır. Karadziç, Boşnaklar ve Hırvatlar tarafından yönetilen bağımsız bir Bosna-Hersek’te Bosnalı Sırların varoluşsal bir tehdit altında olduğunu ve Sırp kimliğinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu

savunmuştur. Sadece “iç düşmanları” değil, aynı zamanda Almanya, NATO, Masonlar, Vatikan, CIA, Suudi Arabistan ve “Bonn-Viyana-Zagreb-Sofya-Tiran-Roma eksenini” gibi dış düşmanları da hedef gösterdiği belirtilmiştir. Bu bölümde Karadziç’in medya yoluyla gerçekleştirdiği manipülasyonlar da vurgulanmıştır. Buna göre, Sırp kamuoyunu manipüle etmek ve onları bağımsız bir Bosna-Hersek’te Boşnaklar ve Hırvatlarla birlikte yaşamının varoluşsal bir tehdit olduğuna ikna etmek için Sırp medyası aracılığıyla çeşitli propaganda taktikleri kullanılmıştır. Kendisini Sırp halkının liderinden ziyade savunucusu olarak göstermiş, onlara liderlik etmekten ziyade hizmet ettiğini iddia etmiştir. Bunun sonucunda Karadziç’in güvenlikleştirme çabaları ona olağanüstü bir yetki vermiş; ancak aynı zamanda Bosna Savaşı sırasında Sırp güçleri tarafından işlenen savaş suçlarından da sorumlu olmuştur. Kitapta ayrıca Sırp milliyetçiliğindeki mağduriyet teması vurgulanmıştır. Karadziç’in söylemi Bosnalı Sırpı kolektif kimliklerini ve güvenliklerini korumak için bir savunma savaşına girdiklerine başarılı bir şekilde ikna etmiştir.

Çalışmanın “*Aliya İzzetbegoviç’in Kimlik ve Güvenlik Siyaseti*” isimli dördüncü bölümünde (ss. 139-207), İzzetbegoviç’in Bosna-Hersek’teki kimlik ve güvenlik politikaları tartışılmaktadır. Bu kısımda, İzzetbegoviç’in neyi güvenlikleştirdiği ve kimi güvenlik tehdidi olarak tanımladığı sorusunun cevabı aranmıştır. Ayrıca iki liderin güvenlikleştirme siyasetleri karşılaştırılmıştır. Buna göre Karadziç Sırp ulusunun Boşnaklar ve Hırvatlarla bir arada yaşamasını güvenlikleştirirken, İzzetbegoviç kendisi de dahil olmak üzere Boşnak siyasetçileri dini kimlikleri temelinde güvenlikleştirmiştir. İzzetbegoviç, Bosna-Hersek’in toprak bütünlüğüne yönelik güvenlik tehdidinin Sırp radikal milliyetçi elitlerden geldiğini savunmuştur. Öte yandan Karadziç, Sırp ulusunun güvenliği için etnik homojenleşmenin gerekli olduğunu iddia etmiştir. İzzetbegoviç çok etnikli ve çok dinli bir Bosna-Hersek’in toprak bütünlüğünü savunurken, Karadziç etnik olarak homojen bir Sırp devletini hedefliyordu.

Bu bölümde Bosna-Hersek’teki savaşın çokkültürlülük ve etnik milliyetçilik idealleri arasında yaşandığı savunulmaktadır. Yazar ayrıca İzzetbegoviç’in siyasi hedeflerinin Karadziç’inkilere benzediği iddiasına da karşı çıkarak söylem ve politikalarındaki farklılıklara vurgu yapmaktadır. İzzetbegoviç’in kimlik politikasının birbiriyle bağlantılı birkaç boyutu vardı. İlk olarak, komünist rejime karşı Müslüman Boşnak kimliğini savunmuş ve çeşitli siyasi ve İslami hareketlere katılmıştır. İkinci olarak, özellikle siyasi partisi aracılığıyla, çok etnikli ve çok dinli Bosna-Hersek bağlamında Boşnak ulusal kimliğini vurgulamıştır. Üçüncü olarak, Bosna-Hersek’i parçalamak

isteyen Sırp radikal milliyetçi elitlere karşı Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunmuştur. Dolayısıyla İzzetbegoviç, Bosna-Hersek'teki çeşitli kimlikleri korumayı amaçlayan bir politika izlemiştir.

Ayrıca İzzetbegoviç'in Yugoslavist politikaları da tartışılmıştır. Başlangıçta Yugoslavya'nın reformunu ve korunmasını savunmuş, Bosna-Hersek gibi küçük cumhuriyetlerin haklarını garanti altına alan konfederal bir sistemi desteklemiştir. Ancak kriz derinleştikçe ve Slovenya ile Hırvatistan bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra İzzetbegoviç görüşünü değiştirmiş ve uluslararası toplumun ülkeyi korumak için müdahale edeceğine inanarak Bosna-Hersek'i bağımsızlığa doğru götürmüştür. İzzetbegoviç başlangıçta güvenleştirmeden kaçınmış olsa da Sırp milliyetçiliğinin yarattığı güvenlik tehditleri onu bir güvenlik söylemi benimsemeye zorlamıştır.

Bosna Hersek'te dinleri veya etnik kökenleri ne olursa olsun İzzetbegoviç'in tüm vatandaşlar için eşit hakları garanti eden demokratik bir cumhuriyet kurma taahhüdünün altı çizilmiştir. Ayrıca İslami bir devleti reddettiğini ve dini özgürlükler ile demokratik değerleri savunduğu vurgulanmıştır. Boşnak Müslümanların Sırp hegemonyası karşısında kimlik ve güvenliklerine ilişkin endişeleri de ele alınmıştır. Bu bölümde genel olarak İzzetbegoviç'in düşünceleri ve eylemlerinin, Boşnak Müslümanların demokratik ve kapsayıcı bir toplum içinde haklarını ve varlıklarını koruma arzusundan kaynaklandığı belirtilmiştir.

Kitabın "*Boşnakların ve Sırpaların Savaşın Ortaya Çıkışına Dair Algı ve Görüşleri*" (ss. 207-275) adlı beşinci bölümü, Bosna Savaşı'nın patlak vermesine katkıda bulunan faktörlere ilişkin Boşnak ve Sırpaların algı ve görüşlerine odaklanmaktadır. Yazar, bu faktörlerin oynadığı rol hakkında veri toplamak için Bosna Hersek'te saha araştırması yapmıştır. Görüş ve değerlendirmeler, savaşa tanıklık eden Boşnak ve Sırpaların algılarını anlamak ve savaşa giden süreci deneyimleyen bireylerin görüşlerini öğrenmek açısından önemlidir.

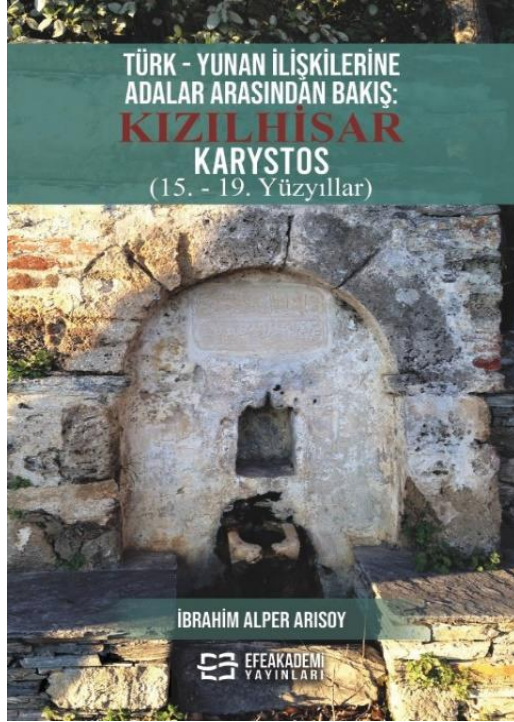
Halkın algı ve görüşleri, siyasi liderler tarafından ortaya konan güvenleştirme politikalarının başarı ya da başarısızlığını belirlediği için güvenleştirme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla güvenleştirme politikalarının yansımaları ölçmek için yapılan saha çalışması oldukça önemlidir. Yazar tarafından, güvenleştirme sürecinin tam olarak analiz edilebilmesi için güvenleştirme girişiminin başarılı olup olmadığı, liderlerin söylem ve politikalarının ikna etmeye çalıştıkları

kamuoyu tarafından nasıl algılandığı ve kamuoyunun konuya ilişkin görüş ve değerlendirmelerinin de analize dahil edilmesinin gerekliliği ikna edici şekilde sunulmuştur.

Kitap, sosyal inşacılık, güvenlikleştirme, güvenlik, kimlik güvenliği gibi önemli kavram ve teorik yaklaşımların fikirlerini kullanarak Bosna-Hersek'te savaşın ortaya çıkmasında Radovan Karadžić ve Aliya İzzetbegović'in kimlik ve güvenlik siyasetinin rolüne dair teorik ve ampirik bir anlayış önerme hususunda başarılı olmuştur. Çalışma bu anlamda literatüre önemli ve orijinal bir katkı sunmaktadır. Kitabın sınırlılığı, yazar tarafından da belirtildiği üzere, Bosnalı Hırvatların analize dahil edilmemesi ve Miloseviç'in politikalarına yeterince değinilmemesi olmuştur. Bununla birlikte, kitabın iyi temellendirilmiş ve kapsamlı argümanları, Bosna Savaşı'na yönelik yapılan araştırmalara değerli bir katkı sunmaktadır. Bu kitabı okuyan araştırmacılar, Bosna-Hersek'i savaşa götüren süreçteki güvenlikleştirme siyasetinin rolünü daha iyi anlayacaklardır. Bu çalışma, uluslararası ilişkiler, güvenlikleştirme yaklaşımı, kimlik güvenliği ve Balkan çalışmalarıyla ilgilenen araştırmacı ve öğrencilerin ilgisini çekecektir.

İbrahim Alper Arısoy, *Türk Yunan İlişkilerine Adalar Arasından Bakış: Kızılhisar Karystos (15.-19. Yüzyıllar)*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2023, 347 sayfa, ISBN: 978-625-6796-19-5.

Müzeyyen HACİPAŞAOĞLU*

Yunanistan'ın doğusunda kıyıya paralel olarak uzanan Eğriboz (Εύβοια) adasının güney ucunda bulunan Kızılhisar, (Κάρυστος) coğrafi konumu sebebi ile tarih içerisinde önemli olaylara tanık olmuştur. İlk Çağlardan itibaren pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan ada Osmanlı-Venedik savaşı esnasında Fatih Sultan Mehmet tarafından kuşatılarak 1470 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.¹ Asırlar boyunca Osmanlı egemenliği altında kalan bölge 3 Şubat 1830 tarihli Londra Protokolü uyarınca kurulan bağımsız devletin sınırları dâhilinde kalmıştır.

Girit'ten sonra Yunanistan'ın ikinci büyük adası konumunda olan Eğriboz adasının önemli bir kenti sayılan Kızılhisar hakkında Ankara

* Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, ORCID: orcid.org/0000-0003-4980-1901, E-posta: muzeyyenhacipasaoglu@hotmail.com

¹ Machiel Kiel, "Eğriboz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 491-493.

Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. İbrahim Alper ARISOY bir eser kaleme almıştır. Türk Yunan ilişkilerini adalar perspektifinden irdeleyen bu eser Eylül 2023 tarihinde Efe Akademi Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Eser; *İçindekiler, Takdim, Önsöz ve Teşekkür, Giriş, Sekiz Bölüm, Sonuç, Görsel Detaylar, Kaynakça ve Dizin*'den oluşmaktadır. Toplam 347 sayfadır.

Eserin *Takdim*'i (ss. 9-11) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Levent KAYAPINAR tarafından yapılmıştır. Kayapınar, Arısoy tarafından titizlikle hazırlanan eserin; "*Türkiye'de Modern Yunanistan Araştırmaları alanında bilimsel seviyeyi çok yükselttiğini*" ifade ederek Türk-Yunan ilişkilerinin öğrenilmesinde ve öğretilmesinde fayda sağlayacağını vurgulamıştır. Okuyuculara damla sakızlı ve karanfilli Kızılhisar tarhanası tadında okuma dileklerinde bulunmuştur.

Arısoy, eserin *Önsöz ve Teşekkür* (ss. 13-28) kısmında oldukça dar bir sahanın mümkün mertebe derinlemesine işlendiğine dikkat çekerek "*akademik çalışmaların, kitapların bizden ayrı hayatları var*" ifadesi ile 2014 yılının sonlarında bir tebliğ metni ile başlayan ve zamanla kitap halini aldığı 2023 yılına uzanan bilgi dolu araştırma serüvenini dile getirerek katkıda bulunanlara teşekkürlerini sunmuştur. Çıktığı bu yolda pek çok dönüm noktası yaşadığını belirten Arısoy, 2015 Şubat ayında bölgeyi ziyaret ederek, Yunanca kaynakları yerinde incelemiş ve gerçekleştirdiği saha incelemesi ile yerel kaynaklarda dahi bulunmayan bilgilerin açıklığa kavuşturulduğunu okuyucunun dikkatine sunmuştur.

Eserin *Giriş* (ss. 29-42) kısmında 1821 Mart ayı itibariyle Mora Yarımadası'nda başlayan ayaklanmaya ve takip eden yıllarda iki ülke arasında yaşanan tarihi olaylara değinilmiştir. Rum halk ile aralarında sosyo-ekonomik farklılıklar bulunan Türk halkın Eğriboz şehri (Χαλκίδα) ile ada içinde bir ada olarak tabir edilen Kızılhisar çevresinde yoğun olarak yaşadıkları ve isyan yılları ile başlayan ekonomik çöküşün ada halkına zor günler yaşattığı bilgisi sunulmuştur. 4 Nisan 1826 Petersburg Protokolü ve 6 Temmuz 1827'de imzalanan "*Yunanistan'da Barışın Tesisi*" antlaşmasının sonucu olarak Balkanlardan Anadolu'ya uzanan göç dalgasının 1923 yılında Lozan Antlaşması ile tamamlandığına dikkat çekilmiştir.

Eğriboz Türkleri isyan yıllarında asilere karşı fiilen karşı çıkmış olsalar da zorunlu göçleri 1833 yılında gerçekleşmiştir. Türklerin; İzdin (Ιαμίνα), Golos (Βόλος), Yenişehir (Λάρισα) hatta Kıbrıs'a iskânları

planlanmış ancak ahali Bâb-ı Âli'ye bir arzuhal göndererek Sığacık ve Seferihisar'a yerleştirilmeyi talep etmiştir. Bu durumu bölgede “*modern manasıyla uluslararası nitelikte ilk toplu organize nüfus hareketi [...] ve Büyük Mübadele'nin işaret fişegi*” olarak niteleyen Arısoy çalışma boyunca; *İlk Çağ, Orta Çağ, Osmanlı Dönemi ve çağdaş Yunanistan tarihine ilişkin kaynaklar* ışığında 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Kızılhisar hakkında her tür veriyi paylaşma amacı içerisinde olduğunun altını çizmiştir.

“*Coğrafya*” (ss. 43-56) başlığını taşıyan birinci bölüm; *Kitâb-ı Bahriyye'de Kızılhisar ve Cıvırı ile Kurna Bölgesi: Ada içinde Ada* adlı alt başlıklarından oluşmaktadır. Orta Çağ ve Latin İdaresi döneminde tahkim edilmiş mevkiilerin önem kazanması ile akropolün sağlam bir hisara dönüşmesinin ardından, kale kıvılcı çalan taşlardan esinlenilerek “Castello Rosso” olarak adlandırılmıştır. Bu kullanımın Yunancaya “Κόκκινο Κάστρο” Türkçeye ise “Kızıl Hisar” olarak geçtiği ifade edilmiştir. Pîrî Reis'in bir denizci gözü ile yerleşim hakkında sunduğu detaylı bilgiler ışığında yöre ve civar yerleşim alanları hakkında bilgi sunulmuştur. Girit'ten sonra ikinci büyük ada olarak kabul edilen Eğriboz Adası, köprü vasıtası ile anakaraya bağlantısı nedeniyle kimi araştırmacılar tarafından yarımada olarak tabir edilmiş ve tarih boyunca kritik bir konuma sahip olmuştur. Ada içinde ada görevi gören Kızılhisar adalar arasındaki deniz ulaşımını kolaylaştırmış ve denizden gelecek olan olası tehditlere karşı bir “vigla” karadan gelecek olan tehditlere karşı ise bir “derbent” görevi görmüştür. Bu bölümdeki verilerin büyük bir çoğunluğu başta Pîrî Reis olmak üzere Evliyâ Çelebi, William Chapman gibi araştırmacı ve seyyahların hatıratları ile Osmanlı Arşiv belgelerinden elde edilmiştir.

“*Kasabanın Osmanlı Dönemindeki Seyri*” (ss. 57-90) başlıklı ikinci bölüm; *Eğriboz ve Kızılhisar'ın Fethi, Sosyoekonomik ve Demografik Yapı, Nüfus Hareketleri ve Evliyâ Çelebi'de Kızılhisar* alt başlıklarından oluşmaktadır. 1470 tarihinde Osmanlı idaresi altına alınan Eğriboz adasının hemen ardından Kızılhisar'ın da Osmanlı topraklarına katıldığı bilgisi Mehmed Neşri'nin “*Kitab-ı Cihannüma*” adlı eserinden alıntılanarak sunulmuştur. Bölgenin deniz üssü olarak kullanımının Venedik hâkimiyeti ile başlayarak Osmanlı hâkimiyeti yıllarında da devam ettiği vurgulanarak sosyoekonomik ve demografik gelişime değinilmiştir. Bu bilgiler ekseninde Osmanlı dönemi tarım alanının canlılık kazanması ve Latin idaresi döneminde ihmal edilen Ortodoks dinî kurumların tekrar faaliyete açılması ile Rum Ortodoks nüfusun bel kemiğini oluşturan İhtiyar Meclisi (*δημογεροντία*) etrafında örgütlenen cemaatlerin (*κοινότητες*), ehl-i İslam reaya ve ehl-i

zimmet reayanın durumu üzerinde durulmuştur. Bölüm verileri 17. yüzyıl ortalarında bölgeyi ziyaret eden Evliyâ Çelebi'nin iklimsel, mekânsal ve toplumsal tespitleri dışında Yunanca ve Türkçe kaynaklar ile seyyah ve araştırmacıların hatıratlarından elde edilen bilgiler ışığında ortaya konmuştur.

“*Kızılhisar'da Osmanlı İzleri*” (ss. 91-128) başlıklı üçüncü bölüm; *Cami-i Kebir, Varoş Camii, Mustafa Ağa Camii, Kızılhisar Medresesi, Hasan Paşazade Seyyid Osman Bey Camii, Köşk Camii, Liman Burcu, Beş Çeşme, Afife Hanım Çeşmesi* ve *Osmanlı Dönemi Yerleşimine Genel Bakış* adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Yerleşim, bölge mimarisi ile Osmanlı dönemi yapılarını içeren bu başlık, Evliyâ Çelebi, Chapman, Jules Girard, Carl J. Bronzetti gibi gezgin ve subayların hatıratlarından, Osmanlı arşiv belgeleri ve Yunanca yerel kaynaklardan istifade edilerek krokiler ile desteklenmiştir. Liman Burcu ve Beş Çeşme yapıları dışında halen ayakta kalan ve kapak fotoğrafında yer alan Afife Hanım Çeşmesinin levhasının Yunancaya tercüme edilmesinin ardından halk arasında yayılan romantik hikâyeye yer verilmiş olması yerel edebiyat dışında Çağdaş Yunan edebiyatında işlenen motiflere de ayna tutmuştur.

“*Osmanlı İdaresinin Son Yılları*” (ss. 129-146) adlı dördüncü bölüm; *18. Yüzyılda Kızılhisar ve Yakın Çevresi* ile *Kızılhisarlı Ömer Paşa* adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Orta Çağın Batı Avrupa'sında görülen feodal ilişkinin 18. yüzyılda Kızılhisar ve çevresinde yoğun olarak yaşandığı ve olayların üstesinden gelmek üzere Kızılhisarlı Ömer Paşa'nın görevlendirildiği bilgisi verilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle 18. ve 19. yüzyılda yerel halkın uğradığı zulümler kronolojik olarak sunulmuştur. Bu olaylar ile ilişkili olarak Orlof İsyanı (1770) sonrası bölgede artan dış tehditler, korsanlık ve yerel idare arasında yaşanan çatışmanın huzursuz bir ortam yaratması sonucu kolektif hafızada yer edinen “*Türk Boyunduruğu*” algısına değinilmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri, yerel kaynaklar ve batılı seyyahların hatıratlarından istifade edilmiştir.

“*Yunan İhtilalinde Eğriboz ve Kızılhisar*” (ss. 147-186) adlı beşinci bölüm; *İhtilalin İç ve Dış Dinamikleri, Eğriboz ve Kızılhisar Ateş Altında, Charles Fabvier'in Saldırısı* ile *İsyanın Sonu ve Bağımsız Yunanistan* adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Yunan isyanının iç ve dış faktörleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun isyan ile başa çıkma girişimleri, bağımsızlık sonrası yaşanan olayların yanı sıra Eğriboz ve Kızılhisarın bu süreçteki durumu hakkında okuyucuya detaylı bir bilgi sunulmuştur. Fransız filhelen Charles N. Fabvier'in 1826 tarihinde gerçekleştirdiği saldırı ve kuşatma sırasında aldığı

desteklerin anlatımı ile uluslararası siyasetin arka planını oluşturan “filhelen ideolojisi” ve “büyük devletlerin” kurulan bağımsız devlet üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu bölümdeki konular, Osmanlı arşiv belgeleri, hatıratlar, protokoller ve Yunanca kaynaklardan istifade edilen bilgiler doğrultusunda işlenmiştir.

“*Anadolu’ya Göç*” (ss. 187-206) başlıklı altıncı bölüm; *Muhacerete İlişkin Yazışmalar ve Kızılhisarlıların Talepleri, Kızılhisar’ın Teslimi ve Kızılhisar Ağıtı* adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Eğriboz merkezinde yaşayan Müslüman ailelerin göçü geniş bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir. Halk genellikle Osmanlı kontrolündeki Rumeli topraklarına göç etmiş olsa da adanın Yunanistan’a teslim edilmesinden sonra Türk nüfus 1833 tarihine kadar adada yaşamaya devam etmiştir. Bu durum Yunanistan’da modern anlamda azınlık kavramının Eğriboz ve Kızılhisar’da ortaya çıkışı şeklinde yorumlanmıştır. Kızılhisar Türklerinin adayı 1832 sonlarına kadar terk etmelerini öngören Ömer Paşa’nın yazışmalarına ve Türk halkın Seferihisar ile Sığacık adlı kasabalara göç etmek istediklerine dair dilekçelere yer verilerek bölge halkının muhaceret süreci konu edilmiştir. Kızılhisar’ın bir matem havasında 11 Nisan 1833 tarihinde teslim edilmesinden sonra Türk kadınların yerel Rumca ile yaktıkları ağıt üzerinde durulmuş ve göçe ilişkin halk edebiyatına değinilmiştir. Bu bölümdeki bilgilerin büyük bir kısmı Osmanlı arşiv belgeleri, Türkçe ve Yunanca yerel kaynaklar ile hatıratlardan elde edilmiştir.

“*Yöresel Kültür*” (ss. 207-252) adlı yedinci bölüm; *Dil ve Edebiyat, Müzikte Etkileşim, Halk Şarkıları ve Oyunları, Geleneksel Kıyafetler ile Mutfakta(n) Kalan: Kızılhisar Tarhanası* adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. “*Kızılhisar Ağıtı*” dışında bölge Türklerinin Rumca konuşmasından dolayı günümüze ulaşan halk kültürüne ilişkin verinin bulunmadığı ancak Osmanlı döneminde bölgede üretilmiş olan divan edebiyatı eserlerinin öne çıktığı ifade edilmiştir. Günümüzde halen Kızılhisar haricinde Yunanistan’ın bir çok bölgesinde farklı isimler ve ritimler ile oynanan “sirtos-συρτός”, “kalamatyano-καλαματιανός”, “ballos-μπάλος”, “diz kırmalı-γονατιστός” dışında Kızılhisar ile özdeşleşmiş “Kavodoritikos-καβοντορίτικος”, “Karistos Sirtosu-Συρτός Καρύστου” “Değirmen Mahallesi Sirtosu-Μυλωνιάτικος Συρτός” ve “patinada-πατινάδα” gibi halk oyunlarının Kızılhisarlı Türklerin halk oyunları hakkında fikir yürütmemize yardımcı olacağı ifade edilerek halk oyunları ile doğrudan ilişkili olan halk şarkıları üzerinde durulmuştur.

Giyim kuşamın Balkan coğrafyasındaki etkileşim sonucu Osmanlı dönemi boyunca ticari ve kültürel ilişkilere bağlı olarak değiştiği ancak diğer halklar ile aralarında büyük bir farklılık olmadığı belirtilerek kadın ve erkeklerin giydiği kıyafetler ele alınmıştır. Kültürel etkileşimin yoğun bir şekilde yaşandığı mutfak alanında öne çıkan “güveç-γιουβέτσι” “tarhana-τραχανάς” “yuvalaça-γιουβαράκια” gibi yemekler dışında günümüzde Kızılhisar mutfaklarında tamamen farklı bir lezzet ve tarif ile pişen ancak göç yolu ile nesilden nesile aktarılan Seferihisar ve Sığacık mutfaklarına özgü damla sakızlı ve karanfilli *Seferihisar Tatlı/Kızılhisar Tarhanası* hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Bölüm verileri Evliyâ Çelebi, Türkçe ve Yunanca kaynakların yanı sıra halk şarkıları, oyunları ve sakızlı tarhana tarifini içeren Youtube videolarından elde edilmiştir.

“*Modern Karystos*” (ss. 253-256) adlı son bölümde ise Türk nüfusun Kızılhisar’dan göç etmesinin ardından kentin modernleşme süreci konu edinilmiştir. Kentin 1842-1862 yılları arasında Kral Otto’ya ithafen “Othonopolis” olarak adlandırıldığı ancak halkın bu ismi benimsemeyerek “Karystos” kullanımını tercih ettiği vurgulanmıştır. Modern kentin inşa süreci 19. yüzyılın ortalarında tamamlanmış olsa da halkın uzun bir süre sahil şeridinde kurulan kente ilgi göstermediği belirtilmiştir. Günümüzde temiz havası ve huzur verici yanı ile Kızılhisar nüfusunun 8000 dolayında olduğu bilgisi sunulmuştur. Bölüm verileri Yunanca kaynaklar ışığında işlenmiştir.

“*Sonuç*” (ss. 257-260) bölümünde ise Avrupa tarihine yön veren Türk-Yunan ilişkileri ekseninde 15. ve 19. yüzyılları arasında Kızılhisar’ın kritik konumuna ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır. Osmanlı dönemi ilim, kültür ve edebiyat ikliminde güzide bir yere sahip olan Kızılhisar’da yaşanan göç dalgasının iki ülke arasında başlayan sancılı sürece işaret ettiği ifade edilerek bu sakin Ege kasabasının hikâyesinin aslında bir nevi Seferihisar, Sığacık, Selanik ve daha pek çok kentin hikâyesi olduğuna dikkat çekilmiştir. İşlenen konuları daha da anlaşılır kılan “Görsel Detayları” (ss. 261-322) kısmında yer alan fotoğrafların büyük bir çoğunluğu yazar Arısoy’un 2015 yılında gerçekleştirdiği saha çalışması esnasında çekilmiş ve künyeleri kaynakça kısmında okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Sonuç olarak eserde; Türk-Yunan ilişkileri ekseninde 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Kızılhisar (Karystos) bölgesinin coğrafi, sosyoekonomik, demografik, kültürel ve edebi yönü konu edinilmiştir. Konular saha araştırması, Osmanlı Arşiv belgeleri, Yunanca yerel kaynaklar, Batılı seyyahların hatıratları, Türkçe kaynaklar ve protokoller temelinde işlenmiştir.

Akıllarda kalan soru işaretlerinin dipnotlarda açıklanması ve görsel detaylar ile zenginleştirilmesi çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Eser oldukça duru, edebi ve anlaşılır bir dil ile kaleme alınmıştır.

Eserin alan araştırmacıları ve adalar perspektifinden Türk-Yunan ilişkilerine ilgi duyan araştırmacılara aydınlatıcı bilgiler sunacağı kesindir. Eser tarih, ekonomi, sosyoloji, coğrafya, edebiyat, siyaset bilimi, arkeoloji, mimari ve halkbilim gibi disiplinler arası bir yaklaşım ile kent tarihi araştırmaları alanındaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Oldukça kapsamlı ve detaylı bu araştırmanın diğer bölgeler üzerinde gerçekleştirilmesi temennisiyle, eserin ortaya çıkması adına uzun yıllar emek harcayan İbrahim Alper Arısoy'a ne kadar teşekkür etsek azdır.

BAE-DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

Makaleler, aşağıda belirtilen şekilde hazırlanmalıdır:

1. Başlık; içeriği iyi bir şekilde ifade etmeli, büyük ve koyu harflerle ortalanarak yazılmalıdır. Makale kendi içinde anlamlı alt başlıklara ayrılmalıdır. “Giriş” kelimesi başlık olarak kullanılmalı ve alt başlıklar numaralandırılmalıdır.

2. Yazarın adı küçük, soyadı büyük ve koyu yazılmalı; üzerine yıldız konularak dipnotta yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.

3. Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde anlatan ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Ayrıca özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Metin A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, Word programında, Times New Roman karakteriyle 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında (üst 3,5 cm, alt 2,5 cm, sol 2,5 cm ve sağda 3,0 cm) boşluk bırakılmalıdır. Dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Yazılar özetler ve kaynakça dâhil 5.000 ile 12.000 kelime aralığında olmalıdır. Metin içinde koyu ve eğik harflerle vurgulamalar yapılabilir.

5. Her tablo veya grafik aşağıda görüldüğü gibi numaralandırılmalı ve uygun bir başlık seçilmelidir. Tablo veya grafik numarası ve adı tam sola dayalı olarak yazılmalı; tablonun veya grafiğin kaynakçası ise tablonun altında yer almalıdır. Tablolara ve grafiklere metin içinde ait oldukları yerlerde kullanılmalıdır.

6. Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise ana metnin sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığı ile 1 punto küçük yani (10 punto) olarak yazılmalıdır.

7. Referanslarda klasik dipnot sistemi benimsenmeli ve dipnotlar sayfa altında yer almalıdır. Referanslar gösterilirken aşağıdaki hususlara azami önem verilmesi gerekmektedir:

7.1. Tek yazarlı kitap ya da makale aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (çev.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplo’nun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 2, Aralık 2011, s. 338.

Şayet aynı eserden tekrar alıntı yapılacaksa yazarın soyadı yazıldıktan sonra; Wachtel, *a.g.e.*, s. 13.; makale ise Akyay, *a.g.m.*, s. 339. şeklinde belirtilmelidir.

Şayet aynı yazarın başka bir eseri ikinci kez aynı makalede kullanılıyorsa yazarın soyadından sonra kullanılan eserin başlığı da yazılmalıdır.

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, s. 42.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin aynı sayfasından alıntı yapılıyorsa, “Aynı yerde” ibaresi kullanılmalıdır.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin farklı sayfasına gönderme yapılıyorsa, “Aynı yerde, s. 236.” şeklinde belirtilmelidir.

Her dipnotun sonuna nokta konulur.

7.2. İki yazarlı ve ikiden fazla yazarlı kitap ya da makalelerde yazar adları arasına ve bağlacı konulmalıdır.

7.3. Derleme kitaplarda yer alan makaleler aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, s. 260.

7.4. Gazete Yazısı

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 Aralık 2012, s. 9.

Yazarı belli olmayan gazete yazıları:

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 Mayıs 2014, s. 11.

7.5. Yazarı Belli Olmayan Resmî ya da Özel Yayınlar, Raporlar vb. Eserler
Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, s. 19.

7.6. Arşiv Belgeleri

Arşivin adı, tasnifin adı, defter veya dosya ve gömlek numaraları belirtilmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS) için:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. İnternet Kaynakları

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 Temmuz 2011, http://www.21yyte.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012)

Yazarı belli olmayan internet kaynakları:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Mülakat

Süleyman Demirel ile İstanbul'da yapılan mülakat, 25 Kasım 2008.

7.9. Yüksek Lisans, Doktora ve Doçentlik Tezleri

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul 2002, s. 78.

8. Kaynaklar makalenin sonunda, yazarların soyadının ilk harfine göre alfabetik olarak ve büyük harflerle aşağıda gösterildiği gibi eklenecektir: Yazarın soyadı, adı, başlık, yayınevi, basım yeri ve basım yılı. Kaynakçada makalelerin sayfa aralıklarının da belirtilmesi gereklidir.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (çev.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2013, ss. 27-50.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, aşağıdaki elektronik posta adresine gönderilmelidir:

baedergisi@gmail.com

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi) makale yazım kurallarına riayet edilmeden hazırlanan makaleler dikkate alınmaz. Yazarlar hakem raporları doğrultusunda istenen düzeltmeleri editörün bildirdiği süre zarfında BAE-Dergisi'ne ulaştırmakla yükümlüdür. Aksi takdirde gönderilen makaleler ya reddedilir ya da yayımlanması düşünülen sayıda yayımlanmaz. Yayın Kurulu makaleler üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Dergimizde yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarı/yazarları sorumludur.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS
WRITING AND STYLING GUIDELINES

All articles must conform to the following guidelines:

- 1.** Title should reflect the content of the article. It should be in bold capital letters and center ranged. All subheadings should be concise. The first section should be titled as ‘Introduction’ and the subheadings should be numbered.
- 2.** Use lower case for the name of the author. The surname should be written in bold and capital letters. Put ‘*’ on the surname and include the author’s affiliation information (i.e. institution, telephone number, e-mail) as a footnote on the first page.
- 3.** All articles should have an abstract composed of 150 words maximum. It should be in both Turkish and English and include a one line keywords section composed of three to five words.
- 4.** The article should be written in MS Word, A4 paper dimension (29.7x21 cm.), Times New Roman, 11 pt. and single space. Page margins should be defined as 3.5 cm. from above, 2.5 cm. from below and left, and 3.0 cm. from right. Footnotes should be 9 pt. and single spaced. The manuscript (including the abstract and bibliography) should be minimum 5.000 words and maximum 12.000 words. The author is free to highlight words or expressions that should be in bold and italic.
- 5.** Each table and figures should be used inside the text. It should be named, numbered and indented to the left while its source/bibliographic information should be written below of it.
- 6.** Quotation marks - “ ” - should be used for all quotations. The ones less than five sentences should be given as a part of the sentence while quotations more than five sentences should be given in a separate paragraph, indented 1 cm. from the right, single space and 10 pt.
- 7.** All references must stick to the general reference styling and footnotes should be given below of each page. All manuscripts should abide by the following rules of referencing:

7.1. Books and journals

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (transl.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, p. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplo’nun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Volume XXVI, Number 2, December 2011, p. 338.

In case the same source is used in the following footnote then;

Wachtel, *ibid.*, p. 13.

For references to the same source later in the same article

Wachtel, *op.cit.*, p. 15.

In case another source of the same author is used then;

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, p. 42.

All footnotes should finish with full stop.

7.2 For co-authored books and articles “and” should be used between the names of authors.

7.3. Articles from edited books should be written as follows:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, p. 260.

7.4. Newspapers

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 December 2012, p. 9.

In case the reporter or columnist is not defined then

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 May 2014, p. 11.

7.5. For special reports and official sources with unidentified authors

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, p. 19.

7.6. Archival Sources

The name of the archive and the full title of the files should be specified

For an example regarding an archival source belonging to the Ottoman Archives of the Prime Ministry-Republic of Turkey:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. Internet Sources

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 July 2011, http://www.21yzyt.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012).

If the author is not defined:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Interviews

Interview with Süleyman Demirel in Istanbul, 25 November 2008.

7.9. Thesis

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, Istanbul University Institute of Social Sciences, Unpublished Masters Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Saray, Istanbul 2002, p. 78.

8. Bibliography: All sources should be written in an alphabetical order. Each source starts with the surname of the author written in capital letters and followed by name, title, publisher and date. Also, page numbers of articles should be included.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (transl.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Journal of Balkan Research Institute*, Volume 3, Number 2, December 2013, pp. 27-50.

Submitting the article

All articles that are prepared according to the abovementioned writing guidelines should be sent to baedergisi@gmail.com

All articles that contradict with guidelines of the JBRI are not considered for publication. All authors are responsible for making necessary changes based on reports given by reviewers and send the amended version back to the JBRI. Else, articles are either rejected or postponed since it may be included for the next issues of the JBRI. The editorial board may make minor corrections on articles that will not affect the content.

Authors are responsible for the content of their articles.